



Albrecht Dürer: Apokalipszis című metszet sorozatából: A „Napba öltözött asszony” és a sárkány. (1498)

## *Nagyasszony, Boldogságos Szűz Mária*



Anyafa leányával és ennek gyermekével.  
A művész (Venczel Árpád) Szűz Mária a gyermekkel  
ábrázolását az anya-leánya antik emlékeivel  
és a fából születés megidézésével kötötte össze,  
mely apokrif imáinkban is előfordul.  
(*Föld szülte ágát, / Ága bimbaját...*)



A trencsényi kegyesrendűek ezüst Szűz Mária szobra.  
XVIII. század

*Angyali követ száll az egekből a földre,  
Üdvözölni az istenanyát  
S még szól szava testtelenül  
Ím testet ölt szeme előtt az Úr.*

*Álmélkodik, gyökeret ver a lába, imígy szól:*

*Üdvözlégy, aki által az öröm piroslík,  
Üdvözlégy, aki által az átok eloszlik,  
Üdvözlégy, akit Ádám bűnös szava hívott,  
Üdvözlégy, aki Évát megszabadítod  
Üdvözlégy magasság, akit emberi ész sohse ér fel,  
Üdvözlégy, mélység, akit angyali szem sohse ér el,  
Üdvözlégy, te dicső, a Király ünnepi trónusa,  
Üdvözlégy, kinek kezében a világ minden java,  
Üdvözlégy, akiből árad a nap melege,  
Üdvözlégy, anyaöl, az isteni test öle,  
Üdvözlégy, aki által megújnod a teremtés,  
Üdvözlégy, akiből ímé kivirul a Teremtő,  
Üdvözlégy, szeplőtelen asszony.*

*Bámul mindezekben, de nem riad meg a Szűz,  
S így szól Gábel elől:*

*Milyen különös szavakat szólsz!  
Ha nem vették el a mag,  
Hogyan foganhat a föld?  
Hogyan is lenne áldott a testem?  
Mit jelentsen ez alleluja?<sup>1</sup>*

<sup>1</sup> I. OIKOSZ In: Dimitrosz Hadzisz *A Bizánci irodalom kis tükrökre* 1974:448 Európa Kiadó. A VI. században keletkezett. E hittel teli és élénk képzelet- és szimbólumvilágot tükröző Mária-himnusz egyike a bizánci vallásos költészet legismertebb darabjainak. Kikristályodott régi szerkesztésmódot tükröz, feltehetően az „Üdvözlégy” régi hagyományát követi és fejleszti tovább. (Felállva éneklék.) A költemény Ritoók Zsigmond fordítása.

## A legrégebb történeti emlékek

A Szent László kori állapotoknál a tudományos kutatás a következőket állapítja meg: „A magyarság buzgó vallásosságát (Szent István) Nagyobb Legendája alig 15–20 évvel az 1061-i utolsó pogány lázadás után hangoztatja, annak a Szent Lászlónak az idején, akinek egyik törvénye még kénytelen „a kutaknál, forrásoknál és fáknál pogány módra áldozatot bemutató személyek büntetéséről intézkedni.” Ugyanakkor valószínűsíthető, hogy Szent István imáiban az országot és népét a székesfehérvári koronázó templom elnevezése mellett, amit az előbbiekben részletesen bemutatunk, valóban Szűz Mária védelmébe is ajánlotta. Utóbbi előzményeként jelentkezhet a hittérítésben fontos szerepet kapott Szent Adalbert és Szent Gellért püspökök élete. A legendáik szerint mind a kettő súlyos gyermekkori betegségben szenvedett és ennek következtében mélyebb anyaszeretetük alakulhatott ki. Közelebb kerülhettek az Istenanya támaszának személyes érzetéhez, amit királyi környezetükben tovább sugározhattak. Mindez nem állhatott távol a magyar világ-

kép istenanya fogalmától sem. Legfeljebb a kapcsolatrendszer külsőségei lehetettek mások.

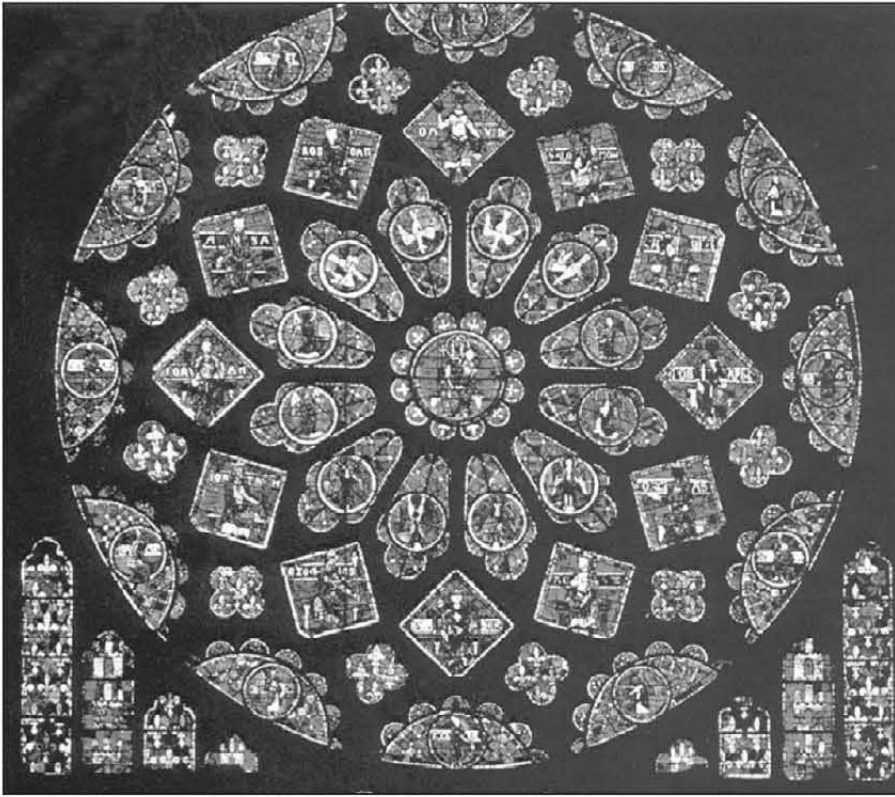
Szent István felesége: a bajor Gizella révén tartott közvetlen kapcsolatot Odilo cluny-i apáttal, aki buzgó tisztelője volt a Boldogságos Szűznek. Fenn-

maradt István királyhoz írott levele is. 1028-ból a pécsi Bonifert és a chartres-i Fulbert püspökök levélváltása is fennmaradt. S itt egy pillanatra érdemes megállni.

A Chartresban 743-ban épült Mária nevére keresztelt katedrális többször tűzvész pusztította el, majd a város viking betöréseket élt meg. Közben Nagy Károly unokája: Kopasz Károly 876-ban a templomnak ajándékozta a hagyomány szerint Szűz Mária Krisztus születésekor viselt ruháját, ami a közelgő ezredforduló felé már óriási zarándoklatokat vonzott a középkori Európából Chartresba. Fulbert 990-ben érkezett ide és megalapította a városnak azt az Akadémiáját is, ami a párizsi egyetem alapításáig 200 éven keresztül hatalmas európai méretű szellemi fejlődést indított meg, melynek irányultságában Szűz Mária személye



Chartres katolikus temploma a mai Franciaországban. 858-tól építik újjá a 743-as viking támadáskor leégett templom helyén. Európában ekkor díszítették először Mária-szoborral 1140 körül a gótika stílusában átépített templomot.



A chartres-i templom rózsablaka, melyet a város kereskedői adományoztak a templomnak az 1200-as években

hirtelen meghatározóvá vált. A kereszténységben a Chartres-i relikviáig, majd Fulbertig mint magyar kutatásokból később látni fogjuk, Szűz Mária alig kapott figyelmet a nyugati kereszténységben. A Chartres és Esztergom, valamint Pécs között kialakult szellemi kapcsolatokban a Szűz Mária relikviájával évszázaddal korábban megindult érdeklődés olyan fokozódását feltételezhetjük, melyekben sajátos magyar női istenasszony képzetek is megjelenhettek.

A következő század első felében Szűz Mária ábrázolása először jelenik meg Európában, a Chartres-i székesegyház nyugati, azaz bejárati kapuja timpanonján (1145 körül) valamint az 1236-ban átadott rózsablakon. Ezt követi szinte azonnal (néhány évtizeddel később) a párizsi Notre Dame Szűz Mária kompozíciója, majd az Esztergomban, a leégett (1188) Szent István építette székesegyház híressé vált Porta Speciosa bejárati díszkapu Mária jelenet-

<sup>2</sup> Biztosan nem így nevezték, mert a Gyertyaszentelő elnevezés évszázadokkal későbbi.

tel megoldott újjáépítése. (Hogy mi volt előtte, milyen Istenanya ábrázolás volt a tűzvésztől elpusztult székesegyházban, arról nem tudunk.) Tény azonban, hogy Székesfehérváron ugyancsak Szent István kezdeményezésére épült óriási méretű koronázó templomot a Nagyboldogasszony tiszteletére emeltette. Királyi utódainak sok más templom alapítása Szűz Mária tiszteletének megerősítését célozta. Aba Sámuel róla nevezte el a sári apátságot. I. Endre a Szűz Anyáról és Szent Ányosról a tihanyi apátságot. I. Géza a Garamszentbenedeki Apátságot. A mogyoródi győzelemért ugyanő hálából alapítja a váci apátságot. (Ebben az alapításban játszik közre az agancsán világító gyertyákkal megjelenő szarvas).

Mindezek Szűz Mária anyaságának tiszteletére épültek.

„I. Géza és testvére László, megint a cluny-i irányzat neveltjei. A lengyel udvarban eltöltött fiatal éveik nagy hatással voltak későbbi életükre. Itt a cluny-i szellem nagy német ébresztőjének, Poppo apátnak gondolatvilága volt otthon, amit még Szent László nagyanyja, Richisa királyné honosított meg. Szent László sokat tett a vallásos élet fellendítéséért s bőven adakozott egyházi alapításokra. – Ezek nagy részét Szűz Mária tiszteletére szentelték. Így a hagyomány szerint angyali útmutatásra épült a váradi püspökség és székesegyház, valamint a zágrábi püspökség. Szent László részt vett a szabolcsi zsinaton is (1092), melyen három Mária ünnepet rendeltek el: Gyertyaszentelő<sup>2</sup>, Nagyboldogasszonyt és a frank Fulbert kezdeményezte Kisasszony napját. (Ez utóbbi nehezen képzelhető el a magyar Boldogasszony képzetek hatása nélkül!). A Mária ünnepek ebben az időszakban még igen kis részét alkotják az év keresztény ünnepeinek. Harminchét

ünnepek közül mindössze három a Mária tiszteletére rendelt.<sup>3</sup>

A Gellért legenda szerint figyelemre méltó, hogy a magyarok nem emlegetik nevén az Isten Anyját, hanem *dominanak* hívják. Szent István király pedig a Boldogságos Szűz családjának nevezte Magyarországot. A legenda első része szerint „Mária mennybemenetelének ünnepét nevének említése nélkül nyelvükön királyné (regina) napjának hívják.”<sup>4</sup>

Ne csodálkozzunk ezen a magatartáson! A szent király környezetében igen nagyfontosságú ennek az emlékeknek az ismerete, mert itt láthatjuk az új világ sajátosságaiba átmenő vezető réteg hatalom alatt kialakítani kényszerült tisztességes emberi magatartását, azt a lelki nehézséget, amit szokatlan körülmények között kísérel meg.

Szent István halála után néhány évtizeddel fontos, bennünket is érintő közjáték zajlott le a Vatikán és a Magyar Királyság között. Ebben az időben VII. Gergely volt a pápa, aki meglehetősen erőszakos mó-



Sophia Sapientia képe egy olasz középkori kéziratból



Az Annyaszentegyház ábrázolása középkori rajzon

don bizonygatta a Magyar Királyság Rómával szemben Szent Istvántól vállalt állítólagos hűbérességét.

„VII. Gergelynek I. Géza és (Szent) László érsekéhez intézett leveleiből kiderül, hogy a pápa kilátásba helyezte: elismeri Gézát, illetve Lászlót királynak, ha «Szent Péter» iránti «alázatukat» (azaz a Vatikánnal szemben vállalt «kötelezettségeiket») nyíltabban tanúsítják. A magyar uralkodók azonban, noha az adott pillanatban Salamon volt a megkoronázott király, és nem volt a királysággal örökölt koronájuk, nem engedtek a hűbéri függéssel járó csábításnak, sőt a pápai követelésnek jogtalan alapot szolgáltatató «Szent Péter javára» szóló szentistváni felajánlást: utólag módosították.

Szent István nagyobb legendája, melyet már László király íratott abból a célból, hogy általa Rómában elérje István király szentté avatásának engedélyezését, már nem azt tartalmazza, hogy Szent

<sup>3</sup> Waczulik 1938/39:60–74

<sup>4</sup> Waczulik i. m. 73–74. A Telihold asszony szimbólum és a Holdhónap közepén jelentkezik. Az augusztus hónap az antik hagyományok szerint a Nap hónapja. Asszony párja csak a Telehold lehet.



Szent István király(?) képe a koronázási paláston

István magát és országát Szent Péternek és egyháznak – hanem az «örökszűz Istenszülő Mária védelmébe» ajánlotta fel. (Mária és Péter–Pál együttes kiemelt tisztelete nyilatkozik meg olyan pápai közreműködéssel történt alapításban, mint a bambergi püspökség 1007-ben). Még többet mond, hogy a kettő együtt szerepel VII. Gergelynek Lászlóhoz írott 1079-i levelében, ahol sorait azzal az óhajjal fejezi be, hogy Isten az „örökszűz Isten-szülő boldog Mária, valamint Szent Péter és Pál érdemeire és közbenjárásával” irányítsa László kormányzását.

A László intencióit követő legendairó szükségét is érezte, hogy ezt a szokatlan országfelajánlást érvekkel is alátámassza. Az érvek azonban inkább elene szólnak, semmint mellette. Azt állítja, hogy a magyarok közt oly nagy a Szűz Mária tisztelet, hogy mennybemenetelének ünnepét «királyné», – régi magyar nyelven «Asszony napjának» nevezik. (Ezzel a levél Szent László idejében bizonyosságát adja a Nagyboldogasszony jelenlétének.)

Bár László káplánja a pápának írt levelében e magyarázattal valóban nem a legdiplomatikusabban járt el, azonban számunkra igen fontos ismere-

tet őrzött meg asszony szavunk honfoglalás előtti régi «királyné» értelmében.”<sup>5</sup>

Az eddigiekben nem kérdőjeleztük meg isten-asszonyunk Nagyboldogasszony, Boldogasszony, Kisasszony hittérítés előtti megnevezéseit. A „névnek említése nélkül” megjegyzés történelmi emléke azonban éppen az áttérés gondjainak a megoldáskereséssel járó törekvéseit rejtheti. A meglévő, és századok, ezredévek, megszokott képzetéről és a hozzá tartozó szokáshagyományokról történő áttérés útkeresését. A «pogány» és «keresztény» isten-asszonyok mindkét fél számára elfogadható, közös megnevezésének a megtalálását, ami egyszerűsíthette, csendesíthette a keresztény térítésből adódó minden bizonnyal rendkívüli feszültségeket. Ugyanakkor a keresztény egyház megértő törekvése biztosított akaratlanul is lehetőségeket és adhat magyarázatot a hittérítés előtti női világkép évezredes továbbélésére.

Valamiféle egybehangzás érzékelhető a magyar *boldog* és a latin *beatus* szavak között, melyek azonosan boldog, szerencsés, azaz gazdag értelműek. Ez az egyik közelítés lehetősége.

A másik: Mária szüzessége. Nem lehet véletlen, hogy minden más nép kifejezésével ellentétben a magyar nép kizárólag «szűz» és nem Szent Mária megjelölést használ, mint a többi európai népek. Ugyanakkor ez a megjelölés kétségtelen «örökké szűz» női párhuzama a «szűz» föld és a hajnalcsillag (Vénusz bolygó) képzetének is, ami nagyon erőteljesen élt a magyar hagyományokban. (pl. a «szepőtelen fogantatás». december 8-i párhuzamában «eketiltó Boldogasszony» nap!) Emellett emlékeztünk a kaukázusi csecsenek tavaszi, a szűz «Föld megnyitása» ünnepi szertartására, ahová szertartásos dalokat énekelve az aul (falu) egész férfi lakosága kivonult.<sup>6</sup> Sőt, ide tartozik a magyar Luca szűzleány asszonnyá, hajnal asszonnyá váló képzele is.

A keresztény egyház a természeti termékenységget, gazdagságot felmutató régi Luca kultusszal szemben, a tisztaságot, szüzességet őrző képzetet állította példaképpül. „Szűz Szent Lucáról azt tartja a somogyi nép, hogy nem akart férjhez menni s rokonai ezért halálra kínozták. Noha gazdag kérői voltak, Lucza inkább eltúrta a halálos kínokat, mintsem, hogy egy férfi vágyainak kiszolgáltassa tisztaságát. Nagyon szerette Isten világát és a házi állato-

<sup>5</sup> Győrffy 1977:146, részletesebben: Gerics József: *Judicium Dei a magyar állam XI. századi külkapcsolataiban*. In: *Athleta Patriae* (szerk.: Mezey László) 1980 Budapest, Szent István Társulat kiadása.

<sup>6</sup> Falvai 1991:153

kat. Halála után az Úr e szelídségeért felemelte szentjei közé. Lucza napját a nép félünnepnek tekintik, ahol ennyire tiszteletben tartják, a fiúk és lányok már névnapja előestéjén fölkerekednek, minden ház ablaka alatt elreczitálván a következő rigmusokat:

*Megjöttem én jó este,  
Lucza köszöntésére.  
Lucza fekszik ágyában  
Az őrző angyalával.  
Gyere Lucza menjünk el,  
Menyországot nyerjünk el,  
Ha mi aztat elnyerjük,  
Boldog lesz az életünk.*<sup>7</sup>

Óriási az a különbség amit a köszöntő korábbi és nyilvánvalóan a keresztény papság által megkívánt és a most bemutatott képzetek között találunk. Ma már igen nehéz véleményt alkotni a jobbítás következtében választott megoldások eredményeiről. Tény, hogy mindez nem javította, hanem rontotta a magyarság megszokott természeti környezettel kapcsolatos szellemi és biológiai közössége egységét, és a szükségszerű együttélés mai formáiban elsősorban a nőiség sajátosságainak megváltozásában idézett elő megoldásra váró súlyos következményeket.

Az első évezred nőiséggel szembenálló sajátosságaira visszatekintve a még egységes keresztény egyház legnagyobb ellenfele a római katonák által terjesztett férfi-központú vallás, a perzsa Mithrászkultusz volt, melynek előzményei igen nagy régiségbe (s mellette nőiségbe) nyúlnak vissza. E vallásban ekkor már nem volt helye a női istenasszony-képzetnek. A két kultusz vetélkedésében pedig a keresztény egyház számára az európai kultúra meghódításában a központi kérdés Mithrásszal szemben éppen Krisztus személyének az elfogadtatása volt. Ezek után kezdődhetett meg anyja, Szűz Mária személyes kultuszának kialakítása, ami állandó zsinati viták tárgya volt majdnem ezer éven keresztül, így még a IX.–X. században is. Mária személyisége így csak Krisztus istenfiúságának széleskörű elfogadtatása után következhetett. Éppen ezért elképzelhetőnek tartjuk, hogy az ezredforduló előtt, az első ezredforduló Európájában a régi ma-

gyar Boldogasszony-képzet megjelenése nem kis feltűnést okozhatott. Az időbeni összeesés ugyanis feltűnő a magyarság európai megjelenése és az azt követő Mária-kultusz és a köré fonódott sokirányú és gazdag gótikus művészet gondolatvilágának hirtelen fellángolásában.

A magyar hittérítés időszakában a Szűz Mária szerepkör még csak két nagy hangsúlyt mutat: a szüzeség és istenanyaság fogalmait. Mind a két tulajdonság értékrendjének nyugalomba kerülése tehát a magyar hittérítés időszakával feltűnően egyidős: a X.–XV. század közé esik. A továbbiak természetes magyarázata, hogy Szűz Mária tulajdonságainak „mariológiai” (teológiai) kifejlődése az elmúlt évezredet fogja át. Legutolsó állomása 1950-hez és vele az elmúlt századhoz (test szerinti égbebevitelle), – valójában a második évezred végéhez közelített, s továbbfejlődésének lehetősége korántsem lezárt.

A régi, hittérítés előtti magyar Nagyboldogasszony és a hittérítés utáni keresztény Szűz Mária kapcsolatának megismeréséhez elsőként azt a hét ünnepből álló egységet vizsgáljuk meg, melyet a régi istenasszony ünnepkörében a kereszténység, – amikor már idejét látta – folyamatosan megörökölhetett.<sup>8</sup> Ezzel a törekvésünkkel tulajdonképpen Kálmány Lajos évszázados eredményeit kívánjuk mélyebben megvizsgálni. Tőle tudjuk: a Nagyboldogasszony Kisasszony leánya nem lehet azonos Szűz Mária személyével, mert a keresztény Istenanyának nem volt leánya.<sup>9</sup> Kálmány ezt a felismerését azonban nem bizonyította. Először tehát e feladat történeti emlék-anyagát és annak szellemi tartalmát tekintjük át.

Feltételezésünk szerint a hét ünnep együttesen jó kezdetet mutat célkitűzésünk megvalósításához. Ehhez 1053–1054, az un. chisma (egyház-szakadás) óta közismerten két meghatározó kereszténység létezik: a keleti (un. ortodox, bizánci) és a nyugati (római) kereszténység. Az ősi istenasszony-képzet ugyanakkor e két keresztény egyház különbözőségének is egyik meghatározó tényezője.

<sup>7</sup> Sebestyén idézett gyűjteményében 1906:161, számos hasonló példát közöl.

<sup>8</sup> Pelsőczy 1994.

<sup>9</sup> Kálmány 1885



Európa történetében (elsősorban a keleti felén), a keresztény eszmeiség győzelme széleskörűen csak az V.–VI. században alakulhatott ki (a nyugatin csak a VIII.–IX. században), és végleges megerősödése valamikor a XVI. század végén, a reformáció megjelenésével fejeződött be. Mind a két egyházban szükség volt a világi hatalom erős támogatására. Szent Péter nagy templomának hosszú folyosója végében a két hatalmas lovas szobor királyi nagysága a Kelet-római Nagy Konstantin és a frank Nagy Károly személyében ezért van hangsúlyosan jelen.

### MÁRIA HÉT ÜNNEPE

*Kühár Flóris* századunk első felének nevezetes egyháztörténésze 1939-ben Mária tiszteletünk a XI. és XII. század hazai liturgiájában címmel előadást tartott a Szent István Akadémián. Előadásában összefoglalta azokat a kutatási eredményeit, melyek a XI. század végén keletkezett Hahóti kódex és a XII. század végéről származó Pray kódex tanulmányozásából származtak. Az emlékeket három főcsoportban tárgyalta:

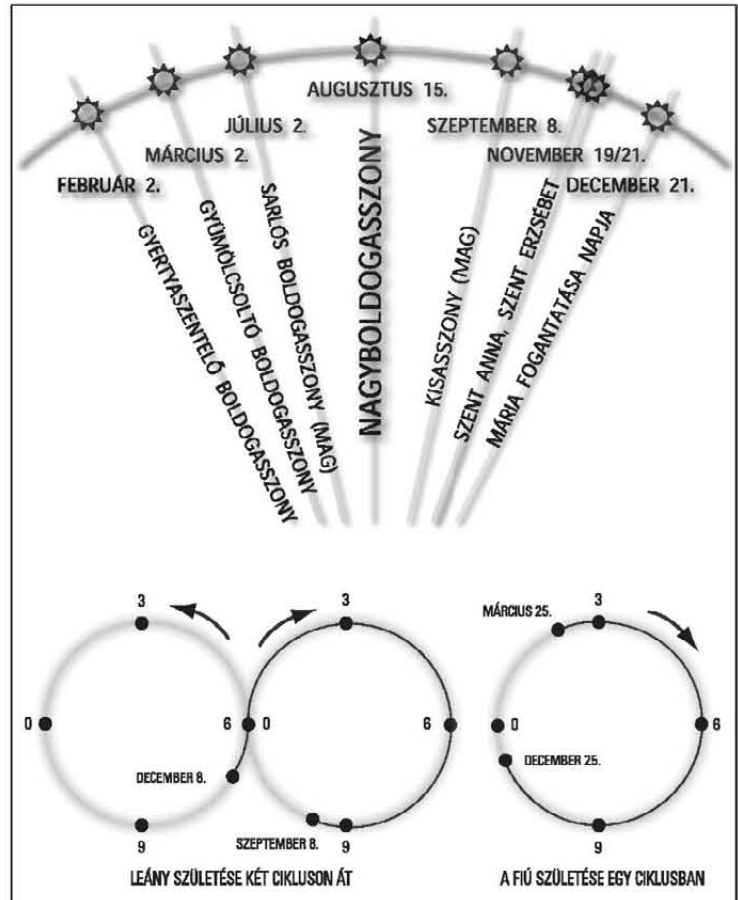
1. A két kódex Mária ünnepei,
2. A Szűzanyáról szóló misék,
3. A Mária-tisztelet egyéb vonatkozásai.

A Pray kódex naptárában a következő Mária-ünnepeket találta.<sup>10</sup> (Az eredeti, dőlt szedés pirosbetűs ünnepet jelent):

- FEBRUÁR 2. Ypapanti domini Purificatio S. M., (Világítás ünnep, Korét keresik és Tisztulás-ünnep)  
 MÁRCIUS 25. Annuntiatio S. Mariae, (Mária fiút fogantatása)  
 MÁJUS 13. Marie ad mart. Gengulfi mr. Maioli abbatis, (római családi halálünnep)

<sup>10</sup> A latin szövegeket a Pray kódex helyesírásával közölte a szerző.

<sup>11</sup> Ma már teljesen ismeretlen mindenki előtt a május 13-a ünnep.



A magyar Boldogasszony–Mária ünnepek megjelenítése  
 A leányszületés az évkör két sötét időszakában, ami a fekvő nyolcas, a „végtelen láncolat” szimbóluma. Fiúszületés a világos évköri ciklusban, a fiú egy ciklus földi életet él, csak szellemisége lehet végtelen.

- AUGUSZTUS 14. Vigília. Nagyboldogasszony vigíliája  
 AUGUSZTUS 15. Assumptio S. Mariae. Transitus S. Stephani, (Mária test szerinti égbevitel)  
 AUGUGUSZTUS 22. Oct. S. Mariae,  
 SZEPTEMBER 8. Nativitas S. Mariae. Adriani mr. (Szűz Mária születése)  
 NOVEMBER 21. Columbani abb. Representatio S. Marie,  
 DECEMBER 7. Agazonis m. Concepcio S. Marie Virg.,  
 DECEMBER 8. Zenonis cf.

Az előadó megjegyzi: „Ebben a naptárban feltűnő, hogy még mindig Ypipantinak (Világítás, Korét keresik) mondja a Gyertyaszentelőt, mely a Hahóti kódexben egyszerűen Purificatio (Tisztulás); hogy megvan a május 13-i ünnep, midőn már november 1-én a Mindenszenteket is ünnepli; a két ünnep ugyanis történetileg egymásból ered.”<sup>11</sup>

A piros betűs Mária ünnepek (az Annuntiatio és Representatio kivételével) megfelelnek az 1092-ben tartott szabolcsi zsinat határozatának, mely a parancsolt ünnepek közé felveszi Gyertyaszentelőt, Nagyboldogasszonyt és Kisasszonyt.” (Ez utóbbiak régi ünnepek, melyeket a kereszténység új tartalommal igyekezett megtölteni.)

Látjuk, május 13-a a római nép Lemurok, a halottak ünnepe, ami a 45 római ünnepből, két időszakban is előfordul. Először februárban van három halottak ünnepe: a Parentalia, Feralia, és Caistria. Ezek február 13, 21, és 22-én. A május 13-a szintén három ünnepe Lemuriához kapcsolódva. Ezek a napok nem szerencsések. Ez nyilvános ünnep volt, de az áldozat természete nem ismert. Ovidius leírja a magán ünnep babonás sajátosságait, de ezeket többen megkifogásolták. Tény, hogy a halott ősök szellemeinek vándorlásáról van szó az ünnep tartalmában. Ez a május 13-a a régebbi ünnep, s bár az egyház már 800 körül Krisztus születése után áttette november első két napjára az ünnepet, mint látjuk még a régi hagyományos szokás 1200-ban is életben volt.

Kühár bemutatta a korszak Mária-ünnepeit az un. Gregorianumban. Ezek a következők:

FEBRUÁR 2.

YPAPANTI (Purificatio, tisztulás)

MÁRCIUS 25.

ANNUNTIATIO S. MARIAE,

MÁJUS 13.

S. MARIAE AD MARTYRES,

AUGUSZTUS 14.

IN VIGÍLIA ADSUMPTIONIS S. MARIAE,

AUGUSZTUS 15.

ADSUMPTIO S. MARIAE, Szűz Mária test szerinti égbevitele (Nagyboldogasszony napja, Telehold ünnep)

SZEPTEMBER 8.

NATIVITAS S. MARIAE. Kisboldogasszony (Kisasszony) születésnapja.

A XII. század elejéig – mondja Kühár, – ez az ünnepszorozat legfeljebb azzal bővül a Sacramentariumokban, hogy a Gyümölcsoltó, a Nagyboldogasszony, Kisasszony napjai helyenként vagy vigíli-

át,<sup>12</sup> vagy nyolcadot kapnak. A Hahóti kódexben nincs is több Mária-ünnep, mint a Hadrianus-i Gregorianumban. A Mária ünnepek száma a XII. századtól kezdve gyarapodott újabb ünnepekkel (épp a Pray kódexben látjuk ezt majd). A Gregorianum a Gyertyaszentelőnek régies, görög nevét őrzi (=Találkozás<sup>13</sup>). A május 13-i ünnep: Maria ad martyres: igazában a római Pantheonnak Szűz Mária tiszteletére való felavatása (Kr. u. 610), tehát templomszentelési ünnep.<sup>14</sup>

Kühár összehasonlítja a XII. századi magyar Mária ünnepeket a kor keresztény naptárával a Gregorianuméval. Három új ünnepet talál a Pray Kódexben: 1. Nagyasszony nyolcadát, 2. Mária bemutatását, 3. Mária (szeplőtelen) fogantatását.

„Mind a három figyelmet érdemel” –, mondja, majd így folytatja: „...a XIII. század elejéig 192 francia nyilvános könyvtárban őrzött misekönyv és Sacramentarium szerint Nagyboldogasszony (?) nyolcadát öt (francia) helyen (!) ünneplik a XI. és XII-ik századokban. Még ez a nyolcad is meglehetősen ritka külföldön, a másik Mária ünnep megléte a Pray kódexben még meglepőbb.

Mária bemutatását piros betűvel jegyezte be a naptárfő november 21-éhez második helyre. Mivel a Pray kódexet 1192–1200 között írták, bizvást mondhatjuk, hogy a Mária bemutatása ünnepet a latin egyházban először Magyarországon ülték meg, két évszázaddal korábban, mint Nyugaton. Hogy miként jutott hozzánk ez az ünnep, elég könnyű meg-

<sup>12</sup> Ez vasárnap volt, és akkor nem munkaszüneti nap, mert az ünnepnapot csütörtökön az Úr (az Atya) napján tartották. (Jupiter napja). Ezért korán reggel vagy éjszaka gyűltek össze, ahol az egyházatyák írásait olvasták fel, s arról elmélkedtek. A csütörtök=Úrnapja emléke is megmaradt az Áldozó Csütörtök és az Úrnapja-csütörtök ünnepekben, ami a pünkösdvasárnap előtti és utáni csütörtök.

<sup>13</sup> Természetesen nem Mária és Erzsébet találkozásáról van szó, hanem Déméter találkozásáról az elveszettnek hitt lányával Koré-val. Ennek ünnepségéről később Bod Péternél olvashatunk, ami a Gyertyaszentelő ünnep eredetét rejti.

<sup>14</sup> Kühár megjegyzése nem teljes. A május 13. római állami ünnepség három napos volt (9, 11, 13) és a család szellemeinek a Lemurokhoz volt a vallásos megemlékezési ünnepe. A keresztény egyház csak úgy bírta leküzdeni, hogy november 1-re tette át és azt Mindenszentek napjának nevezte, beleértve a család és a közösség halottainak a szellemeit. E mellett kaphatott hangsúlyt a Pantheon épületének keresztény Mária templommá minősítése.



Kalászos Madonna, aki a „Földanya” minőségében válik maadonna szimbólummá

állapítani. III. Béla királyunkat bizánci trónörökös-ként nevelték, mielőtt Mánuel császár ideküldte a magyar trón elfoglalására. A Pray kódexben nyom mutat arra, hogy a kódex szerkesztőjének a királyi udvarral szoros összeköttetése lehetett.

A Szűzanya fogantatása (december 8.) ünnepe nemcsak a liturgiátörténetet, de a dogmatörténetet

is érinti. (szerepel a Pray kódexben). Maga az ünnep Keletről került Alsó Itáliába, onnét Normandiába és Angliába.<sup>15</sup> Jellemző, hogy mivel Szent Bernát ez ünnepnek ellene mondott, a cisztercita misekönyvekbe átlag csak a XV. században írták be késői kézzel ezt az ünnepet. Ilyen előzmények után nemzeti öntudatunk emelkedik azáltal, hogy a Pray kódexben már a XII. század végén megtaláljuk az ünnep bejegyzését a Naptárban és hamar ezután miseszövegét a Sacramentáriumban.

Ha visszatekintünk a Pray kódex Szűz Máriára vonatkozó ünnepi és fogadalmi miséire, először is észre kell vennünk, hogy a középkor e szakaszában a Mária tisztelete a liturgiában változatosabb és gazdagabb kifejezést nyert, mint mai liturgiánkban. Feltűnik először is a könyörgések nagyobb száma; egyik másik ünnepnél mintha gyűjteményt akart volna a szerző belőlük összeállítani.<sup>16</sup> A magyar lélek Mária-tisztelete a mondottak szerint termékenyítőleg hatott az egyetemes egyház liturgiájára is.” – állapítja meg Kűhár Flóris, aki a megjelent beszéd záró részében a következőképpen fogalmaz: A Pray kódex nemcsak nyelvemlék, történeti emlék, hanem a magyar szellem középkori történetének legfontosabb emléke. Ezért igyekeztünk a szellemnek egyik oly jellemző vonását tanulmányunkban bemutatni.”<sup>17</sup>

Világosan láthatjuk, hogy 1092-ben fontosnak tartotta a frissen alakult magyar egyház a Mária-ünnep bevezetését, amelyek alapjai ugyanakkor rendre keleti környezetből származtak át a hittérítésben megismert római kereszténység világképébe. Nem lehetetlen feltételezni, hogy minderre a szabolcsi zsinaton azért kerülhetett sor, mert elő akarták segíteni a Boldogasszony és Szűz Mária fogalmainak azonosulását.

<sup>15</sup> A keresztény vallás sikeres terjesztésében a helyi előzmények mindig fontos szerepet játszottak. December 8. a rómaiaknál a legrégebb időkben Gaia ünnepe volt, aki Földanya istennőként az antikvitásban széleskörűen ismert. (elsősorban görög vonatkozásokban). De az előtte való napokban olyan istennők ünnepei is szerepelnek, mint Bona Dea, akinek szoros kapcsolata van Maia istennővel. Ez pedig számunkra különösen érdekes nyelvi emléket idéz. Erről később részletesebben.

<sup>16</sup> Kűhár figyelmét felkeltette, hogy „...ma csak egy Mária praefatió van; külön praefatiót találunk a Hahóti és a Pray kódexben Nagyboldogasszonyra, Kisasszonyra; a Pray kó-

dexben még a szombati és az adventi fogadalmi misékre is. Kettő közülük teljesen eltér a praefatiók szerkezetétől és a himnuszok fordulatait, szóképeit olvassza bele az áhitat túlradásával a praefatióba, melyek szép virágai egykori jámborságunknak. Közülük kettő a gallikán liturgiából, a többi pedig a gelasianus liturgiából származott, az Alkuin féle függelék őrizte meg őket. Jellemző, hogy a Pray kódex Nagyasszonykor eredetileg az általános Mária praefatiót írta le, aztán azt törölték és helyébe a régi gelasianus szöveg került.” (Kűhár szövege csekély rövidítéssel)

<sup>17</sup> Kűhár 1939.1–19

## BOLDOGASSZONY ÜNNEPEK AZ IDŐBEN

A Boldogasszony természeti (kozmosz) és isten-asszonyi megismeréséhez vizsgálunk kell az a szerepkört, tulajdonságot, amelyet a bemutatott keresztény párhuzamos tartalmából lehet visszafelé megállapítani ünnepek (A térítést vezető papságnak a Boldogasszony-kultusz befogadásakor e párhuzam lehetőségét nyilvánvalóan előzetesen meg kellett vizsgálni, s elfogadásukról – közösen kellett dönteni) Ezek az antik istenanyában egyesülő Boldogasszony szerepkörök (természeti változások eseményei) az Arany korona imádságoskönyv összeállításában a következők:

A gyermeket szült, megtisztult asszony templomi bemutatása	FEBRUÁR 2.
Az asszony fiút fogantatása	MÁRCIUS 25.
A mag alakot, testet öltése, az asszonyban fejlődő magzat megmozdulása	JÚLIUS 2.
A Nagyboldogasszony, mint királynő	AUGUSZTUS 15.
Az asszony Szűz szülése	SZEPTEMBER 8.
A megtisztult asszony templomi és újjászületést adó bemutatása	NOVEMBER 21.
Az asszony leányt fogantatása	DECEMBER 8.

Nagy apokrif imádsággyűjteményében Erdélyi Zsuzsanna írja: Ósvallási genezismotívumok kozmikus jegyei kapcsolódnak Mária születéséhez, totemisztikus képzetei Krisztus származtatásához, szoláris hagyományai Istenhez („bejön hozzám szent Úristen világosító, eljőve szent Világ Úristen”) vagy Krisztus-Világ anyjához („én leszek teneked Napbú látó anya”) Samanisztikus mozzanatok elködösödött emléke kísért, vogul imádság naphívó könyörgését visszhangozzák, medve-ének hangulatát idézik a „*letérgyepül térdre, térdig való vérbe*”, vagy a „halnék haláلودért, ha halhatnék”, a „*lépj ki lépést lépj ajtódon*” betűrímei. S mindez egygyé olvad a „Simeon hegyi kápolnával”, a „boldog arany kakaskákkal”, vagy „kisleányzó Mária” témával, „angyalok tiszta fehér kötényével”. [...] Enélkül aligha tudnánk meg a „*sárbodor szép haját leeresztő*” Máriáról, hogy a „*világzsolttár könyvét olvassa*”, sem az istenfiú halálát – „*talpig sebesen, könyékig könnyben, he-tediziglen való sebben*” – nem fogalmazná meg egy



Köpenyes Madonna a kőszegi Szent Jakab templomban  
(a szerző felvétele)

kánoni irat sem az ósköltészet gondolat-gazdagságának bőségével: „*testi szállong, véri hullong*”, „*száll a húsa szakadván, piros vére csordulván*”, „*az ő szíve vetőmedett, piros vére futamodott*”, „*szíve teteje meghasadt, piros vére szétszaladt*” stb. Enélkül az izzás nélkül e költészet csak szó és motívumgyűjtemény lenne, amelyből hiányozna a szentséges és a valóságos természeti egység.<sup>18</sup>

Vizsgálódásaink egyik fő célkitűzése éppen ez: az istenasszonyokkal párhuzamos földi asszonyok és a természeti kapcsolódásaikat tanulmányozva eljuthatunk sajátos szerepkörük és tulajdonságaik értelmezéséhez.

Az analógiák korántsem jelentenek szükségszerű átvételt valami más kultúrából. A Kárpát medence a friss régészeti feltárások bizonyossága szerint is a bronzkor óta a Kaukázusig összefüggő művelődési terület volt.

<sup>18</sup> Erdélyi Zs. 1976.

## AZ ARANY KORONA IMÁDSÁGOSKÖNYV

Az Arany Korona csatos imádságoskönyv szerzője (1719), hét Boldogasszony ünnepet sorol föl.<sup>19</sup> A B.(oldogságos) Szűznek<sup>20</sup> hét ünnepeire való Imádságok c. fejezetben a következő ünnepek szerepelnek, mellettük időpontjuk:

1. GYERTYASZENTELŐ BOLDOGASSZONY	február 2.
2. GYÜMÖLCSOLTÓ BOLDOGASSZONY	március 25.
3. SARIÓS BOLDOGASSZONY	július 2.
4. NAGY BOLDOGASSZONY	augusztus 15.
5. KISASSZONY	szeptember 8.
6. BOLDOGASSZONY TEMPLOMBA VITELE	november 21.
7. BOLDOGASSZONY FOGANTATÁSA	december 8.

Hogy az ősi istenasszony-ünnepek száma hét, Kálmány Lajos óta a tudományos munkákban is vitathatatlan. A megállapítást a 18. századból származó imádságoskönyv vonatkozó fejezetén kívül a következő előzetes megfigyeléseink támasztják alá:

A Nagyboldogasszony ünnep az Arany Korona Boldogasszony ünnepei között középen helyezkedik el. Két oldalán jobbra és balra három-három Boldogasszony-ünnep van! Az őseurópai előzmények alapján feltételezhető, hogy a Nagy Istenasszony egy személyben hét szerepköre és tulajdonsága, s az ezekkel összefüggő természeti kapcsolata is hordozhatja a fejlett vallás-mítoszok fontos sajátosságát. (A hét személyben és az évkörön hét átváltozásával erre is utalhat a természeti időszak folyamataiban történő ünnepi megjelenítésével.)

E „hetes” sorra tekintve azonnal feltűnik az évkörön az istenasszony-ünnepek szellemi egységének kemény rendszeressége. Mielőtt további részletek megismerésébe kezdünk, felkutatjuk a Mária ünnepekkel azonosított Boldogasszony ünnepek lehetséges régebbi előzményeit.

A keresztény egyház az elkövetkező évszázadokban rendre felbővítette a Mária-ünnepek lehetsé-

ges antik, pogány előzményeit. Ma ismerünk Habi-(Havi), Fájdalmas, Kis-, Boldogasszony, Fogoly-szabadító-, Segítő-, Olvasós-, Szülő-, Földtöltő-, sőt Nádi Boldogasszonyt is.

Kétszázötven évvel ezelőtt, Alsócsernátoni Bod Péter: *Szent Heortokrates* című kis kötetében számos antik emlék felidézésével megismertet bennünket az ünnepek tartalmának előzményeivel. A bennünket érdeklő ünnepekre rendre visszatérünk. Mellette más kutatók eredményeit és saját megfigyeléseinket is idézzük.

1. GYERTYASZENTELŐ BOLDOGASSZONY (FEBRUÁR 2.) Bod Péter sokoldalúan ismerteti az ünnep lehetséges előzményeit, ami rámutat a kérdéskör olykor bizonyult vagy bizonytalan emlékeire, amivel tanulságos megismerkedni. Művében az általa felkutatott írásos emlékekre támaszkodik:

„Kitsoda kezdette ezt az Innepet? Justinianus Tsászár 542-dik Eszt. A' ki látván az Istennek ítéleteit, a Föld-indulást, a' mellyben Pompéjopolisnak fele el-süllyedett nagy sírás rívással, a' nagy éhséget 's pestist, a' Tsászár úgy rendelte ezt az Innepet, az Idvezítő Krisztus' tisztességére, hogy a' ki régen a' Simeonnak és Annának ölébe vetette magát, könyörüljön a szegénységen, 'végye eleit a' nyomorúságoknak és az Isten ' Ítéleteinek. Más alkalmatossága ez Innep szerzésének ez volt: hogy azt a' napot a' Pogányi setétségben-lévő Rómaiak szentelték a' Pán tisztességére; melyen az ő Papjai az Útzákon mezítelen nyargalódnak 's valami ketske bőrből tsinált korbátsal az asszonyok tenyereiket meg-ütötték, hogy a' szüléstől könnyebben szabadulnának. Ezeknek boldonságaikat el-törlötte a' Tsászár 's állított innepet a' Krisztus Annyának a B. Szűznek dicsőségére.

**Festum praesentationis**, Bé-mutatásnak Innepe; mivel ezen a napon mutattatott bé a Templomba a Krisztus-Jézus a Mózes törvénye szerént. Ez a tizenötödik Száznak vége felé állott fel a' napnyugati Ekklesiákban. (1466)

**Festum Simeonis et Annae**. Simeon és Anna Innepe: mivel az Evangyéliómban róllok vagyon emlékezet; a' kik a Krisztust áldották a Templomban 's jövendeltenek, mikor a Jerusalemi templomba vitetett.

**Festum Hypantes**. Egybe találkozásnak Innepe: mert Simeonnal találkozott Krisztus, a' ki ölébe vette 's örvendezett néki.<sup>21</sup>

<sup>19-20</sup> Pongráz Eszter 1807-s kiadásból. (első kiadása 1719 és a későbbi évszázadokban egész az 1900-as évig nagyon sokszor megjelent.)

<sup>21</sup> A Hypantes, másutt Ypapantes-ünnep Démétér és Koré találkozására. Természeti vonatkozásokban a téli időszak vége, amikor minden újra zöldülni kezd, életre kel. (Mediterraneum, a Földközi tenger partjain)

**Festum purificat. B. M. Virginis.** a' Boldogságos Szűz Mária meg-tisztulásának Innepe: mivel a' Mózes' törvénye szerint minden gyermek-szülő személynek bizonyos napon be kellett magát a' Papnak mutatni, valami ajándékot adni 's azután tisztának ítéltetett. (Ritus confecrationis Cerem. Cideri potest apud Hospi. De Origine Festorum p. 33)

A' viasz Gyertyának meg-szenteltetések 's elosztogatásokat ki rendelte erre a' napra? Vigiliusnak, Nagy Gergelynek, leg inkább pedig tulajdonítják Sergiusnak 690. Eszt. melyet állított a' Pogányoknak tzeremóniájok helyet; a'kik azon az Innepen, melyet Saturnusról neveztek Saturnalia sacra, gyertyákat szentelnek és osztogatnak vala. Hogy honnan vették légyen azt meg-vallja Spondanus. Beatus Renanus pedig ekképen ír: Negari non potest ardentium cereorum, quos hodie Christiani eo die, qui purificatae Mariae dicatus est, ex more circumferunt a Februalibus Romanorum Sacris originem sumsisse. Pertinaci Paganismo mutatione subventum est, quem rei in titum sublatio irritasset.

Mások szerint vették ezt a' Proserpina tisztességére szenteltetett napról, a' kit fábuláztak, hogy Plutó el-ragadott a' virág-szedés közben 's Tzéres (Ceres) Asszony-Isten meg-gyújtott fáklyákkal keresett Februariusnak első napján; a' Római Asszonyok ennek emlékezetére szentelték gyújtott lámpásokkal, fáklyákkal járván az úttzákan. Ezt mutogattya Jacobus de Voragine, hogy amely Innepet régen a Pokol Asszonyának a' Plutó Mátkájának szenteltek, már a keresztyének szentelik a' Menyország királynéjának és a Krisztus Annyának 's a Proserpina helyet meg-emlékeznek a' Boldogságos Szűzről.

Mi végre szentelik a' keresztyének a' Gyertyákat? Durandus ilyen okait adja.

1. Hogy az Ekklézia akarta szent és jó végre fordítani' Pogányoknak rossz szokásaikat, a' kik meggyújtott gyertyákkal kerültek ilyenkor a város úttzáit, és a' magok határaikat. 2. Hogy a meg-gyújtott viaszgyertyákkal intetnének meg a keresztyének arról, hogy az ő Hitek jó tselekedetek által világosodjék. Hogy követnék az öt eszes Szűzeket, a' kik meggyújtották lámpásaikat. 4. Hogy a Krisztusról emlékeznének-meg, a'kit Simeon és Anna „világ világosságának” neveznek. Így azért a Gyertya a' Krisztus, kinek Testét a' viasz, Lelkét a' tzérna, Istenségét, a' világoosság ábrázolja (Lásd Illyés András Szentek' Életét



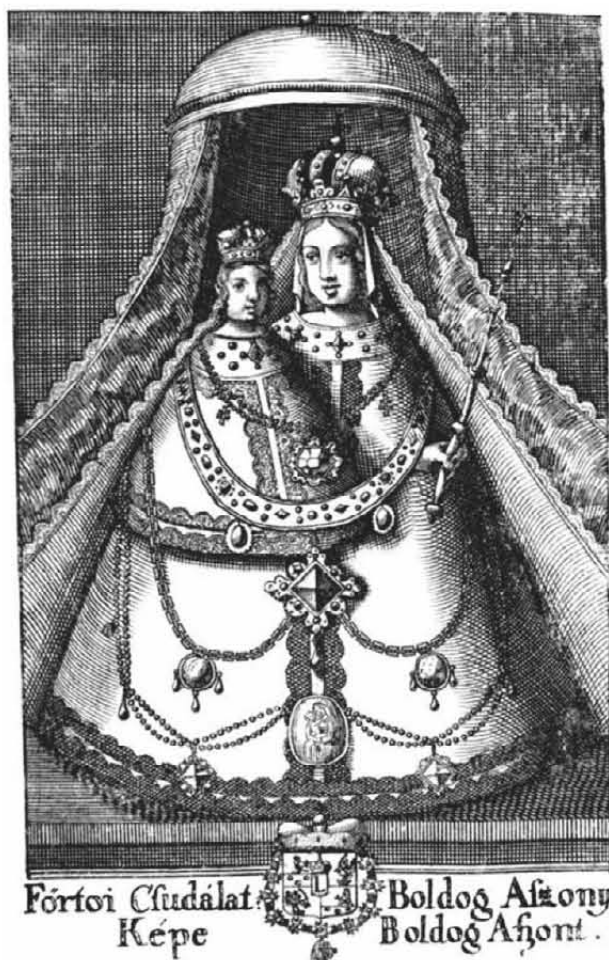
„Báthori Madonna” a gyermek bemutatása templomban

fol. 56). 5. Hogy az Ecclézia emlékeznék-meg a' Szűz Mária' tisztaságáról; a' ki megtisztulás nélkül nem szűkölködött, hanem világlott az emberek között, mint az égő gyertya.

*Tsuda ereje Gyertyáknak,  
Zürzavar időt le-szálítanak,  
Menydörgéseket meg-álítanak,  
Ördögöket el-hajtanak,  
Krisztusra nints mit bizzanak.”<sup>22</sup>*

Bod Péter kutatási eredményeit néhány további megfigyeléssel bővítjük ki. Február 2. a Gergely naptárban éppen 39–40 nappal később van, mint a Nap (Jézus, az Isten Fia) születési ünnepe, december 25-e. A 40 nap (7+33 fiú születéskor) az anya tisztulási ideje a fiúgyermek születése után, ahogy ez keleten általános szokásban volt. Ekkor az anya meg kellett jelenjen a templomban és szerény áldo-

<sup>22</sup> Bod i. m. 46–52.



Fametszet sorozat egy tagja (Esterházy gyűjtemény. XVII. sz.)

zatot kellett bemutatnia.<sup>23</sup> Lényegében erről szól a Bod által fölemlített *Festum praesentationes*.

A kornak megfelelően a hónap (holdhónap) első napja az idő változását mutató Újholddal kapcsolatos ünnep, ami a Nagyboldogasszony telehold kapcsolatának kivételével a Boldogasszony ünnepekre jellemző.

Arra is fölfigyeltünk, hogy a Boldogasszony megtisztulása keresztény ünnepét (?) – még a hittérítés alatt –, a Szabolcsi zsinat már 1092-ben a kötelező ünnepek közé sorolta. A „gyertyaszentelő” megnevezéssel legkorábban viszont a Münchener Kódexben találkozunk (1466). A korszak tele volt

félelemmel a végzetes „torokgyík”-betegségtől. A torok közelébe, – az áll alá – helyezett kétágú égő gyertya és templomi áldás-adással igyekezett az egyház a félelemmel telteknek mágikus lelki támogatást és erőt adni a veszély ellen.<sup>24</sup>

## 2. GYÜMÖLCSOLTÓ BOLDOGASSZONY (MÁRCIUS 25.)

Bod Péternél: „Mikor kezdődött ez innep? Az is nem elég bizonyos: vagyon arról emlékezet a’ negyedik százban (században), de akkor íratott Festum annunciationis Dominicae. (Az Úr fogantatásának ünnepe) Sergius pápa rendelt erre 688-ik eszt.(endőben) Litániát; Damaszténus éneki dítséretet.”

Pelsőczy Ferenc pontosabban fogalmaz: „Gyümölcsoltó Boldogasszony hivatalos elnevezése Annuntiatio beate Mariae Virginis. Régebbi időkben Annuntiatio angeli ad b. M. V., mások Annuntiatio Domini-nek, Annuntiatio Christinek, Conceptio Christinek nevezték, ami önkénytelenül is azt a véleményt kelti bennünk, hogy ez inkább az Úr ünnepeinek, mint a Szűzanya ünnepeinek számított. Hogy az ünnep időpontjának meghatározása karácsonynak december 25-ére való megállapításával volna kapcsolatban, arra vonatkozólag semmiféle bizonyítékunk nincsen. Annyi azonban kétségtelen, hogy ezt az ünnepet kezdettől fogva sajtósaósan Szűz Mária tiszteletére szentelték. Keleten, ahol a karácsony megünneplése január 6-án volt szokásban, az Annuntiatio dátuma feltehetőleg április 7-e volt.”<sup>25</sup>

Pelsőczy itt nem említi meg, hogy az egyházatyák Jézus december 25-i szimbólikus születési ünnepéről a niceai zsinaton döntöttek (Kr. u. 325). A döntés tartalma és időpontja igen lényeges, mert ez az ünnep akkor és még a további évszázadokban is (kb. a VI.–VII. századig) Európában széleskörűen a perzsa Mithrász napisten születésnapja volt, akit magával a Nappal azonosítottak. Jézus fogantatási ünnepe is szimbólikus, tehát összefügg az egyházatyák által elhatározott és kijelölt szimbólikus születésnapjával. (Mithrász mitikus személye korábbi antik mitológia ujjáélesztése. Sok eleme a téli napfordulón kívül is számos párhuzamosságot mutat, amely nem tartozik témánk körébe.)<sup>26</sup>

## 3. SARLÓS BOLDOGASSZONY (JÚLIUS 2.) A hetedik Újhold ünnep: a „Sarlós Boldogasszony”-é, a ke-

<sup>23</sup> Pelsőczy 1974.

<sup>24</sup> Bálint Sándor

<sup>25</sup> Pelsőczy 1974.

<sup>26</sup> Cumont 1903.

resztény egyházakban keleten, és nyugaton sem „bevett” ünnep.

A Szent Heortokratesben a következőket találjuk az. ünnepről: „*Festum Visitationis* B. M. V. Bold. Szűz Mária meg-látogatása Innepeének: mivel azon ’ napon látogatta meg Mária Ersébetet; a’ kinek méhében lévő Idvezítőt bizonyos repeséssel köszöntötte az Ersébet’ méhében lévő Keresztelő János.

A’ Magyarok nevezték Sarlós Boldog Asszony Napjának mivelhogy aratásnak idején esik, mikor a’ Sarlót a’ gabonába kezdik botsátani. Feredete ennek nem régi; mert az hatodik Orbán Pápa szerzette 1389. Eszt. a’ végre, hogy a’ Sz. Szűz látogassa-meg az Ekklesiát és adja végét már abban az szakadásnak; mivel már ötven esztendőök alatt két főre hasadott vala a’ Római Ekklesia, lévén mindenkor egyszer’smind két Pápák, egyik Rómában, a’ másik Ávennióban lakván a’ maga Kárdinálival; megerősített pedig ez az Innepe a’ Báziléai Kontziliomban 1432. Eszt. a’ hol ez a’ végzés tétetett-fel, hogy a’ Sz. Szűz Mária a’ Törököket vesztené el: ’s ezután állott-fel a’ Keresztyének között. Mind az hatodik Orbán ’s mind a’ kilentzedik Bónifátzius ezt indulgentziákkal ékesítette vólt-meg.

A’ régi Rómaiak ez időtájban szentelték a’ *Festum Fortunae muliebris*, az Asszonyi szerentsének Innepét, mellynek fel-állítatásának alkalmatossága a’vólt: Koriolanus nagy erővel meg-szállotta vala Rómát, hogy meg-vegye ’s el-rontsa, a’ kit semmiképpen ezen szándékától el-nem fordíthattak a’ Rómaiak, végre az édes Anyja és Felesége mentenek eleibe sírva le-eresztett hajjal, a’ kiknek sírásokra meg-lágyult ’s szándékát el-hagyta. Mellynek emlékezetére építették Rómában Templum Fortunae muliebris, abban Asszony Pap rendeltetett az áldozatra, minden esztendőnként nagy Pompával megillették az Asszonyok dícséretekre. Mikor elsőben a Dea Fortuna rézből öntött képit fel-szentelnék az Asszonyok, meg-szóllalt és kétszer az egész Sokaság előtt azt mondotta a kép: Rite me Matronae dedicastis (Jól szenteltetek-fel engemet Asszonyok).

A magyar hagyományokban ez az ünnep az aratás megkezdésével azonosuló mag, vagy a búza régi nevén a „szem”, az élet ünnepe. A búzamazag neve – még a századunk 40-es éveiben is „élet” volt. A magyar hagyományban a búzakarász beérése, s vele az aratás kezdete kapcsolódik népünknel egykor az asszonyi



Fametszet sorozat egy tagja (Esterházy gyűjtemény. XVII. sz.)

munkával végzett, vegetációs jellegű ünnephez. Másik végletben a mag megjelenése az életadó élelemmé változó búza halála is. A mag fogalom a gabonakultúra kialakulásával egyidős, amit a kutatás a jégkorszak európai visszahúzódásával és legalább Kr. e. 10–12 000 esztendővel számlál.

A magyar hagyományok aratókoszorúja királynői koronát és a magból kikelő növénycsíra megújuló nőiségét sejteti, amint az a sok régiséget őrző matyó hagyományok menyasszonyi koszorújában meg is jelenik.<sup>27</sup>

„Sarlós Boldogasszony aránylag kései Mária ünnep. A franciskánusok, az emberré, testvérünké

<sup>27</sup> Szerző 1981-ben hasonló koszorú-kialakítással találkozott a Szereten túli moldáviai lakodalmak menyasszonyi koszorúja esetében.





Fametszet sorozat egy tagja (Esterházy gyűjtemény. XVII. sz.)

vált Krisztus apostolai kezdik először, a XIII. század folyamán megülni, illetőleg terjeszteni.”<sup>28</sup> Bálint nem említi meg, hogy Szent Ferenc rendje célkitűzésében elsősorban a kunok megtérítésére alapult, s ennek következtében ehhez Magyarországon készülhettek föl. Első térítőik áldozatul estek a feldühödött kunoknak, s ekkor álltak neki a kun szótár elkészítésének is, feltehetően itt Magyarországon.<sup>29</sup>

A „Sarlós Boldogasszony” tisztelete innen a Kárpát medencéből indult el Nyugatra. Jellemző, hogy a II. Vatikáni Zsinat liturgikus rendelkezése ellenére, mely május 31-ére tette ezt a napot, az egész Közép-Európában megmaradt július 2-án.

<sup>28</sup> Bálint 1977.

<sup>29</sup> Ligeti L.–Comes Kuun G. 1981 Codex Cumanicus Budapest, MTA Könyvtára kiadása

<sup>30</sup> Bod P. 118.

#### 4. NAGYBOLDOGASSZONY. (AUGUSZTUS 15.)

„Mellyet a’ B. Szűz Mária Mennybe menetelének emlékeztére Augustusnak 15-dik napján üllenek. Ezt az Innepet a’ Görögök (Ortodoxia) hívják a Szűz Mária elaluvása Innepének; mert úgy tarttyák, hogy rendes és tsendes halállal meg-hólt. a’ Deákok Festum Ascensionis vel Assumptionis, Fel-menetel vagy fel-vitetés Innepének; mert úgy hiszik, hogy mikor el-jött volna az ideje, hogy a’ Szűz Mária meghaljon, az Apostolok az egész világról hozzá gyűltek, az Idvezítő is az angyalokkal hozzá ment, és az ő szülő Anyjának Lelkét magához vette; testét korporsóba helyeztetve kísérték a’ Jozafát Völgyébe, Sz. János Apostol vivén Pálma ágat kezében a’ korporsó előtt. Harmadnap múlva a’ Krisztus’ Szent Anyjának testét Lelkével egygyesítette, az Égbe felvette’ s jobb keze felől ültette. Bizonytalanok ez eránt a’ régi Históriák; mivel 1. Némellyek úgy hitték, hogy a’ Szűz Mária halhatatlan vólt’s meg sem hólt. 2. Mások, hogy halandó volt, de elevenen felvitetett a’ Ditsőségbe, mint Énok (próféta). 3. Ismét mások, hogy halandó volt ’s meg-is holt, még pedig Mártýromsággal mint meg volt jövendőlvé: Általjárja a tór a’ te Lelkedet.

Ki szerzette ezt az Innepet? Az sem elég bizonyos; mert némellyek tulajdonítják Mauritzius császárnak 586 eszt. Tájban; mások Ludovicus Piusnak 818 esztendőben, melyet megerősített volna a’ IV. Leó R. Pápa. Gélásius Pápa a’ Római Kontziliummal egygyütt a’ B. Sz. Mária’ fel-vitetésének históriáját költött dolognak tartja.<sup>30</sup>

Bod felteszi a kérdést: Miért nevezték Kisasszony havának az augusztus hónapot? „Bizonyos, hogy a Boldogságos Szűz Mária tisztességére, de mint hogy a Kisasszony napja a’ jövő holnapban esik, ebben Nagy B. Asszony napja; Mért nem nevezték Nagyasszony havának? Nem világos.”

Amíg Kálmány Lajos az előzetesen ismertetett három Boldogasszony ünnepre nem talált érdemi megjegyzést, a Nagyboldogasszony fogalommal részletesen foglalkozik:

„Mielőtt az egyszerűen Boldogasszonynak mondottról szólnék, meg kell emlékezni a leghatalamsabbról, a Nagyról. Maga a tárgy kívánja ezt elsősorban, hogy Boldogasszonyunkat a Nagyboldogasszonnal összehasonlítsuk és a köztük lévő különbséget kiemeljük.

Ki tehát a Boldogasszonyok feje?<sup>31</sup> Vessünk egy szempillantást múltunkra, arra a korra, mikor nemzetünk ősvallását elkezdte hagyogatni. Ebben a korban, de már jóval előbb is a Mária tisztelet a kereszténységben ki volt fejlődve. Tudjuk, hogy már a Kr. u. 431-ben tartott epheszoszi zsinat gondoskodott róla, minőnek kell Máriát lefesteni. Mária volt a szentek közt legelső, a nők legfőbbike. Így hirdette az egyház nemzetünknek a kereszténység felvételekor; így hirdeti népünknek mi híján ezredév óta. Ennek pedig megvan a maga következménye: tudniillik Mária, illetve a neki megfelelő Boldogasszony népünk előtt mind inkább lesznek. Ez azonban legkevésbé se zavarjon bennünket, amint nem zavarta őseinket, mikor Máriát kezdetben nem Nagyasszonynak, hanem csak Kisasszonynak mondták. A Nagyasszony nevet csak később, Szent István alatt Szent Gellért intése következtében kapta. Ettől az időtől fogva Nagyasszonynak mondták; pedig a kereszténység Máriáját ősvallásunkban levő Kisasszonynak nem mondhatjuk, annál kevésbé Nagyasszonynak.

E kérdés fejtegetésénél mindenesetre fel kell tennünk, hogy a Kisasszony nevet Máriának nem a kereszténység terjesztői adták, kik bizonyára nem Kis-, hanem Nagyasszonynak mondják – hanem a nép. Mikor a nép Kisasszonynak nevezte Máriát, tudnia kellett a Nagyasszonyról is. A Kisasszonyt éppen a Nagyasszonnyal szemben kellett neki kisnek, kicsinek nevezni. Ma is hallunk Kis Bálintról beszélni, és ugyanakkor Nagy Bálint vezetéknevet is mondani; a Kis Bálintot a Nagy Bálinttal szemben mondja a nép kisnek.<sup>32</sup> De mint fentebb említettük, akár Kisasszonynak, akár Nagyasszonynak mondjuk Máriát, egyik sem. Nem Kisasszony.

Az augusztus 15-ei időpont az egykori holdhónap középpontjára utalhat és így az *évkörön az egyetlen teleholddal kapcsolatos istenasszony ünnep lehetett*. Régi istennők képzetének azonos szélességi fokok között megjelenő hasonló ismerete mutatkozik meg a rómaiak Diána, a görögök Artemisz, a kisázsiaiak Kybele istennő ünnepének hasonló időpontjában. Tulajdonságaik talán Kybele a Nagy Istenanya kivételével nem teljesen egyeznek Nagyboldogasszonyunk szerepkörével, ami a megtiszteltetés azonos időpontja és indítéka mellett sajátosan magyar képzetbeli fejlődésre utalhat.



Fametszet sorozat egy tagja (Eszterházy gyűjtemény. XVII. sz.)

*Az anyaistennők között fennálló közös képzet-alapot csak az időszak természeti tulajdonságainak azonos szimbólumaiban kereshetjük. Az időszak az aratás, a gyümölcsök, a termés beérésének, az életadó élelem biztosításának az időszaka. Az antikvitásban mindezt egyik oldalról az Oroszlán csillagkép férfierővel azonos megjelenése fogalmazta meg, amit a Kutya csillagképek megjelenése kísért. A „kánikula” latin kifejezés mai napig ismer-*

<sup>31</sup> Kálmánynak ez a kérdése igen nagy zavart idézhetett elő a kutatásban. A munka folyamán először magunk is beleestünk a kérdésből szükségszerűen következő félreértésbe. A határozottan megfogalmazott kérdés ugyanis arra utal, hogy Kálmány a hét Boldogasszony ünnepet mindjárt azonosította a Boldogasszonyok személyiségével vagy tulajdonságával, amire ugyanakkor nem tért ki.

<sup>32</sup> Elég meglepő magyarázat.



Fametszet sorozat egy tagja (Esterházy gyűjtemény. XVII. sz.)

rős nyelvünkben, ami a kutyák „tüzelését” jelenti, azaz jelzi a nagy meleg megérkezését. Ugyane képzetekből eredően az időszak tulajdonságát a Nap határozza meg a napszak (és nem az évszak) felének világosság tartományában.

*Ez a jelenség maga után vonja a nap csökkenő fényű, azaz sötétségbe hajló felének második augusztusi időszakában az uralkodó megjelenésű Telehold hasonló mértékű teremtő tiszteletét. A Nap és a Hold együttes, párhuzamos alakzatú látványa fogalmazza meg ugyanis az emberi létezés szimbólumát, amelynek a férfi mellett az asszony a működést felmutató teremtő letéteményese. Kybele istenasszonyt ezért ábrázolják oroszlánnal az ölében, vagy azon állva, vagy oroszlánok vontatott kocsin. Keresztény képzetekben ugyanez a képzet az anya*

és ölében a fiúgyermek látványa. Középkori ábrázoláson Szűz Mária is oroszlános trónon ül.

#### 5. KISSASSZONY, KISBOLDOGASSZONY (SZEPTEMBER 8.).

Bod Péter leírásában mind ez ünnep, mind a hónap elnevezése körül talányos megfigyelésekkel találkozunk.

Nézzük először a hónap nevét, amire Bod rá is kérdez: „Honnan neveztetik ez a Hónap?” S íme a válasz: „Sz. Mihály Árkangyaltól: kinek napja ebben a Hónapban esik. a Rómaiak nevezték Septembernek, mivel hetedik volt Mártziushoz, melyet tartottak akkor első Hónapnak... Mitsoda Innepek vannak ebben? Ezek: 1. Kisasszony napja. Deákul hívják ezt Festum nativitatis Beatae Mariae Virginis: melyet illenek a Szűz Mária születésének emlékeztetére. Szerzette Servius Római Pápa 695. Esztendőben. Alkalmatossága e volt: Egy Ember egynéhány esztendő alatt ez nap éjtzakáján hallott gyönyörűséges énekeket; mellyről midőn gondolkodnék, megjelentetett néki, hogy a B. Szűz Mária azon az éjtzakán született; a melyet megjelentvén Sergiusnak, úgy szerzette: negyedik Innocentzius (Pápa) pedig meg-erősítette. 1244. Esztendőben (Multa habet de hoc Festo Hospinianus p. 93.)

A keleti gondolkodás szerint a születéskor mindig az anya személye a meghatározó. A római egyház hivatalosan nem nevezi meg Szűz Mária anyját, aki tulajdonképpen a fogadó anya.

Szűz Mária anyja, a legendás Szent Anna történetét közismerten a hívők kérésére az egyházatyák csak az V.–VI. században alakították ki. (A legenda leírását – három Mária születését – Bálint Sándor Ünnepi Kalendáriuma részletesen közli.) Ismereteink szerint a legenda hivatalos elfogadása a híres kisázsiai Ephezus egykor Artemisznek szentelt, majd keresztény szellemben átépített templomban tartott zsinaton (431) nem szerepelt és erre mindmáig nem került sor. (A Szent Anna legenda csak pápai jóváhagyást kapott 1244-ben.)

Az ortodox egyház ugyanakkor nem Szűz Mária, hanem az anyja fogantatását ünnepli Istenanya megnevezéssel, s ezt láthatóan azzal a hangsúllyal, hogy az eseményt december 8-a helyett december 9-én ünnepli. A két ünnep tartalmának különbözősége mélyén, – véleményünk szerint a Szűz (hónap) időszak tudata – az Anya-Leánya kettősség-azonosság

antik emléke rejtőzhet, amit feltehetően a két keresztény egyház egymástól különbözően értelmez.

A „Kisasszony” kirívóan pogány megjelölés, Kis-Boldogasszonyként maradhatott meg, majd Nagyboldogasszonyként azonosult Szűz Máriával és annak anyaságával. A Nagyboldogasszonyt, mint ahogy már említettük – a varázsszövegeket komolyan vevő régész-történész Fettich is észrevette – a nép sohasem emlegette.

Szépen, költőien és emberien jelentkezik a régi istenasszonyi szerepkör az alábbi ima szövegében. Inkább fohász, amit csak az érezhetett át a maga valóságában, aki még természetesnek tartotta a menny és a föld fogalmak azonosságát:

*Szerelmes szent anyám, Boldogságos Szűz Mária,  
Ha olj kedves néked a bűnös lélek,  
Ereszd menyországba  
Örök boldogságba,  
Fogd szent kezedbe,  
Tedd szent kebledre, Vidd föl a paradicsomba,  
Ott szólnak a citerák, a trombiták,  
Szegény bűnös lelket menyországba várják.<sup>33</sup>*

A szeptember hónap természeti időszaka legalább ötezer év óta a „Szűz Hava” megjelölést viseli és vezető istene Hermész a „lélekvezető”, aki ugyanakkor a patriarchálisra forduló keresztény vallásban Szent Mihály lett, szintén lélekvezető szerepkörben, és ezzel valóban ősi képzetet örökített tovább. Magát a hónapot, feltételezhetően a keresztény törekvések erősítése miatt nevezték el Szent Mihály havának. Ez elősegíthette a régebbi erős Szűz képzet korábbi természeti kapcsolatának megszűnését, ami sikerre is vezetett. A Szűz időszak Újholdjakor lehetett a magyar Kisasszony születésnapja, amit a Gergely-naptár nem a holdváltozás, hanem a nap fordulói szerint vesz figyelembe. Így az szeptember első tíz napjára, naptár szerint szeptember hónap elejére, 8-ra esik.

Az augusztus szeptember hónapokra vonatkozó korábbiakban felmerült ellentmondások a keresztény vallás fejlődésében rejlenek. Feltehetően tudatos és a fejlődéshez szükséges egyházi intézkedések eredményei, melyek ma már alig ismertek.

Az Arany Korona imádságoskönyv a legnagyobb meglepetést a Kisasszony istenasszonyképzete értelmezésével okozza: „A Halmoknak előtte szület-



Fametszet sorozat egy tagja (Esterházy gyűjtemény. XVII. sz.)

tem én, még a' földet nem teremtette vala, és a' folyóvizeket, és a' föld kereksege sarkait” (Proverb 8., azaz Salamon Példabeszédeinek Könyve, az un. Bölcsék könyve. Ez az idézet eddig fel nem tárt értelmű ismeretet tartalmazhat) Felvetheti az Ádámot teremtő fogalommal szemben a női istenasszony alakjának első megjelenését.<sup>34</sup>

#### 6. BOLDOGASSZONY TEMPLOMBA VITELÉ (NOVEMBER 21.)

A Szent Heortokrates ünnepekkel kapcsolatos leírása nem is említi ezt az ünnepet, pedig bennünket érdeklő számos kapcsolat fűződik hozzá.

Elsőben is, mint láthatjuk az Arany Korona imádságoskönyv tud az istenasszony templomi bemutatásáról. A Kisasszony-napkor született leányt, mint

<sup>33</sup> Erdélyi Zs. 1976. 606. p.

<sup>34</sup> Salamon Példabeszédeinek könyve.



Fametszet sorozat egy tagja (Esterházy gyűjtemény. XVII. sz.)

már Kálmány Lajos észrevette, a római egyház Szűz Mária személyével azonosította, aki december 8-án szűzen fogant. A leányszületés szeptember 8-a utáni november 21-e dátuma pedig pontosan megfelel a Mediterraneum keleti területein egykor széleskörűen gyakorlatban volt törvényes előírásoknak megfelelően, amikor az anyának áldozatot kell bemutatnia a templomban, meg kell jelennie a gyermekkel együtt (leányszületés esetében  $7+2 \times 33=73$  nap).

<sup>35</sup> Kúhár szerint Orban pápa, mint Mária-praefatiót 1095-ben rendelte el. (Kúhár 1939.16).

<sup>36</sup> Bod P. 146. Kúhár is meg erősíti Bod vélekedését: „Ezen az imádságokon átérzik még a kor kifejezésbeli ingadozása a dogmatikailag még nem tisztázott hittitok körül. Sehol se mondják ki a szót: Conceptio immaculata.” (Szűzen fogantatás).

Felmerül tehát: Ki volt a leány anyja, s ki mutatta be a született leányt a jeruzsálemi templomban? Az istenanya szimbolikusan megfogalmazható, és indokolatlan hiánya mindenben hasonlóan látszik a kozmikus Nagyboldogasszony/Kisasszony képzet párhuzamával.

7. BOLDOGASSZONY FOGANTATÁSA (DECEMBER 8.) „Mikor kezdődött?” – teszi fel a kérdést Bod Péter, s mindjárt adja a választ is:

„Bellarminus úgy ítél. hogy a XII. században; mások, hogy az 1388. esztendőben Orbán Pápa szerzette volna 1439. esztendőben<sup>35</sup> a' Bázileai Kontziliom azt végezte: Mi a' Mária meg-fogantatásának Innepét meg-újítjuk és azt akarjuk, hogy minden Ekkléziában meg-tartassék. Meg lehet itt jegyezni, hogy ezt az Innepet elsőben nem a' Sz. Mária fogantatásának, hanem fogadásának emlékezetére szentelték; midőn bűn nélkül fogadta Sz. Fiját; de idővel változott a' Szűz Mária' fogantatására, a' melyről kezdettek vetélkedni, hogyha bűnben fogantatott-é vagy nem? – még meg nem határozták.”<sup>36</sup>

Bodnak erre a megállapítására 1854-ben került pont, amikor IX. Ince pápa kihirdette Szűz Mária bűn nélkül születésének dogmáját. A december 8-ai ünnep következő szeptember 8-ai kapcsolatával a Kisasszony napja ünnepnél részletesen foglalkoztunk. A két időpont kapcsolata lesz alapja azoknak a rendkívüli kijelentéseknek, melyeket az imádságos könyvet írt Pongráz Eszter meg is ismételt két különböző forrás más-más részletéből: „Az Úr bírt engem az ő útának kezdetiben, minekelőtte valamit teremene kezdettől fogva. Mikor az Egeket készíti vala, jelen voltam” (Proverb 8.)

Pongráz kiragadott idézetét Károli Gáspár Bibliafordításában a teljes szakaszra vonatkozóan idézzük a Salamon Példabeszédei könyv, Intés a Bölcsességnek tanulására: megírása az örök bölcsességnek 8. Fejezetéből, Károli Gáspár fordításában:

22. *Az Úr bír vala engemet az ő útjának kezdetiben: az ő munkái előtt, minden időknél előtte.*  
 23. *Örök időknél előtte felkenettettem, a kezdetnél előtte, a föld letételének előtte.*  
 24. *Még mikor semmi mélységek nem volnának, születtem vala; még mikor semmi források vízzel teljesek nem volnának.*

25. Még mikor nem lett volna, hogy a magas hegyek  
feküdnének a földön, a halmoknak előtte lettem.
26. Még nem csinálta vala a földet, vagy a mezőket:  
sőt a kezdetet, e világnak porát.
27. Mikor ő készíti vala az egeket, ott valék;  
mikor felvetné a mélységeknek színén a határt.
28. Mikor ő megerősitené a felső egeket ott fenn,  
mikor megerősitené a mélységeknek forrásit.
29. Mikor felvetné a tengernek határit, és a vizeknek,  
hogy által ne hágnák az ő szájának  
a parancsolatját;  
mikor e földnek rendelne fundamentumot.
30. Holott annak okáért ő nála neveltettem,  
és legyek néki mindennapi gyönyörűsége,  
örvendezvén ő előtte minden időben
31. És örvendeztetvén e világban az ő földét,  
és az én gyönyörűségimmel az embereknek a fíjait.
32. Most fiaim hallgassatok engemet;  
mert boldogok, kik az én útaimat megtartják.”

Pongrátz az imádságos könyvben nem idézhette a Példabeszédek 9. fejezetét, mert az hiányzik Szűz Mária női szerepköréből. *Mária istenasszonyi személysége nem a női őstípus természeti sajátosságából épült föl, hanem a keresztény eszmeiség teológiai meggondolásaiból.* Amikor a pogány istenasszony tulajdonságait és szerepkörének jellemzőit keressük, nem mellőzhetjük a 9. fejezet ismeretét, mert ez magyarázza a pogány istenasszony rontó tulajdonságait is.

10. „A fő bölcsesség megépítette az ő házát,  
annak hét oszlopit kivágván
11. Megölte az ő élő marháit; tölti az ő borát  
még az ő asztalát is elkészítette.
12. És elbocsátván az ő leányit,  
hívogat az ő házaknak tetein,  
és a városoknak magas helyein.
13. A halgatag asszony fecsegő, bolond,  
és noha semmit nem tud.
14. Mindazonáltal ül az ő házának ajtajánál,  
a széken, a városnak magas helyein;
15. Hogy elcsalja az útonjárókat  
a kik egyenesen mennének is az ő útjukon,



Posony Csüdalat: Boldog Asszony  
Képe Posonyban.

Fametszet sorozat egy tagja (Esterházy gyűjtemény. XVII. sz.)

16. És ezt mondja ennek: Valaki bolond térjen ide,  
és a valaki esztelen!
17. Jóllehet a lopott vizek édesek,  
és a titkon való étel gyönyörűséges;
18. De nem tudja az úton menő ember,  
hogy ott élet nélkül valók vagynak,  
és a mélységes pokolba esnek,  
akik hívattattak a gonosz asszonytól!”

A gonosz asszony világa éppen úgy nem fért bele a keresztény vallás eszmeiségébe, mint az Isten fogalom rontó oldala.

A BOLDOGSÁGOS SZŰZ MÁRIA-ÜNNEPEK  
MÁRIA ÜNNEPEK AZ ORTODOX, A RÓMAI ÉS  
A MAGYAR KERESZTÉNYSÉGBEN<sup>37</sup>

**FEBRUÁR 2.**

- O: Jézus bemutatása a templomban  
R: Mária tisztulása (Purificatio Mariae),  
Ypipanti (Találkozás).  
M: Gyertyaszentelő Boldogasszony

**MÁRCIUS 25.**

- O: Az Istenanya bemutatása  
R: Szűz Mária fogantatása  
(Annuntiatio Mariae)  
M: Gyümölcstőlő Boldogasszony

**JÚLIUS 2.**

- O: hiányzik  
R: hiányzik  
M: Sarlós Boldogasszony

**AUGUSZTUS 15.**

- O: Az Istenanya elalvása.  
Az Istenanya hazatérése.  
R: Az Istenanya elalvása. (Dormitio Mariae)  
M: Nagyboldogasszony

**SZEPTEMBER 1.**

- O: *Indictio*  
*Kezdődik az ortodox egyházi év.*  
R: nem azonos  
M: nem azonos

**SZEPTEMBER 8.**

- O: Az Istenanya születése.  
R: Mária születése (Nativitas Mariae)  
M: Kisasszony, Kis-Boldogasszony

**OKTÓBER 1.**

- O: Mária köpenye (A Pokrov ünnepe).  
R: Az Istenszülő védőünnepe.  
M: hiányzik

**NOVEMBER 21.**

- O: Az Istenanya templomba menetele.  
R: Mária bemutatása (Praesentatio Mariae)  
M: Boldogasszony bé-mutatása (1200 előtt  
*Szent Anna ünnepe, amit ettől kezdve  
Szent Erzsébet váltott ki nov. 19-én.)*

**NOVEMBER UTOLSÓ VASÁRNAPJA.**

- O: nem azonos  
R: *Indictio*  
*Kezdődik a római egyházi év: ADVENT*  
M: nem azonos

**DECEMBER 8.**

- O: hiányzik  
R: Mária fogantatása  
(Immaculata Conceptio Mariae)  
M: Boldogasszony fogantatása

**DECEMBER 9.**

- O: Szent Anna fogantatása  
R: hiányzik  
M: hiányzik

**DECEMBER 26.**

- O: Az Istenanya synaxisa  
R: Az Istenanya tiszteletének ünnepe.  
M: hiányzik

**JANUÁR 1.**

- O: nem azonos  
R: nem azonos  
M: *Indictio*  
*Boldogasszony hava. Kezdődik az Új év.*

A felsorolt ünnepek négy sajátossága megfigyeléseink szerint igen ősi előzményekre mehet vissza, mert összefüggésben lehet a föld szimbólumának ősi négyességével:

1. Elsőként a leány fogantatása és megszületése. Az időpontok két egymást követő éves ciklusban vannak, ami az örök folytonosság képzetére utalhat.

2. A leány fogantatása és megszületése az évkör sötét felében van, ami tovább erősíti az ünnepek és a természeti jelenségek összefüggésére vonatkozó megállapításunkat.

<sup>37</sup> Jungmann 1960, Hammerschmidt 1962., Schulz, 1962., Onasch 1981 A táblázat kiegészítése a Boldogasszony ünnepekkel a szerzőtől.

3. A fiúgyermek ezzel szemben ugyanabban az évköri ciklusban fogan, amikor születik. A leány születés mind a mai napig a mag halála előzményt feltételezi, tehát a megfogalmazás a férfi szerepkörnek természeti év születés-elmúlása ciklusára utalhat, ami a mag-vetés/mag-aratás természeti éven belüli ciklikus párhuzama

4. A fiú teljes élet/halál ciklusa a Nap fénye, a világosság születésével és emelkedésével van összefüggésben. A fiúval szemben a ciklusokon átívelő női elv az örökkévalósággal tart kapcsolatot. Ez mutatkozik meg a mag halálából feltámadó zöld csírában, ami női elv: nő-vény lesz belőle, – magyar nyelven.

Meglepő eredmény számunkra, hogy a magyar hagyományok a Boldogasszony fogalmában sajátos jegyekkel az ortodox kereszténységnél is régebbi istenasszony szellemiséget őrzik. Először az ortodoxia és a római kereszténység különbözőségét tekintjük át:

1. Mária szeplőtelen fogantatásának ünnepe december 8-án. Feltűnő megkülönböztetés, hogy a római egyház nem az anya valakitől történő fogantatásáról, hanem a leány: Mária szeplőtelen fogantatásáról beszél, akinek sem az apját, sem az anyját, aki fogant, nem ismerjük. Az ortodoxia elfogadta az 5–6. században bizonytalan szerzőktől fogant Szent Anna legendát és az „Istenanya fogantatását Szent Anna tudomásul vételével a használt Onasch-féle könyv szerint december 9-én tartja. A hazai Hymnologionban (Dr. Berki Feriz I., II.) sem található megjegyzés sem december 8-ra sem 9-ére. Ez azt jelenti, hogy az ortodoxia ezzel az ünneppel nem foglalkozik.

2. Mind a két egyház foglalkozik Mária szeplőtelen születésével (szept. 8.) Az ortodoxia egyértelműen magához fogadta a kései Szent Anna és Joachim legendát, s ugyanezt tette a római egyház is.

3. Az egyházi évet az ortodoxia szeptember 1-én kezdi, ami szorosan kapcsolódik az ősi SZŰZ csillagjegy időszakához. Ezzel amellet bizonyít, hogy egyenes folytatója az antik asztrálmitológiai hagyományoknak. A római egyház elveti ezt a folyamatot, teljesen új eszmeiségű mitológiát és szakrális évkezdetet fogalmaz meg. (E mitológia átalakulása



Fametszet sorozat egy tagja (Esterházy gyűjtemény. XVII. sz.)

napjainkban is folytatódik. A november 21-i Mária napot az egyház Október 11-ére tette át már az 1200-as években. Ilyen esemény pl. a negyedik Mária-főünnep, Szűz Mária Istenanya napja január 1-re történt kijelölése az 1960-as évek első felében megtartott Vatikáni zsinat rendelkezéseiben.<sup>38</sup> A legújabb eset: a római egyházi megegyezési törekvése az ortodoxiának megfelelő évkezdés felmutatásával. Az új Mária ünnep a magyar hagyományokban

<sup>38</sup> Említettük az 1950-ben megfogalmazott Mária dogmát. Utalhatunk a 60-as években lezajlott Római Zsinat" intézkedéseire. Erre utal a római és az evangélikus teológusok 1999-es megegyezése és Gánóczy Sándor Franciaországban élő magyar teológus a vatikáni teológiai Bizottság tagjának a Magyar Nemzet 1999. november 2-án megjelent számában megfogalmazott nyilatkozata is: „Utópia ma egy középkori keresztény filozófiával minden kérdést megoldani”.





Fametszet sorozat egy tagja (Esterházy gyűjtemény. XVII. sz.)

megfelel a Boldogasszony hava évszázadokat átfogó gyakorlatának, melynek csak a folytatását ismerjük és korábbi évezredek gyakorlatát csak feltételezhetjük.

4. December 26-án az ortodoxia az Istenanya tiszteletére külön ünnepet ül, ami a Lunaris, tehát Hold-vonzatú időszámításban Újhold ünnepet jelenthet, s egyben az Új Év második napját. (Első napja a Világ Világossága születésének napja, ami

<sup>39</sup> Miller, Malcolm 1990:2 Chartres *The Cathedral and the old town North Way*. Andover Hants Pitkin Pictorials Ltd.

<sup>40</sup> Bálint Sándor az ünnep eredetét a XIII. századra teszi, s franciskánus indíttatásúnak tartja. A franciskánusok már itt voltak a XIII. században (Szent Ferenc rendje elsősorban a kunok megtérítésére alakult), s a Boldogasszony-ünnep vonatkozásában kezdeményük gyökere nem zárhatja ki a magyar eredetet. Erre vonatkozó más forrást jelenleg nem ismerek.

egyezik a két egyházban, de különbözik a naptári rend különbségében.) A két nap egymásutánja sajátos eszmeiséget sejtet. Ilyen ünnepet a római egyház nem ismer, ez ott István vértanú napja, akit viszont az ortodoxia nem emelt ilyen jelentőségűre. A különbség nem lebecsülendő, mert az Istenanya tiszteletére tartott ünnep István vértanú helyén van. Ez a tény az előző, a korábbi természeti világkép tudatos folytatását jelenti, az utóbbi pedig az ezzel való szakítást és új világkép megfogalmazását.

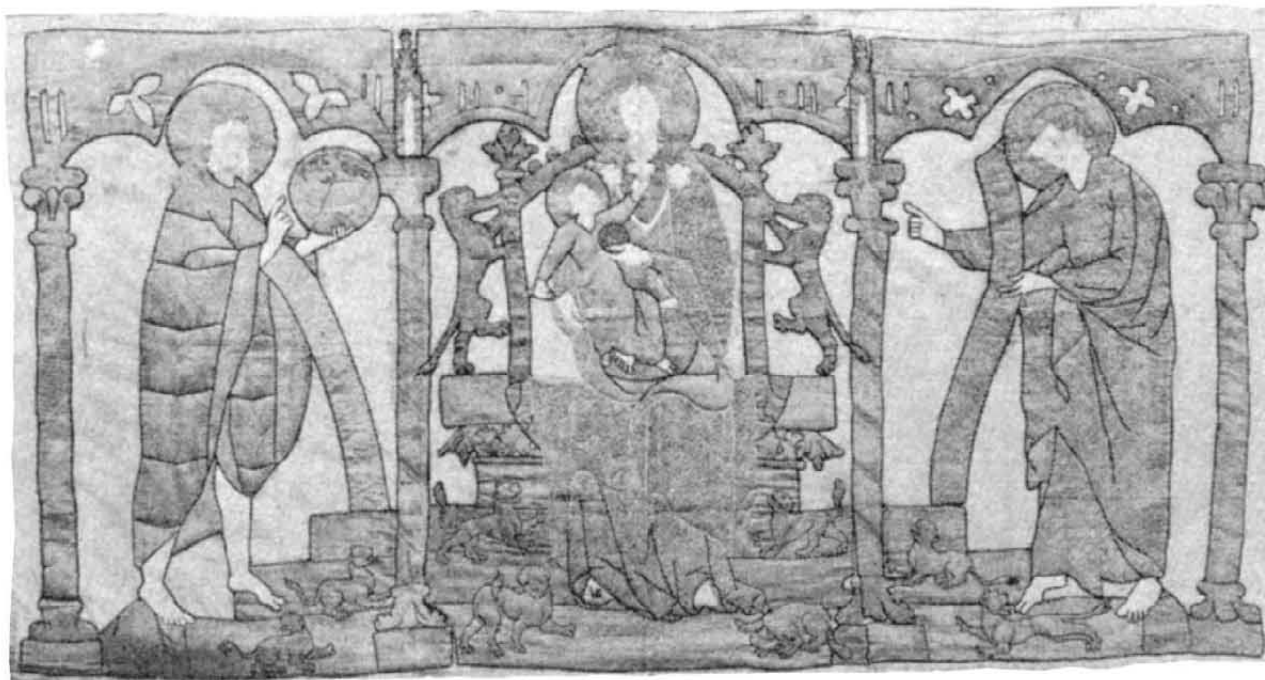
5. Feltűnő megkülönböztetést mutat az Istenanya Mária fogantatásának egy nappal történő elkülönítése. Itt érezhető az Anya/Leánya összetartozó képzet igazi kapcsolatának, (mítoszának) hiánya, amit csak csökkent, de meg nem old Szent Anna legendaszerű kései megfogalmazása.

6. Mária ruhája emlékűnnep tárgya (Pokrov), valamint a felsorolásban nem szereplő „Az öv levetése” ünnep (augusztus 31.) is aláhúzza istenasszonyi szerepkörének istenanyai régiségét. Sohasem szerepelt egyik sem a római egyház Mária ünnepei között. A Pokrov ünnep a keleti kereszténység történetében Moszkva alapításakor játszott igazán jelentős politikai szerepet. A nyugati kereszténységben, mintegy két évszázaddal korábban: Chartresban volt hasonló eset, amikor Nagy Károly unokája Kopasz Károly a katedrálisnak ajándékozta Szűz Mária ruháját, amiben megszülte Jézust. (876).<sup>39</sup> Ez indította meg az óriási Mária zarándoklatokat, s a Mária Istenanya kultusz igazi kezdetét, kialakulását.

7. A Sarlós Boldogasszony ünnep hivatalosan egyik keresztény vallásban sem szerepel. Ez az ünnep ütközik Mária és Erzsébet találkozásának szintén nem hivatalos ünnepével. A Sarlós Boldogasszony napja így kizárólag a magyar hagyományok tartozéka.<sup>40</sup>

Az időbeli sajátosságok mellett az ortodox és a római keresztény ünnepek tartalmának különbözőségről is szólnunk kell röviden. Ezeket az áttekintés megkönnyítése érdekében szintén pontokba foglazzuk:

1. Kiemelkedően fontosnak látjuk az egyházi évek A római katolikus egyháznál december változó kezdet 25. előtt holdhónapnyi időtartammal, kezdetének a kijelölését. Az ortodox egyháznál ez az ünnep, mint említettük: szeptember 1. (28 nap: 4



Mária „oroszlános” trónon. Fali kárpit a XIV. századból

vasárnap) és egy-egy nappal kezdésű ünnepi hónap (advent/eljövétel); ez a változó hónapbeosztás miatt (30/31nap) november 26–27., mint adventi (eljöveteli) időszak kezdete.

Az ortodox egyház tehát ősi asztrális, – mint említettük – csillagászati (azaz természeti) képzeteket követ, s az eseményt így az Istenanyához kapcsolja (egykor a SZŰZ csillagkép kelésével, később a csillagjegy naptári kezdetével összefüggő Újhold). Ezzel szemben a római katolikus egyház, bár szintén asztrális (csillagászati) jelenségből fogalmazza meg az ünnepet (téli napforduló: december 21.), de azt nem az Istenanya, hanem az Istenfiú, a megszülető Jézus, a Világ Világossága, az újjászülető fény szimbólumában indítja (december 25., mert 21. után három napig áll a nap a horizonton).

2. A római katolikus egyház tehát az ortodoxiával szemben Krisztus születésének adventjével indítja az egyházi évet is. Ezzel bizonyos mértékig elhatárolja magát az antik asztrálmitológiai kapcsolatoktól (ugyanakkor ez is összefüggésben van a téli napfordulóval és előtte egy holdhónappal), és ezzel együtt az időfogalomban elhatárolja magát az Istenanya természeti tartalmú női összefüggéseitől is. Határozott patriarchális képzetekkel, férfi teremtés-elvvel indít. Ennek megfelelően elfogadja Mith-

rász napisten Jézussal azonos napfordulós ünnepét, valamint a római (kelta eredetű) Janus isten évkezdő tiszteletét, ami jelenleg is meghatározza az évkörön az európai keresztény kultúra kezdő hónap nevét. (az ortodoxia időbeli eltolódása még Július Cacsar idejéből, a lunáris naptárról a szoláris naptárra történt áttérése miatt és annak javítás nélküliségéből ered. A javítás szükségét Gergely pápa 1588-ban rendelte el, de csak a nyugati kereszténység tette magáévá). A Január 1-i új Mária főünnep a Mária-kultusz fontosságának emelkedését jelzi, jelentős változása irányába mutat.

3. Feltűnő különbség, hogy az év végéig az ortodoxia hat ünnepet szentel az Istenanyának, s ebből a hat ünnepből szeptembertől öt ünnep az év második felében van (mint előbb említettük az öv ünnepével ekkor valójában hét ünnepe van), amikor a sötétedés természeti jelenségével is találkozunk. A római katolikus liturgia ugyanakkor ebben a párhuzamban szintén hat ünnepet tart, de más tartalmakkal és időpontokkal.

4. Rendkívül figyelemre méltó két ünnep az ortodox egyházban: az Istenanya december 9-i (és nem 8-i) fogantatása és Mária szeptember 8-i megszületése. A fogantatás, az ünnep eszmeiségében a római liturgia szerint csak az Apa: a Szentlélek révén



A Magyarok Nagyasszonya Szent István és Szent László társaságában a csíksomlyói Salvator kápolna karzatán

kap hangsúlyt és nincs szó az anyáról, aki Máriát megszüli. Az ortodoxia Szent Anna fogantatását ünnepli, nem a leányát, Szűz Máriáét.

*A magyar Kisasszony nap szeptember 8-i pogány előzményeihez.* Ez a születésnap mutat legerőteljesebb kapcsolatot anyja a Nagyboldogasszony által, ami már Kálmány figyelmét is felkeltette. (A régiségben, egészen máig, az Anya személye a legfontosabb!)

*A két időpont egyébként szorosan kapcsolódik a SZŰZ csillagkép egykori felkeléséhez és decemberi deleléséhez, – amit már szintén megfogalmaztunk.* Az évköri Szűz csillagjegy középső dekádja a gnosztikus gondolkodás szerint demiurgosz (Hermesz), teremtet fogalmat testesít meg.

A római katolikus egyház nem fogadta el Mária fogantatására a keleti egyház döntését és új dogmát dolgozott ki a Szent Lélek által. Az Istenanya Mária szeptember 8-i már elfogadott születési ünnepéhez kapcsolódva, ennek megfelelően ünnepli a szűzen fogantatását december 8-án. *Ez annyit jelenthet, hogy a római egyház figyelembe vehette az antik anya/leánya kettősség azonosságát a maga álláspontjának teológiai kialakításában (Nagyboldogasszony, mint Anya, Boldogasszony, mint Kisasszony, mint leány; vagy a későbbi görög megfogalmazásokban Déméter mint Anya, Koré, mint Le-*

*ány; majd a kereszténységben Mária, mint Anya és Mária, mint Leány, a kettősség párhuzama alapján.* (Ebben az esetben a sajátos kettősség misztikus eseménye értelmezhető.)

Erdélyi Zsuzsanna is rámutatott ennek a kettősségnek középkori ismeretére: *„Ez szűz anya és lány / Önnön atyját szülé...”* (Winkler kódex)<sup>41</sup> Mi is idéztük Dantét Babits Mihály fordításában: *„Óh Szűz anyánk, leánya ten Ftádnak...”*

5. Az október 1-i Mária ünnep ismeretlen a római katolikus egyházban. Ez alatt Mária kendőjét, köpenyszerű ruhájának és Oroszország születésnap emlékünnepe értik. Az ünnep szellemiségében nagyon ősi emlék húzódhat meg. Az Istenanya megemelt köpenye (így ábrázolják) ugyanis a csillagos éjszakát szimbolizálja, ami alatt összegyűjti mindazokat az embereket, akiknek segítségre van szükségük. Az ünnepet (Pokrov=kendő, pokróc néven) Oroszországban vezette be az ortodoxia konstantinápolyi előzményei után.

Az ünnep elrendelésének előzményéhez tartozó jogi aktusok a római un. „köpenyrítuson” alapulhatnak, amelyet Bizáncban fejlesztettek tovább. A legendás hagyomány szerint 473-ban hozta a köpenyt két patrícius, mint ereklyét Jeruzsálemből Konstantinápolyba. I. Leó császár bölcsességéből a Blacherna templomban helyezték el. Ez a templom a főváros stratégiailag fontos északkeleti pontján fekszik. „A források arról tájékoztatnak”, – írja Kondrad Onasch német művészettörténész,<sup>42</sup> – „hogy 620. július 2-án a várost ostromló avarok el-

<sup>41</sup> Erdélyi Zs. i. m. 596. a Winkler Kódexből. (Az Atya említése Krisztus Fiúként történt földi azonosulása).

<sup>42</sup> Onasch, Konrad i. m. 309, 140, 136 stb.

vonulása után a Hagia Szófiából ünnepélyesen visszavitték az ereklyéket a Blacherna templomba, ahol egyébként is volt már híres Istenanya-kép és csodálatos Mária-forrás.” A későbbiekben (820-ban) hasonló ismétlődött meg, akkor Bizánc orosz támadást kapott, ami szintén elvonulással végződött. (A Blacherna templomnak azért lehetett különleges jelentősége, mert a közelében lévő falak alatti síkság tulajdonképpen csatater volt). Egyébként ebben a templomban helyezték el az Istenanya övét is II. Justinianus alatt. (megh. 578-ban). Az Öv ünnepét aug. 31-én tartották, ami szintén a Szűz időszakához tartozik.

Az Istenanya eredeti ábrázolása, „oráns” megjelenítése ugyancsak figyelemre méltó. A kitért kar, ami a köpenyt emeli MÉRLEG jellegű, s így magában is egyensúlyt, védelmet, nyugalmat, biztonságot áraszt. Nem véletlen, hogy ez a gesztus az áldás-osztást is szimbolizálja a mediterrán kultúrában. Véletlen lenne az is, hogy a MÉRLEG jegyben, – ami a SZŰZ után következik –, az asztrológiában Vénusz van „otthon”, aki a népi gondolkodás szerint a „ház asszonyaként” az életfornál folyamatosságáért felelős?

*A köpeny oroszországi megjelenése és ünneplése mögött, mint említettük, politikai szándékok, egészen közvetlenül Moszkva alapítása húzódtott meg.*



A csíksomlyói Madonna. XIV.-XV. század

*Ilyen törekvés és esemény a történelem folyamán nagyon sok hiedelem-példa alapja. A mi szempontunkból a köpenyes Mária magyar vonatkozásai lehetnek érdekesekek, ezért említettük meg.*

A köpenyhez hasonló képzet, de az Istenanya relikviák nélküli virtuózabb képi megfogalmazása a *kőkényszembe fogalmazott Istenanya szimbólum*. Mind a kettő az éjszaka kékségében mutatja fel az Istenanyát.

6. Az Istenanya templomba menetele november 21-i ünnepén az ortodoxia Szent Anna ünnepét tartja. Ez az ünnep ugyanis a szeptember 8-a utáni szülést követő tisztulás-ünnep, hiszen Szent Anna december 8-án Joachimtól történt meddősége után az Úr akaratából foganas előtt áll. Ezért lehetett korábban a római egyházban is ez a nap Szent Anna ünnepe

egészen az 1200-as évekig. A római egyház Szent Anna ünnepét a már említett években július 26-ára helyezte át. Így van ma is. Természetesen fölmerül bennünk mi lehetett ennek a római cserének az oka? Ugyanis az ortodoxia nem cserélte meg az elnevezés ünnepének Istenanya (és nem Mária) elnevezését sem november 21., sem december 9. vonatkozásában. De egy nappal a rómainál megkülönböztette magát december 8. helyett december 9-ével. (az Anya/Leánya antik képzet élne tovább?,

ami talán Móriában dogmatikailag is egyesíthető?).<sup>43</sup>

7. Rendkívül érdekes a december 26-i ortodox Istenanya ünnep, ami „tisztelésének” ünnepe, mert e nap után a lunáris időszámítás szerint Új év következett. Ez az ünnep, amint említettük az 1960-as évek első felétől a magyar hagyományoknak is megfelelően szerepel a római katolikus liturgiában.

8. A római egyház vatikáni zsinata az 1960-as években október 11-ről január 1-re tette át. Mária Istenanyaságának ünnepét. Ezzel a nyugati egyház teljesen párhuzamba került az ortodox egyház korábban is megvolt Mária Istenanyaság ünnepének koncepciójával és a régi magyar Boldogasszony haza, az év első hónapjának és első napjának sok évszázadon keresztül használatban volt elnevezésével.

### AZONOSSÁGOK ÉS KÜLÖNBÖZŐSÉGEK AZ ORTODOX KERESZTÉNY ÉS A MAGYAR ISTENANYA ÜNNEPEK KÖZÖTT.

#### A) AZONOSSÁGOK:

1. Az ortodox egyház és a magyar Istenanya képzet azonos hármasságban gondolkodik(?): Szent Anna/Nagyboldogasszony, Leánya Istenanya: Mária/Boldogasszony, Fia: Istenfiú/gyermek. Ez a hármasság széleskörűen ismert volt a mediterrán és

<sup>43</sup> A gondolatot azért nem tartjuk alaptalannak, mert Mária az angyali üdvözlés alkalmával első pillanatra pszichológiailag valójában ego nélkül való. Károli fordítása is erre utal régiessége ellenére: (Lukács 1, 29). „Az pedig mikor az angyalt látta volna megháborodék az ő beszédén: és gondolkodik vala azon, minémű volna e köszöntés.” A jelenet szimbólikusan úgy is értelmezhető, hogy ő az adott pillanatban nem leányként, hanem az anyjaként kapja a fogadásra vonatkozó elhívást! Ha ez a gondolat helyes értelmezés lenne, elvezethetne a Nagyboldogasszony, leánya és fia hármasság Mettercia képzetéhez.

<sup>44</sup> Drössler 1986:18., Gimbutas, 1989:161–175. Az egyiptomi fáraóknál különösen feltűnően mutatkozik a változás Tutankhámén fáraó esetében. Őt már patriarchális beállításban Ámon istennel és kettejük között Maát istenszonnal láthatjuk. A fáraó másik ábrázolása, amikor a trónon Izisz ölében ül, még a korábbi képzeteket mutatja. Ez az egyiptomi hármasság mintha tükröződne a keresztény vallási eszmeiségben, amikor az Atya és a Fiú között a Galambot látjuk.

<sup>45</sup> A tridenti zsinat után elrendelt törvényes házassági formula magyar különlegességének alakítását a keresztény esküvő tárgyalásánál mutatjuk be.

<sup>46</sup> Kovács J. i. m.: 90

közel keleti antikvitásban már Kr. e. legalább két évezreddel.<sup>44</sup>

2. Az Istenanyát a magyar gondolkodás – mély értelmezésben – a Nagy természettel és az ezt jellemző Nagy Évkörrel, azonosíthatja. Ebben a magyar fogalmak szerint a *menny és a föld képzet kettőssége* kap hangsúlyt. Ezt a kettősséget nyelvi okokból a keresztény eszmeiség nem ismeri. Csak ég képzetben gondolkodik, ami alatt viszont „éjszakai eget” érthet, amit egy szóval magyarul csak a menny szó fejez ki. Ebben egyezik meg a két gondolkodás és tökéletesen azonosítható lehetne az egymástól nyelvileg különbözően megjelenő képzet.

3. A magyar népi emlékezet az őszanya Nagyboldogasszony leányához és (annak) fiához, a Kisasszony/Boldogasszony képzetéhez, a fenti ősi európai képzetek alapján ragaszkodhatott. Tehát a Nagyboldogasszony Mária leánya mellett (annak) fia anyaságához, melyet Kálmány Lajos évszázados kutatásai világosan rögzítettek. Az előkerült varázsszövegek (apokrif imáink), gyermekjáték-szövegeink, valamint a házassági esketés 1583-as évektől nálunk is bevezetett és mai napig érvényben lévő (a magyar egyház vezetői részéről időben megkívánt és végrehajtott), hazai szellemű gyakorlata erősíti meg felismeréseinket.<sup>45</sup> S ezen nem változtat, sőt örömminkre szolgál, hogy a papság központi törekvései a századok alatt sikeresen vezették át ezt az ősi Boldogasszony képzetet az európai keresztény gyakorlat Boldogságos Szűz Mária fogalomkörébe.

#### B) KÜLÖNBÖZŐSÉGEK

1. *A Nagyboldogasszony fogalom a fentiek szerint az ortodoxiában sem biztosan azonosítható a római keresztény Istenanya fogalommal. A magyar Boldogasszony viszont azonosulhat mindkét kereszténységben a Szent Mária, illetve Szűz Mária képzetrel. A két keresztény egyház augusztus 15-i Mária ünnepe is ezt erősíti. (A kopt liturgiában ez az ünnep november 19-én van, az ortodoxiában a naptárak különbözősége miatt eltérően).*<sup>46</sup>

A magyar párhuzamban a két fogalom tartalmilag mégis különbségeket mutat. *A Nagyboldogasszony ugyanis természeti kapcsolódású és Telihold kapcsolatú.*

A vonatkozó augusztusi természeti időszak az Oroszlán jegyében a Nap szimbólummal együtt je-

lenik meg. *A magyar fél-fél ősi nyelvi képzet szerint tehát ez a természeti időszak Teliholdat vonz; a Nap és a Telihold kettősségének (férfi/női) egységét kívánja, melyben az Istenanya Földanya szerep-körben van. Ilyen összefüggés nem ismeretes a keresztény eszmeiségben, ami döntően befolyásolja az ősi istenanya történelmi jelentőségét és mindannyiunk földi jövőképét.* Az Istenanya, mint Szűz Mária az ortodoxiában és a római kereszténységben az önálló kereteket megfogalmazó keresztény teológia személyisége. Ezért augusztus 15-ei ünnepe az „elalvásának”, halálának és testszerinti égbevitelének ünnepe (ami szintén nem egységes a keresztény egyházakban, vö. kopt egyház) melyet égbevitel és nem magyar mennybevitel követ. Ez utóbbi dogmáját csak századunkban (1950) dolgozta ki a római Vatikán és hagyta jóvá XII. Pius pápa.<sup>47</sup> A szóbeli kifejezésektől eltérő tartalmi megfogalmazás a magyar szóhasználattól eltérő, de feltehetően azonos fogalmakat takar.

2. Az ortodoxia az Istenanya ünnepének tiszteletét december 26-án, Krisztus születését követő nap tartja, ami a korai kereszténységben még fennálló lunáris időszámítás szerint az Új Év első napja volt. *A római egyház csak a II. vatikáni zsinaton 1964-ben azonosította saját ünnepi rendjét a korábbi ortodox gyakorlattal.*

A magyar gondolkodás bizonyos mértékig eltér a keresztény Szűz Mária fogalom értelmezésétől. *A Boldogasszony képzet, mint fiúgyermeket foganó asszony képviseli az időszakban a fényszimbólumot, ami nem azonos a Szűz Mária képpel. Az Új év első holdhónapjának első napja a magyar hagyományok gondolkodása szerint a fényt foganó, és a napgyermeket szülő Boldogasszonyt ünnepele. Szűz Mária viszont Jézust, mint a „Világ világossága” szimbólumát szüli meg a napfordulót követő első napon, december 25-én, ami régen Nagy Karácsony napja volt.* Ezt követi december 26. Az év első napja, ami az első keresztény vértanú István napja. A Nagy Karácsony napja időpont ősi asztrálmitológiai kapcsolatú. Ezen a napon indul útjára háromnapos pihenő után a napkorong a horizonton. Az ortodox kereszténység december 26-i ünnepének tartalma is a rómaihoz hasonló Újév első napja lehet. (A jelenlegi január 1., mint az Újév első napja a Gergely naptár 1588-as korszerűsítésének a követ-



Nagy Lajos király ajándék képeit egy olasz festővel készítette el. A felvételeket Szigeti István atyától, az aacheni templom plébánosától, a „Szent korona titka” c. kézirat készítőjétől kaptam 2001-ben. Ezúton is köszönöm szívességét.

kezménye. Az egyházi rendelkezés időpontja 1582, magyar törvénybe iktatása 1588-i törvény szerint).<sup>48</sup>

3. Egyik keresztény vallásban sem szerepel hivatalosan Sárlos Boldogasszony július 2-i ünnepe. Ehelyett mindkét egyház Mária és Erzsébet találkozását ünnepli Zakariás házában. A Sárlos Boldogasszony ünnep elsősorban a magyar hagyományokban maradt fenn, innen terjedt el az Újkor Európájában. (Jórésztben az egykori Nagykunországba, a mai Moldáviában élő kunok térítésére Magyarországra érkezett ferencesek segítségével.)

<sup>47</sup> Lexikon für Theologie und Kirche (Herder) i. m. 1321

<sup>48</sup> Az újév kezdete a középkorban öt különböző időpontban volt használatos: 1. December 25. (Karácsony, Téli napforduló utáni negyedik nap) 2. Január 1. (Krisztus körülmétése), 3. Március 1. (főleg Velencében), 4. Március 25. (Annuntiatio Mariae, tavaszi napéjegyenlőség utáni negyedik nap), 5. Húsvét (húsvét szombatjától számítva). Nálunk a királyi kancellária az Árpád-korban az 1., 2. és a 4. évkezdetet használta, leggyakrabban mégis december 25-ét.) in: Szentpétery Imre (szerk.) 1912:11 Oklevéltani naptár Budapest Magyar Tudományos Akadémia kiadása.



Nagy Lajos ajándék képe az aacheni templomnak

A II. Vatikáni zsinat rendelkezései ellenére, mely május 31-ére tette ezt a nem hivatalos ünnepet, az egész Közép-Európában megmaradt július 2-án.<sup>49</sup> Fontosságát kiemeli, hogy a természeti körülményekben az aratás megkezdésével, a Boldogasszony képzet mitológiájában a fiú-gyermekekkel azonosuló mag megmozdulását ünnepli. A magyar nyelv ezen kívül a mag és a szem egymástól látszatra teljesen különböző szavakat fogalmilag azonosítja, és mindkét szót élet<sup>50</sup> értelemben használja mai napig. Nem mellékes a július 2-vel, az ötvenedik nappal összefüggő augusztus 20-a, ami az aratás befejezésének a napja. Ez a párhuzam pontosan megfelel a keleten széleskörűen ismert Húsvét és Pünkösöd 50 napos kapcsolatának, ami szintén az aratás kezdete és annak befejezése között van.

4. A december 8-i Szeplőtelen fogantatás Mária ünnep göcseji nevén Földtúltó Boldogasszony, illetőleg Eketiltó Boldogasszony napja. Bálint Sándor

szerint a legnagyobb Mária ünnepek egyike Magyarországon!<sup>51</sup>

5. A magyar elnevezések a természeti képzet határozott meglétének tiltó rendelkezéseire vonatkozhatnak. *A Föld maga is Boldogasszony fogalom, s a földi férfi számára ezen a napon a föld feltörése természetes tiltást kíván meg, mert fogantatásába ezen a napon nem avatkozhat be.* A magyarság igen korán ismerhette ezt az ünnepet, s jelenleg az sem lehetetlen, hogy nem Szűz Máriához tartozóan. E keresztény ünnep európai elterjedése csak a XIII.-XIV. századtól indult meg. Ezért írja Bálint Sándor: „Hazánk talán a Bizánccal való szomszédsága révén a legelső között tartja számon. A XII. század végéről, tehát a Bizánchban nevelkedett III. Béla király idejéből származó Pray-kódex már jeles ünnepként örökíti meg. ( ) Jellemző középkori francia hagyomány szerint a Szeplőtelen Fogantatás ünnepének szerzője egy magyar pap, Magyarország királyának féltestvére. A legendát Laskai Ozsvát is idézi”.<sup>52</sup>

Nem feledkezhetünk el, hogy ez a nap a Kiszasszony, tehát az Istenanya fogantatásának a napja a Szentlélektől. Az ortodox egyház a legendás Szent Annája révén ünnepli ezt a napot december 9-én, – nyilvánvaló megkülönböztetésül a római kereszténység december 8-adjikájától. Mindezek a megfigyelések arra utalnak, hogy a december 8-a ünnep a Földanya (Gaia), vagy a Nagy Természet, mint női fogalommal lehet kapcsolatban és a magyarság ismeretében kereszténység előtti időből is származhat.

6. Döntő különbséget mutat a Nagyboldogasszony ünnepek időbeli megoszlása is a két keresztény egyház ünnepeihez képest, részben az Istenanya körül, részben az évkör/évkörök, valamint a nemek viszonylatában. *A magyar hagyományban meglévő ünnepek teljes természeti összhangja jelenleg nem található meg a keresztény vallások liturgiájában.* Egyes varázsszövegekben (apokrif imákban) az „igaz hited Boldogasszony!” kijelentések talán emiatt felhívások, kereszténység előtti figyelmeztetések is lehettek?<sup>53</sup>

E részletesebb vizsgálódásunk tehát *a magyar Boldogasszony fogalmának kialakulását messze évezredekkel a keresztény Szűz Mária fogalom kialakulása elé helyezheti.* Ezt a megállapítást a nyelv korai kialakulásában már jelenlévő és ezekből ma is ismert kifejezések, fogalmak bizonyíthatják (menny,

<sup>49</sup> P. Daczó 1992:26.

<sup>50</sup> P. Daczó 1992:29.

<sup>51</sup> Bálint i. m. I. 52.

<sup>52</sup> Bálint i. m. I. 52.

<sup>53</sup> Fettich 1971:56., Erdélyi 1976:349.

meny, menyecske, menyasszony, menyhal, menyét); a nyelvünkben lévő korai kifejezésekkel összecsengő természeti világkép azonos tartalmú jelenségei (menny/föld), amit a kulturális térségben fennmaradt írásos bibliai emlékek további bizonyítékokként csak megerősítenek. (vö. Károli Gáspár Biblia fordítása első sorának jegyzetében.)

Áttekintve legkorábbi Boldogasszony emlékeinket, megfogalmazhatjuk a kereszténység előtti és a keresztény istenasszonyok közötti különbségeket, ami segítséget nyújt további törekvéseinkben újabb eredmények eléréséhez.

*Az eddig elvégzett Boldogasszony-ünnepok eredetkutatása meggyőzhet bennünket arról, hogy helyesen járunk el akkor, ha a Nagyboldogasszony fogalmat az egykori Nagy Istennő, a Nagy Istenanya képzetrel, magával a Nagy Természettel, a Világegyetemmel azonosítjuk, aki, mint említettük kezdetben feltehetően személytelen fogalom lehetett. Erre utal Szűz Mária anyjának párhuzama a bibliai Évával, ami elsősorban az ortodox kereszténység mariológiájában ismert.<sup>54</sup> Megszemélyesítésének a régészet által felkutatott istenanyái ezért utalhatnak aránytalan nagyságot képező legkorábbi testi megfogalmazásaikra, bőségszarut tartó istennőre, valamint a hozzájuk képest nagyon későn jelentkező férfi istenekre. Világosan látszik ugyanis, hogy a férfi istenek megjelenése szoros összefüggést mutat a búza-, más kultúrákban a kukorica termesztésének széleskörű megindulásával, a mag fogalom tudatalatti értelmezésének, mitológiájának kialakulásával.*

Az augusztus és a szeptember hónapokra a korábbiakban felmerült ellentmondások a keresztény vallás fejlődésében rejlenek. Feltehetően tudatos és a fejlődéshez szükséges egyházi intézkedések eredményei, melyek ma már alig ismertek. Az ARANY KORONA imádságos könyvben (1807) augusztus hónap megnevezéséhez találjuk: „Kisasszony hava elnevezése vagyon”. Ez nyilvánvaló korábbi zavarteltő elnevezés maradványa a szeptember hónap ősi Szűz elnevezésének megcserélésével, melyhez – mint láttuk – a következő magyarázatot találjuk: „(Ez a hónap nevezetetik) Mihály Árkangyaltól, ki nek napja ebben a Hónapban esik”.

*A szeptember hónap természeti időszaka legalább ötezer év óta a „Szűz Hava” megjelölést viseli és vezető istene Hermes a „lélekvezető”, aki*

*ugyanakkor a patriarchálisra forduló keresztény vallásban Szent Mihály, mint lélekvezető lett és ezzel valóban ősi képzetet örökített tovább. Magát a hónapot, feltételezhetően a keresztény törekvések erősítése miatt nevezték el Szent Mihály havának, az erős pogány Szűz képzet korábbi természeti kapcsolatának megszüntetésére, ami sikerre is vezetett. A Szűz időszak Újholdjakor lehetett a magyar Kisasszony születésnapja, amit a Gergely naptár nem a holdváltás, hanem a nap fordulói szerint vesz figyelembe. S így a szeptember hónap elejére esik.*

Az ARANY KORONA imádságoskönyv a legnagyobb meglepetést a Kisasszony istenasszony képzet értelmezésével okozza: „A' Halmoknak előtte születtem én, még a' földet nem teremtette vala, és a' folyó vizeket, és a' föld kerekése sarkait.” (Proverb 8., azaz Salamon Példabeszédeinek könyve, az un. Bölcsek könyve)<sup>55</sup> Ez az idézet ősiségében eddig fel nem tárt értelmű ismeretet tartalmazhat. Felvetheti az Ádámot teremtő fogalommal szemben a női istenasszony alakjának első megjelenését.<sup>56</sup>

Az ortodox egyház nem Szűz Mária, hanem anyja fogantatását ünnepli Istenanya megnevezéssel, s ezt láthatóan azzal is hangsúlyozza, hogy az eseményt december 8-a helyett december 9-én ünnepli. Így oldja meg leánya Szűz Mária születését szeptember 8-án.

A két ünnep tartalmának különbözősége mélyén – véleményünk szerint ebben a Szűz időszak tudata – az Anya/Leánya kettősség-azonosság antik emléke rejtőzik, amit a két keresztény egyház egymástól különbözően értelmezhet.

A magyar hagyomány Kisasszony névvel nevezi a még férjhez nem ment leányt. Az imádságos könyv Kisasszonyra vonatkozó első sorai is meglepőek, mert az imádságos könyv szerzője az általunk felvetett ellentmondást nem veszi, – nem veheti tudomásul. A szűzen született leánykát így, mint a nép maga is, magyarázat nélkül tudomásul veszi, mint ahogy ezt Kálmány Lajos pontosan ránk örökítette. Nem

<sup>54</sup> Lexikon für Theologie und Kirche Herder i. m.

<sup>55</sup> Pongráz 1807. Hivatkozása Károlinál a Példabeszédek Bölcseesség fejezetében VIII. 25, de az idézet a 22-től a 30-ig erről szól.

<sup>56</sup> Hasonló gondolatot E. Neumann a nemzetközi hírű vallástörténész-pszichológus már fél évszázaddal korábban felvetett, melyet a későbbiekben ismertetünk.



gondolja át az esemény keresztény eszmeiségének képtelenségét. A fogantatást egyszerűen és természetesen Szűz Mária leányának tekinti.

Kálmány Lajos a „Kisasszony” – istenasszony szerepköréről az imádságos könyv szerzőjével ugyanis mindenben párhuzamosan a következőket írja: „Szeged népe hagyományai szerint a Kisasszony a Nagyboldogasszonynak mindvégig szűzen maradt leánya, kinek soha, semmiféle gyereke sem volt. Ha kérdezem a kereszténységben kevésbé jártastól: Ki az a Kisasszony? elmondja, hogy a Nagyboldogasszonynak a leánya, hogy mindvégig szűz maradt. Ma is a cselédek a leányokat kisasszonynak tisztelik, anyjokat nagyasszonynak.

Mária tehát nem Kisasszony, mert a Kisasszonynak még szűzen szült gyermeke sem volt, nemzetünk mégis annak nevezte el. Erre okot adhatott, hogy a kereszténység terjesztői Máriának egyéb érényei fölött főképp a szüzességét hangsúlyozták kiválóan, mit hallva nemzetünk, – nem akarva is, a Nagyasszonynak mindvégig szűzen maradt leányára, a Kisasszonyra kellett gondolnia. És Máriából illetéknéppen lett Kisasszony, mivel a Kisasszonynak kiváló tulajdonsága a szüzesség volt, Mária sem kaphatta nyelvünkben a szent jelzőt, mint a latinban vagy a németben van; még kevésbé lehetett Máriát Isten anyjának nevezni, mint a velünk érintkező görög, „nem-egyesült” szlávok szeretik hívni, mivel Kisasszonynak semmiféle gyermeke sem volt; hanem Máriát csak szűznek mondhatták őseink, minő volt ősvallásunkban legelsősorban a Kisasszony. Így is mondjuk: Szűz Mária és nem Szent Mária.”<sup>57</sup>

Kálmány megállapításai tökéletesen fedik a Szűz Mária/Kisasszony ellentétes, de helyes megállapításának következményeit csak homályosan és félreérthetetlenül vont le: a „Kis-asszony csak a Nagy-Boldogasszony leánya lehet...”. ami végül is írásában sehova nem vezetett.

A „Kisasszony” kirívóan pogány megjelölése így maradhatott meg Kis-Boldogasszonyként, majd később azonosulva/azonosult Szűz Máriával és annak anyaságával. A Nagyboldogasszonyt, mint ahogy a

varázsszövegeket elsőnek komolyan vevő régész-történész Fettich is észrevette, – a nép sohasem emlegette.<sup>58</sup>

Szépen, költőien és emberien jelentkezik az istenasszonyi szerepkör Erdélyi Zsuzsanna 205-ös imaszövegében, ami inkább fohász, amit csak az érezhetett át a maga valóságában, aki még természetesnek tartotta a menny és a föld fogalmak azonososságát:

*„Szerelmes szent anyám Boldogságos Szűz Mária,  
Ha olj kedves néked a bűnös lélek,  
Ereszd menyországba,  
Örök boldogságba,  
Fogd szent kezvedbe,  
Tedd szent kebledre  
Vidd föl a paradicsomba,  
Ott szólnak a citerák, trombiták,  
Szegény bűnös lelket menyországba várják.”<sup>59</sup>*

A felsorolt ünnepek négy sajátossága megfigyeléseink szerint további, tanulságos ősi előzményekre mehet vissza, mert összefüggésben lehet a föld szimbólumának antik négyességével.

1. A leány fogantatása és megszületése. A két időpont két egymást követő évköri ciklusban van, ami a nőiségben az élet örök folytonossága képzetét érzékelteti.

2. A leány fogantatása és megszületése az évkör sötét felében van, ami tovább erősíti az ünnepek és a természeti jelenségek összefüggésére vonatkozó megállapításunkat. (A női elv a sötétség titokzatoságához, varázslatosságához, az öntudatlansággal rokon tudatalathoz, az érzelmvilághoz tartozik.

3. A fiúgyermek ezzel szemben ugyanabban az évköri ciklusban fogan, amikor születik. A leányszületés mind a mai napig a mag halála előzményt feltételezi, tehát a megfogalmazás a férfi szerepkör természeti évvel összefüggő születés-elmúlás ciklusára utalhat, ami a magvetés aratás természeti éven belüli ciklikus párhuzama.

4. A fiú teljes élet-halál ciklusa a Nap fényeváltozása, a világosság születésével és emelkedésével van összefüggésben. A fiúval szemben a ciklusokon átívelő női elv *nő-vény* lesz belőle, – magyar nyelven.

<sup>57</sup> Kálmány Lajos 1885. *Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya* In Diószegi Vilmos (szerk.) *Az ősi magyar hitvilág*.

<sup>58</sup> Fettich Nándor 1971 *Vallásos jellegű varázsszövegek a magyar néphitben* Ethnographia 82. évf.

<sup>59</sup> Erdélyi 1976:606

## RÓMAI ÉS ORTODOX MÁRIA ÜNNEPEK

Nem meglepő számunkra, hogy Boldogasszony fogalmában a magyar hagyományok az ortodox kereszténységnél is régebbi istenasszony szellemiségét őrzik. Először az ortodoxia és a római kereszténység különbözőségét tekintjük át az Istenanya fogalom Mária értelmezéseiben.

**1. Mária szeplőtelen fogantatásának ünnepe december 8-án.** *Feltűnő megkülönböztetést mutat a fogantatást kapott anya személye, akit az evangéliumok nem ismernek. Ennek következtében nem az anya fogantatásáról kapunk értesítést, hanem az ismeretlen anya leánya: Szűz Mária fogantatásáról.* A Szentlélek beavatkozása évszázadokkal későbbi teológiai gondolkodás eredménye. *Az anya személyének a megtalálása* az V.-VI. században történt, Szent Anna legendás történetének sikeres elterjesztése következtében. A legendát hivatalos egyházi zsinat mai napig nem hagyta jóvá. Pápai egyetértés az engedély alapja.

**2. A szüzesség fogalom nem egyszerű jelző! Az idő változását, a kezdet fogalmát, az idő megújulását fejezi ki. Minden nagyjelentőségű személyiség, aki az emberi élet változásában szerepet játszott: szüztől született.** Arthur Drews, aki a Mária-mitoszokról áttekintő könyvecskét jelentetett meg, a sort a perzsák királyával Sargonnal kezdi, akiről először jegyezték fel a „kiszólást”: „Anyám szűz volt, apámat nem ismertem!” – sor egészen Dzsingisz kánig tart. Természetes, hogy az egyházatyák sok gondolkodás után, csak 325-ben, a niceai zsinaton tudtak véglegesen megállapodni Jézus születésének érdemi kezdetéről és az éves ciklikus születési ünnep napjáról. Ez utóbbi még nem kis nehézséget is támasztott: a már sikeres, kőből született ifjú bikaisten szellemiségének legyőzése vált szükségessé.

**3. A kezdet** teológiai megfogalmazása teljesen eltérő a két keresztény vallásban. Az ortodoxia, mint említettük, az antik szellemiséget őrzi a kezdet Szűz fogalmával, amikor szakrális évét szeptember 1-ével kezdi. Ezzel a szakrális tartalommal az Istenasszonyfogalom hangsúlyt kap az időváltozás vallásos, azaz szakrális és bizonyos értelemben kozmikus értel-



Nagy Lajos ajándéka az aacheni templomnak

mezésével. A római egyház teljesen új szakrális liturgiát fogalmaz meg Jézus (patriarchális) születésének kiemelésével, hangsúlyozásával.

Bár az Amerikában megjelent új enciklopédiában (New Catholic Encyclopedia 1967.) utat nyitott a vallásos gondolkodás mellett a kozmikus szellemiség előretöréséhez is; a Mária kultusz továbbfejlesztésében elmaradtak azok a törekvések, melyek látványos fejlődést indíthattak volna meg. Elakadtak a Matild kápolna átépítési törekvései, melyek a 2000. milléniumban a Vatikán új Mária-kápolnájával meglendíthették volna a kultusz hiányzó, szakrális és szükséges földies továbbfejlesztését. Mind ezt nem pótolta, nem pótolhatta őszentsége II. János Pál pápa 2004-es Lourdes-i látogatása. Európa erkölcsi állapotának rendbetételéhez, a római és más keresztény egyházak törekvéseiben a női szerepkör rangjának indokolt megemlése létfontosságú. 2000 év Jézus-központú törekvéseinek sikeres megoldása után, ez a feladat jelenleg megoldhatatlannak látszik.

**4. December 26-án az ortodoxia az Istenanya tiszteletére** külön ünnepet tart, mely korábban *lunáris*, azaz hold-kapcsolatú lehetett. (Gondoljunk a zsidó Újév őszi napéjegyenlőséget követő Újhold-

jára. Az Újholdat az iszlám annyira megbecsüli mai napig, hogy újhold jelzi a Ramadán ünnepét is, melyhez valakinek a kétségtelen „Újhold-meglátása” szükséges. Csak hiteles esetben rendelik el az egyházi vezetők a helybéli Ramadán ünnepet! Ez a nap, valójában az idő változásában az Újév természetben megfogalmazott kezdetére figyelmeztet. (A téli napforduló után megjelenő Újhold). Ez a nap ugyanis a Jézus születését követő nap, mellyel az ortodoxia az Istenanya teremő rangját tartja tiszteletben. Ilyen ünnepet a római egyház nem ismer. Ez ott szimbolikusan *István*, az első keresztény vértanú napja. Az idő kezdete ebben az esetben az első keresztény mártír halálának fogalmával azonosul – abban a hitben, hogy az élet a „nemlétből”, a halálból kezdődik. Ez a tény az előző, a korábbi természeti világkép folytatását is jelentheti a római keresztény Új évet megfogalmazó ünnepben Feltűnő különbség, hogy az év végéig az ortodoxia az Istenanyának nyolc ünnepet szentel, és ebből júliustól öt ünnep az év második felében van. A római katolikus liturgia ugyanakkor ebben a párhuzamban csak két Mária-ünnepet tart más tartalmakkal és részben más időpontokban is. Az is feltűnő, hogy ezek az ünnepek jórésztben az év sötét felén vannak, ami kozmikus kapcsolatukat erősíti. Az élet a sötétségből kel föl!

5. *A római katolikus egyház a december 25-ére eső, téli napfordulóval összefüggően tartja Jézus születésnapját, mint liturgikus és nem testi születés fogalmát tartalmazó évkezdetet. Ez világos kozmikus kapcsolat, mely nem nélkülözheti az ünneppel a Holdkapcsolatot is. Előtte holdhónap nagyságrenddel adventi, tehát „ünnepet előző” időszakot tartanak. Az ünnep tartalma kizárólagosan Jézus születése körüli (férfi) ünnepség.*

6. *A korai antikvitásban nem ismeretlen az anya és a fia közötti szimbolikus kapcsolat. Kiemelkedő Istenanya és gyermeke közötti antik kapcsolatra emlékeztet a kisázsiai Nagy Istennő Kybele, a szimbolikus oroszlánal az ölében, nem feledve az oroszlán Nap-szimbólum értelmét, ami néhány száz évvel később, a középkorban, Mária oroszlános trónján is természetes volt. Ilyen körülmények között kívánatosnak látszik a jelen Istenanya-foga-*

*lom fontosságának erősítése, a női szerepkör és tulajdonságok látványosabb megbecsülése. E-gondolat fontosságát a katolikus egyház láthatóan napirinden tartja, az igény nagysága azonban fokozott változást sürget.*

7. *A magyar vallásos és nem vallásos közvéleménynek igen szűk ismerete van Oroszország, s ezzel ott az ortodoxia kiemelkedő Mária tiszteletéről. Azt hisszük, hogy csak mi vagyunk „Mária országa”, ezer éve büszkélkedünk a Patrona Hungariae fogalom birtoklásával.*

8. *Oroszország az Istenanya nevében: Mária születésnapján, 1380 szeptember 8-án győzött Kulikovónál az Aranyhorda addig verhetetlen seregével szemben, és ezt a napot az egész országban az Istenanya-Mária nevében egész Oroszország születésnapján ünnepéneke ülik meg. És ez nem is az egyetlen állami/egyházi Mária ünnep. Október 1., az un. „Köpenyes Mária” ünnepe. A Kievi Vladimír-ből, a Kljazma folyó mellett lévő Vladimírba átvitt szentkép ünnepe, melyet Boguljovszkij orosz fejedelem terve alapján 200 év múlva a kulikovói csata sikerével valószínűsített meg. Ez vezetett Moszkva „erő”-központ létesítésének megoldására. A Mária ünnepeik állami és nemzeti tartalmában az oroszoknak ma ténylegesen van lehetőségük az Istenanya méltó ünneplésére, s hasonló igény él a magyar népben is, melyre a nép vezetőinek kötelessége lenne figyelemmel lenni. Még sokan vannak, akik 1956 megérázó napjaiban az egykor népi himnusz-ként ismert Boldogasszony Anyánk dalt szinte öntudatlanul énekelték!*

9. *Október 1-e Oroszországban Mária köpenye, kendője ünnepe emlékűnnep tárgya is. Az ünnep elrendelésének előzményéhez jogi aktusok is tartoztak. Ezek a római „köpenyrítuson” alapulhattak, melyet később Bizáncban továbbfejlesztettek. A legenda hagyomány szerint Konstantinápolyba a köpenyt két patrícius hozta Jeruzsálemből, mint ereklyét. I. Leó császár bölcsességéből a Blacherna templomban helyezték el. Ez a templom a főváros stratégiaileg fontos, északkeleti pontján fekszik. A források arról tájékoztatnak – írja Konrad Onasch, német művészet és vallástörténész, – hogy 620. július 2-án*

a várost ostromló *avarok* elvonulása után a Haghia Sophiából ünnepélyesen visszavitték az ereklyét a Blacherna templomba, ahol egyébként is volt már híres Istenanya kép és csodálatos Mária-forrás. A későbbiekben (820) hasonló ismétlődött meg, akkor Bizánc orosz támadást kapott, ami szintén elvonulással végződött. Egyébként ebben a templomban helyezték el az Istenanya övét is, II. Justiniánus alatt. (megh. 578-ban) az öv ünnepét augusztus 31-én tartották, ami szintén a Szűz időszakához tartozik.

### AZONOSSÁGOK A MAGYAR ÉS A KERESZTÉNY SZELLEMISSÉG KÖZÖTT

1. A magyar Istenanya képzet az ortodox egyházhoz hasonló hármasságban gondolkodik. Szent Anna, Szűz Mária és Istenfiú gyermek, Nagyboldogasszony-Kisasszony és fiúgyermek. Ez a hármasság széleskörűen ismert volt a Mediterraneum régi kultúrájában, a közel-kelet antikvitásában már legalább Kr. e. kétezer évvel.

2. *Az Istenanyát a magyar gondolkodás a Nagy Évkörrel azonosíthatja. Ebben a magyar fogalmak szerint a menny és a föld kettőssége kap hangsúlyt. Ezt a kettősséget nyelvi okokból a keresztény eszmeiség nem ismeri. Csak az ég és föld képzet ellentett kettősségében gondolkodik. A menny és a föld sötétségének egysége és női kettőssége nyelvi okokból nem jelenhet meg előtte.*

3. A menny és föld kettősségét és kettősség-egységét nemcsak a magyar, hanem a régi örmény nyelv is ismeri. A nemzetközi nyelvtudomány jelenleg az egyetlen forrás, ahol ilyen kapcsolatokról tájékozódni lehet. (Vö.: Karl Menninger, Vilma Fritsch, Ernst Anrich, J. E. Raven, von Franz Marie, Louise utalásait.<sup>60</sup>)

4. Mind a néprajz-, mind a vallástörténet-tudomány figyelmét elkerülték a Tridentben 1567-ben hozott vatikáni rendelkezések a házassági eskü törvényes formájáról, melyet a szertartás új alakítása mellett, a benne foglalt esküvést *az Istenre és a Boldogasszonyra kellett letenni*. A törvény szövegében: „*pro more patria usitato*”, tehát az „*Istenre és a hazai szokások szerint*”. Az esztergomi érsekség



Nagy Lajos ajándéka az aacheni templomnak

ezt a rendelkezést az esztergomi érsekségen és a püspökségeken keresztül négy nyelven jelentette meg. Az első fennmaradt esküvési forma 1583-ból való. Ez a rendelkezés a II. Vatikáni zsinatig volt érvényben, de a papság keresztény módra alakítva hozta gyakorlatba, (Szűz Máriára értelmezték) nyugodtan feledve a rendelkezések célkitűzéseit. Az új esztergomi esküvési formula emlékezik az eredetire és a későbbi megszokott gyakorlatra. Ma az esküvés az „Istenre és a Nagyasszonyra, a Boldogságos Szűz Máriára” történik.

### KÜLÖNBÖZŐSÉGEK A MAGYAR ÉS A KERESZTÉNY SZELLEMISSÉG KÖZÖTT.

1. *A Nagyboldogasszony fogalom magát a Nagy Természet életét és tulajdonságait fogalmazza meg. Ez a körülmény hívja elő a Hold nedvességet, életet gerjesztő kapcsolatát. Ünnepe ezért található párjának, a Napnak az augusztusi időszakában. Az időszak elnevezése a Nap erejének megfelelően „királyi” (ezért az időszak elnevezése a római császár „augustus”=fenséges címének a rangja), s így ő maga*

<sup>60</sup> Franz von M. L.: The number and Time 1974:94 p. i. m.



Szűz Mária ábrázolása a konstantinápolyi Szent Szófia templomban. V.-VI. század

királynői szerepben van. A király az Árpád-korban Szent László királyig ezen a királynői napon tartott országos törvényt napot. Ezt csak a *Télihold megjelenése jelezhetette!* – semmi más lehetőség ilyen „országos értesítésre” nem állt rendelkezésre.

2. A Nagyboldogasszony szerepköre és tulajdonságai nem különbözhetek az őseurópai környezet hasonló istenanyáitól, melyek közül számosnak a megnevezése és szerepköre a korai nyelvek kutatásából és régészeti eredményekből vált ismertté. A

Nagyboldogasszony fogalom ma már a Temesvár környéki feltárások után teljes párhuzamot mutat az anatóliai 7500–8000 éves Catal Hüyük és a Kárpát-medence közvetlen környéke kulturális színvonalának azonoságával.

3. A Nagyboldogasszony-Kisasszony kettős női istenség (Anyá–Leánya), mint „Gabonaistenő” is, mindenben hasonlít a görög Déméter–Persephoné kettős szerepköréhez és tulajdonságaihoz akkor is, ha jelenleg nagyon valószínűtlen a közvetlen kapcsolat a két kultúra között. A magyar nyelvi alapok bizonyítottan az indoeurópai Európába betörés előttié, ami magyar vonatkozásban eredeti őseurópai kultúra birtoklására vall. Benkő professzor nyelvi megállapításai is ilyen irányba mutatnak. Akkor is így van ez, ha ezek a kutatások csak éppen megkezdődtek. Utalok a napjainkban elhunyt kiváló Harmatta János professzor eredményeire és a fiatal Makkay János törekvéseire. A *Szűz Mária*

*fogalmat azért sem lehet a Nagyboldogasszony fogalommal összevetni, mert Szűz Máriának sohasem volt leánya.* Már pedig a magyar istenasszony esetében a hét Boldogasszony vizsgálata a Nagyboldogasszonytól balra lévő leány, a jobbra lévő fiú gyermek születésére utalnak, mi több ezek ünnepei a leány esetében az év sötét felére, a fiú esetében az évkör világos oldalára kerülnek. Ez jelenik meg egyébként a templomi ülésrend egykori párhuzamában is (északi oldalon a nők, a délin a férfiak ülnek.)

4. Egyik keresztény vallásban sem szerepel hivatalosan *Sarlós Boldogasszony július 2-i ünnepe*. Ehelyett mindkét egyház Mária és Erzsébet találkozását ünnepli Zakariás házában. A Sarlós Boldogasszony ünnepe elsősorban a magyar hagyományokban maradt fenn, innen terjedt el az Újkor Európájában. (Jórészen az egykori Nagykunországba, a mai Moldvában élő kunok térítésére szerveződött ferencesek segítségével.)

5. A II. Vatikáni Zsinat ellenére, mely május 31-ére tette ezt a nem hivatalos ünnepet, az egész Közép-Európában megmaradt július 2-án. Fontosságát kiemeli, hogy a természeti körülményekben az aratás megkezdésével, a Boldogasszony-képzet mitológiájában a Mária ünnep göcseji nevén: *Földtiltó Boldogasszony*, fiúgyermekkel azonosuló *mag megmozdulását*, a búza gyökerének megszakadását ünnepli. Nem mellékes a július 2-ával, az *ötvenedik* nappal összefüggő augusztus 20-a, mely *az aratás befejezésének a napja*, s egyúttal Szent István első királyunk ünnepe. Szimbolikusan függ össze ez a két nagy esemény: mindkettő az életfenntartás természeti és nemzeti folyamatosság biztonságának ünnepe.

6. December 8-a a *Szeplőtelen fogantatás, a Földtiltó Boldogasszony*, illetőleg az *Eketiltó Boldogasszony* napja. Bálint Sándor szerint *a legnagyobb Mária ünnepek egyike Magyarországon!* A magyar elnevezések a természeti képzet határozott meglétének tiltó rendelkezéseire vonatkozhatnak. A Föld maga is Boldogasszony fogalom, s a földi férfi számára ezen a napon a föld feltörése természetes tiltást kíván meg, mert fogantatásába ezen a napon nem avatkozhat.

7. Nem feledkezhetünk el, hogy ez a nap a *Kisasszony*, tehát az Istenanya fogadásának a napja. Az ortodox egyház a legenda Szent Annája nevén ünnepli ezt a napot december 9-én, nyilvánvaló megkülönböztetésül a római kereszténység december 8-ától. Mindezek a megfigyelések arra utalnak, hogy a december 8-i ünnep a Földanya (Gaia) vagy a Nagy Természet, mint női fogalommal van kapcsolatban és a magyarság ismeretében kereszténység előtti időkből származhat.

8. *Döntő különbséget mutat a Nagyboldogasszonnyal összefüggő Boldogasszonyok ünnepeinek időbeli megoszlása is a két keresztény egyház ünnepei között, részben az Istenanya, részben az évkör, valamint a nemek viszonylatában. A magyar hagyományban meglévő ünnepek teljes természeti összhangja nem található meg a keresztény vallások liturgiájában. Egyes varázsszövegekben (apokrif imákban) az „igaz hited Boldogasszony” kijelentések talán emiatt felhívások, pogány figyelmeztetések is lehettek?*

E részletesebb vizsgálódásunk tehát a régi magyar Boldogasszony fogalmának kialakulását évezredekkel a keresztény Szűz Mária fogalom kialakulása elé helyezheti. Ezt a megállapítást a nyelv korai kialakulása folyamán már jelenlévő és ezekből ma is ismert kifejezések, fogalmak bizonyíthatják (*meny, meny, menyecske, menyasszony, menyét, menyhal*).

Áttekintve legkorábbi Boldogasszony emlékeinket, megfogalmazhatjuk a keresztény istenasszonyaink továbbfejlődését.

## *Keresztény boldogasszonyok*

### HAVI (HABI) „HAVAS”-BOLDOGASSZONY

Ünnepét augusztus 5-én tartják. Bálint Sándor szerint „A legújabbban az egyháziaktól erőltetett Havas Boldogasszony finomkodó elnevezés ellentétben van a kialakult magyar szakrális hagyománnyal. A Szeged-alsóvárosi Havi Boldogasszony-templom a kultusznak talán a legkorábbi emléke hazánkban, és nyilván a legrégebbek közé tartozik Közép-Európában is. Figyelmet érdemel búcsúnapjának hajdani egyedülálló költői miseszövege, amely nem azonos a Missale Romanum szövegével. Úgy véljük, hogy az elnevezéshez elsősorban Cesarini Julián bíboros, pápai legátusnak volt döntő köze, aki az 1444. évi szegedi béke megkötése után a szegedi

országgyűlésen megjelent. Tudjuk, hogy ő alapította az alsóvárosi franciskánus kolostort és templomot a Havi Boldogasszony tiszteletére.”<sup>61</sup>

### FÁJDALMAS BOLDOGASSZONY, HÉTFÁJDALMÚ SZŰZANYA

Ünnepét szeptember 15-én tartják. „A kultusz eredetét a kutatásnak még nem sikerült teljesen tisztázni. Aligha tévedünk, ha kibontakozását nem korábban, hanem a keresztes-háborúk Szentföld élményében és a nyomában születő passió-misztikában keressük. Felvirágoztatása körül különösen a koldulórendek, főleg a franciskánusok, majd önállóbban a szerviták buzgólkodnak. Költészetünk

<sup>61</sup> Bálint 1977: II.154

Körmenet az 1940-es évekből Csíkszeredáról



legrégibb emléke a Ómagyar Mária-siralom, amely már a XIII. században tanúskodik népünknek még napjainkban sem lankadó Mária-tiszteletéről.<sup>62</sup>

OLVASÓS BOLDOGASSZONY, NAGY SZENT TERÉZ (KÁRMELHEGYI BOLDOGASSZONY?)

Ünnepét október 15-én tartják. Avilai Terézként (1515–1582) az egyház egyik legnagyobb női szentje. A hagyomány szerint egy szeráf az isteni szeretet tüzes lándzsájával dőfte át a szívét. Többek között megreformálta a sarutlan karmelita rendet, amely Bécsben, majd a hajdani Habsburg-birodalom más városaiban is gyökeret vert.

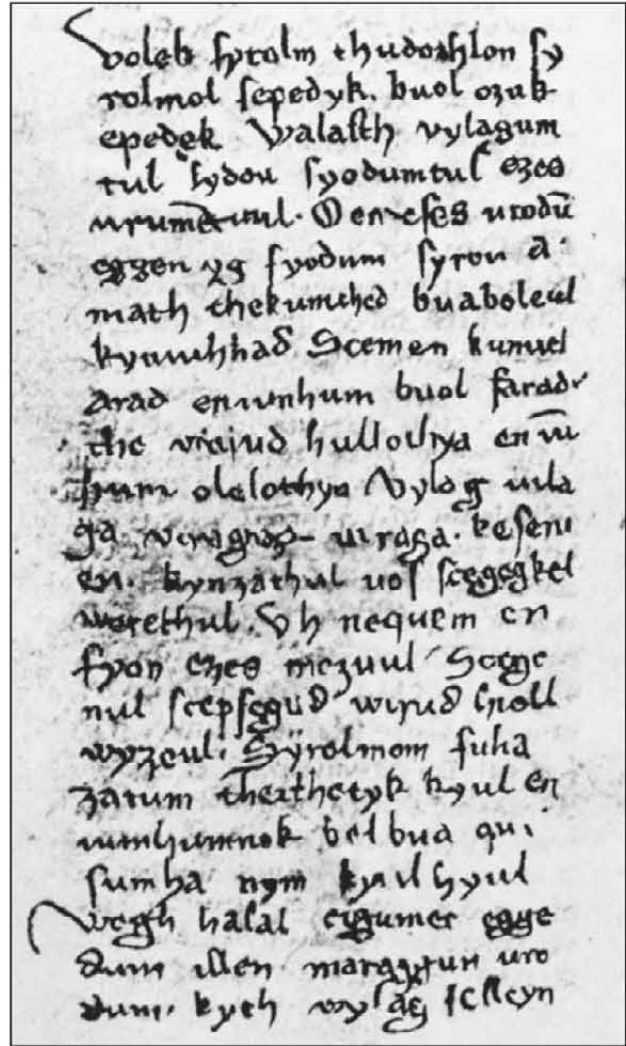
FOGOLYSZABADÍTÓ BOLDOGASSZONY (SZEPTEMBER 24.)

Az ünnepet az új liturgia szabályzatból törölték. Eredetileg a mercedariusok rendjének ünnepe volt.<sup>63</sup>

NÁDI BOLDOGASSZONY

Ilyen Boldogasszonyról a vizsgálódásunk során több alkalommal hallottunk, de érdemi emléket nem sikerült róla gyűjtenünk. Emlékezünk azonban Bachofen megállapítására: „Az iszaphól, a vízzel átítatott földből vadul burjánzik föl a nád, minden emberi közreműködés nélkül örökké megújítva önmagát, felnövekedve és elhalva, hogy elvetné vagy learatná valaki. Mocsári nád között ül Iszisz egy emlékművön, ahogyan a nílusi sást is *saritnak*, Isziszfürtnek nevezik. A mocsári növényekben mutatkozik meg a nád burjánzása, melynek anyja az anyag; amelynek semmiféle felismerhető apja nincs. Ezért tisztelik Artemiszt és Aphroditét *en kalamois* (nádasban) és *en helei* (mocsárban), ezért nevezik Helenét *helosznak*. A mocsári burjánzás az anyag vad burjánzása. Az anyajog legrégebb fokát jelzi, melyen az anya nemcsak a férfi fölött áll, de a mocsár-élet alapján egyetlen meghatározott férjet sem lát maga mellett, hanem általánosságban tartozik a férfierőhöz.”<sup>64</sup>

Más irányokban is kereshető érdemi kapcsolat. Ilyen a római konzulok előtt hordott *fascies* (nádköteg és beleszúrt bárd, ami a két nem egységének a szimbóluma és egyben a létezés párhuzama. Aki előtt hordják az az élet és halál ura.)



Részlet az Ómagyar Mária-siralomból. Az eredetiről készített felvételen a baloldali hasáb látható a nevezetes kezdő sorokkal.

A másik ilyen lehetőség az a két mérőrúd, amit *Heh* az egyiptomi időképzet képviselője markol, a királyi trónszék háttámláján, s aminek a szkíta (női) párhuzama a díszöv ábrázoláson látható két életfa formájában.

A harmadik a *karthágói* sztélén látható *Tanith* istennő ábrázolása, ami bennünket szintén a *Heh* képhez és a szkíta díszöv kompozíciójához kapcsol. Ezzel mindegyik a női istenség teremtő régiségébe visz.

<sup>62</sup> Bálint i. m. II. 279

<sup>63</sup> Várnagy i. m. 449

<sup>64</sup> Bachofen i. m. 217



## Boldogasszony a keresztény házassági esküben

A keresztény nászritus (*esküvő*) mai szellemisége 1567-ben megtartott hosszú zsinaton 442 évvel ez előtt alakult ki. Előtte *másfél évezred alatt* nem létezett a keresztény egyház által megfogalmazott szertartás, *a két felet bárki összeadhatta*.<sup>65</sup> A középkori reneszánszban a megoldatlan szabályozás már súlyos társadalmi (örökösödési) következményei miatt a római egyház a reformáció forradalmi időszakában zsinatot hívott össze.<sup>66</sup> A Trident városában évekig elhúzódó zsinatra összegyűlt püspökök végül is megegyeztek a keresztény házasságkötés „szentségéről” mai napig érvényes törvényt alkottak. Addig egész Európában, így hazánkban is a templom *kapujában* (v. ö. *kapusjátékok*) kellett a „consensus”-t, az *egyetértést* kimondani.

<sup>65</sup> A Kiskunságban voltak erre példák is a század elején. V.ö. később Kovács Gyulánál.

<sup>66</sup> A keresztény egyházak vallási törekvéseiben a magántulajdon kiépülése igen fontos szerepet játszott. Korábban a tulajdonjogok családi közösségek, nemzetségek kezében összpontosultak, melyekhez egészen más tulajdonképzet tartozott. A személyes tulajdon kialakulása így szorosan összefonódott az örökösödési jog kialakulásával. Ehhez azonban hiányzott a házassági és az ezzel összefüggő örökösödési joggyakorlat. Az egyház eszmeiségében a házassággal összefüggő nász szentségének a megállapításához nem volt «evangéliumi támasz». Jézus, az Isten fia nem a törvényes apjától származott, s Mária szüzessége és fogantatása is állandó hitviták témája volt.

<sup>67</sup> Bakó 1987. 125–126 *Palócföldi lakodaslakodalom* Gondolat Kiadó 198 Itt újabb társadalomfejlődési szakasz következett be. Az államot és az egyházat széjjel kellett politikailag választani, ami korábban teljesen egyben volt. Az államnak tehát újabb, az egyháztól elkülönült házasságkötési alakíságot, időpontot és közigazgatási összefüggéseket kellett törvényesen szabályozni, és a jogrendszer ennek megfelelően átalakítani. Bakó Ferenc írja: „Sirok közösségben Farkas Jánosné volt az első lány, aki polgárra esküdtött 1895-ben. A jegyző azt akarta, hogy éppen olyan ünnepélyes legyen a polgári, mint az egyházi esküvő, a lelkész viszont arra biztatta a házasulókat, hogy «ne lagzis ruhában» és ne «lagzis néppel» menjenek a község házára. Farkasék végül úgy döntöttek, hogy egyszerű ruhában és csak a négy tanú kíséretében jelennek meg. ( ) Sírt is a menyasszony anyja: «Nyim lányom hozza be az új törvényt». Családjuk nehezen vállalta a hagyományos szokásrend megváltoztatásával járó felelősséget”.

<sup>68</sup> Kovács Gyula 1883:1–5. A házasságkötés Magyarországon egyházi és polgári jog szerint.

Az 1567-es tridenti zsinat már érvényben volt, de hazánkban írásban csak 1583-ból ismert a mai napig gyakorlatban lévő keresztény „esküvő” (esküvés) formulája, ami megfelel a vatikáni törvényes előírásnak. Ez az egyházi törvény előírja a „*pro more in hac patria usitato*”, azaz a „nemzeti szokásrendnek megfelelően” szertartás szöveg betartását.

Az elmúlt századforduló előtt néhány évvel (1894) lépett életbe a már „állami” törvényben is jogilag szabályozott házasságkötés formája.<sup>67</sup> Ekkor írja Kovács Gyula, a törvény előkészítésének egyik jogásza:

„Magának a jogi életnek ép az egyház színe előtt véghez menő házasságkötéshez nem volt köze, amit igen szépen felvilágosít I. Miklós pápának a bolgárokhöz 866-ban intézett levele. Nincs is arra szóló isteni vagy új-testamentomi rendelés, a mely azt mondaná, hogy a keresztény házasság csak az egyház színe előtt létesülhet. I. Miklós pápa a feleknek házasságkötésre az egyház színe elé mise folyama alatt való járulását leírja. A házassági misének legfőbb két mozzanata az *oblatio* (bemutatkozás) és a *benedictio* (áldást mondás) emelkednek ki Miklós pápa leírásában. A consensusnak az egyház színe előtt való ünnepélyes nyilvánításával sem a misében, sem a pápa leírásában nem találkozunk. Az tűnik ki, hogy nemcsak a házasságkötés után a házaselet megkezdése előtt járulnak a felek az egyház elé, de hogy ez maga a házasságkötés céljára történik, csakhogy természetesen minden jogi kötelezettség nélkül. ...a házasságkötés formáját a népek szokásai határozták meg. A házasságkötés, melyet *a felek magok között is végezhettek*, még mindig érvényes volt.”<sup>68</sup>

A tridenti zsinatig a házasság kötésének ez a *jogi-lag* teljesen rendezetlen állapota állt fenn hazánkban, abban az országban, mely írásban szabályozott jogi állapotot korábban nem ismert, s így különösen a hittérítés egy-két évszázada alatt (1000–1200) a legtöbbet éppen ennek a következményeitől szenvedhetett. A törzsi tulajdon után az egyéni tulajdon csak igen nehezen alakult ki, ami folytonos örökösödési vitákat eredményezhetett. Kálmán ki-

rály volt az első egész Európában, aki megunta az ebből eredő áldatlan állapotot, a házasság bejelentésének jogi körülhatárolásával 1110–1112 között hozott törvénye Czövek István tabuláris prókátor fordításában így hangzik:

„Minden házasság fejében lejendő jegyváltás vagy elmátkásítás az egyház szeme láttára, alkalmazatos tanúk előtt, a pap jelenlétében, valamely elzalogosítás jegyével, mind a két fél megegyezéséből legyen, különben nem házasság, hanem bordélyosság vagy tisztátalanság munkájának tartassék.”<sup>69</sup>

1110 után majdnem százötven évvel ez Európában akkor szokatlan törvényi szabályozás ellenére még mindig jogilag és a keresztény irányítás hitelensége miatt teljesen rendezetlen állapotok voltak, ami kitűnik Guido bíbornok 1263-as Bécsben –, és Fülep fermói érsek 1279-es pápai legátusok Budán kiadott határozataiból, s utóbbinak e magyar–lengyel–szlovén zsinaton hozott és ránk maradt temérdek rendelkezéséből.<sup>70</sup> A zsinat azon szokás ellen kelt ki, mely szerint a házassági kölcsönös beleegyezést *per verba de praesenti* még az egyház bejárata előtt kinyilvánítják. A zsinat végzéménye tehát az iránt sem hagy fenn kétséget, hogy a *ponsalia de praesenti* hazánkban már 1279 előtt jött gyakorlatba, mert azokról, mint szokásról emlékezik meg, midőn megtiltja, hogy a templom bejárata előtt történjen.

Kovács Gyula, aki a múlt század végén báró Roszner Ervinnel együtt e kérdéskör legjobb jogi szakértője volt, a következőket írja: „A Kálmán király gondolata bármily erőteljes, a törvényhozói gondolat sanctiója messze a gondolat mögött marad. Azokat, akik a házaseset megkezdése előtt nem vették az egyház áldását, annak az alapos gyanúja alá helyezte, hogy ők házasságot nem kötöttek, hanem tilos viszonyban élnek. Ha csak az egyik fél tagadta is meg a házasság megtörténtét, a baj fokozódott. Gyanú alatt állva magukat tisztázniok kellett.”<sup>71</sup>

Ilyen körülmények között kell jelentőséget tulajdonítanunk a hagyományos magyar szertartás szimbolikus képzeleinek és az esemény fontosságának.

A katolikus egyház 450 évvel Kálmán törvénye után a tridentin zsinaton az új szertartás alakításában és szellemében helyesen ismerte föl a szimbolikus ellentéteket. Az ellenkező nemiség egyesítésének elhatározott és törvényerőre emelkedett ünne-

pi rítusában, – magyar kifejezéssel. az *esküvő* alkalmazásával –, a szertartást végző pap az *egyesítés* alakítségát a két fél kezének *egymásra helyezésével*, megszentelt stórával történő letakarásával fejezi ki.<sup>72</sup>

Az egyik legkorábban (1580 körül) magyar nyelven fennmaradt egyházi-, a házaseseteket *egyesítő* tridentin előírású szöveg mai írásban a következő:

COPULA. (Egyesítés).

„Atdál-e hitet másnak e személynek kivüle? Szereted és akarod-e ez jámbor személyt ez N. törvényes feleségül magadnak? R.o. Akarom és szeretem. Téged is kérlek N., szereted-é és akarod-é ez jámbor ifjat ez N. tervén férjhez magadnak? Akarom és szeretem. Benedic annulos, impone utrique annulum, et junge manus utriusque, dicens:

<sup>69</sup> Kelemen Imre 1822.I.586 *Magyar hazai törvényekről írt íráskor Pesten* Czövek István kiadása. Idézi: Kovács Gyula i. m. 8. o.

<sup>70</sup> Szabó Károly 1886: 88 *Kún László* Budapest, Málnér Vilmos kiadása. Jegyzet. „A budai zsinat végzéseinek eredeti példánya 1279 szept. 14-i kelettel, a 69. pont közepén megszakadva megvan a vaticáni levéltárban. Ezen csonka példányból adta ki a végzéseket Baronius, Theiner, Batthiányi és Endlicher. A legújabb ideig közönséges volt a hiedelem, hogy ezen végzések éppen a zsinat szétkergetése következtében maradtak befejezetlenül. Azonban ezen zsinat 128 cikkre terjedő végzései teljesen fennmaradtak egy pétervári s egy varsói kódexben, honnan azokat egész terjedelmükben közzé tette Hube: *Antiquissimae constitutiones synodales provinciae Gnesnensis*. Pétervár 1856. 72–130. l. Valószínű, hogy ezen végzések tárgyalása éppen a legfontosabb a 69-dik pontnál szakadt meg; Filep legátus azonban az általa már előbb megszerkesztett, de a zsinat által le nem tárgyalt utóbbi pontokat is később kiadta s a hatósága alá tartozó tartományokra és így Lengyelországra (és Szlavóniára) nézve is kötelezőnek kihirdette. Lásd: Kohn Sámuel *„Az 1279 budai zsinat összes végzései”* című értekezését. Történelmi tár. 1881. 543–550. – ki ezen végzések régebben ismeretlen pontjait Hube után kivonatban, a zsidók ellen hozott 124., 125. pontot pedig szóról-szóra közli.

<sup>71</sup> Kovács im 1883:8

<sup>72</sup> Gönczi 1890.313-331. A két házasesülő fél egy-egy kezének egymásra tétele és letakarása a középkori felfogás szerint kimerítette, megvalósította a „hús hússal való érintkezését”, ami a nemi egyesülés, a nász, eggyé levés szabatos középkori meghatározása.” A kézfogás a szoba közepén történik; néhol, mint Bottornya környékén, köténnyel betakart kézzel” – írja Gönczi a Muravidékről idézett tanulmányában. 1700 körüli arisztokrata lakodalmak kézfogóján a két fél „szimbolikusán” csak mutató ujjának utolsó percét érintette össze.

Valakiket az Ur Isten össze-szerkesztett, ember el ne válassza azokat. Jurent pro more. Isten téged úgy segéljen és az ő szent Fia és a mi üdvösségünk, teljes szent háromság Atyja, Fiú, Szent Lélek egy bizony Isten, hogy ez jámbor személyt N. szereted, szeretvén hozzád vetted házastársul Istennek törvénye szerint és holtodiglan soha őtet el nem hagyod, semmi nyomorúságába, tehetséged szerint. Isten téged úgy segéljen. Deinde dicat et circumstantes. Miért, hogy ez jámbor ifjú ez N. és ez jámbor személy ez N. egymás akaratából egyik a másikat házastársul vötte, és ez nyilván mind Istennek, mind embereknek előtte és egymásnak kezét, gyűrűt és hitet adtanak, tökéletes házasságnak bizonyosságára és senki az ő házasságokat nem ellenezte volna, azért hirdetem és jelentem: én is őket bizony és igaz házásoknak, igazán házasultaknak lenni. Atyának, Fiúnak és Szent Lélek nevében.”<sup>73</sup>

Ugyanabból az időből egy másik, hosszadalmasabb leírás részlete: „...Krisztusnak és az Anyaszentegyháznak lelki házasságkötele megoldhatatlan és elválhatatlan. Krisztus mindenkor vele vagy az Anyaszentegyházzal: megint az Anyaszentegyház szüntelen az Krisztussal marad... Ezenképpen a férfiú és az asszonyállat között holtig való elválaszthatatlan társaság az házasság. Eggyik azért a másiktul el ne válják, és egymást holtig el ne hagyják. Amit Isten egybe kötött, azt parancsolja urunk, hogy azt ember el ne válassza... stb”<sup>74</sup>

Ebben a korai formában, alig egy évtizeddel a zsinat után, még nem találunk magyar vonatkozású betétet a formulában. Ugyanebben az időben már megjelenik a *Benedictio nubentium* egy másik változatában a máig ismert „esküvési” alak *magyar formája*, melynek latin-magyar nyelvű utasítása következőképen hangzik:

„Postremo pro more in hac patria usitato, dextris ipsorum super sanctis reliquiis collocatis, faciat Sacerdos eos singiilatim jurare, ipso in proferendo verba juramenti in secunda praeunte, illis vero in prima persona subsequentibus. Et primo quidem Sponsum hoc modo.

<sup>73</sup> Rószner Ervin báró 1887:102. Régi magyar házassági jog

<sup>74</sup> Rószner i. m.

<sup>75</sup> Rószner i. m.: 1887:

Sacerdos. *Isten tégedet úgy segellyen.* Sponsus. *Isten engemet úgy segellyen.* Sac. szenti. *Saj.* hogy e tisztesseges személyt szereted. *Spons.* hogy e tisztesseges személyt szeretem. *Sac.* Szeretven hozzád veszed házastársul. *Spons.* Szeretven hozzam veszem hazastarsul. *Sac.* Istennek rendelése szerint. *Spons.* Istennek rendelése szerint. *Sac.* A Keresztyen Anyaszentegyhaznac Szokasa szerent. *Sac.* Es hogy ütet el nem hagyod. *Spons.* Es hogy ütet el nem hagyom. *Sac.* Holtodiglan s holtaiqlan. *Spons.* Holtomiglan s holtaiqlan. *Sac.* Semminemű nyavalyáiban. *Spons.* Semminemű nyavalyáiban. *Sac.* Isten tegedet ugy segeljen. *Spons.* Isten engem ugy segeljen.

Deinde Sponsum hoc pacto

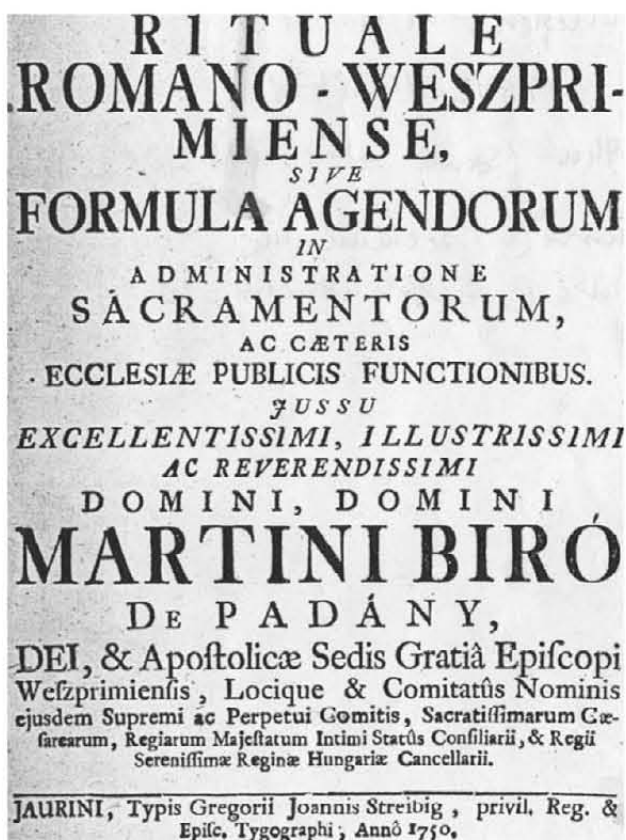
Mint feljebb

Tunc aspergat aqua benedicta et dimittat in pace.”

A házassági törvény egyházi formájának ezt az alakiságát tárgyalva Rószner a következőket jegyzi meg:

„Ha már most szemügyre vesszük az itt közölt két házasságkötési szertartást, mindenek előtt azon körülmény ragadja meg figyelmünket, hogy a Mossóczy féle utasításban már részletesen gondoskodva van a lelkész által a felekhez intézendő kérdésekről s a felek által adandó feleletekről. Figyelemre méltó továbbá, hogy a lelkész már egymásba teszi a jegyesek kezeit, mert ez is közeledés a mai rítus felé, de az összeadást kísérő nyilatkozat a Mossóczy kéziratban még csak konstatáló tevékenységre vall. Az 1583-ki Agendáriusban ellenben már valóságos copulációval találkozunk a lelkész kísérő nyilatkozatában is: ‚Ego coniugo vos in matrimonium coniungo in nomine patris+et filii+et spiritus+sancti. Amen’. Hittani szempontból tulajdonképpen nincs is különbség a copulationak ezen két formája között, mert akár ima alakjába van az foglalva, mint Tóbiás könyvében, akár pedig positiv alakban mint ‚Coniungo vox’, melyet a külföldön már a 14. századtól fogva találunk egyes rituálékban, kiindulási pontja lett Canus Menyhért azon elméletének, hogy a lelkész a házassági szentség kiszolgáltatója, miből a francia iskola a szentségnek és a szerződésnek elválaszthatóságát származtatta le.”<sup>75</sup>

Fontos még az eskü, melyről a Mossóczy kézirat mondja: „*Jurent pro more*”, az 1583-ki Agendarius el-



Padányi Bíró Márton - 1750-ből származó, célszerűen többnyelvű - Esketési könyvének címlapja

lenben már: „*pro more in hac patria usitato*”. Köztudomás szerint az eskü a hazai házasságkötési szertartásoknak oly kiemelkedő mozzanatává vált, hogy az egész házasságkötést esketésnek szokás nevezni.

Egészben véve pedig azt látjuk a most közölt házassági szertartásokból, hogy a rítus már alig különbözött attól, mely a *Rituale Romanum*-ban található. Egyes nemzeti sajátosságok azonban a házassági szertartásokban is nyilvánultak s nevezetesen az eskü a mai rítusban is megmaradt.<sup>76</sup>

A tridentin zsinat feltehetően kettős célt tűzött ki maga elé:

1. A házasságban történő együttélés törvényes (szertartásos) rendezésének a megoldását, összhangban az egyház eszmeiségével.
2. A korábbi pogány (kozmius) eszmeiség megtörését.

Az 1600-as évek fordulóján ez az eskü-szöveg kifejezetten tanúsítja a kereszténység felvétele előtti régi „Boldogasszony” hit még mindig élő gyakorlatát. 600 éves töretlen fennmaradása a hittérítés után

a „kettős hit” legékesebb bizonyítéka. Bizonyítéka ugyanakkor a keresztény egyház vallási türelmességének is (a Boldogasszony nevét az egyház papsága alakíthatta át a Boldogságos Szűz Mária nevére.)<sup>77</sup>

A sajátos, „esküt” tartalmazó formula miatt terjedt el az egyházi szertartás magyar: „esküvő” elnevezése. A keresztény nász-szertartás a közösségi igények korhű megfogalmazásához térben és időben tökéletes megoldást nyújtott. Elszakadt azonban a természet és közösség kapcsolatának korábbi kozmikus elveitől, ami abban az időben és a zsinat határozatában célkitűzés is lehetett. A természeti környezet és az emberi közösségek korábbi egységet biztosító képzet-kapcsolata tudatalatti (íratlan) törvény volt. (pl. csak annyi állatot vagy növényt vettek el a természeti környezetből, ami az emberi élet fennmaradását biztosította. Gondoljunk csak a medve-áldozatokra, ahol a pogány szertartásban még bocsánatot is kértek az állattól, hogy megeszik). E kapcsolatok nem tudatos szellemiséget mutató szétszakítása azonban előre nem látható zavarokat idézett elő; mára az ember és a természeti környezet együttélésének súlyos gondjaihoz vezetett.

1961-ben a még főnálló esztergomi hercegérsekség hivatalosan megújította az Agendáriusban 1583 óta fennálló egyházi rendelkezést. Az eskü szövege a mai előírások szerint „az Istenre és a *Nagyasszonyra*, a Boldogságos Szűz Máriára” történik. Ez annyit jelent, csak ekkor és ezzel a rendelkezéssel tartotta szükségesnek megújítani. A katolikus egyház négy évszázad óriási változásai után is megtartotta azonban a régi hit emlékét. Ezzel becsülte meg azokat a nemzeti sajátosságokat, amit a magyarság adott az egyetemes keresztény Istenanya kép kialakulásához.

A hagyományos magyar házassági szertartásra visszatérve annak változatai nem tudatos kozmikus megalapozottságúak voltak. Megszűnésükhöz a tökéletesen megoldott keresztény eszmeiségű szertartás mellett is még négy évszázadra volt szükség. A hagyományos szertartást (a kettős hit állapotában), a törvényes egyházi rendelkezések után így még sokáig megtartották; emiatt viszont a hagyományos szokásokhoz ragaszkodók állandó zakla-

<sup>76</sup> Rószner i. m.: 1887.

<sup>77</sup> A tridentin zsinat határozata mai napig érvényben van.

139		De Sacramento Matrimonii.		140			
SACERDOS.				De Sacramento Matrimonii.			
<b>S</b> ic te DEUS adjuvet.	ISTEN tégedet úgy fehélyen,	Als dir GOTT helff,	Tako tebi Bogh pomozi,	Sac. Juxta divi- nam ordina- tionem.	ISTENnek ren- delése szerént, Nach der Ord- nung Gottes,	Polag Bosje vredbe,	
<i>Sp.</i> Sic me Deus adjuvet.	ISTEN engemet úgy fehélyen:	Als mir GOTT helff:	Tako meni Bogh pomozi:	<i>Sp.</i> Juxta divi- nationem:	ISTENnek ren- delése szerént:	Polag Bosje uredbe:	
Sac. Beata Virgo Maria,	Bóldog Afz- szony,	Unter liebe Frau,	Blafena Divicza Maria:	Sac. Et sanctæ Matris Eccle- siaz ritum,	A' Keresztyén Anyafzétegy- háznak szoká- fazerént,	Und nach der Chrifflichen Kirchen ge- brauch,	Izvere Matere Cirkve obi- chaya,
<i>Sp.</i> Beata Virgo Maria,	Bóldog Afz- szony:	Unter liebe Frau,	Blafena Divicza Maria:	<i>Sp.</i> Et sanctæ Matris Eccle- siaz ritum,	A' Keresztyén Anyafzétegy- háznak szoká- fazerót:	Und nach der Chrifflichen Kirchen ge- brauch.	Izverte Matere Cirkve obi- chaya:
Sac. Et omnes Sancti DEI,	Es ISTE Nnek mindenSzent,	Und alle Gottes Heiligen,	Ivzi Zveti Bosij,	Sac. Et quod il- lam (illum) non deferes,	Es hogy ötét el nem hagyod,	Und das du sie (ihn) nicht verlassen willst,	I, da nye, ali nyega ne oztá- vis,
<i>Sp.</i> Et omnes Sancti DEI,	Es ISTE Nnek mindenSzent:	Und alle Gottes Heiligen,	Ivzi Zveti Bosij:	<i>Sp.</i> Et quod il- lam (illum) non deferam,	Es hogy ötét el nem hagyom:	Und das ich sie (ihn) nicht verlassen will,	Ida nye, ali nye- ga ne oztavim
Sac. Quod hanc honestam per- sonam (hunc honestum N. N.) amas,	Hogy e' tiztef- séges (jámbor) személyt sze- reted,	Das du diese ge- genwärtige Person (diesen gegenwärtigen NN.) lieb hast	Da ovu postvo- vanu personu lyubis,	Sac. Tuâ, & illius vitâ durante,	Hóltrodiglan's hóltáiglan,	So lang du, und sie (er) lebet,	Donye, ali nye- gove, fz- mert,
<i>Sp.</i> Quod hanc honestam per- sonam (hunc honestum N. N.) amo,	Hogy e' tiztef- séges (jámbor) személyt sze- retem:	Das ich diese ge- genwärtige Person (diesen gegenwärtigē NN.) lieb hab,	Da ovu postvo- vanu personu lyubim:	<i>Sp.</i> Meâ, & illius vitâ durante;	Hóltromiglan hóltáiglan:	So lang ich, und sie (er) lebe	Do nye, ali nye- gove, i moye fzmeri:
Sac. Amando ac- cipis in tuam legitimâ Uxo- rem, (rueum legitimum Ma- ritum,)	Szeretvén hoz- zâd véfzed (hozzámégy) házatársul,	Und sie (ihn) zu deiner (deinē) Ehlichen Gem- ahl (Mann) nehmeſt,	Lyubechi prijmas za tvoyu pravu senu, ali, (za tvoyega pravoga muſa	Sac. In ulla ne- cessitate:	Se mminém ű nyavalyájában	In keiner ley- noth, und wid- derwärtigkeit,	V néjednoy pa- tribſchini,
<i>Sp.</i> Amando ac- cipio in meam legitimâ Uxo- rem. (meum legitimi Ma- ritum,)	Szeretvén hoz- zám véfzem (hozzámégyek) házatársul:	Und sie (ihn) zu meiner (mein- em) Ehlichen Gemahl (Mann) nehme,	Lyubechi prij- mam za moyu pravu senu, ali, (za moyega pravoga muſa:	<i>Sp.</i> In ulla ne- cessitate:	Se mminém ű nyavalyájában	In keiner ley- noth, und wid- derwärtigkeit.	V néjednoy po- tribſchini:
<b>S</b> ic te DEUS adjuvet,	ISTEN tégedet úgy fehélyen,	Als dir GOTT helff,	Tako tebi Bogh pomozi,	Sac. Ita te DEUS adjuvet,	ISTEN tégedet úgy fehélyen,	Als dir GOTT helff,	Tako tebi Bogh pomozi,
<i>Sp.</i> Ita me DEUS adjuvet,	ISTEN engemet úgy fehélyen.	Als mir GOTT helff.	Tako meni Bogh pomozi.	<i>Sp.</i> Ita me DEUS adjuvet,	ISTEN engemet úgy fehélyen.	Als mir GOTT helff.	Tako meni Bogh pomozi.

Oldalpar az 1750-es kiadású - többnyelvű - Esketési könyvből. A kidolgozás, a szétküldés és ellenőrzés a püspökök feladata volt

tásnak voltak kitéve, még akkor is, ha előtte az egyházi követelményeket szintén betartották.

A reformált vallásoknál a katolikus szertartástól eltérő megoldásokkal is találkozunk pl a Nyárád mellett lakó székelységnél. „Az esküvő alakiségében a protestánsoknál nem szükséges a szertartást okvetlenül a templomban tartani, s ezért vagy a pap házánál vagy jobb módúak esetében a menyasszony szülői házánál tartják azt meg.”<sup>78</sup> Egyes szertartásos eseményeket a helyi papság kívánságára olykor pedig törölni, vagy a folyamatban cserélgetni kellett, ami mind elősegítette a teljes képzet lassú pusztulását és a belévetett törvényes megerősítés eredményességébe vetett hit bizalom elhalványulá-

sát. Biztosan kimaradtak a szertartáselemekből hidas, kapus, révészjátékaink, amit gyermekjátékszövegek és dallamok őriztek meg. Ezekhez a nép szívesen ragaszkodott. Ilyen volt a menyasszonytánc temetési párhuzama is a torban, ami tulajdonképpen a befogadás szertartásának a megerősítését célozta. (A temetői táncolás törvényes eltiltásáról az 1279-es budai zsinati rendelkezései is szólnak. Szokáshagyománya szórványosan élően és emlékezésben még 700 év múlva is megtalálható volt.)<sup>79</sup>

A házassági szertartás egyébként az ember tudati fejlődésének és az emberi együttélésnek késői szokáshagyománya. Korábban ez a szertartás kifejezetten a fiúk beavatási szertartása lehetett és a pogány szellemiségű szabad monogám vagy poligám együttéléssel folytatódott. A monogámia megerősödésével is fennmaradt a törzsi kultúrákban az év bizonyos időszakaira (napjaira) a korábbi állapot törvényes (szertartásosan biztosított) felszabadítása. Ilyen szertartás az európai kultúrában „szentiván”-napja néven ismert, s ezt az alkalmat minden emberi kultúrában ismerik.<sup>80</sup>

<sup>78</sup> Gál 1895:402

<sup>79</sup> Például századunk '60-as éveiben hallhattam ilyen századfordulós emlékekről Bárczy Zoltán 42 éves kohómérnök-től, aki ifjú korában a Borsod megyei Putnokon élt és ismerősei Losoncz és Rimóc környékéről hoztak ilyen emlékeket, valamint ő saját maga látott hasonlót Putnokon.

<sup>80</sup> Westermarck, Róheim 1990/1925. 309–326, Vasas 1991/1., 2., Sáska, 1966?

## Boldogasszony apokrif imáinkban

Fettich Nándor a népvándorlaskor és a honfoglalás időszakának akadémikus rangú szakértője – még az 50-es években – az elsők között figyelt föl a pogányság-kereszténység eszmeisége összefüggő kutatása és a módszeres imagyűjtés fontosságára.<sup>81</sup> Az Ethnográfiában *Vallásos varázsszövegek a magyar néphitben* c. nagy tanulmányában (varázsszöveg gyűjteményéből) a magyarszeccsői imádság sorát idézve írja: „Az *Igaz hitű Boldogasszony* (megnevezés) igen határozott állásfoglalást fejez ki az ősi Boldogasszony hit iránt. Ennek a Boldogasszonynak a magyarázata olyan nagy apparátus igénybevételével oldható csak meg, hogy annak egy külön munkát kell szentelnem, itt még bele se kezdek. Annyit mégis le kell szögezniem, hogy a Boldogasszony neve helyett a Nagyboldogasszony neve egyetlen egyszer sem fordul elő. Az ősi pogány magyar hitvilág egyetlen más alakjának sem található annyi tárgyi emléke a középkorból és az újkor első századaiból, mint ennek a Boldogasszonynak és anyjának, a Nagyboldogasszonynak. Nem volt túlzás, amikor Kálmány Lajos Boldogasszonyt ősvallásunk istenasszonyának nevezte. (A magyarszeccsői) imádságban a magyar nép szólal meg és védi magasba emelve ősi istenasszonyát.”<sup>82</sup>

Az apokrif imádságaink országos és európai tudományos rangját Erdélyi Zsuzsanna határtalan gyűjtőmunkája és „Hegyét hágék, lőtöt lépék” c. nagy gyűjteményben történt feldolgozásával teremtette meg.<sup>83</sup>

„Boldogasszony alakja ősvallási képzetkörbe visz: pogány istenasszony, istennő alakját idézi, jól lehet a kifejezés a magyar nyelvben Szűz Máriával azonosult. Szövegeinkben gyakran fordul elő, sokszor Szűz Máriával együtt, egymást átfedve, sokszor megkülönböztetetten. Maga a boldog szó jelentés-tartalma az idők folyamán változott. Jelenlegi értelmét a középkorban kapta. A kódex irodalomban azonban előfordul «gazdag» jelentéssel is. Kezdetben – s így jutunk samanisztikus, ősvallási nyomokhoz – varázslatba, bűvöletbe esett, elrévült, elbájolt, megkötözött állapotot jelez. Lásd a bájoló imádságok és regősénekek idézte egykori gyakorlatot”<sup>84</sup>

Nagy gyűjteményében öt nagy csoportba rendezte az imádságokat, melyeket célkitűzésünknek megfelelően csak a pogány Boldogasszony szerepkörére korlátozva kívánunk áttekinteni. A közreadott gyűjtemény tulajdonképpen válogatás. Sok ezer példa közül a gyűjtemény szerzője által kiválasztott darabok. Azt keressük ezekben az imádságokban, ami a témánkkal kapcsolatos szerepkörnek a megértését tovább szélesíti, ha az külsőleg Szűz Mária keresztény szerepkörében vagy környezetében is jelenik meg. A teljes gyűjteményben előforduló ismétlések arányát jelenleg nem ismerjük, ez a további kutatás feladata. Az ebből lehetséges eredmények ismerete jelenleg tehát nem áll rendelkezésre. Az imádságokhoz a gyűjtő jegyzetekben törekedett értelmezéseket nyújtani, melyeket felhasználunk. Fontos magyar Istenanya képzet jelenik meg a Somogy megyei Kéthely vallásos lakodalmi köszöntőjében, ami a halálon keresztül életadás-ünnepet fogalmaz meg.

Ezek egyike, vallásos szövegnek látszó lakodalmi köszöntővers az új párhoz. Első sorai szinte visszhangozzák a Pongráz Eszter Arany Korona imádságoskönyv Kisasszony napra idézett sorait a Bölcsesség Könyvéből: „A halmoknak előtte születtem én, mielőtt a földet teremtette vala...”

Somogyország egykor a pogány *Koppány* vezéré volt. A Szent István elleni első nagy lázadás innen indult el. Ezen a vidéken maradt meg egyik legbecsesebb zenei emlékünke: a Páva-dal; *Vikár Béla*, majd századunk másik felében *Együd Árpád* ezen a területen gyűjtött a 70-es, 80-as években számos regős-éneket és apokrif imádságot. Erdélyi Zsu-

<sup>81</sup> Deér 1934:94, Fettich is tervezett hasonló feldolgozást, ami töredékben maradt. (Szerző tulajdonában).

<sup>82</sup> Fettich 1971:60, 57. Saját imádság gyűjteményem Fettich baráti figyelmeztetésére keletkezett, 1968-tól, amire ezúttal is köszönettel és tisztelettel emlékezem.

<sup>83</sup> Erdélyi 1976. A jelen szerző örömét és köszönetét fejezi ki, hogy saját korábbi gyűjtésének egyes darabjai is részei lehettek e nagy gyűjteménynek.

<sup>84</sup> Erdélyi 1976:99

zsannához is innen került a következő köszöntőszöveg (az eredeti leírásban) 1972-ben:

*Föld szülte pálmáját  
Pálmafa ágát  
Ága bimbaját  
Bimbaja virágját  
Virágja Szent Annát  
Szent Anna Szűz Máriát  
Szűz Mária a világ meg váltóját.  
Midőn Mózes a pusztába keresztet állított  
az ő népének  
és rézkígyót mutatott be  
Én is bemutatom az életnek fáját ezt mindenki  
jól megnéze  
mert ilyent szem nem látott és fül nem halot  
Magam voltam a paradicsomnak kertjében  
nagy sokára meg pillantotam  
De én ott a nagy fényeségtől semítsem látam.  
Ezen fának ágáról leszálot nekem egy angyal  
Mit csinálsz itt te alvó gyermek?  
Én annak igen szépen könyörögtem, hogy én  
e szép fáért jötem  
Ő erre azt felelte mihaszna jötél ha sem fűrész  
sem fejszét nem hoztál.  
Na én ere meg fogtam gyökereitül felhuztam  
Drága menyegzőbe ajándékuul hoztam  
Melyen vagyon alma körte szilva aranyos cseresznye  
Tetejében egy bús gerlice mely szüntelen  
azt csevegi gyönyörű szájával  
Isteni szent erény szájon az új házások szívére  
Dicsértessék a Jézus Krisztus.<sup>85</sup>*

Ne tévesszen meg bennünket az alapgondolat át-színeződése biblikus jelenségekkel. A magyar ünnepi szöveg első hét sora a Női Elv „Földből születése”, a pre-hellén, fríg és kaukázusi mitikus emlékekhez hasonló őseurópai képzet. (A Föld mellett jelenik meg ebben az őseurópai térségben a Kőből születés is). A gondolatsor eredeti alapjára rakódott bibliai fa-történet párhuzam az antikvitásban sokfelé előfordul, s ugyanakkor megfelel a magyar hagyományos képzeteknek is.

<sup>85</sup> Erdélyi 1976:149

<sup>86</sup> Erdélyi 1976:168

TOVÁBBI VARÁZSSZÖVEGEK (APOKRIFEK)

Az imádságok kétségtelen varázserejűek, különösen ha azt varázserejűvel rendelkező egyén közvetíti. Az ilyen asszonyt vagy férfit „tudó”-nak, javasnak mondták. Megerősíti ezt a feltételezésünket a gyűjtők tapasztalata is. Erdélyi Zsuzsanna jegyezte fel egyik adatközlője édesanyjának szavait: „Édes lányom, ha börtönbű dobálják ki a csontomat, nekem ezt akkor is kő’ csinyáni, mert akin én tudok, azon akarok segíteni! Ezt mondta! Akármi történik velem, de akihon tudok, mikor idegyűnnek könyörögni, akkor – azt mondja – evvel az imádsággal!... De az én anyám még el is rejtőzött abba az üdőbe, osztán úgy énekűt...”<sup>86</sup>

Íme a 13. sz. „öntőimádság”:

*Az Atyának és Fiúnak és Szentlélekistennek  
nevébe’ ámen.  
Jeruzsálem kertbe vagy egy cidrusfa  
Annak van három lehajlós ága,  
Első ág alatt a Jézuska, a bűnöst megváltotta,  
Második ág alatt Szent Anna,  
Betegeket gyógyítja,  
Csodálatos kezivel a földről a nyavalát eltávolítja,  
Harmadik ág alatt a Boldogságos Szűz Mária  
szent fídt siratja,  
Piros vérit csókolja  
Júdásnak eladta harminc ezüst pénzér’.  
Mért nem adta másnak, Máriának, a dicsőült  
Szent Annának, a Boldogságos Szűz Máriának  
Hiszen adtam vóna érte ezereket, nem vitték vóna  
szenvedésre, Kálvária högyére,  
Mikor a haldokló óra elgyüm Szent Mihálhoz  
Szent Mihál  
arkangyallal Körösztüdő Szent Jánossal,  
Szöm mögláta, szöm megverte Jézus Mária  
szent nevébe,  
Embör verte, kalap alú’ gyütt, kalap alá mönnyön,  
Az Istennek nagyobb ereje, hatalma van,  
mind aki ezt  
a súlyos betegöt megverte,  
Lán verte mög, pántlika alá gyütt, pántlika alá  
mönnyön,  
Az Istennek nagyobb ereje, hatalma van,  
mind aki eztet  
a súlyos betegöt mögverte,*

Möggköszöntötte Gábrriel arkangyal a Boldogságos  
Szűz Máriát  
en (is) köszöntelek szerelmes fiam,  
Jöttek az angyalok az apostolok a magas mönnyből,  
Köszöntésemre  
Ezekkel a három szavakkal a mi legerősebb  
az Úrjézusná' a  
telles Szent Háromságná', a Boldogságos Szűz  
Máriáná'..  
Elindulok a Jézus nevébe,  
Három isteni szöméljbe  
Indulok  
Atya Istenébe  
Fiú Istenébe  
Szenháromságegylőúristenébe  
Napkeleti bölcsek!  
Jöjjetek segítségömrre, esedezésömrre,  
Bármilyen súlyos betegség, nyavala távolodjon tőle,  
Istennek ereje, hatalma szálljon a földre.  
Egek királya!  
Hozzád fordulok, folamodok.  
Nyugtassátok ennek a súlyos betegnek a nyavalyáját  
Mind ahugyan a Nap égrű' lenyugszik.  
Föld szülte fát, fa bimbáját,  
Bimbaja virágját,  
Szent Anna asszony szülte a Boldogságos Szűz Máriát,  
Boldogságos Szűz Mária, édesanyám, szülte szerelmes  
szentségös szent fiát.  
Szent Fia! távolítsd a nyavalyáját  
Se csontyába, se bontyába, semmiféle tetemibe mög ne  
akadhassék!  
E' nyomorodott bűnös, lábaidhoz fordulok, Jézus  
Krisztussal sírok,  
Hatalom anyja, Mária! Fordítsd hozzá figyelmedet  
e siralomnak völgyében,  
Mi Asszonyunk, mi közbenjárónk, mi szószólónk!  
Engesztelj szent fiadnak, mutass be minket  
szent fiadnak,  
ajánj minket szent fiadnak,  
Názáreti Jézus zsidók királya, veszedelem forgója,  
Szent Isten nagy hatalma  
Nagy Úristen! Könyörögj ezön a betegön,  
Atyai szeretetödbe, kögyelmödbe,  
Ajánlottam testiket, lelkiket, életiket,  
Gyógyítsd a betegöket, a sebesülteket,  
Fájdalmas testiket, lelkiket,  
kiket te fájdalomba ejtetté',

Sárgaságba, fogyásba, fejjavarodásba,  
nyughatatlanságba, hideglelésbe.  
Ezen téteményes nyavalyától ments mög  
Jézusom Krisztusom minden veszél(j)től  
Veszedelemtől,  
Hirtelen haláltól,  
Minden nyavalyától.  
Haldokló Jézusom könyörögj a haldoklókér'.  
Én kimögyök én ajtómon  
Ott látok egy aranyos templomot,  
Kívü aranyos, belü kögyelmes,  
Szolgáltatják a szentmisét  
a súlyos betegök testiké', lelkiké',  
Mönnyetök próféták a fekete föld színére,  
Hirdessétek az én számból származott  
drága imádságot,  
Szent Annának, Szent Anna leányának,  
a Boldogságos Szűz Máriának,  
Én lefekszők én ágyomba,  
Testi lelki koporsóba,  
Három angyal feje fölött  
Egyik őrózi, vigyázi,  
Harmagyk a lelkét vári.  
A kakas megszólal  
Szép Szűz Máriát kiáltya.  
Kejj fő' Mária!  
Krisztus Urunkat mögfozták  
Vasdárdáva' mögdárdázták,  
Tövisse' mögkoronázták,  
Hét csöpp vére elcsöppent,  
Az angyalok fölszötték,  
Krisztus Urunk elejbe vitték,  
Krisztus Urunk azt felelte rá,  
Aki ezt a hét fő imádságot elmongya,  
Hét bűne bocsátatik,  
A purgatériom tüzére nem vettetik  
Viszem az Atyám házába,  
Az örök dicsőségbe,  
Fényös menyországba,  
Mönnyország közepibe, ámen.  
Imádkoztam az Úrjézus Krisztus  
szenedésé', haláláé',  
Ennek a súlyos betegöknek  
a megögygyógyulásáé',  
és mindörökkön örökké, ámen.  
Atyám! haláltól fájdalomtól nem tudom  
mögmenteni,



*Azt akarnám, hogy a paradicsomba örvendőzzön  
és a szent angyalokkal zöngedőzzön  
a dicső mönyországba. ámen.  
Az Atyának, Fiúnak, és Szentlélekistennek  
nevében ámen.*

„E tény” (mármint az énekelt varázsszöveg), írja jegyzetében Erdélyi, „...a «baiolás» gyakorlatának kezdeti-eredeti jellegére mutat, mely kifejezés a varázslás-varázsének latin megfelelője. Ennek alapján ment át a varázsgyakorlat a legtöbb európai nyelvre: incantatio (cantare=énekelni). A Kalevalából is tudjuk, a dalolás valójában varázslást jelent.

E gyakorlat általában a népi gyógyítás számtalan módzata, mely a kimondott szó bűvös erején nyugszik, ma már alig elérhető, gyűjthető. Nem csupán reális okokból: orvosi ellátás kiterjesztése, kulturális szint emelkedése, vagy szubjektív mozzanatok miatt, de környezet, család ellenállása, kinevetéstől való félelem stb. – ezekhez mind hozzájárult. Meghatározói sokkal mélyebbről erednek. Elsősorban a titkosság védte, mely sok javas-olvasó-gyógyító asszony tudatában élt, mint a kívánt eredmény feltétele. Ez ősi örökség még abból a korból, mikor a gyógyítás a kiválasztottak, a papság titkos tudományához tartozott, és csak a beavatottak gyakorolhatták, mint pl. Egyiptomban, Mezopotámiában vagy az ókori Perzsiában, ahol is külön törzs privilégiuma volt: a 7 méd törzs egyikéé, a mágusoké. E szó az óperzsa magus és zend *moghu=pap* elnevezés származéka. Akárcsak a zsidók papi törzse, a leviták, ők is csak papi funkciót láttak el, törzsi lakhelyüktől szétszórtan éltek. Királyaiktól nyert kizárólagos joggal végezték az áldozati szertartásokat, isteneiket magasztaló himnuszok, varázsének-kísérték. A gyógyítás mellett csillagjósással, álomfejtéssel is foglalkoztak. Innen a később széles körben elterjedt mágia (boszorkányság, varázslás) kifejezés is.

E gyógyító ima figyelemreméltóan érzékelteti a Bornemissza (Péter) meghatározta eredetvonalat, amikor kikelt szent haraggal a babonáság ellen: „Ez az asszony (Szerencse Benedekné) az ördög nevébe minemű imatsagval mielte az baiolast kit ő velt,

hogy Isten nevébe mielt. Kiket nagy anyátul es egy misemondó Paptul tanult volt”.<sup>87</sup>

Maga a „bájolás” mindig szertartás-esemény. A varázsszöveget megidéző személyes, mágikus változás/változtatás élménye. A bemutatott töröcskei ima e megállapítás különösen színes példája. Az „öntöimádság” a Bornemissza Péter által emlegetett „ördögűző” imádságok késői, erősen keresztényesített formája. Az egész imádság „segítő-varázslata” valóban a „Nagy Anya” köré szerveződik, mint ahogy Erdélyi is idézi azt.

A következőkben bemutatjuk a „varázslat” sajátos drámai és lélektani fegyvertárát, mert ismerete a Boldogasszony fogalom érzékletes, nélkülözhetetlen része. Nem szabad elfeledkezzünk az „ima”, – a monodráma – előadójáról sem, akit a beteghez segítségül hívnak, s – mint látjuk majd –, aki magát emiatt szükségszerűen bele is helyezi- a hatás elérése érdekében – a Boldogasszony istenasszonyi szerepkörébe. A varázsszöveg szerkezete hét egységet mutat.

Az első szavak a nagy hatás eléréséhez szükséges invokáció a „földöntúli erők közreműködése” meghívásának, segítségül hívásának emelkedett megnyilvánulásai. Kijelentő módban fogalmazza meg, ami a saját erejének a felmutatását és hitelesítését is jelentik: tudatában van annak, hogy megszerezte a jogát ehhez, s ebbe a földöntúli hatalmak beleegyeztek.

Ezt követően az imádkozó az istenek tartózkodásának térbeli képét idézi a jelenlévők, s főleg a beteg, az imádságban haldokló valaki, – feltehetően fiatalabb férfi – felé. A térben lévő örökélet fája a gyógyulás szimbóluma (V.ö. Csontvári K.T.: Magányos cédrus). A cédrus három ágán azonban meglepő módon nem az invokációban elhívott erők (pl. 3 madár, három király stb) szerepelnek, hanem az első ágon a Jézuska, a másodikon az Istenanya (Szent Anna), és a harmadikon leánya: a Boldogságos Szűz Mária ül, aki szent fiát siratja.

Ez a harmadik kép azonnali átmenetet mutat részben a betegre (az istenasszony szent fiára), részben magára az előadóra, aki ugyan Szűz Máriát emlegeti, de a Boldogasszonyt és vele magát érti rajta, méghozzá kicsit megsértődve, amikor a sok pénzről beszél: „Mért nem adta másnak... Hiszen adtam volna érte ezereket, nem vitték vóna szenvedésre...”

<sup>87</sup> Erdélyi 1976:40

Ezzel az erővel lép át a negyedik, az ördögűzés tényleges feladatának megkezdésébe, amit újabb erők meghívásával indít: Szent Mihállyal és Keresztelő Szent Jánossal, akik a földi lét két végén állnak. Megkezdődik az ördögűzés Jézus Mária szent nevében, viszont-szemveréssel, hiszen valaki a beteget szemmel verhette, tehát meg kell keresni az illetőt, s megbüntetni, a betegből kizavarni az ördögöt abba, aki belezavarta, hogy az által a beteg meggyógyulhasson.

A három lehetséges személy: embőr, asszony, lán (leány). Ennek megfelelően a fenyegetés az „Isten nagyobb erejével” ellenük ugyancsak háromszor hangzik el, képszerű köszönettel, ami egyben ismét teljesen átviszi az előadót a saját személyességébe.

Az ima hatodik részében az imát-mondó minden földöntúli keresztény (mennyei) és földi nagyságot képszerűen megmozgat a beteg javulása érdekében, ami nyilvánvalóan fokozódó előadói teljesítménnyel is párosul. A segítségkérés drámai tetőpontján így kiált fel: „*Hatalom anyja Mária! Fordítsad hozzá figyelmedet e siralomnak völgyében (e beteghez)/ Mi Asszonyunk, mi közbenjárónk, mi szószólónk!...*” Ez a gondolat cseng le megismételten a továbbiakban, kérve az eddigi megnevezett hatalmakat, könyörüljenek meg a betegre.

A hetedik, az utolsó szakaszban megy át az ima a ma már közismertté vált „estéli imádságba”, ami ebben az imafolyamatban már törmelékesebb összeállítású, de így is tartalmaz különlegességet éppen az átmenetben: „*Írdecsétek az én számból származott drága imádságot, / Szent Annának, Szent Anna leányának, a Boldogságos Szűz Máriának...*”, azaz a Nagyboldogasszonynak és közbenjáró Boldogasszony leányának a nevében.

Az egykori ember az álom állapotot halál-élményként élte meg. Az „estéli ima” szövege és elmondás-élménye az élet nagy változás-érzetfeszültség feloldását segítette elő és nemcsak este, hanem reggel is. A betegség állapotban, ami az egészséges állapotot a halál irányába vezeti, hasonló feszültségtől kell megszabadítani. A változás állapot feszültségét a természet változásának kimondott, megidézett megjelenítésével lehet analógiásan csökkenteni. A következőkben e lélektani technikának két eltérő változatát olvashatjuk:

*Fehér rózsa, Mária  
Gyönggyel gyökerezik  
Arannyal virágzik.  
A mi házunk négyszögletes,  
Négy szép angyal őrizkedik.  
Angyalok őrizzetek,  
Keresztek forogjatok,  
Hadd aluggyam Boldogasszony ágyába...*

A másik: (57. sz. ima)

*Én lefekszek én ágyamba,  
Minden testi koporsómba.  
Három angyal fejem fölött,  
Egyik őriz, másik vigyáz,  
Harmadik az én bűnös lelkem várja.  
Mária kapuja megnyílik,  
Isten fia születik.  
Ott látok egy fényességet,  
Talán csak egy zöldességet  
Azon függ ő Szűz Mária,  
Szent fejét függeszti,  
Egy csöpp vére lecsöppenynik,  
Az angyalok fölszedik,  
Hóriumba teszik,  
Krisztus Urunk elejbe viszik,  
Krisztus Urunk azt mongya:  
Aki ezt az imádságot este reggel elmongya,  
Száznapos búcsút nyer.*

Mind a két változatban az Istenanya az éjszakával azonosul. Az ágy a Boldogasszony ágyával. A hajnalt, a piros hajnalt, az életbe változást: a megszülető Fiú (Krisztus) lecsöppent vére okozza, amit az angyalok szednek föl, s viszik föl az égbe. A 72. sz. ima kezdő sorai például ilyen képpel kezdődnek:

*Óh, hajnal, hajnal, szép piros hajnal,  
Kibe Mária nyugoszik,  
Úr tőle születik,  
Pokol tüle töretik,... stb.*

Az estéli ima azonban rendszeresen drámai képekkel is telített, – ami az álomba fordulás lélektani feszültségéről árulkodik. Ezt a feszültséget az éjszaka, különösen az éjfél veszélyekkel telített időszaka is megidézi. Jézus keresztre feszítésével kapcsolatos drámai események az álomba merülés eltávolí-

tásának csökkentésében játszanak fontos pszichológiai szerepet. Éjfélkor ugyanis a rossz szellemek, démonok, ördögök elszabadulhatnak. A 63. sz. ima teljességében összefoglal számos változatot:

*Názáretbeli Jézus, zsidóknak királa,  
Veszedelembe' forgók Istene,  
Megteteső szent Ige  
Ne hagyj bűnben elveszni,  
Szent Isten,  
Szent erős Isten,  
Szent halhatatlan Úristen,  
Könyörülj rajtam*

(szóval, ha többen család van, akkor úgy mondtuk: „könyörülj rajtunk”, de én magam csak így mondom: könyörülj rajtam)

*Hét körösztt alatt lefekszem,  
Hét körösztt alatt fölkelek  
Őrizz angyalom éjfélig,  
Boldogságos Szűz Mária veradtig,  
Jézus Krisztus minditig.  
Hogy gyarló testem nyugoggyék,  
De szívem el ne aluggyék,  
Hogy téged mindenkor láthasson,  
Minden gonosz távoztasson,  
Sátányok megköttessenek,  
Hogy testem ne förtözzenek,  
Engedjed atya, fiú fölségesen  
Élve és dicsőséggel,  
Ma vala péntek,  
Annak napja vagyon  
Ma mene Jézus kinn a kí helén,  
Meglátták a zsidók,  
Fölfeszítették a magas keresztfára,  
Fol' a szent vére,  
Hervadt a szent színe,  
Szól a Boldogságos Szűz Mária  
Édesanyám:  
Oh fiam, fiam!  
Szerelmes szent fiam!  
Én azt gondú'tam te lészöl bus,*

*Látom fiam én leszek bus,  
Ki ezt az imáccságot háromszor lefektébe  
Háromszor fölkeltebe elmondja  
Hét bűne megbocsáttatik.  
Názáretbe van egy mustrohafa,  
Kívül aranyos, belül kegyelmes,  
Abba' mondatnak héccer hét szentmisét,  
Én ott hallgattam a szerelmes szent fiammal,  
az ártailan Jézusommal,  
Egyszer elkupják mellőlem a kegyetlen zsidók,  
Keresem uccákrul uccákra,  
Sehol nem találom.  
Előtalálom Szent Lukács evangélistát,  
Nem-e láttad-e szerelmes szent fiamat,  
Az ártailan Jézusomat?  
Oh anyám, anyám, szép Szűz Máriám!  
Meny el, meny el, afekete föld színe alá  
Ádám magvait kiáltsad,  
Hirdessenek lefektékbe fölkeltekbe,  
Bizon, bizon velem lesztek a paradicsomba'.  
Én mondom a Teremtőmmel, a Megváltómmal  
Aki titeket megvéltott az ő szent vérével  
Ki ezt az imádságot háromszor lefektébe  
Háromszor fölkeltebe elmondja  
Hét bűne megbocsáttatik.<sup>88</sup>*

Az első „estéli” imakezdes Fehér Rózsa Mária sora, mint képsimbólum történetileg elég pontosan időbe helyezhető. Ez az 1100–1200 közötti időszak, amikor Dante is azonosítja a mennyek királynéját a Fehér Rózsával. A Paradicsom 31. énekét így kezdi:

*„Ekként élém, mint fehér rózsa támadt  
az égi sereg, melyet földi létben  
Krisztus, vérével jegyzett el magának;...”<sup>89</sup>*

Dante víziója éjszakai álmokkép, mint ahogy a lejátzódo bibliai történetek is álmokképek részei. Jézus elvesztése, keresése, majd kínjai az álomba merülés feszültségének is drámai tartozékai.

Hasonló képekről, az anyától történő eltávolodás és visszatérés feszültségéről tudósít a nagy spanyol költő: Garcia Lorca írása a spanyol bölcsődalok, altatódalok sajátosságaiban: „Tudjuk, hogy Európa minden gyermekét a «mumussal» ijesztgetik különféle módokon... Ám Spanyolország nem kedveli túlságosan a «mumust». Jobban szeret valósá-

<sup>88</sup> Szerző gyűjtése Zalaegerszegen a Szociális otthonban (Pózván) 1975 június 15. Az adatközlő néni 89 éves volt a nővér szerint, már este lefeküdvé, ágyában mondta el kérésemre. Kacorlak községben született, nevét sajnos nem jegyeztem föl. Felvétel magnetofon szalagon.

<sup>89</sup> Babits 1994:387

gos lényekkel ijesztgetni. Délen a „bika” és a „mór királynó” az ijesztő alak, Kasztíliaiban a „farkas” és a „cigányasszony”. Burgos tartomány északi részén a mumust csodálatos módon a „hajnal” helyettesíti. Ez ugyanaz a csendet parancsoló módszer, amit a legnépszerűbb német bölcsődalban alkalmaznak; egy bárány közelít, hogy megharapja a gyermeket. E valóságos vagy képzelt alakok megjelenése kikényszeríti a befelé fordulást és felkelti a gyermekben a vágyat, hogy elmeneküljön a másik világba, védelmet és biztonságot keressen. Így jut el az álomba. Még akkor is, ha nem éppen ez a leghelyesebb. Van ennél rafináltabb, sőt néhány sokkal kegyetlenebb eszköz is.

Néha az anya valamely elvont táj körvonalait vázolja fel a dalban, csaknem mindig az éjszakai táját, és mint a legegyszerűbb és legősibb színdarabokban, beléhelyez egy vagy két végtelenül egyszerű és csaknem mindig különleges szépségű, bánatos hatást keltő alakot. Ebben az aprócska színpadképben mozognak azok a figurák, amelyeket a gyermek szükségszerűen kiszínez magának, és amelyek megnőnek az elalvás előtt, az utolsó éber percek meleg ködében.<sup>90</sup>

Lorca idézett gondolataihoz nincs mit hozzátennünk. A varázsszövegek az aldatódalokhoz hasonló lélektani állapotot festik, melyekben a Boldogasszonyé, vagy az őt megszemélyesítő előadóé a főszerep, abból a célból, hogy a szertartást vezető, imát mondó, vagy azt hallgató megkönnyebbüljön, feszültségeitől megszabaduljon akár pihenés, akár gyógyulás vagy éppen az elmúlást várásának időszakában.

A magyar varázsszövegek, fohászok (apokrif imák) a női, lélektani feszültséget csökkentő sajátosságain kívül megvizsgáljuk azok sajátos képi szimbólumainak körét, mert ezek gyökere ugyanabból a képi világból származik, és már igen korán megjelent nyelvi kifejezése is. E fogalmak között hangsúlyos szerepet kap a hajnal időszaka.

Néhány megfogalmazás ezekből:

*Piros hajnal hasadék,  
Mária bennem nyugoggyék,  
Úr tőle születék...<sup>91</sup>*

*Óh hajnal, hajnal, rózsaszínű  
Szép piros hajnal*

*Kibe Mária nyugoszik  
Úr tőle születik...<sup>92</sup>*

*„Úti piros szép hajnal,”<sup>93</sup>  
Ó hajnó, hajnó szép piros hajnóm,<sup>94</sup>  
Piros hajnal hasadj meg, stb.<sup>95</sup>*

A hajnal fogalom a sötétség világosságba történő átváltozását fogalmazza meg. Ez az elalvás, álomba, halálba merülés pontos ellentette. Megfordított irányú, – itt is feszültségekkel teli, – de életbe, a létezésbe változás örömeleménye. Maga a változás jelenség az átváltozás kifejezésnek megfelelő „időben” megy végbe. A női szerepkör és tulajdonság ebben a természeti jelenségben mutat párhuzamot, mert a nő szüléssel együttjáró változás jelenségére utal: hajnal(asszony-hasad). A szülés hasadás jelenségét a magyar nyelv párhuzamba állítja a hajnal világosságba történő átmenetével. A képzet-, és az ezt követő nyelvi kifejezés kialakulása ezért minden bizonnyal hosszú időt kívánt. Közrejátszhatott ebben a folyamatban a női elv kettőssége is: 1. Szűz leány változik át 2. Asszony-nyá, ami szintén hasadás fogalom.

A kettősség szimbolikus megfogalmazása mutat rá az értelmezés nehézségeire, sőt kialakult különbözőségeire. Ugyanis a sötétségből világosságba változást fényjelenség előzi meg: Az európai kultúrkörben ide tartozik a leányt jelentő Vénusz bolygó kelése közismert képi-szimbóluma.

A *Hajnalcsillagról* c. tanulmányában e témáról *Trencsényi-Waldapfel Imre* is megemlékezik, ami *Németh Gyula*, nyelvész professzor hozzá intézett levelén alapul, aki felfigyelt *Louis Bazin* értekezésére, mely „Über die Sternkunde in altertürkischen Zeit” címmel jelent meg. A 7., illetve 57. lapon ezt írja: „Venus heisst arklig in der uigurischen Literatur... bedeutet, mit mannlicher Kraft versehen’...<sup>96</sup>

<sup>90</sup> Lorca, 1959:57

<sup>91</sup> Erdélyi i. m.: 246

<sup>92</sup> Erdélyi i. m.: 275

<sup>93</sup> Erdélyi i. m.: 446

<sup>94</sup> Erdélyi i. m.: 292

<sup>95</sup> Erdélyi i. m.: 370

<sup>96</sup> „Vénuszt az ujjur irodalomban arklignek hívják. Ez azt jelenti, hogy férfiereje van... (Ford.: Falvay).

Trencsényi válaszában a következőket írja: „L. Bazin... idézett soraiban két figyelemreméltó megállapítás található, az egyik a Hajnalcsillag (Venus) hímnemű megszemélyesítése az ujjur irodalomban, a másik neve (ärklig) változatainak alvilági istenség megjelölésére való használata az ujjur nyelvű buddhista irodalomban és az altáji népek modern samanizmusában.” (A választ a továbbiakban csak rövidítve idézzük).

„A legkorábbi görög adatok azt bizonyítják, hogy a mitológia alapvető formáinak kialakulása idején nemcsak a Hajnalcsillagnak a Venus bolygóval való azonossága, hanem a Hajnalcsillagnak és az Esthajnalcsillagnak az azonossága is ismeretlen volt. A két utóbbi, mint egymástól független hímnemű megszemélyesítés szerepel Homérosnál: Heosphoros, a.m. „hajnalhozó” (Ilias XXIII. 226), a Hajnalcsillag neve, Hesperos (Ilias XXII. 318) az Esthajnalcsillagé, s a két hely egybevetése világosan mutatja, hogy itt szó sem lehet a kettő azonosításáról. Heosphorost – a *Hajnal(asszony) fiát* – ismeri Hesiodos (Theogonia 381); a latin Luciferrel pontosabban egyező Phosphoros inkább csak a prózában használatos (Platon, Aristotelés)... Pythagoras volt az első görög, aki Phosphoros és Hesperos azonosságát a Venus bolygóval felismerte. A mezopotámiai mitológiában a Hajnalcsillagot is megszemélyesítő Istar alvilágjárása közismert.”<sup>97</sup>

Itt folytathatjuk Trencsényi professzor számunkra be nem fejezett gondolatmenetét. Ugyanis a Hajnalcsillag még az éjszaka tartozéka. Tanulmányában érinti is ezt a tényt, mert megállapítja, hogy Hesiodos *Heosphorost* (fényt hozót) a Hajnal (asszony) fiának mondja, majd így folytatja: „Hesiodosnak az az adata is figyelmet érdemel, amely sze-

rint az Alvilágban, Atlasz közelében van az a palota, amelynek *rézküszöbén* található egy-egy futó pilanatra a Nappal és az Éjszaka, akik úgy váltják egymást, mint Kastor és Polydeukés... Egyébként ennek a palotának a közepében őrzik a Hesperidák is azokat az aranyalmákat, amelyekből nemcsak Hé-raklész visz Eurystheusnak, hanem sejtetőleg Éris is – aki Hesiodos szerint a Hesperisek testvére – inét szakítja azt az aranyalmát Péleus és Thétis lakodalmára, amellyel végső soron a trójai háborút idézi föl (Juno/Héra és Venus/Aphrodite vetélkednek érte); az aranyalma egyszerre égi és pokoli, tündérországi és alvilági természete annyira általános, hogy elég a mi Árgírus mesénkire utalni.”<sup>98</sup>

A vallástörténészt itt segítheti meg a magyar népi emlékezet a *rézküszöb* értelmezésével. Énekes leányjáték szövegeinkben ugyanis felhangzik a kérdés: „Melyik iskolába jártál?” – s a válasz: „A rézbel!”<sup>99</sup> A *hesperisek* pedig mind leányok. Mármost *miért őrizhetik az aranyalmát?* Semmi másért, mert ez a leányságuk kifejezése, úgy, ahogy Trencsényi professzor írja: „az aranyalma egyszerre égi (helyesen: *mennyei*) és pokoli, tündérországi és alvilági,” – a *nőiség varázslatosan igazi* megfogalmazása.

Az almát a Hesperidákhoz érkező legény csak *cseles* módon (a pszichológia szerint *csaló* vagy *hős* szerepkörben) szerezhetheti meg. Amikor már az övé az alma, akkor a versenyre jelentkezhethet és az alma által a kiválasztott lány is az övé. Azzal, hogy több leány is vetélkedik a fiúnál lévő aranyalmaért, ez a gondolat tipikusan görög fogantatású.

A magyar és más hagyományokban a leány inkább *vár* szimbólum, akit „be kell venni”, akiért meg kell küzdeni, meg kell verekedni. Szó sem lehet arról, hogy ő küzdjön a fiúért. Ez utóbbi ugyanis szigorúan a férfi szerepköre. Emlékezzünk csak a játékszövegekben milyen kívánságokkal áll elő a leány anyja: „*Juliska lányom nem adom / Kocsi, hirtő nélkül, / Abba is hat ló legyen, / Mind a hatnak aranyfarka legyen!*” stb.<sup>100</sup> vagy: „*Annak adjuk a leányt, / Ki felkötö a kardját, / Én felkötöm kardomat, / Add nékem a lányodat!*”<sup>101</sup>

A fentiekből érzékelhetjük a két teljesen eltérően fejlődött mítosz megfogalmazásának különbözőségét. Az elsőben az éjszaka asszonya megszüli, alakot ad saját magából a leányának, majd maga vagy leánya szüli meg a fényt, aki mint Napvölegény ér-

<sup>97</sup> Trencsényi Waldapfel 1983:273–277

<sup>98</sup> mint előbb 276.

<sup>99</sup> A Kaukázusban élő népek leányai mai napig vörösrézből készült övet és díszeket viselnek. Vizes kannájuk, ami a vízfordásban foglalatosságuk legfőbb eszköze, szintén vörösrézből és női alakjuk formájában készül. Az asztrológiában a vörösrész a leány fémje.

<sup>100</sup> Kiss Áron 1981:347

<sup>101</sup> Kiss Áron i. m. 281 Ettől teljesen függetlenül az alma szimbólum nem ismeretlen a magyar lakodalmak szer-tartásaiban. Két alkalommal is szerepel. 1. A vőlegény díszostorára húzva, 2. A megkérés alkalmával, amikor az almába szűrt arany vagy ezüstpénzt kendőbe takarva át-adja.

kezik meg az élet folytatásához. (kré-  
tai szoborcsoport). (Emlékezzünk  
Dante 33. Énekének idézett első so-  
rára!) Más változatban az éjszaka asz-  
szonya a fiút, mint fényt szüli meg  
(hindu ábrázolás), aki a szeretője  
lesz, s a vérfertőzés miatt meg kell  
halnia. (ez utóbbival találkozunk a  
közép-amerikai kultuszokban).

Ezzel eljutottunk a nőiség másik:  
*asszony* állapotához. Amíg a leány a  
változást előrejelző szimbólum, addig  
az asszony maga a *változás állapot*  
szimbóluma. Ennek következtében  
van szükség szertartás közbeiktatásá-  
ra, ami az élők számára törvényesíti  
az öröklét és a földi létezés közötti át-  
változás tényét. A nőiség leányságá-  
ban a *hajnalcsillag* szimbólum ennek  
következtében változik át az asszonyi-  
ság *hold* szimbólumává. A magyar ha-  
gyományban e változás külsőséges kifejezését a ma-  
tyó asszonyok fogalmazták meg a legszebben. A  
kontyolástól az első gyerekek holdtányér alakú szim-  
bolikusan feldíszített kontytakarót hordanak.

A hajnal fogalom a sötétség és a világosság közöt-  
ti átváltozásban, más szóval átmenetben szimboli-  
kusan azonos a híd, kapu, rév kifejezésekkel is. A  
magyar nyelvű fogalomalkotásban így lehetnek  
ezek a szavak a női átváltozás párhuzamos nyelvi ki-  
fejezései, ami az álom, alvás tudatalatti állapotából a  
tudatosság, a létezés állapotának katartikus érzeke-  
lését a korai, a természettel szorosan együtt élő em-  
berből kiváltotta. Ebben kap tárgyasult szerepet a  
holdon kívül híd, kapu, rév fogalom a folyamat el-  
lentétes irányában is, amikor az élet végén a tudatos-  
ság földi világosságából haladunk át az örökkévaló-  
ság sötétségének álom állapotába.

Miután az átmenet kifejezésünk az átváltozási fo-  
lyamat jellemzője, szoros kapcsolatban van a  
mennyei, azaz túlvilág, másvilág kifejezéseinkkel is,  
valamint a menny szavunk megkeményedett meg-  
yigei kifejezésével. Ezen keresztül érthető meg az  
„Úti piros szép hajnal” kifejezésünk. A hajnalvárás  
élménye ma is ezeket vonzó kultusz tárgya Csík-  
somlyón. A fény, majd a világosság megszületése a



Anyalánya-fia (Andrásy Kurta János reliefje)

földi létezés katartikus emberi élményének a meg-  
élése. Legrégibb emlékei a kisázsiai Catal Hüyük te-  
lepülés régészeti feltárása emléktárában követ-  
hetők nyomon. Más, európai nyelvekben is felmerül  
e képzet ismerete. A későbbiekben tárgyaljuk pél-  
dálul a litván főváros Vilniusz középkori városkapu-  
ja Hajnal asszony elnevezését és a kapu középkori  
zarándok kultusszal összefüggő Mária(?)-képét.

A képzet része lehet az emberiség kollektív tudat-  
talanjának is, amelyet témánkkal összefüggően so-  
ha senki nem kutatott. Talán legfeltűnőbb példája a  
kínai Tao fogalom, melyet közismerten „út” kifeje-  
zéssel fordítanak. (Az út főnév és a magyar  
menny/megy ige fogalom értelmezése nem fér meg  
korlátozott lehetőségeinkkel).

Az apokrif fohász-szövegekben egyértelműen  
megjelenik a kettős hit, amit az elmúlt évtizedekben  
ugyan más tartalommal és más előadásban, de so-  
kan megélték. Akkor a szocialista hit és a keresztény  
vagy más hit egységét, egykor pedig a pogányság hi-  
edelemvilága mellett a keresztény hitet. Ez termé-  
szetesen következik egyik oldalról a kettős hittel  
élésből, másfelől pedig annak következtében, hogy  
ugyanannak a közösségnek a tagjai két nyelvi gon-  
dolkodás és magatartás rendszert használnak.

## A Luca-köszöntő keresztény megfogalmazásban

A december 13-a napot a Gergely naptár következetesen 12 köztes nappal számolta ki a téli napforduló december 25-első napjához. A Luca nap varázslatos női tartalma következtében, ez a 12 nap – valószínűleg ősi előzményekből – közismert jós-idővé vált. Az elkövetkező év 12 időszakára adott előzetes becsléseket, amire főleg a megvágott hagyma sajátosságait használták föl.

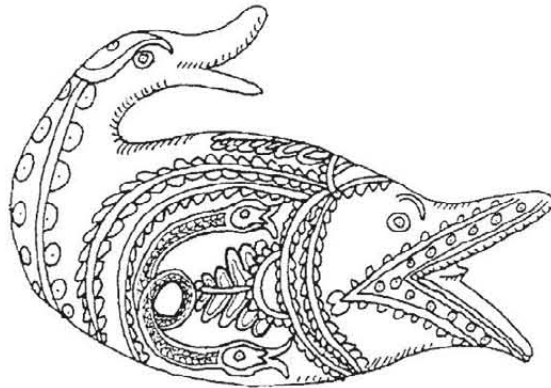
A Baranya megyei Boda faluból származik a következő Luca-köszöntő mágikus vers keresztény törekvéseket mutató változata. (1935):

*Meggyüttünk mi röggére,  
Luca köszöntésire  
Luca fekszik ágyába,  
Mennysorság ajtajába.  
Gyere pajtás mennyünk el,  
Szent Lucát köszöntsük fel!  
Ha mi oda eemögyünk,  
Mennysorságot eenyerünk.  
Kitty-kotty, kitty kotty,  
Maj hajnó lösz,  
Maj mög vérad.  
Galaginya kettő,  
Bíró hátán teknő.*

(Egyebekben, mint az előzőkben közölt.) Majd a vége:

*Kitty-kotty, kitty-kotty,  
Maj hajnó lösz,  
Maj mögvérad.  
Galaginya három,  
Bíró nyakán járom.  
Csi-csi-csi, csi-csi-csi,  
Kotty- kotty- kotty!<sup>102</sup>*

A szöveg teljesen utal a köszöntés hajnal előtti szokáshagyományára, amit a női elven belül a virradat előtt jóval megjelenő fény megszületésével, a hajnalcsillaggal, a Kisasszonnal azonosít. (*Luca fekszik ágyába, / mennysorság ajtajába.*) Pontosan megjelöli az asszonnyá váló leány hajnali „hasadás” (virradat) előtti állapotát, amit a sötétiséggel, a mennysorsággal azonosít. (*Ha mi oda eemögyünk / Mennysorságot eenyerünk*) Itt kimondottan érzékeltetni lehet a sötétiség és a leányból (Kisasszonyból) asszonnyá (Boldogasszonnyá) váló kifejezések fogalmi azonosságát, amit a hajnal, az asszonnyá vált szűz leány „hasadása”, asszonnyá válása a virradat, az élet kezdetének a megjelenése jelent be. (Az eredeti szöveg bizonyos értelemben sikeres keresztény átírása.)



<sup>102</sup> Bartók-Kodály i. m: 380. Jeles Napok.

## *A kettős hit emlékei*

Az elmúlt évezred folyamán az eredeti istenanya fogalmunk történelmi emlékké zsugorodott; mára a Boldogasszony helyett, a Nagyasszony kifejezésben őrizte meg helyét, amikor legszebb anyai tulajdonságai azonosulhattak a keresztény szellemiségű Boldogságos Szűz Mária istenanyaságával. 1961-ben a még Mindszenty József hercegérsek életében működő magyar püspöki kar a Nagyasszony, régi magyar istenasszony kifejezést választotta a magyar házassági esküszövegben a Boldogságos Szűz Mária megnevezése elé. Így újította meg a *Rituale Strigoniensis* (1583-as) házassági esküszövegét, melyben az esküvés törvényes alakiséga eredetileg az Istenre és a Boldogasszonyra szólt. Ezzel továbbra is tisztelettel, s talán hitelesebben is, őrizte a magyar istenasszony emlékét, aki Európában ezer évvel ezelőtt megjelenve, minden bizonnyal színesítette az akkor formálódni kezdő Istenanya szerepkörét és tulajdonságait. A korábbi kutatások elsősorban azt keresték, nem találkozott-e – már a magyarság a kereszténységgel a Kárpát medencébe érkezés előtt.

„Az a kérdés vetődik fel – írja a történettudós Moravcsik Gyula –, vajon maga a magyarság nem őrzött-e meg olyan művelődési elemeket, amelyek a honfoglalás előtti keresztény érintkezésekre vagy hatásokra vallanak? Gondolunk itt a nyelvre, amely egy nép múltjának leghűbb tükre, és oly folklorisztikus elemekre, amelyek sokszor messzi századok homályába is bevilágítanak. Ami a magyar nyelv honfoglalás előtti szóképletét illeti, amennyire az rekonstruálható, tudomásunk szerint annak – talán az egyetlen kereszt szót kivéve – nem ismeretes olyan, akár eredeti, akár későbbi jövevény eleme, amely keresztény fogalomkörre utalna, vagy legalább keresztény hatásokra engedne következtetni. Ugyanígy vagyunk azzal a folklorisztikus anyaggal, amelynek eredetét honfoglalás előtti időkbe tudjuk visszakísérni. Hősmondáink, népmeséink keleti elemeiben a legújabb kutatások ősi samanisztikus és totemisztikus hagyományokra bukkantak, de honfoglalás előtti keresztény színeződésnek semmi nyoma sincs. E negatívumokból máris levonhatjuk a következtetést, hogyha érte is a magyarságot

vagy egyes elemeit a honfoglalás előtt valamilyen keresztény hatás, az mélyreható és főleg az egész magyarságra kiterjedő nem lehetett.”<sup>103</sup>

Váczy Péter foglalta össze a Kárpát-medencében lakó nép kereszténységét a honfoglalás korában. „...őseinket a leghatározottabb formában latin rítusú szláv papok ismertették meg Krisztus tanaival. A magyarság tömeges megtérítése tehát csak a mai hazában történhetett meg. A magyar kereszténység lassú, természetes fejlődés útján bontakozott ki, az itt talált népek kereszténységéből.”<sup>104</sup>

A jeles történettudós megállapításainak hivatalos igazsága kétségtelen. A hittérítés nyugati és nem keleti kapcsolattal megvalósított megoldása és lebonyolítása – ma már világosan látszik – a magyarság fennmaradásának politikai és nem hitbéli kérdése volt. Megállapításunkat bizonyítja, hogy hagyományaink világképének helyreállítása ezer év után sem tűnik megoldhatatlan feladatnak. Szerencsénkre, de olykor szerencsétlenségünkre is, Szent István a római szellemiségű érdekkört választotta. Választása kiváló politikai felismerés következménye, mert anyjával, a keresztény térítés korai megindulásában kiemelkedő szerepet játszó Sarolttal szemben tette ezt, aki elsőként vette fel a bizánci kereszténységet.

A 900 éves Szent István évfordulón (1938) találunk kutatót, aki figyelembe vette a keleti egyház hatásait is: „...a keleti egyháznak is volt hatása az Árpád kor lelki és szellemi életére.” – írja. „A görög térítés, ha szórványos is volt, már a VII.-VIII. században megindult. Szent Cirill és Metód is megfordultak a

<sup>103</sup> Moravcsik 1988 174. p. Moravcsik vizsgálta a manicheizmus és nesztoriánizmus esetleges kapcsolatát a magyarsággal. Erről így ír: „...midőn a manicheizmus és nesztoriánizmus a Káspi tó mögül felhatolt Szibéria felé, a magyarság már régen Európában volt, és az a terület, amelyen a magyar nép kialakulása lejátszódott, sokkal nyugatabbra volt, mint a manicheizmus és nesztoriánizmus terjeszkedési vonala. Mindazonáltal közvetett hatások lehetőségét nem zárhatjuk ki... tudjuk, hogy a türkök 562 táján ígázták le az ephtalitákat, akik között a nesztoriánizmus erősen elterjedt.

<sup>104</sup> Váczy 1988 174. p.



magyarok között. A Bizánccal való kapcsolatok nem szűntek meg a Kárpát-medencében sem, Bulcsú és Gyula ott keresztelkedtek meg, s hoztak magukkal egy Hierotesz nevű szerzetest, hogy megtérítse a magyarokat. Szent István korában Ajtony a hagyomány szerint bolgár-földön keresztelkedett meg és tartományába keresztény szerzeteseket és papokat telepített. Marosvárt görög monostor volt, lakói helyébe jöttek Szent Gellért bencésai. [...] A veszprémvölgyi alapítólevél is Kétségtelen bizonyossága a görög kapcsolatoknak. Az oklevél záradékában lévő poena spirituális

Szűz Máriára vonatkozó része szóról-szóra egyezik a görög szertartási könyvekben többször előforduló szöveggel. Nekünk azért is érdekes ez a rész, mert Szűz Máriát deszpoinának, azaz dominánának, úrnőnek nevezi. [...] Az 1092-i szabolcsi zsinat és az 1104-i első esztergomi zsinat a papi nőtlenség ügyében a görög állásponton van, a szabolcsi zsinat a görög böjti fegyelmet rendeli el. Görög kapcsolatokra mutat a Szent Korona alsó része is. [...] Nekünk azért is fontos ez, mert a görög egyházban igen régi és a középkor első felében elterjedtebb a Szűz Anya tisztelete, mint nyugaton, Mária ünnepeik száma lényegesen több. Csaknem minden Mária-ünnep keletről veszi eredetét. Igen sok templomot szenteltek a Szűz Anya tiszteletére, sok a Mária-kép és a róla szóló ének. Nem tartjuk lehetetlennek, hogy ez az erős Mária tisztelet is hatott a magyarságra.<sup>105</sup>

Waczulik Margit végül feltette a bennünket elsősorban érdeklő kérdést is: „...hatottak-e a magyarság Mária tiszteletére régi, pogány vallási hagyomá-

nyok? Erre is nehéz a felelet, a magyarok ősvallásáról ugyanis nagyon keveset tudunk. Annyi kétségtelen, hogy majdnem mindegyik



Istennő az iniciálében (Képes Krónika)

ugor népnél találunk egy női szellemet, akinek szerepköre hasonló ahhoz, melyet ma a magyar népi vallásosság a Boldogasszonymnak, Nagyboldogasszonymnak nevezett Szűz Máriának, vagy Szent Annának tulajdonít. [...] Elsősorban az etnográfától várhatunk segítséget ennek a kérdésnek a megvilágításához. Lehet, hogy már ebben a korban kezdik meg az ugor szellemasszony vonásait és szerepkörét átvinni az Isten anyjára, mint ahogyan keresztényé lesz a pogány vérségi idoneitásba vetett hit, mo-

nostor-alapítássá, dusnok-rendszerré, kalendás társulattá a pogány halotti kultusz, és a románkori építészet díszítőelemévé a pogány kori perzsa-szasszanida stílusú fémművesség pálmaleveles ékítménye.”<sup>106</sup>

Nem közismert: a magas fokú Szűz Mária-tisztelet kapcsán keleti irányban nem vagyunk egyedül. Nem feledkezhetünk el Oroszország és a mai Ukrajna népességének a magyar hagyományokkal sok rokon vonást mutató kapcsolatáról, figyelemmel a közöttük élő nyelvi és kulturális azonosságot mutató nyelvi rokonainkra is. A mai orosz földön élő egyes népcsoportok ugyanúgy örökösei annak a kultúrának, melyből a miénk is kialakult.

Már az előzőkben említettük a nagy orosz nép Kijev környékén megszerveződöttségét és 1174-ben Andrej Bogoljubszkij fejedelem új erőközpontját” a Kljazma folyó melletti Vladimirben, a mai Moszkvában. Az orosz nép a „Köpenyes Mária képet” Kijevből Moszkvába vitték. A nagyfejedelemség e célkitűzés megvalósítása közben sokat szenvedett a a kunokat és tatárokat, besenyőket összegyűjtő Aranyhordától, akiknek igája még 150 évig

<sup>105</sup> Waczulik 1938–39 60–74 p.

<sup>106</sup> Waczulik i.m. 60–74. p.



A kulikovói csata emlékére készült festmény (hanglemez borítóról készített reprodukció)

nehezedett a kialakuló Oroszországra. Erről szól a híres Igor ének, mely korábbi pusztai népek s így a saját kultúránkak is eddig alig észrevett emléke. A különböző népcsoportokból álló Aranyhorda valójában az utolsó nagy pusztai erőt és műveltséget képviselte a magyarok elhagyott szállásvidékein. A kulikovói ütközet 1380 szeptember 8-án, a Szent Istenanya születése ünnepén zajlott le. [Az 1174-es cári célkitűzés megvalósítása után 200 évvel!] „Ez különösen nagyjelentőségű” – írja Alexej metropolita a csata emlékére a Moszkvai Patriarchátus kiadásában Budapesten megjelentetett gyászszertartás pravoszláv kórusműveit bemutató lemezborítóján. (1980) *„Oroszország a legősibb időktől fogva Szent Istenanya honának nevezte magát. A Szentséges Szűz sok szent ikonja által nyilvánította ki irgalmát hazánk iránt, a neki szentelt számos csodálatos templom ékessége volt városainknak és kolostorainknak. Az egyház kegyelettel és hálával őrzi a liturgikus hagyományt azokról a harcosokról, kik életüket adták a harc mezején». Arra szólítja fel hívő gyermekeit is, hogy szent kötelességként őrizzék meg ezeket az emlékeket!”*<sup>107</sup>

Alexij metropolita sorait vessük össze László Gyula korábban idézett szavaival, amikor a neves régész felhívta a figyelmet a szkíta emlékeket tömegesen őrző orosz népművészet tanulmányozására.<sup>108</sup>

A történetiség igaz ismeretének korlátai mellett nyelvünkben és kultúránkban hagyományaink számos emléke értelmezhető módon és hitelesen megmaradt. Az eddig bemutatottak között ilyenek voltak gyermekjáték-szövegeinkben tovább élt, valamint népdalainkban és szokáshagyományainkban is megőrződött ősvallási elemek; Boldogasszonyunk gyógyító és rontást előidéző füvei, néhány

<sup>107</sup> Pravoszláv kórusok a kulikovói csata 600 éves évfordulójára. „Nincs nagyobb szeretet, mint életünket áldozni felebarátainkért.” Budapest 1980, a Moszkvai Patriarchátus kiadása. A hanglemezt magyar nyelven adták ki, csak Magyarországon volt megvásárolható!

<sup>108</sup> László Gy. é. n. 124. p. „Ezek után csodálni való lenne, ha éppen orosz földön, a szláv néphitben nem találnók nyomát az ott élt szkíta-szarmata népek istenasszonyhitének. Nos, V. A. Gorodcov már századunk (1900) első évtizedében kimutatta, hogy az orosz népi hímzésekben, varrottásokon az egész szkíta mitológia életben van.”

<sup>109</sup> Viski 1939. 351–352. p.

állata, valamint települések és tárgyak elnevezései. Ide tartozott a lakodalom és temetés, az élet két legjelentősebb közösségi szertartása. Ugyanakkor már szinte teljesen hiányzik a természet megváltoztatásával összefüggő, minden bizonnyal létezett szertartásaink, melyekhez hasonlók szomszédaink hagyományában az ortodox kereszténység türelme-sebb keretei között fennmaradhettek. Néhány má-gikus, szertartásos köszöntőt azért hitelesen ismerünk, mint Luca-nap, a regélés és talán ide tartozik még a pünkösdlő és a szentivánnapi kultusz is. (ez utóbbiak már rekonstruált állapotban.) Ezek kö-zül számunkra a Luca-nap őrzött meg nagyon fon-tos emlékeket. Mint említettük, a csendőrség segít-ségével tiltották be. A szomszéd népek között élő egyes (kun?, besenyő?, származású) népcsoportok gyakorlatából maradhatott meg például a román hagyományokban számon tartott tavaszi turkajárás vagy különösen a pünkösdi kaluser („lovacska”) kultusza. (Előbbit az eurázsiai medvekultuszokban széleskörűen megtaláljuk.)

E harmadik fejezetben került sorra régi istenasz-szonyunk és a keresztény Szűz Mária szerep- és sze-mélyiség-azonosulásának vizsgálata. Melyek azok a tényezők, amelyekben mindketten azonosulnak és melyek azok, amiben pontosabb értelmezés még lé-tező különbségeket is felfedezhet, amelyek fölött ugyanakkor el lehet tekinteni? Az eddig elvégzett vizsgálatok megválasztásánál ezért tartottuk fontos-nak a nőiség széleskörű szerep- és tulajdonság-adottságait hitelesen bemutatni, mert ez az alapja az „isteni” meghatározás lehetséges körvonalainak is.

A magyar nép „kettős hitéről” már az 1930-as években Viski Károlynál olvashatunk: „Ahogy van-nak kétnyelvűek, kétzenéjűek, akadnak olyanok is, akik két felekezet templomába járnak, a naptárilag nem egyidejű ünnepeket mindkét félen megülik, s gyakran két nyelven is tudnak imádkozni, károm-kodni is.” A „hét szentséget” gyakran emlegetik, kü-lönösen a pogányabb szóra hajló részen, de felnőt-tek közt is ritkaság, aki mind a hetet el is tudná so-

rolni. A Hiszekegyet, a Miatyánkot, nemcsak pász-torok, tanyaiak és egyéb elhanyagoltabb rétegek nem tudják. Arról, hogy a vallásfelekezeteket egy-mástól elválasztó lényeges különbségekről rendbe szedhető ismeretük volna, szó sem lehet. Amit ál-talában nagyon jól tudnak a nép szerint „vallásos” templomba járók: a vallásfelekezetek szertartásos külsőségei; ezeket többnyire buzgón szemlélik, a rájuk tartozókat gyakorolják, ki-ki a magáét; de gyakran a másét is. Hogy mi van a mise szövegé-ben, az evangélium mely részét mikor olvassák, is-meretlen rejtelem; hogy a prédikációnak mi volt a lényeges gondolatmenete, keresztyén erkölcsi ta-nulsága: elhangzása után egy fél órával szinte senki sem tud számot adni.<sup>109</sup>

Daczó Árpád egykor csíksomlyói ferences szer-zetes, majd kosteleki és fogarasi plébános így ír er-ről (1992) „...a kostelekiek (gyimesi csángók) ami-kor kellett, vértanúi lélekkel vállalták a katolikus hi-tük miatti megpróbáltatásokat! De akkor a keresz-tény hit keretében, hova tehető ez a másik hit (apá-ik természetihitéről van szó) amely részükre ugyan-csak nem babonaság, hanem olyan valóság, ami még jobban átjárja mindennapi életüket, mint az evangélium hite!

Valahogy úgy van, hogy az isteni kinyilatkoztatás hite, az részükre vasárnapi, ünnepi hit. Hitéletük koronája. A mindennapi életüket azonban szinte a legkisebb ténykedésükig a hagyományos hitvilá-guk járja át! Erről nem tanultunk a teológián!”<sup>110</sup>

A kettős hit nemcsak magyar sajátosság. Az orosz Vjacseszlav Ivanov például így ír erről: „Azt a tény-t, hogy Oroszországban kettős hit létezett, általáno-san elfogadottnak tekinthetjük. Arra az analógiára gondolunk, ami egyfelől a kettős hitben élésből fakad (vagyis abból, hogy ugyanazon közösség tagjai egyidejűleg két vallási rendszerrel élnek), másfelől abból, hogy ugyanazon közösség tagjai egyidejűleg két nyelvi rendszert használnak. Kétnyelvűség ese-tén egy új rendszer jöhet létre, ebben ugyanahhoz a jelölt oldalhoz (a jel jelentéséhez) két különböző jelölő oldal tartozik. „A szövnő a kútban” motívu-mot tartalmazó mesét azokon a rituális összejövete-leken mondják el, amelyeket a szöveg- és fonás védő szellemének „Bibi-sze-Sambának, a Kedd asszonyá-nak” tiszteletére rendeznek, akihez az asszonyok meddőség esetén segítségért folyamodnak.”<sup>111</sup>

<sup>110</sup> Daczó 1992 16. p.

<sup>111</sup> Ivanov, V. V. 1984 237–242. p. A magyar hagyományok Kedd asszonya tehát ugyanabból a forrásból táplálkozhat, mint orosz társa. A magyar kutatás eddig nem figyelt föl erre a lehetőségre.

## *A kettős hit képi és egyéb emlékei*

### AZ ESZTERGOMI PORTA SPECIOSA

A krónikák szerint az esztergomi székesegyház Szent István Szent Adalbertől nevezette el, keresztény tanítómesteréről, aki valószínűleg a keresztelést is végezte. A székesegyház építését koronázása után rövidesen megkezdhették. Ez a templom nem maradt meg, mert III. Béla uralkodása alatt 1188-ban leégett. Az első szent király óta eltelt közel két évszázad után alkalom nyílt a változó kor megújuló törekvéseinek jobban megfelelő főtemplom felépítésére. A későbbi századok megpróbáltatásai, török uralom, várostromok és robbantások ezt a minden bizonnyal szép székesegyházat sem kímélték meg.

Az 1195 előtt felépült új esztergomi főtemplomnak minden bizonnyal különleges ékessége lehetett a „porta speciosa” a „csodálatosan szép kapu” néven elhíresedett bejárata, a templom nyugati kapuja. 1764-ben e kapu közelében álló délnyugati torony beomlott és súlyosan megrongálta a már egyébként is sokat szenvedett díszkaput. Köveit, faragott márványdíszét lassan széthordták. 1825-ben az épülő új székesegyház munkálatai miatt végképpen beteljesedett a végzete. A megmaradt romokat is lebontották.

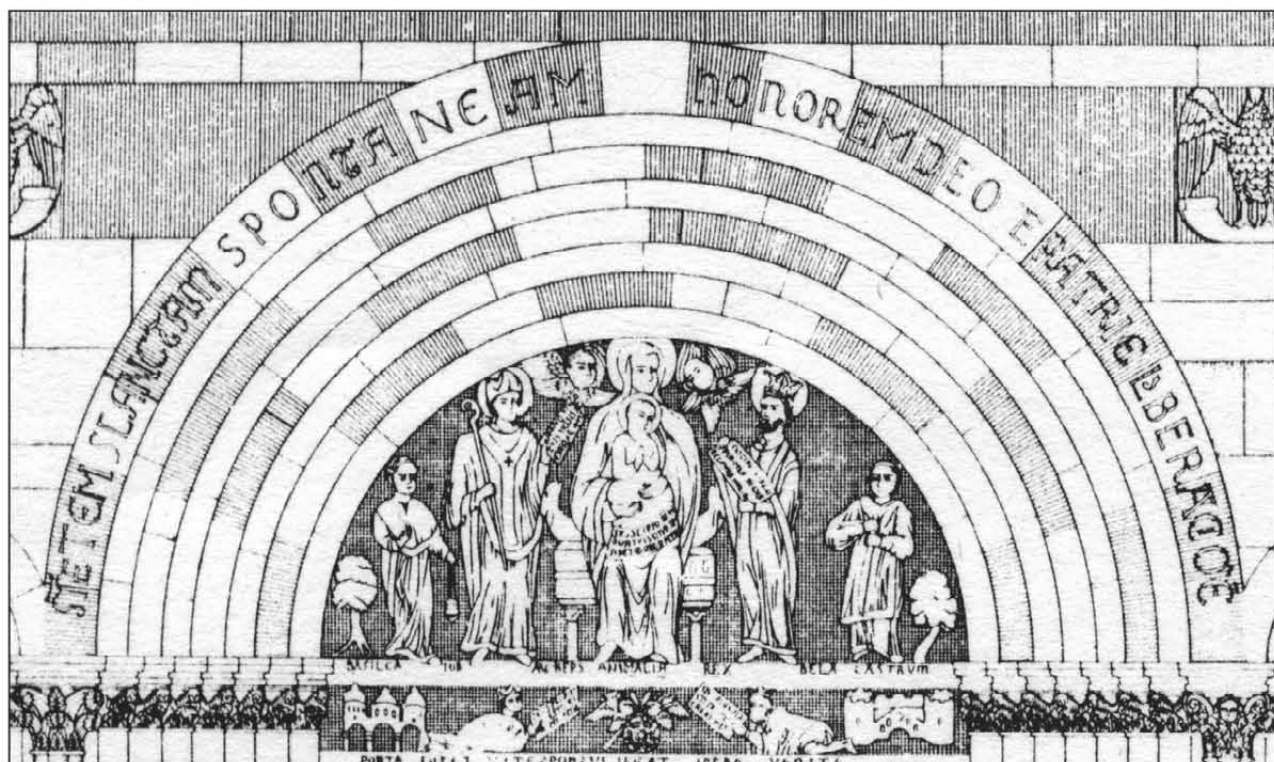
Az 1700-as évekből szerencsére ránk maradt több részletes leírás és kép és a későbbi feltárások is gyarapították a székesegyház és vele a porta speciosa egykori szépségének és szellemi tartalmának emlékeit.

A 30-as években Dercsényi Dezső műtörténész nagyobb tanulmányt írt e nagyszerű történelmi emlékünkről, ami szorosan kapcsolódik témánkhoz. Ugyanis a kapu timpanonjában bennünket érdeklő jelenet található, mely rendkívül ritka a XII. századi keresztény Európában. „Ezek között olyan feliratok is vannak, melyeket sem a Bibliában, sem pedig a liturgikus szövegek között nem találunk. Magát az ábrázolást is csak a legendák alapján fejthetjük meg. A timpanonban ugyanis Szűz Mária, Szent István és Szent Adalbert között jelenik meg.

Szent István a trónoló, ölében a kis Jézust tartó Mária felé fordul és a következőket mondja: SUSCIPE VIRGO PIA, MEA REGNA REGENDA MARIA. Kegyes Szűz Mária fogadd oltalmadba országomat. Mária válasza: SUSCIPIO SERVANDA TUIS, SI JURA SACRORUM SUMMAT ADALBERTUS SICUT PETIS (sic!), azaz: Elfogadom tied gondozását, ha a szent dolgok jogait elfogadja Adalbert, amint kéred. A baloldalt álló Szent Adalbert így válaszol: ANNUO VIRGO TUIS

Az esztergomi Porta Speciosa. (Képünk a kapuról készített festményt reprodukciójáról készült.)





Az esztergomi Porta Speciosa rekonstruált rajza

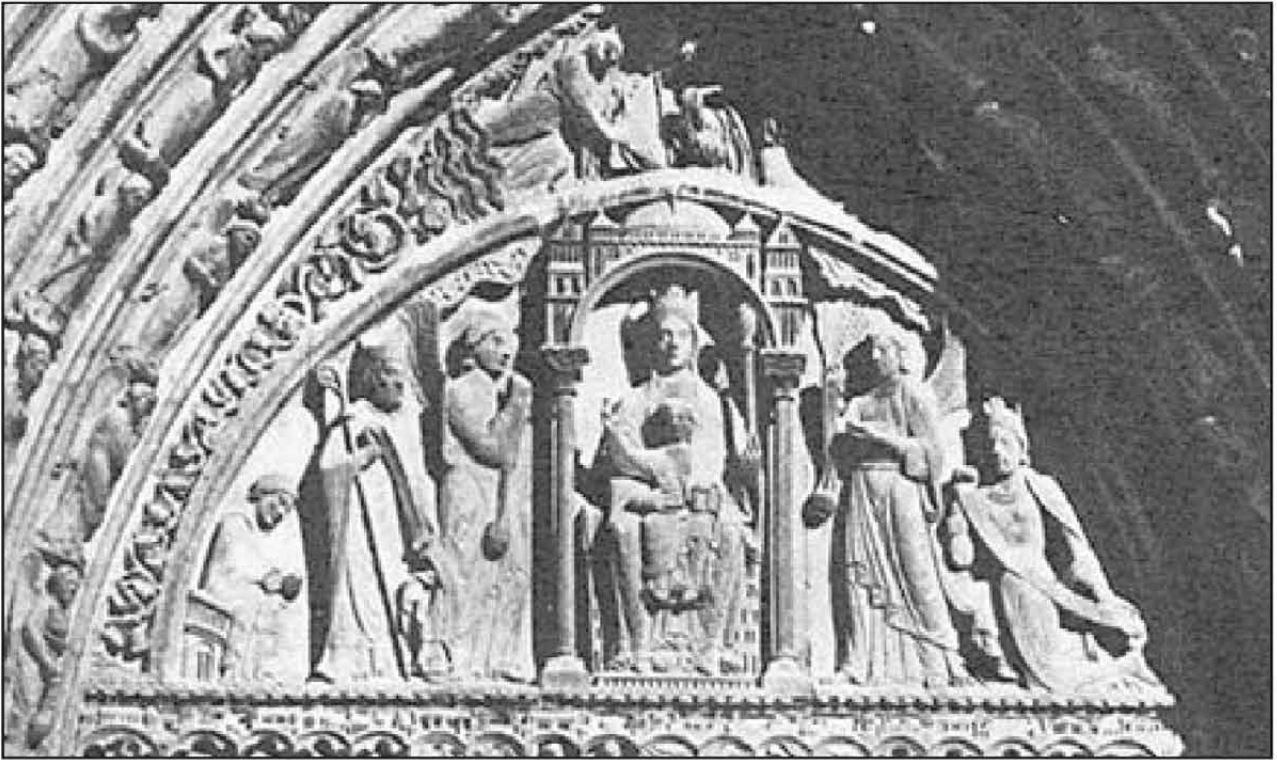
JUSSIS. AC EXEQUAR UT VIS, vagyis: Meghajlok akaratod előtt, ó, Szűz s úgy cselekszem.

A kapu legjelentősebb pontjára tehát a magyar történet egyik legszebb, legendás eseménye került: Szent István felajánlja országát Szűz Máriának. Szent István nagyobb legendája mondja el, hogy a király szünet nélkül való imáiban magát és birodalmát ünnepléses fogadalommal áldozatként az örökszüzeségű istenanya, Mária oltalma alá helyezte. A legendának ezt a részét Hartwik (püspök) kiszínezte. *„Így szólván, szemeit és kezét a csillagok felé emelve így kiáltott fel: Mennyei királynője, a világ dicsőséges megújítója, a Te oltalmadba, a Te legmagasabb könyörgésedbe ajánlom a szent egyházat püspökeivel és papságával, a birodalmat előkelőivel és népével, mindnyájunknak búcsút mondván, a Te kezédbe ajánlom lelkemet.”* E szép jelenet középkori ábrázolását a porta speciosa kivételével nem ismerjük, sőt érdekes, hogy a magyarság tudatában élő volt a XII. század végén, azt a porta speciosa vitathatatlanul bizonyítja.” – írja Dercsényi.<sup>112</sup>

<sup>112</sup> Dercsényi 1944–46:69–94

A műtörténész magát az ábrázolást is egyedülnek tartja a korszak Európájában. Így ír erről: „A timpanonban látható ábrázolás ikonográfiai és történeti szempontból egyaránt figyelemre méltó, mert úgyszólván töretlen úton jár. A románkori templomok timpanonját, bármilyen gazdag, vagy szegényes ábrázolási program középpontját, a világ Megváltója foglalja el. «Rex gloriae», vagy «Maiestas Domini» rendszerint apostol-szimbólumok között. A porta speciosán viszont a főhelyen Máriát látjuk, Szent Adalbert és Szent István társaságában, akiknek a románkori ikonográfiai szabályok szerint semmi esetre sem a timpanonban lenne a helyük. Tévedés lenne ezt az ellentétet azzal feloldani” írja Dercsényi, hogy „Mária ölében ott ül a gyermek Jézus s így a Megváltó jelen van a timpanonban, hiszen az országot Szűz Máriának ajánlja fel Szent István.”

A XII. században már nem ritkák a Mária ábrázolások, de ezeken Mária mellékszereplőként jelenik meg. „A középkori művészetben Mária először a chartres-i nyugati kapun jelenik meg a timpanonban. Ölében a gyermek Jézus, két oldalt adoráló



A párizsi Notre Dame Szent Anna kapujának boltívében látható dombormű

(imádkozó) angyalok, ami világosan mutatja, hogy itt «Maiestas» ábrázolásról van szó. A XII. század közepén vagyunk. 1145 körül készült a timpanon.<sup>113</sup>

Figyelmünket azonban nem kerülhetik el a már évszázaddal korábbi bensőséges magyar francia kapcsolatok. A pécsi Bonifert és a chartres-i Fulbert püspökök levelezésének írásos emléke is maradt (1020).<sup>114</sup> Ebben az esetben feltételezhető, hogy Szent István is válthatott levelet a cluny-i monostor híres apátjával Odilóval. Francia templomépítők számos helyen vettek részt magyar templomok építésében. (A híres templomépítő Villencourt is megjelent Magyarországon). Mindezek mellett a XII. század fordulóján sok magyar diák is tanult a párizsi egyetemeken. Ezzel a magyar kultúra közvetlenül bekapcsolódott a nyugati nemzetek eredményeinek, a keresztény népek pedig a magyar sajátosságoknak a megismerésébe.

S ez még nem minden. Dercsényi folytatja: „Pár évvel később a párizsi Notre Dame u. n. Szent-Anna kapuján tovább bővül és fejlődik a téma. Itt a trónoló Máriát és a gyermek Jézust angyalok fogják közre, kezükben füstölővel, de mellettük még két vilá-

gi szereplő is helyet kapott: VII. Lajos francia király és Maurice de Sully, Párizs püspöke. Páris székesegyházát 1163-ban kezdik építeni és 1182-ben szentelik fel. A Notre Dame timpanon domborműve tehát valószínűleg az 1180-as évek elején készült, amit építési adatokon kívül az is valószínűsít, hogy a stílusa közel áll az idézett Chartres-i dombormű stílusához, egyesek egy műhely alkotásának tartják. Az ikonographiai impulzust feltétlenül Chartres-ből kapta Párizs püspöke s kőfaragója hűségesen utánozta a példaképet. Esztergomban is a két cherubfej a trónoló Mária mellett álló angyalokat jelképezi. Szent Adalbert és Szent István a párizsi mintának megfelelő, a francia timpanonon is mondatszalogot tart a püspök és a király. A párizsi dombormű kompozíciója mesteri. A térdre hulló király alakja és mondatszalogja kitölti a timpanon kritikus pontját, mely a lehajló félkörív által keletkezik. A másik oldalon viszont egy ülő és író szerzetes tölti ki a teret. Esztergomban sematikusabb a kompozíció: A kar-

<sup>113</sup> Dercsényi i. m.: 85

<sup>114</sup> Bonifert Chartres-ből jött Pécsre és ott püspök lett.

dot és a füstölőt tartó alakok mellett egy-egy fa szolgál a tér kitöltésére.”<sup>115</sup>

A kitűnő műtörténeti elemzés végén Dercsényi fontos megállapításokat tesz: „A két kompozíció rokonsága magában is elegendő arra, hogy genetikus kapcsolatot keressünk a domborművek között, amit fölöttébb valószínűsít az a körülmény, hogy Párizsban, Esztergomban egyaránt jelentős ikonográfiai újítással van dolgunk, amit a Madonnának a centrumba helyezése jelent. A porta speciosa ikonográfiai programjának megalkotója tehát ismerte a párizsi emléket, melyet követett, és a magyar, sőt a helyi esztergomi viszonyokhoz alkalmazott.”<sup>116</sup>

Az ezredforduló körül már bizonyítottan kialakult magyar francia kapcsolatok után másfél évszaddal került megalkotásra a chartres-i és további 30 év múlva a párizsi Szűz Mária kompozíciók elkészítése. Az akkori, erősen férfiközpontú keresztény világ szellemi központjában a magyar Boldogasszony képzet tehát minden bizonnyal megjelenhetett és meglendíthette a Karolingok alatt feltűnt, de még halványan pislákoló nyugati Mária-tisztelet felángolását.<sup>117</sup> Dercsényi is emlékeztet e kor vezető magyar és francia elitjének sűrű és erőteljes kapcsolataira: III. Béla második felesége Margit annak a VII. Lajosnak a leánya, aki a párizsi székesegyházat Maurice Sully-vel építi és aki a timpanonban is helyet kapott. Margitot hosszas diplomáciai tárgyalások után 1186-ban veszi feleségül a magyar király, amikor a Mária tisztelet felerősödésével együtt tűnik föl nyugaton Szent Anna, Szűz Mária legendás anyjának tisztelete is, akit a magyar nép gondolkozása a hittérítés után csak a Nagyboldogasszonnyal azonosíthatott.

Dercsényi figyelmét azonban mintha elkerülték volna az általa is többször felemlített előzmények.

<sup>115</sup> Dercsényi i. m.: 86

<sup>116</sup> Dercsényi i. m.: 86

<sup>117</sup> Emlékeztetünk, hogy Kühár szerint Frankhonban csak öt keresztény filiálé foglalkozott a 192-ből Mária-tisztelettel.

<sup>118</sup> A kör alakú szentélyablakot francia szerzetesek terjesztették el az ősi Énekek Éneke Szent Jeromos fordításának IV. századi elterjedése után. Ebben az Énekek Éneke völegénye Krisztus, akinek szerelmese az „egyház” női személye. Különösen sok ilyen templom épült kör alakú szentélyablakkal a VI–VIII. század között Angliában, amit francia bencések építettek. A New Castle on Tyne melletti Jarrow-ban épült templomnak még a színes kör alakú ablaküvegje is megmaradt.

Értékítéletének párhuzamosságot mutató megállapításában az egyik sarokkő a párizsi kompozíció tökéletes plasztikai arányossága, amit számára a timpanon sarkak megfelelő színvonalú megoldása bizonyít. Meglepő módon, Mária és Szent István között nem értékeli az esztergomi jelenetben a rendkívül közvetlen és mozgalmas kapcsolatot, ami a kompozíció központi gondolatát mondatszalogok nélkül is tökéletesen kifejezi! A párizsi kompozíció ezzel szemben végtelenül merev, un. „akadémikus” szintű. Máriának semmiféle kapcsolata nincs környezetével, mereven előre néz, nem lát, nem hall, amivel messzemenően leszállítja a kompozíció kifejező emberi és isteni értékét. A téma technikailag valóban gyengébb kivitelezése (bár annak kivitelezését, technikai szintjét szakértő már nem láthatta) nem csökkentheti a szellemi teljesítmény értékét, amit az esztergomi kompozíció bizonyít, ami mögött bensőségesen megfogalmazott és európai hírnű, – mondhatnánk világtörténelmi jelentőségű és nagyságrendű esemény áll. A párizsi ezzel szemben, az esztergominak csupán provinciális párhuzama. Ezért is méltatlan – minden elismerés mellett – a leírt véleménye. (Nem beszélve arról, hogy nem ismerjük a kép fájának szimbolikus jelentését.)

De van még más is. A párizsi ábrázolás a Notre Dame-ban először a Déli kapu fölött jelent meg és a kompozíciót a Nyugati kapura a későbbiekben vitték át, annak építéskor. Miután a templomokat s így a Notre Dame-ot is abban a korban csak „keletelt” megoldással építhették, így a Nyugati kapunak egészen más a jelentése, mint a Délinek. Ez utóbbi hely tehát feltételezhetően hibásnak bizonyult a Mária kompozíció elhelyezésére. Mind a Keleti, mind a Nyugati kapu ugyanis női szimbólum számára foglalt, ott addig kizárólag Krisztus szimbólumok jelentek meg.<sup>118</sup> A francia tervezést és építést irányítók csak valakiktől kapott felvilágosítás után intézkedhettek a hiba kijavítására. Az új feladat, mint új tartalom ugyanakkor a gótika egyik alapvető gondolatát hívta elő!

A Nap ugyanis a Kelet-Nyugati ablakokban kel és nyugszik le, melynek következményeit abban az időben az egyház a maga római eszmeiségének megfelelően férfiközpontú kerek szentélyablakkal látta el, Krisztus: „a Világ Világossága” szimbólumaként. A kerek ablakon beeső fénypászma a mise

hajnali sötétségében mintegy szellemileg „nemzete” a templomhajóban helyet foglaló híveket, az egyház női szimbólumát. A gótika lényege a csúcsíves ablakra és ennek következtében az épület felfelé emelésére történt építészeti megoldás, ami a szentélyablak és vele az összes ablakok és kapuk megnyújtásával és az ablakok nyílásának szűkítésével járt. A kapu így maga jelenti Szűz Máriát (a kapu ugyanaz a szimbólum, mint a mandorla, amiben korábban Jézust ábrázolták), ezért nem szerepel külön a timpanonban sem Esztergomban, sem Párizsban. A magyar hagyományokban a Nagyboldogasszony képzet azonosul a „Szent Anna” képzetel, akit korábban sohasem személyesítettek meg. Szent Anna megszemélyesítése csak a XIV. század folyamán kezdődött meg. Egyik legkorábbi példája az erdélyi Maroszentannáról ismert. Az Istenanya legendás anyjához a leánya kap közbenjáró szerepet. Magyar képzetek szerint ő a mennyei Kisasszony vagy Boldogasszony, aki a kereszténységben Szűz Máriával azonosul azzal a különbséggel, hogy Szűz Mária közbenjáró szerepköre fia Jézus felé, aki természetesen nem az anyja, hanem az atya felé irányul. Kálmány Lajos ezt a különbséget érezte meg, de bizonyítani csak ezzel a vizsgálódással tudtuk.

Dante 33. idézett paradicsomi jelenete is figyelemztet erre:

*„Óh Szűz anyánk, leánya ten Fiadnak!  
...a Teremtő teremtménnyé lett benned...” stb.*

Vagy ahogy az Erdélyi Zsuzsanna idézte Winkler kódexben találjuk:

*„Ez szűz anyja és leány / önnön Atyját szülé...”*

A porta speciosa így nemcsak a kettős hit emléke, (a magyarság számára Szűz Mária és a Boldogasszony ugyanaz a fogalom), hanem az egyházi szellemiség változásának is, a kor kívánalmainak megfelelő érdemben. Ezt bizonyítja az esztergomi timpanon alakja is. Ugyanis a félköralak még a románkor férfiasságát őrzi (vö. kör alakú szentélyablak), és benne a trónoló Szűz Mária már az eszmeiség korábbi egyoldalúságának kiegyenlítését, az építmény egységének nőiségére, s a kis Jézussal azt magába foglaló kettősségének egységére emlékeztet.

## SZENT LÁSZLÓ ÉS SZŰZ MÁRIA A FALKÉPEKEN

Szent László király és a kun vitéz küzdelme a magyar középkor keresztény templomainak egyedülállóan különleges európai emléke. A még megmaradt mintegy 50 falkép többsége az Anjouk idejében készült (többségében az 1300-as évektől az 1400-as évek közepéig), akik felerősíteni igyekeztek a magyarság kereszténnyé válását. Olyan időben került erre sor, amikor a rokon képzetekkel bíró magyar népben még mély gyökeret nem vert keresztény hit erejét a tatárjárás után az ország közepére beköltözött és annak irányításában kiemelkedő szerepet kapott pogány kultúrájú kunok megrendítették. A falképek keresztény tartalma a mai kor embere számára azért rendkívüli, mert a kettős hit emlékeit hitelesen őrzi.

Mi a falképek korabeli üzenete? Szent László király és az országba betört kunok küzdelméről szól, melyben egy keresztény magyar leány, talán Magyar (Tündér?) Ilona (?), másutt Szűz Mária (Anjou Legendarium) rendkívüli szerepet játszik a magyar keresztény király megmentésében. A történet tehát nem a tatárjárás utáni közvetlen kun eseményekről szól, hanem száz évvel előbbi története az Erdélybe betört és a magyarokat kirabolt, egyébként akkor Moldáviában élt kunok harcának. Szent László az erdélyi Cserhalomnál (Kerlésnél) ütközött meg velük és legyőzte őket. Az ütközet utáni üldözésben észrevették, hogy az egyik kun, magyar leányt rabolt magának. Szent László a kun vitézzel személyes párviadalban megküzdött, de a küzdelem egyenlőtlennek bizonyult. Ekkor az elrabolt magyar leány jött segítségére, aki karddal, más képeken bárdal elvágta a küzdelem közben a kun horgas-inát, s így lehetővé vált a király győzelme. Ezután Szent László a keresztény magyar leány ölében pihent meg.

A falkép-történetet mai magyar nyelven és mai gondolkodásunk szerint valahogy így lehet előadni. Az egészen más gondolkodású középkori magyar nép számára a történet értelme csak saját, még régi világképük szerint volt megfogalmazható. A tudományos kutatás már a századfordulón kiderítette, hogy Szent László és a kun vitéz küzdelme a „világosság és a sötétség harca” pogány kozmikus értelmét közvetíti. Nem véletlen tehát, hogy Szent László



ezüst vértben, fehér lovon, míg a kun sötét ruhában és sötét pej lovon harcol. A kép másik kozmikus viadala ismétlődik meg Szent László és a kun birkózó jelenetében. Ennek az ábrázolásnak is számos keleti párhuzama ismert. Mind a két harvalójában eldöntetlen, miután a harcosok a kozmikus napéjegyenlőség szimbólumai. A leány a kereszténység eszmeisége szimbólumát képviseli akkor, amikor a természeti háttér megtörésének a fontosságát mutatja föl. A képen ő válik az események keresztény főszereplőjévé – valószínűleg hangsúlyozottan *Magyar Ilonaként* – aki keresztény módra megsegíti Szent Lászlót és előidézi a pogány kun bukását, megölését, s vele a néző elé vetíti a pogányság bukását. A tudományos kutatásban elhíresült „*pihenés*” jelenet záró képe szimbolikus programjában a leány ölében megpihenő győztes harcos képében a hívőket az egyház ölében történő megpihenésre hívhatja fel.

A falkép a magyar hagyományok keleti világképének egyik legfontosabb emléke s bizonyítéka. Egyetlen képen három olyan példátlan kozmikus tartalmú ábrázolást mutat föl, mely páratlan a maga nemében. A legkülönösebb az utolsó, az ún. *pihenés* jelenet.

*A pihenés jelenet a tudományos kutatás teljes félreértése.* (Erről az első fejezetben emlékeztünk



Szt. László az oltár keresztjével úzi el az ördögöt  
A harc során a kun megsebesíti buzogányával



Cserhalomnál megütközik a kunokkal  
László és a megmentett leány végez a kunnal



meg.) A két darab együttes értelmezésének fontossága eddig elkerülte a tudományos kutatás figyelmét.

A csat-részek együttességében a látvány értelme, a kompozíció szellemi tartalma másról szól. (Röviden megismételve összefoglaljuk.) Világossá válik, hogy a kompozíciónak csupán egyetlen főszereplője van, a *leány* két alakban). Az egyik (ismert) oldalon jobbra, a másik (nem ismert, tükörkép) oldalon



A megmentett leány levágja a kun fejét  
László felismeri, Szűz Máriát mentette meg



László megpihen a megmentett leány ölében  
A földről felemelkedve imádkozik Istenhez



balra néz, az ugyanabban a helyzetben lévő férfira. A látvány szerkesztése világossá teszi, hogy ennek a mélyen szimbolikus megállapításnak a természeti párhuzama a *napfordulókban* követhető. A nyári és a téli napforduló kozmikus természeti ünnepe az ősi, un. törzsi hagyományokban napjainkig élő. Az ünnepség lényeges tartalma a *nő párvalasztási szabadsága*. Középkori szellemiségének



az európai történelemben a Szent László-kun vitéz szimbolikus párharc mintha az orosz harcosok és az Aranyhorda tatárjai egy-egy vitézének kulikovói csatájában ismétlődött volna meg, a híres orosz festő *M. A. Avilov* kompozícióján.<sup>119</sup> A festő viszont el-

emlékét még nálunk is őrzik az un. Szent Iván napok. Természeti jelenségekben felismerhető háttere a világosság és sötétség ciklikus váltakozása, amit az azonosan megjelenített két férfi képvisel. (A kiegyenlített erők küzdelmét mutató párharcban is ezt látjuk.) A leány, mint főszereplő ennek tudatában fordul a sötétséget majd a világosságot képviselő (ugyanazon) „férfi” felé, akivel ennek következtében egymás után létesít új kapcsolatot. (A pihenés jelenet ennek a folytatása, tehát részlet-eleme.) Ezt a tényét a kutatás soha nem vette figyelembe, s emiatt félreérti annak jelentőségét. A falképen az ismert kompozíciónak a fele teljesen keresztény tartalmat kap. Jelentősége abban van, hogy szellemi megtervezője ismerte a pogány szimbólumokat és képes volt azok felhasználásával keresztény gondolatokat megfogalmazni. Ha nem ez lett volna a célja, akkor nem jelenhetett volna meg a templomokban.

Az utolsó évezredben

<sup>119</sup> Maga a kulikovói híres csata 1378-ban történt és hozzájárult az orosz birodalom létrejöttéhez.



Nagy Lajos király (1342–1382) a trónszéken. Jobbján nyugati viseletben sisakos, páncélos lovagok, balján keleties öltözetű harcosok íjjal, nyíllal és szablyával. A Képes Krónika címlapjának részlete

feledkezett – a Szent László falképek alkotójával szemben, – minden ilyen párharc szimbolikus üzenetének fontosságáról és a győzelmet szerzett orosz harcost fekete lovon, míg a tatárt sárga pej paripán ábrázolta. Ezért a kompozíció nem igazán éri el azt a hatást, amiért tulajdonképpen a festő az óriási méretű, és egyébként nagyszerű kompozíciót megfestette.

*Alexej metropolita*, minden oroszok patriarchája a kulikovói csata 600 éves évfordulóján (1980) a következőket írta: „A kulikovói ütközet 1380. szeptember 8-án, a Szent Istenanya születése ünnepén zaj-

lott le. Ez különösen nagy jelentőségű. *Oroszország a legősibb időktől fogva a Szent Istenanya honának nevezte magát.* A Szentséges Szűz sok szent ikonja által nyilvánította ki irgalmát hazánk iránt, a neki szentelt számos csodálatos templom ékessége volt városainknak és kolostorainknak. A mélységes hit a Mindenható Isten segítségével, a Szeplőtelen Szűzanya oltalmazásában és a radonyezsi Szentéletű Szeergij imái erőt adtak őseinknek a nehéz megpróbáltatás éveiben. Az egyház kegyelettel és hálával őrzi a liturgikus hagyományt azokról a harcosokról, kik „életüket adták a harc mezején.”<sup>120</sup>

<sup>120</sup> Alexej metropolita 1980. Magyarországon kiadott hang-  
lemezborító szövege, Révai Nyomda

## Nagyboldogasszony képek a XIV.–XV. századtól

### FEKETE MÁRIA KÉPEK

A Szent László falképek mellett Nagy Lajos királyunk (1350 körül) újabb fontos, de óvatos lépéseket tett a régi képzetek emlékeinek keresztény köntösben történő megidézésére. Az óvatos lépésekre vonatkozó megjegyzésünk ezek nem hazai, hanem az országhatárokon kívül közel és távolabb eső helyekre történő ún. Fekete Mária képek ajándékozására vonatkozik.

Az első képet ugyanis feltűnő módon nem magyar, hanem lengyel földre ajándékozta, a Krakko közelébe, Czestochovába települt magyar pálosok monostorának a templomába. A monostort a király rokona Opuliai László, később Lengyelország helytartója alapította, jó részben Márianosztráról áttelepített pálos szerzetesekkel. Ez volt a közelebbi ajándékozási hely. Az aachen-i dóm számára, amit korábbról Szent István szobra is díszít, Nagy Lajos külön kápolnát építtetett és három hasonló, Anjou liliomokkal díszített Madonnaképpel ajándékozott meg. Még egy ilyen képajándékozási került sor az ausztriai Máriazell kolostor templomának, de magyar földre ezekből egyetlen darab sem jutott. A később Magyarországon készültek mind másolatok. Ez a körülmény keltette föl figyelmünket, s Bálint Sándor kitűnő tanulmánya a czestochovai Fekete Mária képről sokban segített bennünket a sajátos képajándékozás értelmezésében.



A Czestochovai (Szerecsen) Mária. Nagy Lajos király ajándéka

„A czestochovai kép igazi kultusza a török felszabadító háború idején bontakozik ki. Amikor Szobieszky János lengyel király Bécs fölmentésére indul, először a lengyel Jeruzsálembé zarándokol, ahol meggyón, megáldoz, majd magát és seregét a Czestochovai Szűz oltalma alá helyezi, pajzsára pedig a kegykép másolatát véseti. Egy másik másolatot is készített, ez előtt szokott a táborban ájtatoskodni. Szobieszky nemsokára ezután Párkányánál győz, amellyel hazánk fölszabadulása kezdetét veszi. A lengyelek hazájukba visszatérve, először Czestochovába mennek és fegyvereiket, hadizsákmányukat felajánlják a Szűznek.

A pálos rend és nyomában a katolikus magyarság hazánk fölszabadulását a Czestochovai Mária közbenjárásának tulajdonította. (A Székesfehérvári Koronázó templomban így tettek a magyarok is Orseolo Péter, István első utódja óta.) A kegykép jellegzetes fekete színe, sötét tónusa és a szerecsennek is nevezett törökök között a magyar nép valami titokzatos összefüggést érzett. A Szerecsen Mária tisztelete voltaképpen az Énekek Énekében gyökerezik: *Nigra sum, sed formosa.*<sup>121</sup>

Bálint Sándor a szerecsen-magyar titokzatos összefüggés gondolatával jó helyen érzett rá az összefüggések hátterére. Mielőtt erre sort kerítünk még egy fontos párhuzamot is fel villantunk.

<sup>121</sup> Bálint 1943:40

A reneszánsz „szabadabb”, mondhatnánk szabadabb gondolkodása elindította a Szent Jeromos által még a IV. században latin nyelvre fordított, bizonytalan eredetű Énekek Éneke szerelmi himnusz iránti érdeklődés felújulását. Kerényi Károly fordításában a vonatkozó részt idézzük:

*„Fekete vagyok, de szép, Jeruzsálem leányai,  
míni Kédar sátrai, míni Salamon prémei.  
Ne nézzétek rajtam, hogy a bőröm sötét,  
mert a nap ártott színemnek.  
Anyám fiai ellenem voltak,  
Megtettek örnek a szőlőkben:  
a magam szőlejére nem vigyáztam.”<sup>122</sup>*

Kerényi maga is felteszi a kérdést: „Mennyire megbízható Szent Jeromos fordítása?”. Válaszának lényege: „Elvszerűen hívebb a modern tudós-fordításoknál.”<sup>123</sup>

Kerényi fordítása e latin nyelvű fordítás alapján készült, amit feltehetően szír, arameus vagy görög nyelvű emlék előzhetett meg. Lehet, hogy ezek előtt az eredeti szöveg egészen más nyelven íródott, tehát a latin nyelvű fordítást különböző évszázadokban már több más nyelvű leírás előzhetette meg. A fekete megjelölés miatt nagyon sok találgatás kezdődött. Vajjon a magát *fekete* jelzővel meghatározó leány ki lehetett? Sokan núbiai, vagy más, *fekete*, vagy *sötétbarna* bőré idegen, *nem zsidó leányt* keresett a feltételezhető zsidó király környezetében. Nem csoda, ha a czestochovai kép Máriáját „Szerecsen Mária” névvel is illették.

A Fekete Madonna kép titokzatosságához emlékezzünk a Szent László és a kun közötti mitikus harcra, amit, mint említettük, a tudomány a *sötétség* és *világosság* szimbolikus természeti küzdelmeként állapított meg a pusztai népek képzeteinek kultúrájában. Ez a természeti jelenség évente két alkalommal: *tavasszal* és *ősszel* kiegyenlített *sötétség/világosság* arányt mutat, ami az európai kultúrában kizárólag a magyar nyelv máig meglévő sajátosságaként a *fél-fél* aránypár *egységét* is mutatja. Az adott körülményekben ez az arány *erő*-arányt is jelenthet



Maitreya, hindu anyaistennő (fekete) szobra

a két fél között, amit a pusztai népek szimbolikus gondolkodása átvitt más párhuzamos tartalmú egységet jelentő *fél-fél* kifejezésre. A *tér* használatára vonatkozó kettősségben például a *sötétség* így felel meg a *bal* oldalnak, a *világosság* a *jobb* oldalnak. Az *idő* változását ennek következtében vitték át a térbeli jellegű sötétségből felkelő világosság kettősségére, s egyben az idő ciklikusságának érzetére. Ezek következtében a *kiemelt* oldal a *sötét* vagy *baloldal* lett a *női oldal*. A *férfi* pedig a nő által megszült férfi következtében a *világos* vagy *jobb oldal*.

Mettercia ábrázolás a veleméri templomban (1377) szintén egyike a legkorábbi Szent Anna áb-

<sup>122</sup> Kerényi Károly 1984:486 *Halhatatlanság és Apollón valóság* Budapest, Magvető Kiadó

<sup>123</sup> Kerényi i. m.: 1984. 480, 486

rázolásoknak egész Európában. (Aquila 1380 körül). A templom építészetének és freskóinak ikonográfiáját feldolgozó Kovács P. József, a templom plébánosa a következőket írja:<sup>124</sup> „A csoportozat a szoborszerűségével nagyon kiemelkedik. A majdnem életnagyságú Szent Anna szobortalapzaton áll; ruhája barnás-viola színű keresztszerű mintázattal. Összefogott köpenye még határozottabb kapcsolatot teremt a karján ülő Máriával és Jézussal. A csoportozat fölé hatszögletű felezett mennyezet hajol, amelynek oldalain a félköríves kivágás fokozottabban utal a képben lévő «hármasságra». A mennyezet és a talapzat között keletkezett tér fülkeszerűen kissé besüllyed a képen a fal síkján belülre.”<sup>125</sup>

A középkorban nagyon kedvelt Mettercia-képek eredeti, általános és teljes jelentéstartalmát, úgy, ahogy azt a középkorban értették, még nem sikerült föltárni. A lényeges mondanivalójuk azonban minden bizonnyal az, amit vallásos népköltészetünk így fejez ki: „*Anna adja lányát,/ Lánya adja Szent Fiát,/ a világ Megváltóját*”.<sup>126</sup>

„Mária anyjának a nevét az evangélium nem említi meg, az apokrif irodalomban Anna névvel szerepel.

Kultusza keleten már a VI. században általános<sup>127</sup>, nyugaton azonban csak a XII.-XIV. századokban terjed el, és általánosan elrendelt ünnepe is csak 1584-től kezdve van. A veleméri Mettercia-képnek azonban nem a XIV. században már nálunk Magyarországon is meglévő július 26-i Szent Anna naphoz van vonatkozása, hanem az ősbib (a kopt liturgiában is meglévő) november 19-i ünneppel, amit az *Obdormitio Sanctae Annae* – (Szent Anna elalvása) névvel jelöltek, vagy pedig a nálunk már III. Endre király korától (bizonyára bizánci hatásra) megtartott november 21-i *Praesentatio Sanctae Annae in templo* (Anna bemutatása a templomban) elnevezésű ün-



A veleméri Mettercia leányával és fiával a diadalív előtt a templombelső jobb oldalán. (A szerző felvétele)

nephez, ami a legtöbb európai országban éppen a XIV. század hetvenes éveitől kezdve kezdett elterjedni (navarrai szorgalmazásra.) Az utóbbi ünnep a

<sup>124</sup> Kovács 1972:88.

<sup>125</sup> Kovács 1972

<sup>126</sup> Fettich 1971, Erdélyi 1976

<sup>127</sup> A korai antik képzet az Anya/Leánya folyamatosság végtelenségére emlékeztet. Az leány szó, mint azt a nyelvtudomány már korábban kiderítette két részből áll: a le-, li-első és az anya második szórész összetételéből. A nyelvtudomány nem vizsgálta, van-e még olyan európai nyelv, amelyik hasonló ősiség párhuzamot tud felmutatni a régészet által ismertté vált emlékekkel.

tárgyát és magyarázatát szintén abból az apokrif bibliai iratból veszi, amelyik Mária anyját név szerint megemlíti; e szerint a gyermek Máriát életének harmadik évében szülei a jeruzsálemi templomban Istennek szentelték.

Szent Anna (július 26.), és Szent Erzsébet (november 19.) a szakrális irodalomban és ikonográfiában sokszor a Szent Szófia, a Szent Bölcsesség fogalomkörével azonosul. ( )

Szent Anna és Szent Erzsébet képileg egymás mellett szerepel a veleméri templom diadalívének jobboldali falán, illetve a mellette lévő déli falon lévő képek közül elsőként. „Hogy ez a legenda-elem (a marburgi Szent Erzsébet templom eredetéről van szó) egyszer Szent Anna asszonyra, máskor meg Szent Erzsébet asszonyra vonatkozik, megmagyarázható abból, hogy mindkét szentnek az ünnepén (ami eredetileg ugyanazon a napon, november 19-én volt) a liturgia a bibliai olvasmánnyal az istenfélő derék asszony „prudens” magatartását idézte fel (Példab. 31, 10–31). Tehát a konkretizálatlan „szent asszony” hol Szent Anna képében, hol meg Szent Erzsébet képében jelenik meg a középkorban.

Az építkezéshez való vonatkozásukat is (Marburgban és Veleméren) a bennük, illetve a velük megjelenő bölcsesség és okosság magyarázza: „A bölcs nő felépíti házáat, a balga pedig a felépítet is lebontja”. (Példab. 14. „...in principe est ad modum artis architectonicae..., in subditis autem ad modum operantis”. S. Thomas Aqu, S. TH. II/II. q. 47, art 12 és q 66, art 5). Ezért nagyon jelentős, hogy a Szent Anna kép (Mettercia) egy fontos építészeti elem, a diadalív pilléréen található. (ars architectonica), viszont így magyarázatot kap az is, hogy a Szent Anna kép kivitelezése miért szoborszerű (ars operantis). Érdekesen oldja meg ugyanezt a képletet Dante a Mennyei Rózsa „épitményében”: „Szent Péterrel szemben, látod ott ül Anna” (Paradicsom 32, 123) – márpedig a petros jelentése „kő”.<sup>128</sup>

<sup>128</sup> Közismert Kybelé istennő kőből születése, majd később Mithrász perzsa istené. Eléggé meglepő, hogy Kybelé neve kiejtve magyarul nagyon együtthangzik a „kőből” kifejezéssel. Mellékesen a Péter név is „petra” eredetű, ami szintén követ jelent. Krisztus kijelentése a „kőre épített anyaszentegyház” fogalomról is ezért kapcsolódhat Szent Péter nevéhez.

<sup>129</sup> Kovács 1972.

„Az okosságnak, mint sarkalatos erénynek a jelölésére a veleméri képíró Árpádházi Szent Erzsébetet szánta, akinek a képét a hajó déli oldalfalának első mezőjében, Szent Anna közvetlen szomszédságában festette meg.” Így azután a Szent Erzsébetnél időbelileg „előbbi” Szent Annával inkább a „házáat építő, bölcs nő” jelentéstartalmát élénkíti meg a festő. Ezzel az elgondolással, különösen antropológiát, az erkölcsi jelentést illetően, minden bizonynyal összefügg a következő bibliai idézet tartalma is: „Mint bölcs építőmester (sapiens architectus), Isten nekem adott kegyelmével (gratia=Anna!) alapot vetettem, de más épít rá. Ügyeljen azonban mindenki, hogyan épít rá. A lerakott alapon kívül, amely Jézus Krisztus, mást senki nem rakhat. Azt pedig, hogy erre az alapra aranyból, ezüsből, drágakőből, fából, szénából vagy szalmából épít, kinek, kinek munkája fogja megmutatni. Az Úr napja ugyanis nyilvánvalóvá teszi, mivel tűzzel jön el, és a tűz bizonyítja, kinek mit ér a munkája, akinek építménye megmarad, az jutalomban részesül, de akinek elhamvad a műve, az kárt vall. Ő maga ugyan megmenekül, de csak tűz által.” (1. Kor. 3, 10–14). Megjegyzendő, hogy a kép az „ítélet” szemléletébe van helyezve Veleméren is (a diadalív homlokzatán található ugyanis az „Ítélet”).

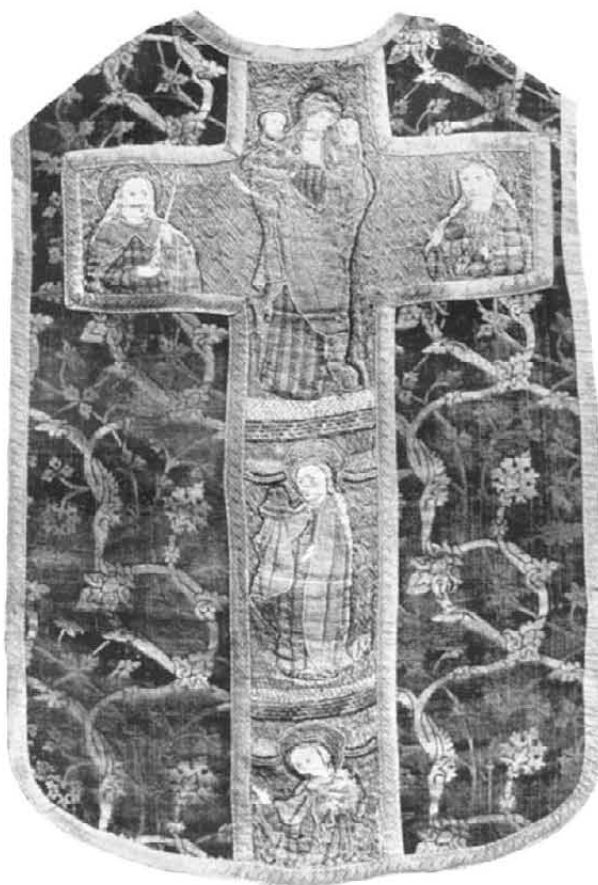
Mindkét szent asszonynak a képe tehát – egymással felcserélhetőség, egymást helyettesítőleg, de egymás mellett is – az okosság erényének jelölésére lexikálódott jel. Amennyiben egymás mellett szerepelnek, ezzel az jut kifejezésre, hogy a képíró a jelentés-tartalomról egyes vonásokat jobban ki akar emelni.<sup>129</sup>

### NAGYBOLDOGASSZONY KÉPEK KÉSŐ-KÖZÉPKORI MISERUHÁKON

A Magyar Nemzeti Múzeum őrzi a legszebb kőszegi miseruhát. Felfigyelünk keletkezésének helyére, ami Vas vármegyén belül, az előbbieken ismertetett Velemérhez közeleső helység. Mindkettő a honfoglaláskor gyeplű-, azaz határtérség volt, mint ahogy ma is az. Ezekben a körzetekben a hagyományos képzetek sokszor mélyebb rétegei találhatóak, mint az ország középső részein. Adódhat ez abból is, hogy a határőrizet a honfoglalásban „csatlakozott”, de azonos kultúrájú népcsoportok:



Szent Erzsébet kazula Kőszegen. XV. század vége



Zárdai munka Metterciával. XV. század

székelyek, besenyők, úzok, kabarok stb. látták el, s mint ilyenek bizonyos értelemben sokkal inkább elkülönülten éltek a törzs-magyarságtól. Ez a körülmény két irányban is szerepet kapott: közvetlenebbül érintkeztek a férfiak idegen képzetekkel, melyek befolyást gyakoroltak rájuk, másrészt az ott-hon maradt női lakosság sokkal inkább ragaszkodott, az összetartó erőt is képező ősi szokáshagyományokhoz.

A kőszegi ünnepi kazulán ennek következtében szemlélhetjük együtt a régi és az új képzeteket. A Nagyboldogasszony szerepkörében – szinte családi megfogalmazásban – Szent Erzsébetet láthatjuk (aki az 1200-as években – már az előbbiekből ismerjük – Szent Annát, Szűz Mária anyját váltotta föl). Mutatja ezt a Napbaöltözött Asszony megjelenése is, aki nemcsak a Csíksomlyói Madonna párhuzamát nyújtja, hanem a Kőszeghez közeli Dozmat templomában lévő hasonló Napbaöltözött Asszony – Mária ábrázolást is az ország másik határfelén.

A miseruhán ott van a kép jobboldalán András apostol, aki éppen a szkíták megtérítésében jeleskedett. Vállán átvett keresztalakú szalagja „András keresztként” mai napig ismert. A századforduló lakodalmain minden násznagy szertartásos dísz volt. „András” napkor kezdődtek a leánykérések is, hogy a farsangban, Vízkereszt után megkezdődhesenek a lakodalmak. Az András-kereszt megjelent a keresztetek ruháján is, mutatja, hogy őseurópai szimbólumról lehet szó.

Ezek ismeretében idézzük meg Bakay Kornél régész írását a kazuláról: „Az itáliai aranybrokát alapon, pártját ritkítóan szép, domború hímzéssel készült miseruhát már évszázadokkal ezelőtt Szent Erzsébet kazulának nevezték, s Anjou-kori darabnak vették. A későbbi kutatások során XVI. századnak határozták meg. A 117 cm hosszú kazula hátoldalának főalakja az 51 cm-es álló Madonna, karján a kis Jézussal. A hátoldalon legfelül egy 21 cm széles és 19 cm magas négykarélyos keretben Szent



Anna mellképe látható, övvel elkötött, kerek kivágású ruhában, csuklyás fejfedővel, jobbában a mezítelen kis Jézussal, baljában a serdülő korú, aranyruhás Máriával.

A városok keresztény kultuszaiban a XV. században Szűz Mária után az egyik fő szent Szent Anna volt, akinek első férjétől Joachimtól született Mária, Jézus anyja, de a második férjétől, Kleofástól nemzett második leánya is a Mária nevet kapta. Ettől a leányától származott ifjabb Jakab, Júdás-Tádé és Simon. A másodszor is megözvegyült Anna harmadik házasságából született a harmadik, úgyszintén Mária nevű leánya, aki idősebb Jakab és János későbbi apostoloknak adott életet. A kőszegi miseruha tehát szinte megeleveníti Anna élettörténetét. A Madonna jobbán János evangélista, köldökig hasított zöld öves tunikában, aranyos köpenyben (János, Anna unokája, Jézus unokatestvére), balján pedig hasonló öltözetben az idős arcú, szakállas Szent András, a jellegzetes × alakú kereszttel. A Madonna alatt az idősebb Jakab apostol 31 cm-es alakja áll szabadon, keretezés nélkül. Jakab idős, szakállas, bajszos férfi, füles sapkában, puhatalpú bocskorban, aranyos köpenye alatt, vállára vetett csatos tarisznyával. Jakab apostol is Anna unokája, Jézus unokatestvére. Az idősebb Jakab tehát János evangélista testvérbátyja, András apostol viszont Szent Péter testvére. A miseruha elülső oldalán egy 36×15 cm-es négyzetes mezőben megismétlődik a hátoldal három szentjének alakja: János, Jakab és András.

A miseruhán meghatározó helye és szerepe van idősebb Jakab apostolnak, a «mennydörgés fiának», az első vértanú apostolnak, akinek a tiszteletére az eddig ismert legrégebb kőszegi templomot szentelték. A miseruha tehát a Szent Jakab templom számára készült, a XV. század utolsó harmadában. Erre nemcsak a budai Mátyás kazulával való erőteljes rokonsága utal, hanem a templom építési és felszentelési ideje is. A legújabb ásatások bebizonyították, hogy a kőszegi Szent Jakab templom a XV. század második felében épült.<sup>130</sup>

<sup>130</sup> Bakay Kornél 1986.

<sup>131</sup> Undi Mária 1932.

<sup>132</sup> Káplánné Juhász 1995., Soós 1995.

<sup>133</sup> Werbőczy Hármaskönyvének I./93. cikkelye, valamint egyéb eddig is ismert történelmi emlékek.

Ebből a korból a kőszegi Jakab templom miseruhája nem az egyetlen ismert darab, ami a Nagyboldogasszonyt ábrázolja leányával és annak fiával. Undi Mária közöl hasonló darabot a következő megjegyzéssel: „Zárdai munka. Legrégibb típusú aranyhímzéses kazula a XV. századból. Kelméje olasz brokát. Hímzése felvarrt aranyszál és selyemszálú bordázott laposöltés.”<sup>131</sup>

### PATRONA HUNGARIAE BOLDOGASSZONY PÉNZEKEN, ZÁSZLÓKON, KARDOKON

#### BOLDOGASSZONY A MAGYAR PÉNZEKEN (1467-TŐL)

Pénzeink hátlapján Mátyás királytól kezdődően rendszeresen jelenik meg a magyar Nagyboldogasszony képe, melyet megelőz Szent Istvántól kezdve asszony-jogon a magyar királynők tulajdonjoga az arany-, ezüst-, rézbányák felett.<sup>132</sup> A képzet, mint Werbőczy törvényében bemutatjuk ősi szokáshagyományaink és világképünk maradványa. Az országon belül egymástól távol (Csíkszereda és Kőszeg), valamint egymás közelében (Velemér és Dozmat) lévő települések különböző kifejezési formákban hasonló világkép emlékeit őrzik. A Nagyboldogasszony fogalom így leány és fiúgyermekével a kevés hazai emléke ellenére is őseurópai képzet lehet.

A Patrona Hungariae feliratú és az Istenasszonyt gyermekével ábrázoló Mária kép korábbi képzetek továbbélésére utal, Mátyás uralkodása alatt az ország vezetése többszörös, rendkívüli kihívások elé nézett. Déli kapuja előtt megjelent a félelmetes török hatalom, a fegyverkezéshez, az ország megvédéséhez töméntelen pénz kellett. Erre az időre merültek ki az addig Európában példátlan gazdagságot biztosító magyar ezüst és aranybányák, amelyek az ősi szokásoknak megfelelően még királynői tulajdonban voltak.<sup>133</sup> Kiutat, megoldást kellett keresni a válságból, rendbe kellett tenni az ország gazdaságát.

Az országgyűlés egyetértésével a kincstár, királyi utasításra új, értékálló pénz veretésébe kezdett. A Patrona Hungariae felirat, – ami a korábbi Boldogasszony képzet latin nyelvű és kereszténnyé fogalmazott átalakulásaként szimbolikus fogalommal sűrűsödött –, Szűz Mária és a kis Jézus ábrázolásával a



Hunyadi Mátyás pénzének clólapja



Mária Terézia pénzének clólapja



II. Rákóczi Ferenc pénzének eleje



Hunyadi Mátyás pénzének hátlapja



Mária Terézia pénzének hátlapja



II. Rákóczi Ferenc pénzének hátulja

magyar érempenzen először jelent meg. Mindez Mátyás király alatt 1467-ben, trónra lépése után egy évtizeden belül történt. (1458–1490).

„A hosszú távon forgalomba maradónak szánt pénz értékállóságát, jó minőségét állandó éremképpel tették szemléletessé, a Madonna képével és a hozzá tartozó «Patrona Hungariae» felirattal. Az új éremkép megvalósulásának körülményeiről keveset tudunk” – írja tovább a numizmatikus Soós Ferenc. Talán hasonlítani akart hatalmat, gazdagságot, állandóságot képviselő aquileai pátriárkák ilyen érdemképű pénzeihez,<sup>134</sup> talán Szűz Mária magyarországi fokozott tiszteletének és a korábbi szentistváni felajánlásnak a következménye; talán a Hunyadi ház közismert Mária-imádata az oka, vagy talán szimbólum a katolikus egyház támogatására az iszlám és a huszitizmus ellen folytatott harcában. Esetleg mindezek összehatása alapján jött létre ez az éremoldal.<sup>135</sup>

Szükség látszik néhány szóban kitérni a Patrona Hungariae kifejezés értelmezésére. A latin patrona szó pártfogó, segítséget nyújtó női személyt jelent. Tökéletesen megtestesíti mind a pogány, mind a keresztény Boldogasszony fogalmát, ami Mátyás korában Szűz Mária személye mellett még teljesen

elő lehetett a nép gyakorlatában. Ez mutatkozik meg a varázsszövegek, az apokrif imák szövegében és abban is, hogy száz évvel később az 1580-ban a tridentini zsinaton elrendelt keresztény házassági szertartásszövegbe az Isten fogalommal azonos szinten jelenik meg a Boldogasszony kifejezés, és az esküszöveg része a mai napig.<sup>136</sup>

A Szent Istvántól elültetett Patrona Hungariae (Magyarország védőasszonya) fogalom talán a költő Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelem* című nagy eposzának invokációjában cseng legszebben:

*Musa! Te, ki nem rothadó zöld laurusból  
Viseled koronádat, sem gyöngye ágbul;  
Hanem fényes mennyei csillagokbul,  
Van kötve koronád holdból és szép napbul;  
Te, ki szűz anya vagy, és szülted uradat,  
Az ki örökkén volt, s imádod fiadat*

<sup>134</sup> Ilyen pénzeket Szűz Mária és a gyermek Jézus ábrázolásával, a magyar pénzek hasonló megjelenése előtt 2–3 évtizeddel a gazdag olaszországi Aquileia püspöksége adott ki.

<sup>135</sup> Soós 1995.

<sup>136</sup> lásd későbbi összefoglalónkban.



Anjou Károly Róbert koronázási falképe Szűz Máriával Szepeshely (ma: Spisska Kapitula, Szlovákia) templomában

*Úgy, mint istenedet és nagy monárkhádat:  
Szentséges királyné! Hívom irgalmadat.*

Zrínyi minden sora párhuzamosan azonosul a Szent Istváni felajánlás fohászának célkitűzésével és gondolataival. Zrínyi megfogalmazásában talán sokkal alaposabban követhetjük a természeti és a keresztény képzet azonosságát. Az egész első szakasz ugyanis az istenasszony természeti képben történő megfogalmazása. Különösen kiemelkedő a Jelenések könyvéből ismert kép az utolsó sorban, melyhez

azonban nem szükséges ismerni a Jelenések könyvét. A téma az emberiség legrégebbi létezés- emlékeihez tartozik, – szinte minden kultúrában.

A második versszak már finomabban utal a keresztény fogalmakra, de teljességgel kifejezi a nyelvünkben feltalálható ősi világképet is. Mindez arra utal, hogy a kereszténység igen gondosan fogalmazta meg Szűz Mária alakját. Az ezer év alatt megújult istenanya-képzet szervesen és így az antik emlékeket is magába foglalva jelenik meg előttünk, saját emberi tapasztalásainkból.

Boldogasszony és a magyar címer az 1848-49-es szabadságharcban használt zászlón



Érdemes röviden visszanyúlni a korábbi Árpád-kor néhány benünket érintő emlékére is. Ilyen emlék például a román kori ízlésű koronázási eskü-kereszt, amit Mária-kép díszít Regina coeli patrona Hungariae felirattal. (Magyarország védasszonya Egek királynője) A kereszt érintése az eskü elmondásakor a koronázási szertartás közjogi aktussal együttjáró része volt.

Az Anjou Róbert Károly koronázásainak ismétlődése mutatja milyen nehezen tette magáévá az ország népe az Árpád-házat követő elsőként más házból származó király érdemi trónra lépését. A rozgonyi csatában ehhez le kellett győznie az akkor leghatalmasabbnak számító főúr, Csák Máté seregét. A király a sikert az ország Nagyasszonyának tulajdonította. Szepesváralja temploma őrzi az erről az eseményről festett falképet, melynek közepontjában a trónon ülő Szűz Mária látható, amint megkoronázza az előtte térdeplő királyt, akit a magyar urak vesznek körül. Mindannyian Szűz Mária oltalmáért esedeznek. (Szepeshelyen a pásztorbot díszíti Mária alakja.)

A Patrona Mariae kultuszt a kutatás több oldalról is áttekintette. Ezeket foglaljuk röviden össze, mert nemcsak a magyar pénz történetiségében él ez a gyönyörű magyar képzet szinte megszakítás nélkül a következő századokban.

Nagy Lajos király Mária tiszteletében benne van a török elől történt szabadulása is, ami Újbánya (Bars vm.) bányavárossá alakulásának pecsétjén maradt meg, amint a király a Szűz előtt térdepel és kincseket ajánl föl neki.

A török elleni küzdelmekben kerül föl először a Boldogasszony Mária képe a harci lobogókra, amikor Hunyadi János vezérlete alatt sikerül a törököket viasztöríteni. A törökverő Zrínyi Miklós költő unokájáról az előbbieken már megemlékeztünk.

S a rövidre fogott sorból a nagy Rákóczi Ferenc fejedelem sem maradhat ki. A harci zászlóin szin-



Boldogasszony a holdsarlón ábrázolva, 1848-as zászlón

tén Mária kép díszlik mély értelmű felirattal: *Matre monstrante viam, Deo duce, pro Patria et Libertate vincere aut mori.*

Vak Bottyán a fejedelem csatáinak híres vezére hatalmas mellvértjén a magyar Boldogasszony képét viseli; a kardpengékre Mária képét helyezik. *Mater De, protectrix Ungariae sub tuum praesidium confugio* felírás látható a pengén.

A következő évszázadban számos jelentős esemény a Patrona Hungariae közreműködésével történik. Az esztergomi székesegyház felavatása például valóságos Mária ünnep. Az 1850-es Szeplőtelen Fogantatás dogma kihirdetésére, a szabadságharc utáni korona-megtalálás emlékéremmin mindennütt, Magyarország Védőasszonya képe látható. Erre esküdött fel az ifjú doktorandus, amikor hivatása teljesítésére népe közösségének szolgálatát vállalta a névtelen költő szavaival, mely először Thököly haditanácsában hangzott el Wesselényi Pál ajkán: *„Sanguine fundatum est hoc regnum; sanguine crevit; sanguine succrevit; sanguine finis erit.”*<sup>137</sup> (Ezt a királyságot a vér alapította, vér teremti, vér nő utána, vér fogja befejezni.)

<sup>137</sup> Redlovics 1921:265–281 Katholikus Szemle

## Mária énekek és a Napba öltözött asszony

A Boldogasszony Anyánk c. népének szövege a tudományos kutatás szerint 1715 körül keletkezett. S. Lancsics Bonifacius pannonhalmi bencés szerzetes írta. Hogy ez a szöveg mennyiben egészítette ki a nép ajkán keletkezett verseket vagy esetleg teljesen új kompozíció lenne, az bizonyíthatatlan. Két különböző dallamváltozatát Volly István közölte a szövegkutatás eredményeivel együtt. „Országserte és a határokon kívül is szinte úgy ismerik, mint a Himnuszt. Mintegy száz éve a városokban terjedt el előbb, kivált Magyarország ezer éves fennállása ünnepén. Köztudomású, hogy a „Boldogasszony anyánk” dallamát (két dallamváltozatát) senki sem találta együtt a szöveggel.”<sup>138</sup> (Dél-dunántúli régi dallamát közöljük)

Bol-dog asz-szony a - nyánk, ré - gi nagy pát - ro - nánk,  
Nagy in - ség - ben lé - vén, így szó - lít meg ha - zánk:

Ma - gyar - or - szág - ról, é - des ha - zánk - ról,

Ne fe - led - kez - zél el sze - gény ma - gyar - rok - ról.  
csoportban 46-30 mp

1. Boldogasszony anyánk, régi nagy pátrónánk  
Nagy ínségben lévén, így szólít meg hazánk:  
Magyarországról, édes hazánkról  
Ne feledkezzél el szegény magyarokról.
2. Nyisd fel az egeket sok kiáltásunkra  
Anyai palástod fordítsd oltalmunkra  
Magyarországról, édes hazánkról  
Ne feledkezzél el szegény magyarokról.
3. Ime, ládd, mit kérünk, bűnünkől kitérünk,  
Tehozzád sóhajunk, énekszóval intünk.  
Magyarországról, édes hazánkról  
Ne feledkezzél el szegény magyarokról.

<sup>138</sup> Volly István: *Karácsonyi és Mária-Énekek* Szent István Társulat k. 1982:454,504

4. Fordítsd el hazánkról ennyi sok ínséget,  
Melyben torkig úszunk, s nyerj már békességet.  
Magyarországról, édes hazánkról  
Ne feledkezzél el szegény magyarokról.
5. Sírnak és zokognak árváknak szívei,  
Hazánk pusztulásán özvegyek lelkei.  
Magyarországról, édes hazánkról  
Ne feledkezzél el szegény magyarokról.

A Mária énekeket éneklő ember a szövegben megfogalmazott belső érzéseket a dallammal és a nyelvi ritmussal felerősítve cselekvő módon éli át. A belső *érzékelés* így teremt olyan magasabb minőségű *érzelmi* feszültséget, ami megnyugtatóan egyenlíti ki a mindennapokban összegyűlteket és ennek következtében *szellemi/fizikai* megkönnyebbülést eredményez. A következő időszak megpróbáltatásait elviselhetővé fokozza le, mert képessé válik visszafordulnia e megkönnyebbülés emlékeihez. A Mária ünnepekkel összefüggő *búcsúk, zarándoklatok* egyik mozgó ereje és belső igénye ennek az élménynek a megélése, a másik a *járás* biológiai tartalmú, ritmikusan ismétlődő feszültségcsökkentő hatása, a harmadik pedig a *társas együttesség* támaszt adó, közös élményének emberi megélése.

E dalokban az anyaság, mint a nőiség élet-adással, teremtéssel összefüggő tulajdonsága kap szerepet, s ebben minden nő a saját édesanyja szerepét nemcsak látja, hanem érzékeli, azaz megéli és a keresztény Szűz Máriában ennek ósanyai, istenasszonyi tulajdonságát, mindenhatóságát örök támaszként keresi és reméli.

A Mária-énekek szövegeit átvizsgálva már nem meglepő, hogy abban mai napig jelen van az ősi Istenanya, a Boldogasszony képzet, már csak egyszerűen az *asszony* minőségben, olykor pedig képi (pl. *hajnal, csillag*, stb.) formájában. Igaznak látszik a pszichológus megjegyzése is: imádásra vonatkozó kifejezéseket csak elvéve találunk ezekben az énekekben. Amivel telítettek, az anyai támasz, segítség, megbocsátás, irgalmasság, védelem, pártfogás,

könyörülés, gyámolítás, megszáns, meghallgatás, sít. *kérése*.

Szűz Máriával kapcsolatban mindezek párosulnak a szent fiánál szükségesnek tartott közbenjárás kérésével, ami szükségszerűen alakult át a vallás követelményeiben és gyakorlatában. A következő példák világosan rámutatnak a Szűz Mária/Jézus, mint Istenfia és a Nagyboldogasszony/Boldogasszony, azaz Anya/Leánya páros egykori meglétének hasonló szereposztására, mely itt csak ismétlődik, tovább él. Nézzünk néhány példát a Volly-féle 1920–40 közötti Mária-ének gyűjteményből. Az énekszövegekből elhagyjuk a keresztény gyakorlatnak megfelelő dicsőítő jelzőket tartalmazó sorokat, csak a témánkkal kapcsolatos kifejezéseket idézzük.

A 3. sz. *Mária... Hajnali Szép Csillag* c. énekben:<sup>139</sup>

*Mária, Mária,  
Hajnali szép csillag,  
Szegény bűnösökön  
Mind örökké csillogsz!*

*Mária, Mária  
Angyalok öröme,  
Te vagy mindnyájunknak  
Te vagy reménysége!*

*Mária, Mária  
Kinyílt szép liliom  
Téged tiszteljenek  
Ezer milliomon.*

*Mária, Mária  
El ne hagyd népedet,  
Kérünk e szent helyen,  
Segélj meg bennünket!*

*Mária, Mária  
Nyújtsd ki jobb kezedet,  
Fogadjál el minket,  
Szegény bűnösöket.*

*Mária, Mária  
Dicsértessél tőlünk,  
Légy irgalmas hozzánk,  
Kegyes esedezőnk.*

*Mária, Mária,  
(Andocs) nagyasszonya,  
Hozzád folyamodók  
Kegyes pártfogója.*

*Mária, Mária,  
Hazánk védasszonya,  
A búcsújáróknak  
Vezérlőcsillaga.*

*Mária, Mária,  
Legfőbb trónuson ülsz,  
Tudjuk, hogy mi rajtunk,  
Anyánk megkönyörülsz!*

A következő énekszöveg a Kolozs megyei Kidéről való, de esőért könyörgő, halottas énekként, és névnapki köszöntőként is használatos.

12. sz. Asszonyunk Szűzanyánk...<sup>140</sup>

*Asszonyunk, Szűz anyánk,  
Üdvözlünk tégedet,  
Kérünk óh meg ne vesd  
Pártfogolt népedet.*

*Te, kiben tiszteli  
Honunk védasszonyát,  
Órizd meg, s gyámolítsd  
A jó magyar hazát.*

A máriapócsi görög katolikus zarándoklat ájtosságának része a következő énekszöveg, de dallama országosan pásztorénekként is ismert, a Dúnántúlon is előfordul:

22. sz. A Pócsi Szép Templomban...<sup>141</sup>

*A pócsi szép templomban  
Kinyílt egy szép rózsza.  
Siessünk csodájára,  
Születése napjára.*

<sup>139</sup> Volly István: Karácsonyi és Mária-énekek. Szent István Társulat 1982:406.

<sup>140</sup> Volly i.m.413.

<sup>141</sup> Volly i.m.418.

*Szűz Mária e rózsza,  
Ég és föld királynéja,  
Szent Annának leánya,  
Kisasszonyunk Mária,*

*Angyaloknál ékeőbb,  
Csillagoknál fényesebb,  
Köszöntésedre jöttünk,  
Tiszta szívvel üdvözlünk.*

*Szent Annának jó szíve,  
Máriának bölcsője,  
Azért áldjuk Szent Annát,  
Mert ő szülte Máriát.*

*Szent Anna drága kincse,  
Lelkünk édes reménye,  
Názáret városában  
Ma jöttél a világra.*

*Mint egy ékes szép rózsza,  
Úgy nyílt ki számunkra,  
Óh, mily boldogok vagyunk,  
Hogy hozzá fordulhatunk.*

*Jertek árvák, özvegyek,  
Szomorúak, betegek,  
Itt van édes anyátok,  
Gondot visel reátok.*

*Szent áldásod harmata  
Szálljon mindnyájunkra,  
Gazdagok-, szegényekre,  
Árvák- és özvegyekre.*

*Majd a boldog hazában,  
Hol senki sem lesz árva,  
Takarjon mindnyájunkat  
Szűz Mária palástja.  
Óh kinyílt ékes rózsza,  
Kisasszonyunk, Mária,  
Vonj szívedre bennünket,  
Mennyben örvendjünk veled.*

*Jertek hívek tisztelni,  
Máriát köszönteni,  
Üdvözlégy Pócs csillaga,  
Kisasszonyunk, Mária!*

Ebben a szövegben Szűz Mária Kisasszonyként és Szent Anna leányaként szerepel. Nem kerülheti el figyelmünket, hogy a „Kisasszony” megszólítás a Nagyboldogasszony leánya megjelölése, s maga a búcsúünnep is Kisasszony napi búcsú elnevezésű. S mindezt ortodox indíttatású keresztény környezetben.

A Somogy megyei Buzsákról való a következő kolomejka ritmusú ének:

31. sz. Áldj meg minket Szűz Mária...<sup>142</sup>

*Áldj meg minket Szűz Mária,  
Égi rózsaszál.  
Áld meg tisztelő népedet,  
Mely oltárod előtt áll!*

*Szerelmednek rózsalánca,  
Fűzzön minket egy bokorba,  
Gyöngykoszorúba,*

*Te légy ezen koszorúnak,  
Ragyogó gyöngye,  
Ragyogjon ránk tisztaságod,  
Tündöklő arany fénye !*

A következő, az egész országban ismert Mária-ének szövegét Vásárhelyi András írta 1508-ban. A szöveget sok változatban éneklék. Már az első katolikus énekeskönyvekben megjelenik. A dallam az Alföldön bőjtői szövegekben is él.

49. Angyaloknak nagyságos asszonya...<sup>143</sup>

*Angyaloknak nagyságos asszonya,  
Úr Jézusnak dicsőséges anyja,  
Menyországnak királyné asszonya,  
Paradicsom megnyílt szép kapuja.*

*Reád néznek árváknak szemei,  
Özvegyeknek keserves szívei,  
Szegényeknek nyomorult ügyei,  
Bűnösöknek bánkódó lelkei.*

<sup>142</sup> Volly i.m.425.

<sup>143</sup> Volly i.m.439

*Neked szólunk, szüzeknek virága,  
Pátriárkák nemes unokája,  
Apostolok igaz tanítója,  
Minden szentek édes vigassága.*

*Asszonyoknak vagy tiszta tüköre,  
Férfiaknak bajvívó fegyvere,  
Királyoknak oktató mestere,  
Magyaroknak választott vezére.*

*Gyönyörködöl angyali székedben,  
Szeráfimok víg szeretetében,  
Kerubimok nagy bölcsességében,  
Szent karoknak csendes seregében.*

*Áldott vagy te, Jézusnak dajkája,  
Atyaisten szépséges leánya,  
Szentléleknek szentséges mátkája,  
Szentháromság legszebb alkotmánya.*

*Emlékezzél angyali karokról,  
Emlékezzél Ádám fiairól,  
Emlékezzél bűnös szolgálóidról,  
Nagy óhajtvá hozzád kiáltókról.*

*Rettenetes a mi bajvívásunk,  
Rettenetes végső kimúlásunk,  
Mert kegyetlen a mi ellenségünk,  
Ha te szent Szűz nem lész segítségünk.*

*Dicsértessél dicső Szent Háromság,  
Imádtassál három örökkévalóság,  
Dicsértessél nagyságos Asszonyság,  
Ki által száll reánk a gazdagság.*

A verzetet teljes egészében mutattuk be, mert híven tükrözi mind a hagyományos magyar gondolkozást, mind a keresztény eszmeiséget. Az a kettős hit, amiről a korábbiakban említést tettünk, még az 1500-as év fordulóján is tisztán tetten érhető, amellet, hogy a szöveg szinte Balassi szép nyelven, s verselésének sajátosságaival szól.

A „Napba öltözött asszony” ábrázolását a történelmi Magyarországon megtalálhatjuk Csíksomlyótól Kőszegig. Európai elterjedésében (melyet a 352. oldalon Dürer metszetének bemutatásával is igazolunk) komoly szerepet játszott a magyar hagyományos képzet.

Ebben ugyanis a fiú fogantatása igen szoros kapcsolatban van az évkezdő tavaszi napéjegyenlőséggel és a megszületését szimbolizáló téli napforduló időpontjával. Mind a kettő a Nap életet fogadó, a létezéssel összefüggő képzete s egyúttal a női másság (kettőség) szép szimbolikus kifejezése is. (Az asszony Holdként a fiúgyerekkel Napba öltözik! – talpa alatt ott van a holdsarló.)

„A magyar Immaculata-kultusz, amelyet a barokk időkben főleg jezsuiták dolgoztak ki,” – írja Bálint Sándor, „bizonyára a Napba öltözött Asszony obszerváns magyar hagyományából is táplálkozik. Hogy a Napbaöltözött Asszony obszerváns ihletésű jelképe mennyire magyarrá vált, utalhatunk a Magyarok Nagyasszonyának képekről, szobrokról, zászlókról, pénzekről, sőt bélyegekről ismert ábrázolásaira. A *Patrona Hungariae*-nak a barokk idők-től tipikussá vált ábrázolása voltaképpen a Napbaöltözött Asszony magyar jellegekkel, nemzeti szimbólumokkal való felruházásából alakult ki, azaz a Magyarok Nagyasszonyának hagyományos középkori ikonográfiája összeolvadt a Napba öltözött asszony ábrázolásának stíuselemeivel: a kis Jézus kezébe az ország almája, Mária kezébe az ország jogara, fejére pedig a tizenkét csillagú korona helyett a magyar Szent Korona került. A félhold, a török veszedelem elmúltával félreértésből bőségszaruvá, mintegy a magyar Kánaán jelképévé alakult. Ez az öntudatlan képzavar ezúttal azonban szerencsésnek, jellemzőnek bizonyult, hiszen – mint láttuk – a Napbaöltözött Asszony a török időkben igazán nemzeti jelképpé honosult, mint *Regnum Maria-num*nak, Európa *védőbástyájának* szimbóluma.”<sup>144</sup>

#### A VILNIUSI (LITVÁNIA) HAJNAL ASSZONYA VÁROSKAPU (AUSROS VARTAI)<sup>145</sup>

A balti népek közül a litvánok, egyike azoknak a népeknek, akik Európában a legkésőbbben, csak a XV. században vették fel a kereszténységet. Számunkra a Boldogasszony fogalom értelmezéséhez rendkívül sokat jelent a főváros Vilniusz várfala keleti kapujának „Hajnal” elnevezése és az ezzel összefüggő is-

<sup>144</sup> Bálint Sándor: *Sacra Hungariae* i.m. 27.

<sup>145</sup> Ezúton köszönöm Szilvay Ingrid figyelmét, e példa európai ismeretének párhuzamára.





A vilniuszi várkapu Litvániában

tenasszonykép és a hozzá tartozó nagy népi kultusz, amit leginkább a csíksomlyói búcsú ünnepélyességéhez lehet tömeg méreteiben hasonlítani.

A litvánok már az 1300-as években győzedelmes harcokat viseltek a lengyelekkel, az oroszokkal és az Aranyhorda tatáiraival szemben. Az utóbbiak súlyos és rabló betöréseikkel az erdélyi magyarságnak is egészen az 1800-as évekig sok gondot és szomorúságot okoztak. A litvánok a határaikat, ha rövid időkre is, de egészen a Fekete tengerig kiterjesztették. Gazdagodásuk következtében kezdték el építeni Vaitiekus Adalbertas Taboras püspöksége idején (1491-1507) Vilniusz várfalát, amit 1522-ben fejeztek be. A várfal nagysága majdnem megfelelt Krakkó hasonló méretű várfalának. Braun és Hogenberg nagy világ atlaszában mint „Vilnia, Lítvania Metropolis” szerepel (1550). A város öt ka-

puval épült meg, az akkor szokásos égtájak szerinti beosztásban (4+1). Ezek közül kiemelkedett a keleti kapu, amihez kultuszok kapcsolódtak. A kultuszok megjelenését megerősítette a kapuban elhelyezett „Mária”, „Hajnal asszony”-kép (Ausros), melynek története a homályos múltba vész. A levéltárak és krónikák nagyon szűkszavúak. A városba települt karmeliták könyvtárának kéziratai között emlék szól arról, hogy a képet 1363-ban Algirdas litván fejedelem zsákmányolta a legyőzött tatároktól és megajándékozta vele feleségét, Juliannát, aki ortodox rítusú keresztény volt. Már az új várfal építése előtt 1431-ben a keleti kapuban függött.

Károly atya a vilniusi karmeliták főpapja idején a képhez kétoldali szűk lépcsőt építettek. Ezeken a lépcsőkön a hívek térden lépegetve közelítették meg a kegyképet, hogy ott gyertyát gyújtsanak vagy olajat töltsenek a mécsesekbe. A kapu és a kegykép minden nagy népünnepély része volt. A kapu alatti átvonuláskor a papság megáldotta az átvonulókat.

1773-ban XIV. Kelemen pápa két bullában nyilvános zarándokhelynek ismerte el. VI. Pius-tól „Altare Privilegium Defunctis” címet kapott 1775-ben.

A városlakók és az átutazók (a pályaudvar ma a közelében van) az „ausros vartai” alatt mindig levették a kalapjukat. 1785-ben a városi előljáróság határozatot hozott, hogy a zsidók, szokásaikkal ellentétben nem ácsoroghatnak a kapu alatt, nem intézheték ott az ügyeiket, s ha útjuk arra vitt, kötelesek voltak a kalapjukat levenni.

I., vagy Nagy Péter alatt Litvánia az Orosz Birodalom része lett és *rendelet született a történelmi helyek lerombolásáról*, amit 1800–1805 között végre is hajtottak. *A hívők testiükkel védelmezték a helyet*, egész napos litániákat szerveztek, éjjel-nappal folyt az imádkozás a kapunál. Sok próbálkozás történt, hogy a kép elkerüljön a helyéről, de csodák folytán ez nem sikerült.<sup>146</sup>

A litván nép világképében az «ausra» a hajnal asszony, a szanszkrit vora, a germán Göttin der Morgenrothe, a régi szlávok «uzra»-jának felel meg. A hajnalcsillag jelzi a közeledő nap útját. Megjelenését a madarak jelzik, elsőként a kakasok.<sup>147</sup> A magyar gyermekjátékban is a kérő így mutatkozik be és köszön a leányos háznál: „Kakas isten! Jónapot!”

A kakas nyilvánvaló hím-szimbólum és magával a hajnalban feljövő Nappal azonosul. Félreértés lenne

<sup>146</sup> Srinkskas 1999

<sup>147</sup> Prané 1988:68



A vilniuszi városkapu feljárójában a „Hajnal asszony” AUSROS VARTAI képe,  
BALRA: „restaurálás” előtt és JOBBRA: „restaurálás” után. A hívek nem engedték eltüntetni a szovjet megszállás alatt sem.

azonban, ha magával a hajnal fogalommal azonosítanánk. A kettő nagyon könnyen összekeverhető, amiben közrejátszik az egyház Krisztus szimbóluma is, aki a nappal azonosul, mint a „világ világossága”. Maga a „hajnal hasadása” eredetileg a szülő asszony csodája, aki az örökkévalóság sötétségéből az új életet, az új napot, az új világosságot szüli meg. Ez nagy különbség! Így jelenik meg nemcsak a kisázsiai Catal Hüyükben, majd Mezopotámiában, hanem Nut személyében Egyiptomban is. A menny istennője Nut szüli meg ugyanis az újjászülető napot Horusz személyében. Krisztus alakjának az anya felmagasztalása elé helyezése a jóval későbbi évezredek már patriarchalis, azaz férfiközpontú időszakunk sajátossága. Ezt a jelen képzetet fejezi ki a következő megfigyelés:

„A felkelő nap várása a csíksomlyói búcsún korántsem egyedülálló jelenség a magyar hagyományban. A pünkösdi hajnallal eljövő Szentlélek Isten tisztelete más búcsújáró helyeinken is megvolt, vagy napjainkban is megvan. Bálint Sándor szerint a hajnalvárás megvolt Boldogasszony, Andocs,

Vodica, Máriapócs, Csatka búcsúin. Budapesten, az Alsó-Víziváros templomában mai napig nyitva tartják a pünkösdre virradó éjszaka a templomot, s megtartják a pünkösdi hajnali Szentlélek-misét. Háromnapos szentségimádás kezdődik ekkor.

A felkelő nap ez esetben a Szentlélek Isten szimbóluma. Csíksomlyón a néphagyományból is jelezhetőek le adatok a nap-Isten (Szentlélek, Szentháromság, Eucharisztia) összefüggéséről. A Salvator-kápolna fő oltárán is ott van a sugárzó napkorong, benne az IHS monogrammal, utalva erre az összefüggésre. A ditróiak szerint az áldott napban a Szentháromságot lehet látni. Ugyanakkor a nap Mária szimbólumként sem ismeretlen.”<sup>148</sup>

A fentiekből világosan látszik, az eredeti képzet elhomályosulása és az újabb kialakulása. Ezúttal a képzetek eredeti megfogalmazását igyekeztünk tetten érni, tehát figyelmünket nem kerülhette el azok időbeni átváltozása.

<sup>148</sup> Bálint-Barna 1994:206

## Összefoglalás

A Nagyboldogasszony: Anya/Leány kettőssége – mint azt korábban megfogalmaztuk – kozmikus tartalmú: a menny/föld kettősség egysége. A kettősség első részének mennyei párhuzamában az Anya a személytelen anyagi Természet virtuális (nem valóságos) személyisége (szellemisége): a *Nagyboldogasszony*. A másik része *Kisasszony leánya a megszemélyesült mennyei istenasszony: a Boldogasszony*. Földi párhuzama a gyermeket váró fiatal nő (meny, menyecske, menyasszony). A mitológiai és a nyelvi párhuzam a két tér-idő (az örökkévalóság időtlensége és a földi létezés időhöz kötöttsége) összefüggésének erős bizonyosságát és rendkívüli régiségét is fölmutatja!

Ezt a Nagyboldogasszonyt és leányát mutatuk be, ismerhettük meg Kárpát-medencei vizsgálódásaink mennyei segítő, büntető és rontó alakváltozataiban, növényeiben és állataiban, településeinek szellemiségében, gyerekjátékok szövegeiben, fennmaradt kultuszainkban, majd legutóbb fohászokat tartalmazó varázs-szövegeinkben, apokrif imáinkban. A kozmikus istenasszonyok anya/leánya egység másik részét: földi párhuzamuk a lakodalmi és a temetési szertartás természeti-törvényes folyamatában. A leányt a Mennyek Királynőjeként, az éjszaka sötétségében és átváltozott menyasszonyi-menyecske (asszony) személyességében,

aki „áldott állapotban” a boldogasszony ágyát fogja feküdni.

A halottat, a párhuzamos temetési szertartásban, aki anyjához térhet vissza, akitől újjászületését várhatja.

A keresztény (Boldogságos) Szűz Mária istenasszony ezzel szemben földi leány, akit az égi Atya választ ki égi és földi Fia anyjává. Az égi Szent Lélek nemzi az Úr által kiválasztott földi leányt, aki az égi Isten Fiának Szent Anyja (Mária) lesz és aki, az örökszűz anyját Máriát, a földi halála után az Égbe viszi föl és az Egek Királynőjévé koronázza.

A tartalmi és így értelmi különbség a kereszténység előtti és a keresztény magyar istenasszony között a *menny* (sötét és női) valamint az *ég* (világos és férfi) fogalmak nyelvi-, és ebből következő eszmei, értelmezési különbözőségéből adódik.

A *menny* és *ég* fogalmak a korszerű katolikus gondolkodás szerint ma már kozmikus és teológiai értelemben magyarázhatók, ami eddig nem történhetett meg. A korábbi latin *caelum*, -i semleges szó volt az, amit az egyház hittérítés alatti vezetői helyesnek tartottak a menny és ég fogalom együttes kiváltására. E munkában en-



Mária-Szófia ábrázolása oxfordi kódexben, az 1100-as évekből, oroszlanos trónon, a sámánhit emlékére utaló madárral

nek a szemléletnek ma már az elfogadhatatlanságát is bizonyítottuk. Ugyanakkor rendelkezésre áll véleményünk szerint a két fogalom kozmikus magya-

nak a szemléletnek ma már az elfogadhatatlanságát is bizonyítottuk. Ugyanakkor rendelkezésre áll véleményünk szerint a két fogalom kozmikus magya-

rázatának megfelelő értelmezése mind a magyar hagyományok magyarázatának elősegítésében, mind az egyház dogmatikai értelmezésének kielégítő megoldásában.

Az Isten Fia kiválasztott Anyjának az antikvitásból származó női elve a kereszténységben (rejtetten) Mária nevében található. A szó valójában *mare, meer = tenger* jelentésű. A tenger képzet a pszichiátriai gyakorlatban éjszaka, öröklét, sötétség jelentésű. Ez a kifejezés számtalan esetben meg is található a fényt, azaz fiút fogadó Szűz Mária középkori szimbólumaként: „Stella Maris”

(Tenger csillaga). Szűz Mária ebben az értelemben teljesen azonosul a magyar Boldogasszony képpel, ezért is kapott különleges figyelmet a római kereszténység vezető papsága, elsősorban Szent Gellért előtt. Ennek az azonosságnak a legszebb és korai emléke volt Szent István ország és korona felajánlása Mária oltalmába. Ábrázolt alakja is igen korán megjelent (1200 körül) az 1188-as tűzvész után újjáépített esztergomi székesegyház híres nyugati kapujának timpanonján, Szent István és Szent Adalbert között.

A dogmatikai következetesség a (pogány) világkép női (mennyei) és a (keresztény) világkép férfi (égi) különbözőségéből származik,

ami fontos és lényeges kortörténeti összefüggést hordoz: *A magyar Nagyboldogasszony képzet őseurópai eredete ezredévekre visszamehető nyelvi eredetű emléket, szemben a kereszténység későbbi, de már ott is – a magyar hittérítés idejében – 1000 éves Mária képzeteivel. A nyelvben megőrződött korábbi képzet keresztény megőrzésében a fenn-*

maradt magyar nyelv és a szokáshagyományok valamint a katolikus egyház vezetőinek megértő készsége működött közre, ami el nem múló érdeme a keresztény egyháznak.

A táblázatosan feltárt összefüggések világosan mutatják mind a két keresztény vallásban, mind ezek magyar vonatkozásaiban a Mária- és Boldogasszony-kultuszok részleteiben különböző, de végző soron összeegyeztethető vonásait.

Lakodalmi és temetési szertartásaink párhuzamosságának bemutatása hitelesen bizonyítja Viski

Károly „a halál lakodalmom” évszázados felismerésének hitelességét. Mindkét szertartás tárgyi kultúrájának teljesen újszerű, számítógépes vizsgálata indulhat meg a továbbiakban, melyre eddig semmi lehetőség nem volt, ilyen tervek az intézményekben sehol nem készültek. Az ország hagyományos művelődési fejlesztése csak hasonló vizsgálatokkal alapozható meg. Jelen kibővített kötet lényegében sokoldalúan átfogó bizonyítást nyújt hagyományaink hiteles értelmezéséhez és újjárendezéséhez. Műzeumaink tele vannak feldolgozatlan, rosszul kezelhető, összehasonlításokra alkalmatlan leírásokkal, anyagokkal, melyek sürgős feldolgozásokra várnak.



Nagyboldogasszony,  
Kátai Mihály színes ceruzarajza, (2000)

A magyar Nagyboldogasszonyhoz hasonlóan a bizánci ortodox liturgia az antikvitás ősi előzményei talaján maradvá fogalmazza meg magának Mária személyében új Istenanya képét. A római egyház teljesen új, de szinte a neolitikumban gyökerező gon-

<sup>149</sup> Franz von M.M. 1992:38

dolkozás mitológiáját újítja föl (pl. Hekaté hármas női alakját a középkor Mária képzetében).

A modern pszichológia egyik kiválósága írja: „Vallásunkban egy istenatya-alakot tisztelünk, aki fiában Krisztusban emberré lett. Ez az atyaisten «humanizálódását» hozza magával. A kereszténység előtti földközi-tengeri kultúrában arra utaló támpontokat találunk, hogy az anyaistennő is emberre szeretne válni olyan alakban, amely mintegy a leánya – ez azonban nem következett be a hivatalos vallásban. Az anyaistennő fejlődése elakadt, elnyomták, idővel Szűz Mária tiszteletében bukkant fel, ám jelentős szellemi fenntartásokkal és óvatossági rendszabályokkal földies aspektusaival szemben. Ismét teret engedtek neki, de csak olyan mértékben, amennyire azt a férfiszellem jóváhagyta. Kultúránkban az antik anyaisztenség sötét aspektusa még nem merült fel újra: *emiatt a nőiségről alkotott képzetünkhöz kétség tapad, mert természetesen hiányzik valami, ami lényegéhez tartozik.*”<sup>49</sup>

Von Franz gondolatai visszavisznek bennünket a Nagyboldogasszony/Kisasszony magyar anya/leánya képzetünkhöz, amiben úgy tűnik továbbgondolási lehetőségek rejlenek.

A vizsgálódásaink során jelentős eredmények születtek a hajnal asszony foganása és szülése természeti élményen alapuló szimbólumrendszerének felismerésében. E képzetek igen széleskörűen áthatják a női tevékenység és szertartásos átváltozás tulajdonságából eredő magatartáskultúra közösségi funkciójának kifejlődését, ami összefüggéseiben eddig teljesen ismeretlen, feltáratlan. Mindez a legszorosabban kapcsolódik a két ősi istennő: Anya és

leánya: a Nagyboldogasszony és a Boldogasszony (Kisasszony) szerepköréhez és tulajdonságaihoz.

Meggyőződésünk, hogy a felnőtté váláshoz szükséges nemi szerepek korszerű újraértékelése és pedagógiai újrafogalmazása egész Európa számára egyike a legsürgetőbb társadalmi tennivalóknak. Az „istenasszonyok” példamutató szerepköre és tulajdonságaik újrafogalmazása szemmel láthatóan a keresztény egyházaknak is központi kérdésévé vált. Nem maradhatunk ki most sem új megoldások megkereséséből.

Összefoglalónk először mutatja fel hagyományaink összefüggő természeti megalapozottságát és a hittérítésben szerzett őseurópai kultúra keresztény sajátosságainak különbözőségét, azonosságainak lehetőségét, mely további fejlesztésekre is ad előre vetített gondolatokat. A keresztény egyház világosan érzi a női szerepkör és tulajdonsá-

gok szükségszerű megújítását. A Nagyboldogasszony, Kisasszony és Fiúgyermek hármasság olyan erőssége a magyar hagyományoknak, amihez Európában jelenleg nem ismerünk hasonlót. Ráadásul ez a Mettercia-hármas mélyen benne rögződik nagyszerűen összeegyűjtött és rendelkezésre álló hagyományainkban. Az elmúlt századok bizonyítják mindez összeegyeztethető a keresztény eszmeiséggel is.

Ósvallásunk megismerésében úgy érezzük megtettük az első lépéseket az óriási szellemi és társadalmi megújulást felszabadító lehetőségek hiteles felmutatására. Az igazi munka csak ezután kezdődik. Nemcsak a magunk számára, hanem, mint egykor tettük: a megújuló Európa számára is kell tudjunk újat mondani. S talán nincs szebb, ha mindezt a saját szellemi valóságunkból merítjük.



Albrecht Dürer metszete:  
Szűz Mária a kiseddél a holdsarlón

## Függelék

### 1. FEHÉRLÓFIA (Magyar népmese\*)

Egyszer volt, hol nem volt, még az Óperenciás tengeren is túl volt, volt a világon egy fehér ló. Ez a fehér ló egyszer megellett, lett neki egy fia, azt hét esztendeig szoptatta, akkor azt mondta neki:

- Látod, fiam, azt a nagy fát?
- Látom.
- Eredj fel annak a legtetetejébe, húzd le a kérgét.

A fiú felmászott, megpróbálta, de nem tudta megtenni. Akkor az anyja megint szoptatta hét esztendeig, megint felküldte egy még magasabb fára, hogy húzza le a kérgét. A fiú le is húzta.

Erre azt mondta neki a fehér ló:

- No, fiam, már látom elég erős vagy. Iát csak eredj el a világra, én meg megdöglöm.

Azzal megdöglött. A fiú elindult világra. Amint ment, mendegélt, előtalált egy rengeteg erdőt, abba be is ment. Csak bódorgott, csak bódorgott, egyszer egy emberhez ért, ki a legerősebb fákat is úgy nyűtte, mint más ember a kendert.

- Jó napot adjon Isten! - mondja Fehérlófia.
- Jó napot te kutya! Hallottam hírét annak a Fehérlófiának, szeretnék vele megbirkózni.
- Gyere no, én vagyok.

Megbirkóztak. De alig csavarított Fehérlófia Fanyúvón, mindjárt a földhöz vágta.

- Már látom, hogy erősebb vagy, mint én, - mondja a Fanyúvó. - Hanem tegyük össze a kenyérünket, végy be szolgálatodba. - Fehérlófia befogadta, már itt ketten voltak.

Amint mennek, mendegélnek, előtalálnak egy embert, aki a követ úgy morzsolta, mint más ember a kenyeret.

- Jó napot adjon Isten! - mondja Fehérlófia.
- Jó napot, te kutya! Hallottam hírét annak a Fehérlófiának, szeretnék vele megbirkózni.
- Gyere no, én vagyok!

Megbirkóztak. De alig csavarított Fehérlófia Kőmorzsolón hármát-négyet, mindjárt a földhöz vágta.

- Már látom, hogy teellened nem csinálhatok semmit - mondja Kőmorzsoló. - Hanem, tudod mit, végy be szolgálatodba, hű szolgád leszek halálig.

Fehérlófia befogadta; már itt hárman voltak. Amint mentek, mendegéltek, előtaláltak egy embert, aki a vasat úgy gyúrta, mint más ember a tésztát.

- Jó napot adjon Isten! - mondja neki Fehérlófia.
- Jó napot, te kutya! - Hallottam hírét annak a Fehérlófiának, szeretnék bele megbirkózni.
- Gyere no, én vagyok!

Sokáig birkóztak, de nem bírtak egymással. Utoljára Vasgyúró gáncsot vetett, földhöz vágta Fehérlófiát, erre ez is megharagudott, felugrott, s úgy vágta a földhöz Vasgyúró, hogy majd oda ragadt. Ezt is szolgálatába fogadta; már itt négyen voltak.

Amint tovább mennek, mendegélnek, rájok esteledett, ők is megtelepedtek, kunyhót csináltak. Másnap azt mondja Fehérlófia Fanyúvónek:

- No, te maradj itt, főzz kását, mink elmegyünk vadászni.

Elmentek. De alighogy tüzet rakott és a kásafőzéshez hozzáfogott Fanyúvó, ott termett egy kis ördög; maga nagyon kicsi volt, de a szakálla a földet érte. Fanyúvó nem tudott hova lenni ijedtében, mikor meglátta, hát még mikor rákiáltott:

- Én vagyok Hétszűnyű Kaponyányimonyók, add ide azt a kását, ha nem adod, a hátadon eszem meg!

Fanyúvó mindjárt odaadta. Hétszűnyű Kaponyányimonyók megette, azzal visszaadta az üres bográcsot. Mikor hazajöttek a cimborák, nem volt semmi enni való, megharagudtak, jól eldöngették Fanyúvót, de az nem mondta meg, hogy mért nincs kása.

Másnap Kőmorzsoló maradt otthon. Amint kezdte főzni a kását, odament őhöz is Hétszűnyű Kaponyányimonyók, és kérte a kását:

- Ha ide nem adod, a hátadon eszem meg! - De Kőmorzsoló nem adta, Hétszűnyű Kaponyányimonyók sem vette tréfára a dolgot, lenyomta a földre, hátára tette a bográcsot, onnan ette meg a kását.

Mikor a többi három hazafelé ment, Fanyúvó előre nevette a dolgot, mert tudta, hogy Kőmorzsolótól is elveszi a kását Hétszűnyű Kaponyányimonyók.

Harmadnap Vasgyúró maradt otthon.

\* Arany László: Magyar Népmesék. Móra Ferenc k.1979:78.

De a másik kettő se neki, se Fehérlófiának nem kötötte az orrára, mért maradtak két nap kása nélkül.

Ahhoz is odament a Hétszűnyű Kaponyányimonyók, kérte a kását, s hogy nem adta, a meztelen hasáról ette meg. Amint a többi három hazajött, ezt is jól elpáholták.

Fehérlófia nem tudta, mért nem csinált egyik se kását. Negyednap maga maradt otthon. A többi három egész nap mindig nevette Fehérlófiát, tudták, hogy ahhoz is odamegy Hétszűnyű Kaponyányimonyók. Csakugyan oda is ment, de bezzeg megjárta, mert Fehérlófia megkötözte szakállánál fogva egy nagy fához.

Amint a három cimbora hazaért, mindjárt feltálta a kását. Amint jóllaktak, megszólalt Fehérlófia:

- Gyertek csak mutatok valamit.

Vezette volna őket a fához, amelyikhez Hétszűnyű Kaponyányimonyókat kötötte, hát látja, hogy nincs ott, hanem elvitte a fát is magával.

Mindjárt elindultak a nyomon. Mindég mentek hét nap és hét éjjel, akkor találtak egy nagy lyukat, amelyen a másvilágra ment le Hétszűnyű Kaponyányimonyók. Tanakodtak, mitévők legyenek, utoljára arra határozták, hogy lemennek.

Fanyűvő font egy nagy kosarat, csavart egy hosszú gúzszt a faágakból, s azon leeresztette magát. De meghagyta, hogy húzzák fel, ha megrántja a kötelet. Alig ért le negyedrészt a mélységnek, megijedt, és felhúzatta magát.

- Majd lemegyek én - mondja a Kőmorzsoló. De harmadrésztől az útnak ő is visszahúzta magát.

Azt mondja a Vasgyúró:

- Ejnye, be gyávák vagytok! Eresszetek le engem! Nem ijedek én meg ezer ördögtől sem!

Le is ment fele útjáig, de tovább nem mert, hanem megrángatta a gúzszt, hogy húzzák fel.

Azt mondja a Fehérlófia:

- Eresszetek le engem is, hadd próbáljak szerencsét!

Bezzeg nem ijedt ez meg! Lement a másvilágra, kiszállt a kasból, elindult széjjelnézni. Amint így kódogrog előre-hátra, meglát egy kis házat, bemegey bele, hát kit lát? Nem mást, mint Hétszűnyű Kaponyányimonyókat. Ott ült a kuckóban, kenegette a szakállát, meg az állát valami zsírral; a tűzhelyen ott főtt egy nagy bogrács kása.

- No, manó - mondja neki Fehérlófia -, csak-hogy itt vagy! Másszor te a akartad az én kásámat megenni a hasamról, majd megeszem most én a tiédet a te hasadról.

Azzal megfogta Hétszűnyű Kaponyányimonyókat, a földhöz vágta, hasára öntötte a kását, úgy ette meg, azután kivitte a házból, egy fához kötötte, s odább ment.

Amint megy, mendegél, előtalál egy várat rézmezővel, rézerdővel körülvéve; odabent egy gyönyörű királykisasszonyt talált, aki nagyon megijedt, amint meglátta a felvilági embert.

- Mit keresel itt, felvilági ember, ahol még a madár se jár?

- Hát bíz én - felelt Fehérlófia - egy ördögöt kergettem.

- No, hát most jaj neked! Az én uram a háromfejű sárkány ha hazajön, agyonvág. Bújj el hamar!

- Nem búvok bíz én, megbirkózom vele én veled. Arra a szóra ott termett a sárkány.

- No kutya! - mondja Fehérlófiának, most meg kell halnod! Hanem viaskodjunk meg a rézszerűmön!

Meg is viaskodtak. De Fehérlófia mindjárt földhöz vágta a sárkányt, s levágta mind a három fejét. Azzal visszament a királykisasszonyhoz. Azt mondja neki:

- No, most már megszabadítottalak, királykisasszony, jere velem a felvilágra!

- Jaj, kedves szabadítóm - felel a királykisasszony -, van nekem idelent két testvérem, azokat is egy-egy sárkány rabolta el; szabadítsd meg őket, neked adja az édesatyám a legszebb leányát, meg a fele királyságát.

- Nem bánom, hát keressük meg.

Elindultak megkeresni. Amint mennek, találnak egy várat ezüstmezővel, ezüsterdővel körülvéve.

- No, itt bújj el az erdőben - mondja Fehérlófia -, én majd bemegeyek.

A királykisasszony elbújt, Fehérlófia meg megindult befelé. Odabent egy még szebb királykisasszonyt talált, mint az első. Az nagyon megijedt, ahogy meglátta és rákiáltott:

- Hol jársz itt felvilági ember, hol még a madár se jár?

- Téged jöttelek megszabadítani.

- No, akkor ugyan hiába jöttél, mert az én uram egy hatfejű sárkány, ha hazajön, összemorzsol.

Arra a szóra ott termett a hatfejű sárkány. Amint meglátta Fehérlófiát, mindjárt megismerte.

- Hej kutya - mondja neki -, te ölted meg az öcsémet, ezért meg kell halnod! Hanem gyere az ezüstszerűmre, viaskodjunk meg!

Azzal kimentek, soká viaskodtak, utóljára is Fehérlófia győzött, földhöz vágta a sárkányt, levágta mind a hat fejét. Azután magához vette mind a két királykisasszonyt, s így hárman útnak indultak, hogy a legfiatalabbat is megszabadítsák. Amint mennek mendegélnek, találnak egy várat aranymezővel, aranyerdővel körülvéve. Itt Fehérlófia elbújtatta a két királykisasszonyt, maga meg bement a várba. A királykisasszony majd meghalt csodálkozásában, amit meglátta.

- Mit keresel itt, ahol még a madár se jár? - kérdi tőle.

- Téged jöttelek megszabadítani - felelt Fehérlófia.

- No akkor hiába fáradtál, mert az én uram egy tizenkétfejű sárkány, aki ha hazajön, összevissza tör.

Alig mondta ezt ki, rettenetes nagyot menydörgött a kapu.

- Az én uram vágta a buzogányát a kapuba - mondja a királykisasszony - mégpedig tizenkét mérföldről. De azért ebbe a nyomba itt lesz. Bújj el hamar!

De már akkor ha akart volna, se tudott volna elbújni Fehérlófia, mert a sárkány betoppant. Amint meglátta Fehérlófiát, mindjárt megismerte.

- No, kutya, csakhogy itt vagy! Megölted két öcsémet, ezért, ha ezer lelked volna is, meg kellene halnod! Hanem, gyere ki az aranyszerűmre, birkózunk meg!

Nagyon soká viaskodtak, de nem tudtak semmi-re sem menni. Utóljára a sárkány bevágta Fehérlófiát térdig a földbe; ez kiugrik, belevágja a sárkányt derékig; a sárkány kiugrik, belevágja Fehérlófiát hónaljig; már itt Fehérlófia nagyon megharagudott, kiugrott, és belevágta a sárkányt, hogy csak a feje látszott ki, erre kikapta a kardját, levágta a sárkánynak mind a tizenkét fejét.

Azután visszament a várba, elvitte magával mind a három királykisasszonyt. Elérkeztek ahhoz a kosárhoz, amelyiken a Fehérlófia leereszkedett, próbálgatták minden módon, hogy férhetnének belé mind a négyen, de sehogy se boldogultak. Így hát

Fehérlófia egyenként felhúzta a három királykisasszonyt, ő maga meg várta, hogy őérte is eresszék le a kosarat. Csak várt, csak várt, három nap, három éjjel mindig várt. Várhatott volna szegény akár ítéletnapig is. Mert amint a három szolga felhúzta a három királykisasszonyt, arra határozták, hogy ők magok veszik el a három királykisasszonyt, s nem eresztek le megint a kosarat Fehérlófiáért, hanem otthagyják őt a másvilágon. Mikor Fehérlófia már nagyon megúnta a várakozást, kapta magát, elment onnan nagy búslakodva. Amint így vizsgálódik, meglát egy griffmadárfészket három fiókgriffmadárral; ezt nemcsak, hogy el nem szedte, de még betakarta a szűrével, maga meg bebújt egy bokorba. Egyszer csak jön haza az öreg griffmadár.

- Hát ki takart be benneteket? - kérdi a fiaitól.

- Nem mondjuk meg, mert megölnöd.

- Dehogyan bántom! Nem bántom én, inkább meg akarom neki hálálni.

- No, hát itt fekszik a bokor mellett, azt várja, hogy elálljon az eső, hogy levehesse a szűrét rólunk.

Odamegy a griffmadár a bokorhoz, kérdezi Fehérlófiától:

- Mivel háláljam meg, hogy megmentetted a fiaimat?

- Nem kell nekem semmi - felelt Fehérlófia.

- De csak kívánj valamit; nem mehetsz úgy el, hogy meg ne háláljam.

- No, hát vigy fel a felvilágra!

Azt mondja a griffmadár:

- Hej, ha ezt más merte volna kívánni, tudom, nem élt volna egy óráig; de neked megteszem; hanem eredj, végy három kenyeret, meg három oldal szalonnát; kösd a kenyeret jobbról, a szalonnát balról a hátadra, s ha jobbra hajlok, egy kenyeret, ha balra hajlok, egy oldal szalonnát tégy a számba. Ha nem teszel, levetlek.

Fehérlófia éppen úgy tett mindent, ahogy a griffmadár mondta. Elindultak azután a felvilágra. Mentek jó darabig, egyszer fordult a griffmadár jobbra, akkor beletett a szájába Fehérlófia egy kenyeret, aztán balra, akkor meg egy oldal szalonnát. Nemsokára megint megevett egy kenyeret meg egy oldal szalonnát, azután az utolsót is megette. Már látták a világot idefent, hát egyszer csak megint fordítja a griffmadár balra a fejét. Fehérlófia kapta a bicskát



ját, levágta a bal karját, azt tette a griff szájába. Azután megint fordult jobbra a madár, akkor a jobb lába szárát adta neki.

Mire ezt is megette felértek. De Fehérlófia nem tudott se té, se tova menni, hanem ott feküdt a földön, mert nem volt se keze, se lába.

Itt benyúl a griffmadár a szárnya alá, kihúz egy üveget tele borral. Odaadja Fehérlófiának.

- No - mondja neki -, amiért olyan jószívű voltál, hogy kezéd-lábad a számba tetted, itt van ez az üveg bor, idd meg.

Fehérlófia megitta. Hát lelkem teremtette - tán nem is hinnétek, ha nem mondanám -, egyszerre kinőtt keze-lába! De még azonfelül hétszer erősebb lett, mint azelőtt volt.

A griffmadár visszarepült az alvilágba. Fehérlófia meg útnak indult, megkeresni három szolgáját. Amint megy, mendegél előtalál egy nagy gulyát. Megszólítja a gulyást:

- Kié ez a szép gulya, hé?

- Három úré: Vasgyúró, Kőmorzsoló és Fanyűvő uraké.

- No, hát mutassa meg kend, hol laknak.

A gulyás útba igazította, el is ért nemsokára a Vasgyúró kastélyához, bement belé, hát majd elvette a szeme fényét a nagy ragyogás, de ő csak ment beljebb. Egyszer megtalálta Vasgyúrót, aki mikor meglátta Fehérlófiát, úgy megijedt, hogy azt se tudta, leány-e vagy fiú. Fehérlófia megfogta, kihajította az ablakon, hogy mindjárt szörnyethalt. Azután fogta a királykisasszonyt, vezette Kőmorzsolóhoz, hogy majd azt is megöli, de az is meg Fanyűvő is meghalt ijedtében, mikor megtudta, hogy Fehérlófia feljött a másvilágról. Fehérlófia a három királykisasszonyt elvezette az apjokhoz.

Az öreg király rettenetesen megörült, amint a leányait meglátta. S hogy megtudta az egész esetet, a legfiatalabbat a Fehérlófiának adta fele királyságával együtt. Nagy lakodalmat csaptak, s még máig élnek, ha meg nem haltak.

## 2. AZ INGUS FEJEDELEM ÉS HÁROM FIA.

Kaukázusi ingus népmese.

A Fehérlófia-típusú meséket a magyar kutatás a legrégebb mese- emlékeink közé sorolja. Szerkezeti párhuzamai elsősorban a rokon török népeknél fordul elő. E mesében a főhős: „a fejedelem fia”. Az elnevezés hangsúlyosan patriarchális időből származik. Ez a hangsúly kifejezheti az olyan régiségét is, amikor a megnevezést külön nyomatékkal kellett megjelölni, ami mögött az anyját is sejtethjük. Megerősíteni látszik ezt a megfigyelésünket a leányok megmentése és ebben a mesében az alsó világbeli öregasszony segítő készsége is, valamint a Hím sas és az Anyasas sajátos szerepköre és viszonyuk a „fejedelem fiához” és viszont.

„Réges-régen, a messzi múltban, kilencvenkilenc hegyen túl, ahol a tenger hullámai egymásnak rontva sírnak, a hol a sziklabércetek egymásnak csapódva villámokat szikráznak, – élt egy fejedelem a három fiával. Nagy kertje volt. Nappal a kert fényben fürdött, ragyogott. Éjszaka a nap sugaraival vetélkedve egy fa ragyogta be a kertet. Réz ágai voltak és arany levelei. Valamiféle láthatatlan, ismeretlen erő minden éjszaka leszaggatta a leveleit és a fejedelem semmit se tehetett ellene. A legidősebb fia egyszer azt mondja a fejedelemnek:

– Apám, én kimegyek megvédem a fát.  
– Eredj, – felelte az apja –, de vigyázz, el ne aludj!

Kiment a legidősebb fiú, őrizte a fát. Éjfélkor hirtelen nagy szél támadt, az eget teljesen ellepték a felhők. A fejedelem fia, attól való félelmében, hogy a szél elragadja őt, a fa törzsébe kapaszkodott. Eközben azonban a gonosz erő elragadta az arany leveleket.

– Megtudtad-é, hová tűnnek a levelek? – kérdezte a fejedelem legidősebb fiát, amikor az reggel viszatért.

– Elaludtam és senkit se láttam, – felelte a fiú.

A következő éjszaka a fejedelem középső fia azt mondja:

– Ma, apám, én megyek őrizni a fát!  
– Eredj –, mondta az apja, – de vigyázz, el ne aludj!

Éjfélkor hirtelen nagy szél kerekedett, az eget eltakarták a felhők. Megrémült a középső fiú, magára borította a ködmönét, megragadta a fa törzsét, avval elaludt. Amikor fölébredt, az arany levelek már nem voltak a fán.

– Megtudtad-é, hova lettek a levelek? – kérdezte a fejedelem a középső fiát.

– Mély álomba merültem, és senkit se láttam, – felelte a középső fiú.

A harmadik éjszaka azt mondja a legkisebbik fia az apjának:

– Ma apám, én megyek a fát őrizni!

– Ne tégy te is úgy, mint a bátyáid! – mondta az apja.

A harmadik éjszaka is nagy szélvihar támadt. Fölpattant a legkisebb fiú és birokra kelt a gonosz erővel, amelyik elborította felhővel az eget. A fiú háromszor ugrott föl a magasba és csapott le mindannyiszor a kardjával. Éjfélkor virradatig küzdött a gonosz erővel. A szél csak hajnalhasadtkor ült el, s derült ki az ég. És akkor a legkisebb fiú meglátta valakinek, annak az ismeretlen erőnek a fejét, fekete ujját a hatalmas karmaival, meg a vérnyomot, amelyik kifelé vezetett a kertből, amerre eltávozott. Reggel a fejedelem legkisebbik fia egyetlen szót se szólt senkinek, hanem fölfegyverkezett, és elindult a vérnyomot követve.

Az úton összetalálkozott egy emberrel, aki fákat tépett ki gyökerestől, összedörzsölte azokat a két tenyere között, porrá zúzta a fákat.

– Milyen csudadolgot művelsz? – bámult el a fejedelem fia.

– Amit én csinállok, nem csuda az. Csudát a fejedelem fia visz véghez! – felelte az ember, aki porrá zúzta a fákat.

- Én vagyok a fejedelem legkisebbik fia, legyünk jó barátok!

Tovább már együtt mentek és találkoztak egy emberrel, aki egy kortyra kiitta a tengert, aztán bámulta a víz nélkül maradt halakat és evvel múlatta magát.

- Ez ám a csuda! - bámult el a fejedelem fia.

- Ez nem csuda, - felelte az ember, aki egy kortyra kiitta a tengert. - Csudát a fejedelem fia visz végbe!

- Én vagyok a fejedelem legkisebbik fia, legyünk jó barátok!

És folytatták az utat most már hármásban. Az úton újabb emberrel találkoztak, aki földobta a kucsmáját, rálőtt, aztán elkapta a golyót is, meg a kucsmáját is.

- Ez ám a csuda! - bámult el a fejedelem fia.

- Ez nem csuda. Hanem a fejedelem fia! - az aztán a csuda! - felelte emez.

Mind a négyen összebarátkoztak, és folytatták az útjukat a véres nyomon. Eljutottak egy a földben tángoló nyíláshoz. A vérnyomok ide vezettek.

- Én lebecsátkozom, ti pedig verjetez itt sátrat és várjatok rám, - mondta a fejedelem fia.

A Fanyűvő tűzifát hordott, a Kucsmaalövő vadászott, a Tengerivó halászott, a fejedelem fia meg leereszkedett a hasadékba.

Hatalmas erdőbe jutott, s az erdő közepén nagy tisztás volt, a tisztáson pedig tiszta forrás.

„Valakinek jönnie kell erre a forrásra” - gondolta magában a fejedelemfi.

És csakugyan, kisvártatva szépséges leány jött a forráshoz, két kancsóval. A leány sokáig sírdogált, aztán megmerítette a kancsókat és elment.

Eljött a leány másodszor is. Fölsírt megint, aztán megmerítette a kancsókat és visszafordult. Akkor a fejedelemfi előjött a rejtekéből és megszólította a leányt:

- Miért sírsz? Ki bántott téged?

- Hárman voltunk nővérek a felső világban, - felelte a leány. - Az apánk padcsah (padiisah) volt. Egyik éjszaka háromfejű sas ragadott el bennünket a bástyából és ebbe a világba hozott le. Hogy ne unatkozzunk, minden éjszaka arany falevelet hordott nekünk. Tegnap úgy tért vissza, hogy egyik feje és egy ujja hiányzott. A nővéreim az ölükbe fektették a megmaradt két fejét, ülnek mellette és sír-

nak, én pedig hordom nekik a vizet. Amikor a víz elfogy, a sas fölkapja a fejeit és halálra rémíti a nővéreimet.

- Te, mond meg a sasnak, hogy nem bírsz több vizet vinni és kérdezd meg tőle: - Mi lenne képes megölni téged? - mondta a fejedelemfi.

- Hogy merném ezt megtenni? - kérdezte ijedten a leány.

- Ne félj, nem lesz semmi bajod.

A leány hangos sírással vitte haza a vizet. Belépvé a házba megkérdezte:

- Nem tudok többé vizet hozni. Mi tudna megölni téged?

- Ha! Ha! - Kacagott nagyot a sas, - ti a halálotmat várjátok! Abból nem lesz semmi! A ti leszármazottaitok is előbb meghalnak, mint én, - mondta a sas.

- Hét hegyen túl van egy bárány, amelyik annyi szénát képes fölfalni, amennyit hatvanhárom kasszás levágott. Ebben a bárányban van egy nyúl, abban van egy kacsza. A kacsában három fióka - az én lelkeimmel.

A vízhordó leány kiment a forrásra és elmondta a fejedelemfinek a sas mondókáját.

Elindult a fejedelemfi hét hegyen túlra. Odalopózott a bárányhoz amelyik aludt, miután fölfalta a szénáját. Háromszor tizenöt könyöknyire ugrott föl és rácsapott a kardjával. Abban a szempillantásban, amint lecsapta a fejét, kiugrott belőle a nyúl. A fiú a nyulat egy nyíllövessel leterítette, s amint a nyílvesző eltalálta a nyulat, kiszállt belőle a kacsza. Háromszor tizenöt könyöknyire ugrott föl a fejedelemfi és pontos célzással lenyilazta a kacsát. Széttépte, kivette belőle a három szurokfelete fiókat, s a kendőjébe csavarta őket.

Ment mendegélt, ismét megérkezett a forráshoz.

Kijött a forrásra a leány is. A szemeiből könny helyett vér patakzott. Amikor meglátta a fejedelemfit, nagyon megörült neki. A fiú átadta neki az egyik fiókat és azt mondta:

- Amint hazaérsz, öld meg ezt, és figyeld meg, hogy érzi majd magát a sas?

A leány hazament és csakhamar visszatért. Azt mondta, úgy látszik, a sas kimúlt, megdöglött.

A fejedelemfi elment a hasadékhoz, és megrázta a kötelet. Elsőnek felhúzták a legidősebb nővért, aztán a középsőt. A legkisebb azt mondta:

- Ki tudja, mifélek a te barátaid, jobb azért, ha előbb téged húznak föl.

- Nem, - felelte a fiú, - ők nem tesznek rosszat, eredj csak te!

- Vedd ezt a gyűrűt, hátha mégiscsak történik valami, - mondta a leány. - Ha mégis rászédnek és te itt ragadsz, akkor pénteken délben itt megjelenik három paripa. Ha eléred a fehéret, a felső világban találsz magad; ha a vöröset éred, itt maradsz; ha pedig a feketéhez, az alsó világba kerülsz.

A legkisebb lány volt a legszebb.

Amint meglátták, a fejedelembi társai döntöttek:

Ha fölvonjuk a fejedelembi, magához veszi a lányokat, nekünk semmi se jut.

Avval lehajították a kötelet a hasadékba és a lányokkal együtt eltávoztak.

Pénteken a fejedelembi előtt három, tüzet fújó paripa jelent meg: az orrlukaikon olyan színű láng csapott ki, mint amilyen színűek a lovak voltak.

Akárhogy próbálta elkapni a fejedelembi a fehér paripát, sehogyse bírta. A feketét érte el, és az alsó világban találta magát.

Odament a falu szélén álló száklýához (kunyhóhoz).

- Ó, haljak meg, nem téged szült anyád! Akinek nincs fia, fiú érkezik ahhoz! - ezekkel a szavakkal lépett elébe a száklýából az öregasszony.

- Éhes vagyok öreganyám, adj ennem! - mondta a fiú.

Az öregasszony keservesen zokogott e szavak halatán.

- Mért sírsz? - kérdezte a fejedelembi fia.

- Nincs vizem! Egy szarmak (szörny) elfoglalta a patakot, és ha naponta nem visznek neki egy-egy leányt, nem ad vizet! Ma került sor a padcsah lányára, amíg ki nem viszik hozzá, nem ad vizet.

- Na, majd én elmegyek hozzá! - mondta a fiú.

Mind a tíz ujjára fölakasztott egy-egy vödört, és kiment a folyóra.

- Ne közelíts! - üvöltött a szarmak.

Hanem a fiú csak odament, megmerítette mind a tíz vödört, avval elindult visszafelé.

- Csak azért bocsátlak el, mert vendég vagy, de eszedbe se jusson többé ide jönni! - mondta neki a szarmak.

Az úton gyerekek játszottak. Mind odafutottak a fejedelembihez, kiitták az összes vizét. És fordult a fiú ismét vízért.

- Ide ne gyere! - ordított megint a szarmak.

Hanem a fiú csak odament, megmerítette a vödreit. Amint tart hazafelé, kacsák, libák csaptak le rá, kiitták az összes vizét. A fejedelembi harmadszor is elindult a patakra.

- Ne közeledj! - ordította a szarmak.

De a fiú megint csak vett vizet.

- Tehát harmadszor is idejössz. Megkíméltelek, mert vendég vagy. De ha még egyszer ide merészkedsz, fölfalak!

Amint a fiú ment visszafelé, a tehéncorda tört rá, és kiitta mind a tíz vödör vizet. Csak az egyik vödör alján maradt néhány csepp, azt vitte az öregasszonynak, aki tésztat gyúrt. A tészta a kevés víz miatt nagyon kemény lett. Akkor fogta a fiú megint a vödörket, s bár az öregasszony lebeszélte volna, elment még egyszer a patakra.

- Ne közeledj! - a szarmak fogcsikorgatva rohant rá és a pofájából kék lángnyelvek lövelltek ki.

A fejedelembi fia kardjával hatvanhárom darabra szabdalta a szarmakot, összekotorta a darabjait és kardját belevágva ezekkel a szavakkal szögezte földhöz: „Senki más ki ne húzhasson, csak aki leszűrt!” Avval megmerítette a vödreit és visszatért az öregasszonyhoz.

A megölt szarmakot látva mindenki elbámult.

- Annak, aki végzett a szarmakkal, odaadom a fele királyságomat, meg a lányomat! - mondta a padcsah.

„Én öltem meg a szarmakot!” tülekedtek a nagyhasú, nagybajuszú gazdagok, híres vitézek, hanem a kardot kihúzni egyik sem bírta.

- Aki nem képes kihúzni a kardot, az nem is végzhetett a szarmakkal, - mondta a padcsah. - Van-e még valaki a királyságomban, aki nem jelent meg a hívásomra?

A gyerekek elmondták, hogy csak egyetlen ember nem jelent meg, az öregasszony fia, aki vödörrel hordta a vizet a patakából.

A padcsah megparancsolta, hogy vezessék elébe. A fejedelembi odament, kisujjával kirántotta kardját, s amikor az hullott lefelé, még röptében a hüvelyébe csúszta.

A padcsah megmondta a fiúnak, hogy övé a fele királyság, s hogy mostantól ő már a veje lesz.

A fejedelembi azonban nem fogadta el. Elcsodálkozott a padcsah.

- Dehát akkor mi kell neked? Bármit, amit csak kérsz, megadjuk! - hulltak térdre a fiú előtt az emberek.

- Nekem föl kell jutnom a felső világba - felelte a fiú.

Mindenki lehorgasztotta a fejét.

- Ez nem áll módunkban drága vendég. De a Fekete hegyen sas fészkel. Annak a fiókáit rendszeresen fölfalja a kígyó. Ha megmented a sas fiókáit, ő biztosan megpróbál majd fölvenni téged a felső világba -, mondta a padcsah.

Fölkúszott a fiú a Fekete hegyre, elbújt a fészek alatt és kezdett várakozni.

Amikor meglátta, hogy kígyó csúszik fölfelé a sasfészkekhez, kardjával apró darabokra szabdalta. A fiókák hallván, hogy a kígyó mászik fölfelé, nagy lármát csaptak és az anyjuk meghallotta a sivalkodást, visszarepült a fészkére. A legkisebbik fióka látta, hogy a fiú fölszabdalta a kígyót. Ez azt mondta neki:

- Hamarosan itt lesz az anyánk, és ha meglát téged, fölfal. Gyere, rejtőzz el, a mi szárnyaink alatt.

Amint a fejedelemfi elrejtőzött, megjelent az óriási sas, a csőréből lángot lövellt. Amint meglátta a döglött kígyót, azt kérdezte a fiókáitól:

- Ki mentett meg benneteket, fiókáim?

- Ha nem teszel neki semmi rosszat, akkor megmondjuk - felelték.

- Nem bántom!

És akkor a fiókák megmutatták neki a fiút.

- Mire van szükséged - kérdezte az anyasas.

- Föl kell jutnom a felső világba, - felelte a fiú.

Nem sokat gondolkodott a sas és azt mondta:

- Nehéz dolgot kérsz tőlem: de ha minden „vak” jelzésemre egy-egy ökröt, meg egy hordó vizet adsz nekem, akkor én fölviszlek. Ha ezt nem tudod megtenni, akkor nem elég az erőm akkora útra.

A fiú fölmálházott a sas hátára hatvan ökröt, meg hatvan hordó vizet. És nekivágtak az útnak.

Amikor az anyasas megszólalt: „vak!” - a fiú oda dobott egy-egy ökröt, meg hordó vizet, - hatvan-szor egymás után. Amikor már nem voltak messze a felső világtól, elfogyott az ökör meg a víz.

„Vak!” - szólalt meg a sas, és a fiú levágta a bal láb ikraját, és a sas szájába hajította. - „Vak!” ismételte az anyasas, és a fiú odaadta a jobb láb ikraját is. Jelzett megint a sas, a fiú odaadta a bal karja izmát, következőre a másikat is. Amikor az anyasas ismét jelzett: „vak!” - a fiú megszólalt:

- Pusztuljon el apádnak hét embere! Semmim sincs már, hacsak magamat nem adom oda!

Csapott egyet szárnyaival az anyasas, ledobta hátáról az utasát, de csakhamar alászállt és visszahelyezte a fiút a hátára.

- Próbára akartalak tenni, téged, - mondta a sas, és hamarosan fönn voltak a felső világban.

Itt aztán az anyasas kiköpte a fiú húsát, és az egy szempillantás alatt odanőtt, ahonnan levágta a fiút.

Avval egymásnak köszönetet mondtak és elváltak. A fejedelem fia járta a falut.

- Ki fogad föl ingyen pásztort? Ingyen pásztor ki nek kell?

- Mi még pénzért se tudunk szerezni pásztort, - mondta egy gazdag ember, és megfogadta.

A fiú észrevette, hogy valami ünnepre készülődnek.

- Hová készültök? - kérdezte tőlük.

- Azon lányok mentőinek a lakodalmára, akiket valamiféle fekete erő elrabolt, - felelték neki. - Te talán nem hallottál erről?

- Ha megengeditek, veletek tartanék, - kérte őket a fiú. - Adnak talán nekem is valami ajándékot.

Amikor a fejedelem fia ócska ruháiban megjelent a lakomán, hát látja, hogy az ő egykori barátai mulatnak.

A padcsah legkisebb lánya rögtön meglátta a vendég ujján a gyűrűt, amit egykor ő ajándékozott neki.

- Nem ezek mentettek meg bennünket, hanem imé a megmentőnk! - mutatott rá a padcsah lánya a vendégre.

A fejedelem fia megölte gonosz barátait, magához vette a lányokat és elindult velük az ő hazájába.

Az idősebb lányokat feleségül adta bátyjaihoz, a legkisebbet elvette ő maga.

*Kés-kard ő közöttük,*

*Kecske-bárány mi közöttünk!*

## 3. A FEKETELÁB-TÖRZS ÚJJÁÉLESZTÉSI TÁNCA

Ez a történet arról szól, hogy egy alkalommal a vadászat nem sikerült. A vadászok a kialakult gyakorlatnak megfelelően a bölényeket a szakadék irányába egy-egy vonalban két oldalról szorították, terelték vonalaik közé. Ebben az esetben közvetlenül a szakadék elérése előtt a csorda futtában hirtelen oldalra fordult és mindkét irányba áttörték a terelő vadászok szorító vonalait. Néhány áldozattal megmenekültek. A törzs kezdett kétségbeesni a következmények miatt: nem lesz télire ennivaló.

Reggel, amikor az egyik indián leány vízért ment, meglátta a sziklán fölötte álló bölényeket. Fölszólított hozzájuk: „Ha idejönnetek, akkor egyikőtökhöz hozza mennék feleségül!” - kiáltotta feléjük. Néhányan próbálkoztak, de beleestek a szakadékba. Viszont áttört az indián leányhoz a bölények sámánja és azt mondta: „Nos, itt vagyok! Hozzám jössz tehát feleségül!” A leány tiltakozni próbált. A bölény azt mondta: „Mi betartottuk a szavunkat, te is tartsd be a tiédet!”

Másnap reggel keresi az indián család a leányt és az apja a nyomokból látta, hogy a leány elment egy bölénnyel. Elindult tehát a leány visszaszerzésére. Már jó ideje mendegélt, amikor elért a bölényúszatóhoz, ahol leült megpihenni. Feléje repült egy cifra madár, amiről tudta, varázsereje van. Elmesélte a madárnak, mi történt a leányával, aki elment egy bölénnyel, s kérdi, nem látta-e valahol? A madár mindjárt mondta: „Kicsit arrébb csodaszép lányt láttam a bölényekkel.” Erre az indián megkérte a madarat, menne el a leányhoz és mondaná neki, itt van az apja nem messze, az úszatónál, s várja őt.

A madár elrepült. A bölények éppen aludtak, amikor leszállt a leány mellett, s meghallotta a madártól apja érkezését és kívánságát. Nagyon meg-

ijedt, hogy a bölények megölik őt, ha megtudják, hogy az apja eljött érte. Közben a „bölény férje” is felébredt és odaszólt a leánynak: „Hozzál nekem vizet az úszatótól, mert nagyon szomjas lettem!”

Megkönnyebbülve ment el a vízért és ott találta apját, aki karon fogta és haza akarta vinni. A leány azonban azt mondja: „Nem lehet! Vissza kell mennem, mert megrohannak bennünket ezek a bölények és végünk van.” Apját otthagya és visszatért a vízzel. A bölény azonban megérezte rajta az idegen szagot, hogy indián közelében volt. Riasztotta a többieket, akik azonnal az úszatóhoz rohantak és rituális táncban porrá taposták a leány apját.

A leány keservesen zokog. Kérdi a férje: „Miért sírsz?” A leány bevallja: „Az apám volt... eljött értem...” A bölény azt mondja: „Nekünk a feleségeink, szüleink, gyermekeink közül sokan mind belerohantak a szakadékba, amit apádék állítottak nekünk, te pedig csak az apád miatt sírsz?”

Mégis megértő volt a bölény és elgondolkozott. Odaszólt a leánynak: „Nézzük csak, fel tudod-e támasztani az apádat?” Szólt a madárnak is. Az akkor elkezdett csipegetni a földön, hátha talál az apjából egy darabot. Egy csigolyadarabot talált és akkor a leány leterítette rá a szőnyegét és elkezdte énekelni a feltámasztó dalt, aminek igen nagy ereje van.

Hirtelen az ének közben az apja teste megjelenik a takaró alatt, de még nem lélegzik. Néhány további versszak után életre kelt. A bölények csodálkozva nézik, s mondják: „Miért nem csinálod ezt nekünk is? ...mikor megöli a bölényeket, utána feltámaszthatod őket!”

A bölények ekkor megtanították a leánynak az újjáélesztési táncot.

#### 4. A KÁSAVIRÁG TÖRTÉNETE

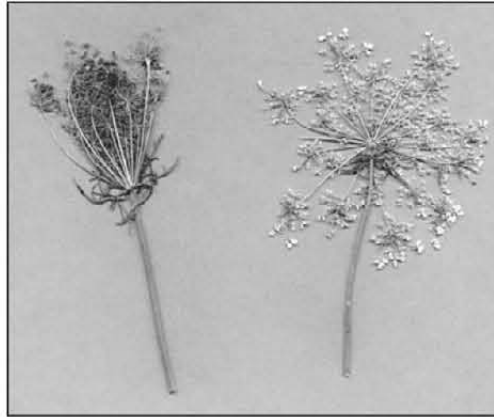
1981 július 11-e szombatján Mezőkövesden, Simon Istvánné (Gari), Margit néni házában a következő elbeszélését rögzítettem magnetofon szalagra (Grundig szalagos géppel, jó minőségben):

„Hát az úgy vót: kislány vótam és az édesapám a szemeret határon vót kerülő. Itt határörnek mondják ma. Oszt amikor vittük az ételt neki édesanyámmal, ott mentünk keresztül, – úgy hitták, hogyhát – Fertő. Ilyen vízenyős hely. Oszt ilyen elburjánzott gaz füvek voltak ott, oszt az a kásavirág is ott vót. Nagyon sok. Mikó menyünk a kis úton, azt mondja édesanyám: – hát még kislány vótam, mit mondjak, oljan tízesztendős, ha lehetem – azt mondja: nécsak lányom, ez a szeméremvirág... – tehát még a nagyanyánk mondta édesanyánknak: – majd úgy fogy a lánynak a szemérem, a szeméremérzete, ahogy ez a kásavirágból is kifogy. Mert mikor még én lány vótam, akkor még... így mutatja a terenyi közepén: ilyen volt közepén a fekete (mutatja). Mindenütt fejtér volt körül, csak közepén – mit mondjak – olyan ötforintos nagyságba, – ebbe a kásavirágba feketék voltak a kis csillagok. Ugyanolyan kis szirmok voltak, mint körül rajta, csak a közepe volt fekete, a széli meg fejtér. Oszt aszongya: nécsak milyen kicsi van már...?! Hát bizony kicsi volt az! Mert akkor tényleg, hogy olyan volt, hogy milyen lehetett? – mondjuk, hogy a kisújjamnak a perci... Ilyen (mutatja). Má meg... nincs benne fekete!..

Gyűjtünk az imádkozásról az este, oszt mellátta a cimborám, ahogy jöttünk este. Aszongya hogy

«nézze csak Gari! Itt van a szeméremvirág, nincs má' fekete a közepibe!...» mert most má' én határt nem járok, hát nem látom van-e valamére?... ha nem itt az út mellett mé' láttam... Oszt tényleg úgy van, hogy az a virágnak úgy fogyott a közepiből az a fekete mint ahogy a lányokból a szeméremérzet fogyott... Oszt ez vót a szeméremvirág.”

1994-ben Szombathelyen, a Pedagógiai Intézet szervezésében óvónőknek tartott előadásomon elmeséltem ezt a történetet. Az előadás után Salamon Józsefné, nyugdíjas vezető óvónő (szül. 1939-ben Alsóujlakon) megkeresett és egy az édesanyjától hallott mindenben azonos történetet mondott el, melyet kérésre utólag a virággal együtt levélben megküldött. (1994. október 13.) Íme a levélből:



„Édesanyám neve: Ódor Jánosné (szül. Szigeti Rozália, Alsóujlak 1914. fogl.: htb.) A mezőn, réten barangolva, vagy éppen a mezei munkából hazajövet édesanyám lehajolva a virág fölé azt mondja: «Nézd csak Mari-

kám, ez a szeméremvirág. Valamikor az egész fejcskéje sötétszínű kis szirmokból állt, de látod ma már csak 2–3-ra csökkent a sötét színű, s ez jelzi, hogy a lányok sem, tiszták' (szűzek)». Ez 30–40 évvel ezelőtt történt. De az idei évben is [1994] megismétlődött a történet, s azóta többször is, ha ilyen virággal találkozunk, de sajnos az a kis sötétebb szirm már csak egymagában található a virág közepén. Hogy a szűzlányok száma így fogy-e? Ki tudja?

Szívélyes üdvözléssel

Salamon Józsefné  
nyugd. vez. óvónő”

## 5. A LAKODALMI SZERTARTÁSOK VIZSGÁLATÁNAK TÁBLÁZATOS ÖSSZEÁLLÍTÁSA

A szertartások belső tartalmának vizsgálatához – általában a rendelkezésre álló teljesebb leírások felhasználásával – áttekintettük az általunk felismert természeti összefüggések körét. Ez érdemi lehetőséget biztosít megállapításaink ellenőrzésére és megerősítésére, melyre először teszünk kísérletet.

### A LAKODALOM ÉS TEMETÉS SZERTARTÁSÁNAK MODELL JELLEGŰ VIZSGÁLATÁRÓL\*

\*Részletek az 1992-ben elkészült „A Szerelem és Halál ünnepei” című kéziratomból.

A kötetben megfogalmazott természeti modell, az – Átlatövi Nagy Kör lehetőséget biztosított a szertartások drámai folyamatának bemutatásához, ami az emberi élet biológiai megváltozásának is párhuzama. Nem fogadtam el Van Gennep „átmeneti rítusok” modelljének elméletét, mert annak lényegéből hiányzik az emberi megváltozás mágikus szakralitása. A nemzetközi gyakorlatban félévszázadnál több idő után kezdtek ezzel a módszerrel foglalkozni, mert senki nem talált mást, és sohasem vizsgálták módszerének lényegét. Alkalmam volt elmélyülten tanulmányozni Kunt Ernő Van Gennep módszeréhez hasonló megoldását, melynek megerősített alakja (ábrázolta is) szerintem része lehetett talán korai halálának is. A kitűnő lejegyzéseinek szellemisége teljesen ellentétes azzal a megoldással, amit végső soron „hivatalosan” ráerősítettek.

Bármennyire is meglepő számunkra, a középkori ember nem tudományosan és talán nem is tudatosan, de modell jellegűen gondolkodott. Már évezredek óta megfigyelte a fényesebb csillagok, bolygók, hold és nap mozgását, valamint a földi állapotok változásának természeti összefüggését. Semmi más nem állt rendelkezésére, csak az elődeitől összegyűlt és átvett tapasztalat, melyet saját ismereteivel egyeztetett, s ha tudott bővített. A természet halálból történő megújulásának és elmúlásának színes létezés-élménye és az ezzel összefüggő tennivalók töltötték ki mindennapjait. Az évenként ismétlődő 12–13 holdújulás és az ezzel összefüggő időjárás és női változások nyújtották az alapokat, melyhez a nap éltető, férfiasan erősödő majd gyengülő fénye és ereje kínálta az analógiákat. Az ember a természeti változások előrejelző ismereteinek birtoká-

ban (vö. a kásavirág történet) szükségszerűen próbálta meg azokat vagy saját, vagy közössége erejének felhasználásával a maga számára kedvező irányba befolyásolni. A közösségi szertartások feladata mind női, mind férfi részről a szerepköri erők törvényes és ennek megfelelően hatékony használata volt. A törvényesség sajátosságait a mindenki által megtapasztalt természeti változásfolyamat szertartásos, azaz hittel teli, emberi megisméltésének mágikus gyakorlata biztosította.

A szertartásokat ilyen előzmények ismeretében kíséreltük megvizsgálni. Eredményei azt bizonyítják, hogy az egyezések és eltérések egyformán hasznos információkat nyújtanak. Mintegy száz szertartás leírásából használható, figyelemre méltó eredményeket kaptunk. Ezeket Boldogasszony kötetemben közöltem. A teljes természeti folyamat követésének néhány érintetlenül megmaradt esete, amit önmagában jelentősnek ítélnünk, hiszen a legrégebbi feljegyzés 300 évvel ezelőtt született. A szertartás alakisága a hittérítés előtti időből hagyományozódhatott, hiszen a hivatalos egyházi esküvő csak a XVI. században, azaz az 1500-as évek utolsó negyedében vált törvényesen kötelezővé. A szertartásos folyamatból legkorábban kitiltott események (melyek gyermekjátékokként maradtak fenn) is figyelemre méltóak.

1. A temetői tor és táncolás kitiltásának kezdete az 1200-as évek vége lehetett. (erről hivatalos jegyzőkönyv maradt 1243-ból.) E szertartási részletek a lakodalom modelljének is részei voltak. Hasonlóképpen tiltottá váltak a hidas játékok, melyek a kikérés-kiadásnál, majd másnap, az újasszony-avatás-kárlátásnak voltak szertartásos részei.



**A LAKODALMI SZOKÁSREND BEMUTATOTT 12+4=16 DRÁMAI ESEMÉNYÉNEK  
TÁBLÁZATOS FELDOLGOZÁSA.**

A következőkben közreadom a rendelkezésre állt leírások teljes feldolgozását. Ez a feldolgozás lehetőséget nyújt a szertartás tárgyi anyagának és a leírt folyamatok számítógépes feldolgozására. Múzeumaink és adattáraink mérhetetlen feldolgozatlan anyagot tartanak, s ezek jelenlegi feldolgozása csak igen alacsony színvonalon és nagy ráfordítással valósítható meg. A Központi Néprajzi Múzeumunk adattárának felhasználásakor szereztem igen szomorú, fölösleges, áttekinthetetlen, időt rabló tapasztalatokat.

Az intézményes háttér nélkül elvégzett munka komoly remény, a széleskörű hitelesítéshez, mely nem kerülhető meg. Hasonló jellegű kísérletre és célkitűzésre a nemzetközi gyakorlatból sem ismerünk példát. A feladat elvégzésekor, ami az 1970-es évben kezdődött el és a '80-as évek fordulóján, tehát két évtizeddel később történt, nem álltak még rendelkezésre olyan másolási lehetőségek, mint napjainkban. A gyűjtemény fele gépírt másolással került feldolgozásra, azaz teljesen kézimunkával készült. A nyilvánosságra került leírások szétszórta állnak rendelkezésre, azokból személyi gyűjteményt kellett előállítani. Sok ezek közül nem került nyilvánosságra. (A múzeumok sok hasonló, de megszerzésük sok időt kíván az adminisztráció miatt, melyet szintén kézimunkával bonyolítanak, sokszor távoli helyekről. Az általam reprezentatív összeállított anyag nagyobb része az 1700-1800-as évekből való, néhány friss gyűjteménytől eltekintve, a II. világháború időszakáig terjed. Az érdemben átvizsgált leírások száma ezeknek mintegy kétszerese, melyek saját gyűjtési tapasztalatokkal bővültek ki. Miután ezek elsősorban részletekre vonatkoznak, nem tárgyai a feldolgozásnak. Elősegítették viszont a feldolgozás módszerének a kialakulását. A feldolgozott gyűjtemény 50, a magyarsággal együtt élő néptől származó leírás, szokáshagyományát is tartalmazza. A táblázatokban megjelenő 101 magyar és 22 környezetünkben élő nemzetiség lakodalmi leírását azonos módszerrel dolgoztam fel. A táblázatok használatát számkódok segítik. A bemutatott modell szerint a lakodalmi szertartás három fő esemény köré szerveződik.

Magába foglalja az előkészítő, az átváltozásünnep és az újasszonnyá avatás szertartásos folyamatát:

**1-4-ig a szertartás előkészítő eseményeit**, melyben az esetleges kisebb ünnepi alkalom ellenére a folyamat még visszafordítható.

**5-12-ig a tényleges átváltozási ünnep szertartásos eseményeit.**

**12a-tól 16-ig az újasszonnyá avatás szertartását.**

**A 12. szám kontyolás szertartása** összekapcsolódik a kútra menés-kútba engedés, molnárcsók, lábmosás szertartásával, ezért is a 12a számmal jelöltem. Ehhez kapcsolódóan a szertartás folyamat iránya napút (életút) jellegű lesz az előző halálirányú, azaz teljes átváltozást jelentő iránnyal szemben. (A leányság „halálának” megtörténtét hitelesítette a környező népeknél a véres lepedő felmutatása, ami az iszlám szertartásokban mai napig megvan.)

A táblázatos kiértékelést az alábbiakban foglalhatjuk össze:

A lakodalom két térben és időben (a menyasszonyos háznál és a vőlegényes háznál) megtartott ünnepét minden kétséget kizáróan tükrözik a leírások. Az sem kétséges, hogy az egyházi áldás kezdetben nem a második, hanem az első ünnep tartozéka volt. E megfigyelést több körülmény támogatja:

- a mai napig általánosan megfigyelhető szertartásos eseménysor: megkérés, kézfogó, kisvendégség, mátkaság. A kisvendégség: kézfogói lakodalom, valamint menyekző elnevezése; - a keresztény vallásban az 1500-as években bekövetkezett reformáció számos vonatkozásban korakeresztény magyar sajátosságokat hozhatott vissza, újíthatott fel. Csak ilyen feltevéssel magyarázható Apor Péter és mások leírása az erdélyi református arisztokraták szokásairól, ahol a papi áldás, mint a szertartásos folyamathoz nem tartozó, de törvényesen előírt ceremónia jelenik meg. Nem a templomban történik az egyházi áldás, kiszolgáltatása, hanem az ünnepség helyén, ahová odarendelik a papot, és közreműködését honorálják.

- A katolikus egyház Tridentben 1567-ben elrendelt szertartása nálunk az 1580 körüli évektől van gyakorlatban. Az előírás végrehajtása a második ünnep zavarása nélkül nem volt megoldható. (Feltételezhetjük, hogy az egyik tényezője lehetett a reformáció gyors, magyarországi terjedésének is.) 101 leírásunkból 10 esetben figyelhető meg, hogy a menyasszonyt a templomi esküvő előtt kikéri kiadják, elbúcsúztatják, majd a két násznép hazamegy ebédelni és ebéd után, késő délután jönnek el a menyasszonyért, hogy elvigyék. Vannak olyan helyek, ahol csak a kikérés-kiadást bonyolítják le, a búcsúztatást nem, azt a menyasszony elvitelével együtt tartják meg.

- Lássuk azokat a leírásokat, melyeknek folyamatában

- A kikérés-kiadást és a búcsúztatást megtartják az esküvő előtt: 47, 48, 58, 70, 73, 75, 77, 86, 87 és 100-as számok alatt leírtak szerint, azaz 10 esetben,
- A kikérés-kiadást és búcsúztatást megtartják az esküvő előtt és az esküvő után 75. szám alatt, azaz egyetlen esetben.
- A templomi esküvő előtt csak a kikérés-kiadás szertartását tartják meg: 44, 66, 67, 93-as leírásokban, tehát 5 esetben.
- A búcsúztatást az esküvő előtt tartják meg: 60, 72, 84, 92, azaz négy esetben.
- A búcsúztatást az esküvő előtt és esküvő után: a 7. szám alatt egyetlen esetben.
- Az ágy és a kelengyevitelt (menyasszony nélkül) megtartják az esküvő előtt: 29, 44, 47, 50, 60, 69, 72, 77, 84, 93, 100, 101, 102 szám alatt, azaz 13 esetben (elsősorban palócföldön és az Alföld vidékein egészen le Szegedig, Dorozsmáig.)

Ez utóbbi szertartás kiemelése a folyamatból, feltehetően nem egyházi intézkedéssel, hanem kényelmi vagy egyéb (látványosság stb.) szempontokkal függhet össze, mely a folyamat lazulásával „szokássá” vált és a Palócföldről, ahol az elsősorban megjelent, távolabbi vidékekre is elhatott.

Nagyobb jelentőségűnek látszik az első három esemény átcsoportosítása. Ugyanis arról tanúsko-

dik, hogy a hívek nemcsak végrehajtották a korábbi előírásokat, hanem megértették annak jelentőségét, s nem akarván feladni a korábbi szertartásos folyamat jelentős eseményeit, megkísérelték azt összehangolni az egyházi előírásokkal.

A katolikus egyház kötelezően elrendelt házassági szertartása a magyar szertartásrend korábbi menetében kétszeres romboló folyamatot indított el.

Meghatározta az egyházi szertartás minél korábbi, nappali időpontját, ellentétben a hagyományos szokásrend éjszakai idejétől. Feltehetően ebben az intézkedésben az egyház vezetését gyakorlati szempontok vezették. A plébánosoknak kiadott rendelkezésből tudjuk: meg akarták akadályozni, hogy a lerészegedő emberek megzavarhassák az egyházi szertartás ünnepélyességét. Ennek következtében alakult ki az a gyakorlat, hogy a templomi esküvőket országszerte a déli órákban, 11 órától kezdve tartották meg. Ez az időszak is távol volt az esti, megszokott kezdési időponttól, többletfeladattal és anyagi áldozattal járt, mert mindkét résztvevőt meg kellett ebédeltetni is. A gazdasági nehézségek pedig előbb-utóbb megtették a maguk hatását. A hagyományos szertartásrend és az egyházi előírás összeegyeztetésére ezek után két lehetőség kínálkozott: megtartani a kikérés-kiadás és a búcsúztatás szertartását, vagy ezek valamelyikét a templomi esküvő előtt, vagy

- megtartani a délelőtti órákban a templomi esküvőt, ami után mindenki hazamegy és a késő délutáni időben, a megszokás szerint, az esküvőt a menyasszony bemutatásának tekintve újratekinteni a hagyományos szertartásrendet.

- Ez utóbbi volt a sikeresebb megoldás, melyet nem tudtak mindenütt megoldani. A 102 leírásból a következő helyeken találjuk meglehetősen kifogástalanul megoldva: 1., 2., 3., 4., 5., 6., 7., 8., 9., 10., 11., 12., 13., 14., 15., 16., 17., 18., 19., 20., 21., 23., 25., 26., 27., 29., 31., 32., 35., 3., 38., 78., 78., 80. Ez összesen 34 leírás a 101-ből, mely közel 30%-os átlagot mutat. Ezek a leírások az ország különböző részeiből származnak, arisztokrata és a paraszt leírások vegyesen. Éles bizonyítékát nyújtják a hagyományokhoz történő ragaszkodásnak, még ebben a megnehezí-

tett helyzetben is. Egyes leírásoknál tapasztalható volt, hogy a hiányos leírás figyelmen kívül hagyásból származik, egyes részletek kimaradtak. A többi, mintegy 70 leírásban is megfigyelhető ez a folyamat, azonban az ott talált felcserélések vagy egyéb, ugyancsak leírási hiányosságok nem kívántuk a megállapításaink hitelét elrontani azzal, hogy azokat is bevonjuk a bizonyítás körébe.

Rendkívül tanulságos és elgondolkodtató, hogy a két legteljesebbnek mondható lakodalmi szokásrend arisztokrata, illetve nemesi hagyományokat őrző paraszti környezetből maradt ránk és nem a kifejezetten paraszti hagyományokat őrző közösségektől. (Az Apor Péter-féle, valamint a Somogy megyei Nemespátró, Seemayer Vilmos által történt leírásról van szó. Utóbbit néhány további részlettel még sikerült kiegészítenem.

ELŐKÉSZÍTŐ SZAKASZ

1. *Megkérés* MENYASSZONYOS HÁZNÁL
2. *Kézfogó*, vagy „*Kendő*”
3. „*Kisvendégség*”, „*kézfogói vacsora*”
4. *Mátkaság*

LAKODALMI ÜNNEP

ELSŐ NAP ESTEFELÉ

5. *Ajándékvitel*, „*a menyasszony bemutatása*”
- MENYASSZONYOS HÁZNÁL
6. *Kikérés-kiadás*
  7. *Búcsúztatás*, a menyasszonyos ház számára szertartás befejezése
  8. *Ágyvitel*, *a menyasszony átkísérése*, *elvitele*

VÓLEGÉNYES HÁZNÁL

9. *Befogadás*, *ünnept vacsora*
10. *Menyasszonytánc*,
11. *Fektetés*, *nász*

HAJNALBAN

12. *Kontyolás*

ÚJASSZONYAVATÁS

VÓLEGÉNYES HÁZNÁL

- 12a. *Menyasszonyporkolás*, *kútra menés*, *kútba eresztés*

HAJNALBAN: *mosdatás*, *molnárcsók*

MÁSODIK NAP

1. *Tyúkverő*
2. *Kárlátás*, *hérész*

HARMADIK NAP

3. *Újasszonyavatás*, *a templomban*,  
utána *ajándékosztás* otthon a tisztségviselőknek (vólegényes háznál)
4. *Boldogasszony-pohár*, *záró ebéd*

MAGYAR LAKODALMI SZOKÁSOK TÁBLÁZATOS FELDOLGOZÁSA

	ELŐKÉSZÍTŐ SZAKASZ				LAKODALMI ÜNNEP										ÚJASSZONYAVATÁS				
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	12a	1	2	3	4		
1. Ós Agárdiak	1	2	3	4		5	6	7	8	9	10		11	12	-	1	2	3	4
2. Dráva mellék	1	2	3	4		5	6	7	8	9	10		11	12	12a	1	2	1	-
3. Gömöriek	1	2	3	4		5	-	-	8	9	10		11	12	12a	-	2	3	4
4. Kalotaszeg	1	2	3	4		5	-	-	8	9	-		-	12	12a	-	2	3	4
5. Csángó	1	2	3	4		5	6	7	8	9	10		11	12	-	1	2	3	-
6. Drávamellék	1	2	3	4		5	6	7	8	9	10		11	12	-	1	-	-	4
7. Balatonmellék	1	2	3	4		5	6	7	8	9	10		11	12	-	1	3	2	4
8. Sarród 1937	1	2	3	4		5	6	7	8	9	10		11	12	-	2	1	4	-
9. Arisztokrata	1	2	3	4		-	6	8	9	10	7		11	12	-	1	2	3	4
10. Arisztokrata	1	2	3	4		-	6	8	9	10	7		11	12	12a	1	2	3	4
11. Baranyaiak	1	2	3	4		5	6	7	8	9	10		11	12	12a	1	2	3	4
12. Órség	1	2	3	4		5	6	7	8	9	10		11	12	12a	1	-	-	-
13. Hosszúpályi	1	2	3	4		5	6	7	8	9	10		11	-	-	-	-	3	-
14. Técső 1853	1	2	3	4		5	6	7	8	9	10		11	12	-	-	3	2	-
15. Erdély 1859	1	2	3	4		5	6	8	9	10	7		11	12	-	1	2	3	4
16. Kolon 1943	1	2	3	4		5	6	7	8	9	10		11	12	-	1	3	2	4
17. Nemespátró	1	2	3	4		5	6	7	8	9	10		11	12	12 a	-	-	-	4
18. Göcsej	1	2	3	4		5	6	7	8	9	10		11	12	12a	1	-	-	-
19. Somogy	1	2	3	4		5	6	7	8	9	10		11	12	12a	-	2	-	-
20. Kórógy 1951	1	2	3	4		5	6	7	8	9	10		11	12	12a	1	2	3	4
21. Csepel 1890	1	2	3	4		5	6	7	8	9	10		11	12	-	1	3	-	-
22. Szeged 1901	1	2	-	4		5	6	7	8	9	11		12	10	12a	1	2	-	-
23. Torontál 1911	1	2	3	4		5	6	7	8	9	10		11	12	-	1	2	-	-
24. Gömör	1	2	3	4		5	-	-	8	9	12		10	11	12a	1	3	2	-
25. Nógrád 1911	1	2	3	4		5	6	7	8	9	10		11	12	12a	-	3	1	4

FORRÁS

1. RÉSŐ E. Sándor: *Az agárdiak lakodalmi szokásai*. In: Magyar- és Erdélyország képekben 1853, 2: 31-35, 1-9. o. (A búcsúztatás kimaradt a leírásból.)
2. RÉSŐ E. Sándor: *Drávamelléki lakodalmi szokások*. In: Magyar- és Erdélyország képekben 1854. I. füz. In: Vas. Újság 1855. 100. p. (A búcsúztatás és a menyasszonytánc kimaradt a leírásból.)
3. RÉSŐ E. Sándor-BALOGH Sándor: *Gömör megyei lakodalmi szokások*. 136-143. pp. in: Tud. Gy. 1827. 3. 38-48. pp. (A kikérés-búcsúztatás esküvő előtt, a menyasszonytánc és a fektetés leírását kifejejtették.)
4. RÉSŐ E. Sándor: *Kalotaszegi házassági szokások*. In: Magyar- és Erdélyország képekben 1853, 2.1 36-37. pp. (A kikérés-búcsúztatás esküvő előtt, a menyasszonytánc és a fektetés leírását kifejejtették.)
5. DOMOKOS Pál Péter: *A moldvai magyarság*. 3. kiadás, Kolozsvár, 1941. 509. p. SZABÓ Ferenc leírására hivatkozik.
6. MOLNÁR István: *Házassági népszokások a dráva-melléki magyaroknál*. In: Vas. Újság 1855. 100-101. pp.
7. CZIRBUSZ Géza: *A Balaton-melléki nép életéből*. Földrajzi Közlemények 1885. június VI. füzet 185-195. pp.
8. ÉLŐ Dezső: *Sarrod monográfiája*. Lakodalmi szokások. Bp. 1937. Országos Széchenyi Szövetség 167. p.
9. KÖVÁRY László: *A magyar családi és közeleti viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korából*. 1860. 184. p. Nászünnepi szokások
10. B. RADVÁNSZKY Béla: *Családélet a XVI. és XVII. században*. 1896. 494. p.
11. VÁRADY Ferenc: *Baranya múltja és jelene*. I-II. k. 1896. Népszokások, leánykérés, eljegyzés, lakodalom a magyaroknál.
12. DÖMÖTÖR Sándor: *Órségi lakodalmi szokások*. 115-128. pp.
13. PAPP László: *Lakodalmi szokások Hosszúpályiban*. 185-208. pp. *Táj- és népkutatás a középiskolában* 1942. Államtud. I. Táj- és Népk. o. 1942. 132. p.
14. RÉSŐ E. Sándor: *Técsői lakodalmi szokások*. 281-285. pp.
15. RÉSŐ E. Sándor: *Erdélyi lakodalmi és házassági szokások hajdanában*. In: Napkelet 1859. 131-133. Kővári: Magy. Csal. és viselkedési sz. 88-98. pp.
16. PUTZ Éva: *A kolonyi lagzi*. Pozsony, 1943.
17. SEEMAYER Vilmos: *A régi lakodalom Nemespátrón*. Ethnográfia 46:72
- 18.
19. BOROVSZKY Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Somogy vármegye* Lakodalmi szokások
20. PENAVIN Olga: *Kórógyi lakodalom*. In: Híd 1951. 6. sz. 15. évf. 445-454. pp.
21. PÁPAI Károly: *A Csepel-sziget és lakói*. In: Földrajzi Közlemények 1890. 18. évf. 1208-248. pp.
22. KOVÁCS János: *Szeged és népe*. Szeged Ethnográfiaja, Dugonics Társaság, 1901. 513. p.
23. BOROVSZKY Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye (19)* 1911. 632. p.
24. BOROVSZKY Samu: *Magyarország vármegyéi és városai Gömör-Kishont vármegye (7)* 1903. 677. p.
25. BOROVSZKY Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Nógrád vármegye (7)* 1911. 748. p.

FÜGGELÉK

	ELŐKÉSZÍTŐ SZAKASZ				LAKODALMI ÜNNEP										ÚJASSZONYAVATÁS					
	1	2	3	4			5	6	7	8	9	10		11	12	12a	1	2	3	4
26. Heves	1	2	3	4			5	6	7	8	9	10		11	12	12a	1	3	2	4
27. Palóc 1894	1	2	3	4			5	6	7	8	9	10		11	12	12a	3	2	1	4
28. Palóc 1837	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12a	12	13	14	15				
29. Palócok	1	2	3	4	8		5	6	7	8	9	10		11	12	-	-	-	3	-
30. Matyók	1	2	3	4		7	5	-	7	8	9	10	2	11	12		-	-	-	-
31. Régi erdélyi	1	2	3	4			5	6	8	9	10	7		11	12	-	1	2	3	4
32. Nyitra	1	2	3	4		8	5	6	7	8	9	10	12	11		-	1	2	3	-
33. Magyarózd	1	2	3	4			5	6	7	8	2	10	12	9	11	-	1	2	3	4
34. Oroszhegy	-	-	-	4			5	6	7	8	9	10		-	12	-	3	2	1	4
35. Csángó	1	2	3	4			5	6	7	8	9	-	-	-	-	-	-	-	-	-
36. Csíki-gyergyói	1	2	3	4			5	6	7	8	9	10		-	-	-	-	2	-	-
37. Kovásznai	1	2	3	4			5	6	10	7	8	9		-	-	-	-	2	-	-
38. Aranyosszéki	1	2	3	4			6	7	8	5	9	10		-	12	-	-	2	-	-
39. Torockói	1	2	3	4			5	6	7	8	12	10		9	-	-	-	2	-	-
40. Hétfalusiak	1	2	3	4			6	5	-	8	9	10		-	12	-	-	2	-	-
41. Barcaság	-	-	-	-			5	-	-	8	9	10	12	-	-	-	-	-	3	4
42. Bihari	1	2	3	4			5	6	7	8	9	10		-	-	-	-	2	-	-
43. Kassai	-	-	-	-			5	-	-	8	9	10		-	12	-	-	-	3	-
44. Alföld	1	2	3	4	8	6,7	5	6	-	8	2	10	12	-	-	-	1	-	3	-
45. Akasztó és Lak	1	2	3	4			-	-	-	-	9	10		12	-	12a	-	-	-	-
46. Alföld	1	2	3	4			5	6	7	8	9	-		-	-	-	-	2	3	-
47. Alföld	1	2	3	4	8	6,7	5	8	2	12	10	9		-	-	-	-	2	-	-
48. Felső Dunatáj	1	2	3	4		6,7	5	8	-	-	9	10		-	-	-	-	2	-	-
49. Eger	1	2	3	4			5	-	-	8	9	-		11	-	-	-	2	-	-
50. Palócvidek	1	2	3	4	8		5	-	7	8	9	-		11	12	-	-	3	2	-

FORRÁS

26. BOROVSKY Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Heves vármegye* é. n. 699. p.
27. ISTVÁNFY Gyula: *Palócz néprajzi tanulmányok.. Mátraalji palóc lakodalom.* 1894.
28. ISTVÁNFY Gyula: *Palócz Mennyező.* 1837.
29. ISTVÁNFY Gyula: *A Palócok. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen.* Magyarország 6. k., Felső-Magyarország (II. rész) 1900. 480. pp.
30. ISTVÁNFY Gyula: *A matyó nép élete.* 1897. 130. p.
31. DR. SZÁDECZKY Lajos: *Régi erdélyi lakodalmakról.* Erdélyi Múzeum 16. évf. 1899. 617-633. pp.
32. BOROVSKY Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Nyitra vármegye (12)* 1898. 735. pp.
33. HORVÁTH István: *Magyarózd toronyalja.* Kolozsvár 1971. 121-139. pp.
34. ORBÁN Balázs: *Oroszhegyi lakodalom I.* 1868-1871, 99-104. pp.
35. ORBÁN Balázs: *Csángó lakodalom II.* 1868-1871, 80-82. pp.
36. ORBÁN Balázs: *Csíki-gyergyói lakodalom II.* 1868-1871, 149-151. pp.
37. ORBÁN Balázs: *Kovásznai székely lakodalom III.* 1868-1871, 151-153. pp.
38. ORBÁN Balázs: *Aranyosszéki székelyek mennyezője V.* 1868-1871, 76-80. pp.
39. ORBÁN Balázs: *Torockóiak lakodalmi ünnepélye V.* 1868-1871, 222-223. pp.
40. ORBÁN Balázs: *A hétfalusiak lakodalmi ünnepélye VI.* 1868-1871, 150-152. pp.
41. ORBÁN Balázs: *Barcasági lakodalmi szokások, Újfalu VI.* 415-416. pp.
42. *Bihari lakodalom.* In: Bihar vármegye népe, 222-226. pp.
43. BOROVSKY Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Kassai lakodalom* In: Abauj-Torna vármegye, 1898. 201-202. pp.
44. BOROVSKY Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Kiskunhalasi lakodalom* In: Pest vármegye II., 810. p.
45. RÉSŐ E. Sándor: *Akasztó és Lak községi lakodalmi szokások.* 26-30. pp.
45. RÉSŐ E. Sándor: *Alföldi mennyezői szokások 100 évvel ezelőtt.* 30-35. pp. in: Vasárnapi Újság 1864. 29-30. pp.
47. RÉSŐ E. Sándor: *Alföldi lakodalmi szokások most.* 35-50. o. in: Koszorú 1864. II. f. 19-20. pp.
48. RÉSŐ E. Sándor: *Dunatáji (felső) magyar pórok lakomái.* 100-104. pp. in: Honderú 1845. I. 14. 133. p.
49. RÉSŐ E. Sándor: *Egri házassági szokások.* 109-114. in: Magyar- és Erdélyország képekben 1854. 4. 81-83. pp.
50. RÉSŐ E. Sándor: *Palócvideki lakodalmak.* 208-211. pp.

5. LAKODALMI SZERTARTÁSOK VIZSGÁLATÁNAK TÁBLÁZATOS ÖSSZEÁLLÍTÁSA

	ELŐKÉSZÍTŐ SZAKASZ				LAKODALMI ÜNNEP												ÚJASSZONYAVATÁS			
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	12a	1	2	3	4			
51. Rákospalota	1	2	3	4		5	6	7	8	9	10		11	12	-	1	-	-	-	
52. Székelyek	1	2	-	4		5	6	7	8	9	-		-	-	-	2	-	-	-	
53. Szentpéteri	-	-	-	4		-	6	7	8	9	10		11	12	12a	-	-	2	-	
54. Tisza vidéki	1	2	3	4	6	5	-	-	8	9	10		11	-	-	-	-	-	-	
55. Torockó 1854	-	-	-	4		5	6	7	8	12	9		10	-	-	-	2	-	4	
56. Visk 1863	1	2	-	4		5	6	-	-	-	10		9	-	-	-	-	-	-	
57. Zentelke 1942	-	-	-	4		5	-	7	8	9	-		-	12	12a	2	5	10	4	
58. Csügés (Bákó)	1	2	3	4	7,6	5	-	-	8	9	10	12	-	-	-	1	-	-	-	
59. Kalocsa vidék	1	2	-	4		5	6	7	8	-	10	12	-	-	12a	1	2	-	-	
60. Szeged 1968	1	2	3	4	8	7	5	-	-	8	9	10	12	-	-	-	1	-	4	-
61. Csömör	-	-	-	-		5	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	
62. Kunság	1	-	-	4		5	-	-	8	9	10		2	-				3	4	
63. Horgos	1	2	3	4		5	6	7	8	9	11		2	10	12	-	2	-	-	
64. Szeremle	1	2	3	4		5	-	-	8	9	10	12	11	-	-	1	-	-	-	
65. Torda (1702)	1	2	3	4		5	6	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	
66. Marosszék	1	2	-	4	6	5	-	-	8	9	10	7	-	-	-	-	-	-	-	
67. Balatonmellék	1	2	3	4	6	5	-	-	8	9	10		11	12	-	-	-	3	-	
68. Baranya	1	2	3	4		5	6	7	8	9	12		10	11	-	-	-	-	-	
69. Dab	-	-	-	-	8	5	6	7	-	-	-		11	-	-	-	-	-	-	
70. Alföld	1	2	3	4	8	7,6	5	-	-	8	9	12	10	11	-	-	2	-	-	
71. Bács-Bodrog	1	2	3	4	6	5	-	7	8	9	10		11	12	12a	-	-	3	2	
72. Dorozsma	1	2	3	4	8	7	5	-	-	8	9	10	2	-	12a	12	-	-	-	
73. Temes várm.	1	2	3	4	7,6	5	-	-	8	9	10		-	-	-	-	-	-	-	
74. Szalvónia	1	2	3	4		5	6	7	8	9	10		-	12	12a	-	-	-	-	
75. Zemplén	1	2	3	4	7,6	5	6	7	8	9	12		10	-	-	1	2	3	-	

FORRÁS

51. RÉSŐ E. Sándor: *Rákospalotai lakodalmi szokások* 223-229. o.
52. RÉSŐ E. Sándor: *Székelyek (akth) lakodalmi szokásai*. 251-263. o. in: Vasárnapi Újság 1858. 391. 2. 401. 3. Kállay Pogány Magy. V. 168.
53. RÉSŐ E. Sándor: *Szentpéteri lakodalmi szokások* 272-276 in: Napkelet 1859. 17. sz.
54. RÉSŐ E. Sándor: *Tiszavidéki lakodalmi szokások* 285-288. p. in: Magyar- és Erdélyország képekben I. 271-273. 1854.
55. RÉSŐ E. Sándor: *Torockói nácsszokások* 302. o. in: Magyar- és Erdélyország képekben III. 138. 1854.
56. RÉSŐ E. Sándor: *Viski lakodalmi szokások* 332-337. o. in: Vasárnapi Újság 1863. 42. 371.
57. GÖNYEI Sándor: *Mit szoltak a zentelki lakodalomban?* A Hagymány Szava 3. évf. 1942. No. 4. p. 5-6.
58. BALOGH Ödön: *Néprajzi jegyzetek a csügési magyarokról*. Kolozsvár 1942. 5-7. o.
59. GÁBOR Lajos: *Kalocsa vidéki népművészet és népszokások*. Kalocsa 1937. 40. o.
60. BÁLINT Sándor: *A szegedi nép*. Gondolat. 1968. 174 p.
61. K. HAJDU Anna: *A csömöri menyasszony öltöztetése*, Népművelés, Népművelési és Művelődési Minisztérium. 1955. Művel. Nép 167. p. 55-65. o.
62. ROZSNYAI Károly: *Kunsági lakodalom*. A falu. 1926. febr. 110. p.
63. HEGEDŰS László: *Horgosi lakodalom*. Kalangya. 11. évf. 31-41. p. 1942.
64. TÓTH Kálmán: *Szeremlei lakodalom*. Kalangya 12. évf. 1943. 107-111. p.
65. Aranyosvidék: *Lakodalom Tordán 1702-ben* (PAP Domokos felolvasása után). - Függetlenségi és '48-as politikai hetilap.
66. BOJYAI Farkas: *Marosszéki lakodalmi szertartások száz évvel ezelőtt* Tud. Tár. 1834. II.
67. CZIRBUSZ Géza: *A Balaton-melléki nép életéből*. Földrajzi Közöny 1885. Június VI. füzet 184-195. o.
68. VÁRADY Ferenc: *Baranya múltja és jelene* 1896. 200-212. o.
69. Nefejeits 4. évf. 1862. p. 239.: *A leánynevelés megköszönése, Dabon*. Dabi lakodalmi játék. (Pest vm.)
70. *Magyarország képekben* n. Szerk. NAGY Miklós: *Magyar alföldi népszokások. Lakodalmi szokások*. 1870. 118-124. o.
71. BOROVSKY Samu: *Magyarország vármegyéi és városai* (2.) *Bács-Bodrog vármegye*. I. k. (1909) 478. o.
72. GYÖRY Jenő: *Dorozsma régi életéről*. Kiskundorozsma 1937 91. o. *Régi dorozsmai lakodalmi rigmusok*.
73. BOROVSKY Samu: *Magyarország vármegyéi és városai* (18.) *Temes vármegye*. 776. p.
74. PENAVIN Olga: *A szlavóniai sziget-magyarság*. Híd. 14. évf. 1950. No. 12. pp. 895-901.
75. BOROVSKY Samu: *Magyarország vármegyéi és városai* (21) *Zemplén vármegye*. 567. o.

FÜGGELÉK

	ELŐKÉSZÍTŐ SZAKASZ				LAKODALMI ÜNNEP												ÚJASSZONYAVATÁS			
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	12a	1	2	3	4			
76. Szabolcs	-	-	-	-			5	6	7	8	9		-	-	-	-	-	-		
77. Eger 1846	1	2	3	4	8	7,6	5	-	-	8	9		10	11	-	-	1	-	3	-
78. Bihar	1	2	3	4			5	6	7	8	9		10	-	-	-	-	2	-	-
79. Bihar, Nagyv.	1	2	-	4			5	6	7	8	9		-	12	10	-	1	2	-	-
80. Máramaros	1	2	3	4			5	6	7	8	9		10	-	12	-	3	2	-	-
81. Komárom m.	-	-	-	-			-	6	7	-	9		-	-	-	-	-	-	-	-
82. Pozsony m.	1	2	-	4			5	6	7	8	9		12	10	-	-	-	-	-	-
83. Sorki-Tótfalu	1	2	3	4			5	-	-	8	9		12	10	-	-	1	-	-	-
84. Palóc (1891)	1	2	3	4	8	7	5	6	-	8	9		12	10	11	12a	1	2	-	-
85. Komárom m.	1	-	-	4			5	-	-	8	9		-	-	-	-	-	-	-	-
86. Tokaj-Hegyalja	1	2	3	4		7,6	5	-	-	8	9		10	11	12	-	1	-	-	-
87. Felső Dunatáj	1	2	3	4		7,6	5	-	-	8	9		10	11	-	-	-	-	-	-
88. Bars várm.	1	2	3	4			5	6	7	8	9		-	-	-	12a	-	-	-	-
89. Muraköz	1	2	3	4			5	6	7	-	9		10	-	12	-	-	2	-	-
90. Eger 1854	1	2	3	4			5	-	-	8	9		-	11	-	-	-	-	-	-
91. Besenyő	1	2	3	4		7	5	-	-	8	9		12	10	-	-	-	-	-	-
92. Kkhalas 1891	1	2	3	4	8	7,6	5	6	-	8	9	2	12	10	-	-	1	-	3	4
93. Hegyhátvidék	1	2	3	4			5	-	-	8	9		12	10	-	-	1	-	-	4
94. Fiume 1892	-	-	3	-			5	-	-	8	9		10	-	-	-	-	-	-	-
95. Nyárádmente	1	2	3	4			5	6	7	8	9		10	-	12	-	1	-	3	-
96. Matyók	1	2	3	4			5	-	7	8	2		10	11	12	-	-	2	-	-
97. Kölesd 1901	1	2	3	4			5	6	7	8	9		10	11	12	-	-	-	-	4
98. Csíki székely	-	-	-	-			5	7	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-
99. Palócföld	-	-	-	-	8	7,6	5	-	-	8	9		10	11	12	-	1	2	3	4
100. Nógrádsipek	1	2	3	4	8		5	-	7	8	9		12	10	-	-	-	-	-	-
101. Felnémeti	1	2	3	4	8		5	6	7	8	10	6	9	11	12	-	-	3	2	4

FORRÁS

76. BOROVSKY Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Szabolcs vármegye.* (18.) 1900. 574. p.
77. VAHOT Imre: *Magyar föld és népei* I. füzet. 1846. (A lakodalmi részt írta SÁVOLY Lajos)
78. OSVÁTH Pál: *Bihar vármegye.* 1875. 36-73. pp.
79. BOROVSKY Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad* 1900. 684. p.
80. SZILÁGYI István: *Máramaros vármegye egyetemes leírása*
81. BOROVSKY Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Komárom vármegye és Komárom szabad királyi város* 1907., 600. pp.
82. BOROVSKY Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Pozsony vármegye* (14) 1895. 754. p.
83. MÁRTON József: *Sorki-Tótfalu néprajzi vázlata* In. Ethnographia 2:63. 1891.
84. PINTÉR Sándor: *A palóc születése, házassága és halála* In. Ethnographia 2:97 1891.
85. DORNER Soma: *Komárom-megyei lakodalmi szokások* In. Ethnographia 210-212. pp.
86. DR. KISS Áron: *Régi lakodalmi szokások Tokaj-Hegyaljáról* In. Ethnographia 1891. 246-249. pp.
87. ÁRVAY József: *Mennyegzői szertartások felső dunatájú magyarajkú pároknál.* Honderú 1845. 14. Szám. 134-135 p.
88. BOROVSKY Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Bars vármegye* 1903. 568. p.
89. GÖNCZI Ferencz: *A muraközi nép lakodalmi szokásai* In. Ethnographia 1890. I. 313-331 pp.
90. MÁRTONFFY Károly: *Az egri nép jelleme, viselete, szokásai* In: Magyar- és Erdélyország képekben 4. kötet 1854. 81-84. pp.
91. SEBŐK Samu: *Besenyői parasztlakodalom* In. Ethnographia 1905. 151-156 pp.
92. THURY József: *Kis-Kun-Halás néprajza* In. Ethnographia 1890:381-410. pp.
93. NAGY József: *Hegyhátvidéki (Vas megyei) népszokások.* In. Ethnographia 310-321. pp.
94. KÖRÖSI Sándor: *Fiume néprajza* In. Ethnographia 1892/III. 164-169. pp.
95. GÁL Kálmán: *Lakodalmi szokások a Nyárád mellett.* In. Ethnographia 1895. 401-406. pp.
96. ISTVÁNFY Gyula: *A borsodi matyó nép élete.* In. Ethnographia 1896. 165-171 pp.
97. KORITSÁNSZKY Ottó: *Lakodalmi szokások Kölesden, Tolna vármegyében.* In. Ethnographia 1901. 273-315. pp.
98. LÁSZLÓ Elek: *Csíki székely népszokások.* In. Ethnographia 1896. 383-398. pp.
- 99.
- 100.
- 101.

MAGYARORSZÁGI NEMZETISÉGEK LAKODALMI SZOKÁSAINAK TÁBLÁZATOS FELDOLGOZÁSA

	ELŐKÉSZÍTŐ SZAKASZ				LAKODALMI ÜNNEP										ÚJASSZONYAVATÁS			
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	12a	1	2	3	4	
1. szlovák	1	2	3	4	6,7	5	-	7	8	9	10	11	12	10	-	2	-	-
2. szlovák	1	2	3	4	7	5	-	7	8	9	10	11	12	-	-	-	8	-
3. szlovák	1	2	3	4		5	-	-	-	9	10	11	12	12a	-	-	-	-
4. szlovák	1	2	-	4		5	-	-	8	9	-	11	-	-	-	2	-	-
5. szlovák	-	-	-	4	6,7	5	6	7	8	9	10	11	12	-	-	-	-	-
6. szerb	1	2	3	4	6,7	5	-	7	8	9	10	-	-	12a	1	-	-	-
7.																		
8. szerb	1	2	3	-		5	-	-	8	9	-	-	-	-	-	-	-	-
9. bunyevác	1	2	3	4		5	6	-	8	9	-	-	-	-	-	-	-	-
10. horvát	1	-	-	-	6,7	5	-	-	8	9	10	11	-	12a	-	-	-	-
11. horvát	1	2	3	4		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
12. sokác	-	-	-	-	6,7	5	-	-	8	9	10	11	-	12a	-	-	3	-
13. sokác	1	2	3	4	7	5	-	-	8	9	10	11	-	12a	1	2	3	-
14. rutén	1	2	-	-	6,7	5	-	-	8	9	-	11	-	-	-	-	-	-
15. német	1	2	-	4		5	-	-	8	9	10	-	-	-	-	-	-	-
16. német	1	2	3	4	6,7	5	-	-	-	9	10	11	-	-	1	8	-	-
17. német	1	2	-	4		5	-	-	-	9	-	-	-	-	-	-	-	-
18. német	1	2	3	4	6,7	5	6	7	8	9	-	11	-	-	3	1	-	-
19. román	1	2	-	-		5	12	10	-	9	-	-	-	-	-	-	-	-
20. román	1	-	-	-		5	-	-	-	9	-	-	-	-	-	-	-	-
21. román	1	2	3	4		5	-	-	-	9	10	-	12	-	-	-	-	4
22. román	1	2	3	4	6,7	5	6	12	8	9	10	11	12	12a	1	10	3	4

FORRÁS

1. *Sókutvidéki tótok lakodalmi szokásai.* In: Borovszky Samu: Magyarország városai és vármegyéi. Zemplén vm. 164-166. p.
2. *Nyitrai (felső) tót lakodalom.* iln. Magyar- és Erdélyország képekben, 1854. 3. 32. In: Nefelejts 1863. 211.2.
3. RÉSÓ E. Sándor: *Sáros megyében szokásos lakodalom (a tót nép között)* 1866:236. p. A szerző kiadása. In: Nefelejts 1861.
4. RÉSÓ E. Sándor: *A trencsényi tótok vagyis az ún. hornyákok házassági szokásai.* 1866:304-307. p. In: Vas. Újság 1855. 222.
5. Sztancsek József: *Tót lakodalmi szokások.* In: Ethnographia XV. 61-66. p. 1905:429-438.
6. RÉSÓ E. Sándor: *Római sáncok vidékén lakó rácok lakodalmi szokásai* 1866. 232. p. In: Vasárnapi Újság 1857;131. Magyar- és Erdélyország képekben 1864. 2. 322. p.
7. RÉSÓ E. Sándor: *Szerbek (szavóniai) lakodalmi szokásai.* 1866. 276. p. In: Vasárnapi Újság 1862. 40., Gombostó 1862. 1694. 1.
8. HAJNAL ISTVÁN: *Bácskai szerb lakodalmi szokások.* In: Ethnographia, XIX., 1908:41-43. p.
9. IVÁNYI ISTVÁN: *Szabadkai bunyevácok és szokásaik* In: Ethnographia, 1891. II. V. 185-200. p.
10. RÉSÓ E. Sándor: *Horvát határőrvidéki házassági szokások Károlyvár vidékén.* 1866. 153-155. p.
11. RÉSÓ E. Sándor: *Horvát szláv házassági népszokások.* 1866. 155-158. p.
12. RÉSÓ E. Sándor: *Baranyai sokác lakodalom.* 1866. 58. p. 115-128. p. In: Vasárnapi Újság 1864. 7. 68. p.
13. VÁRADY FERENC: *Lakodalom a sokácoknál* In: Baranya múltja és jelene 1896. I. II. III. k. 146-149. p.
14. RÉSÓ E. Sándor: *Verhovinai ruthénok házassági szokásai* 1866. 316-318. p. In: Nefelejts 1864. 45. 536. p.
15. RÉSÓ E. Sándor: *Császártöltést (délnémet) népszokások.* 1866. 80. p.
16. RÉSÓ E. Sándor: *Duna táji (felső) német pórok lakomái.* 1866. 104. p.
17. VÁRADY FERENC: *Lakodalom a németeknél.* In: Baranya múltja és jelene 126-128. p.
18. RICHTER M. ISTVÁN: *Lakodalmi szokások a Nyitra megyei német falvakban.* In: Ethnographia, XV., 318-433. p.
19. ORBÁN Balázs: *Kovácsnai oláhok lakodalma* In: A Székelyföld leírása. III. k. 150-153. p.
20. RÉSÓ E. Sándor: *Szilágysági oláh lakodalmak.* 1866. 280. p. In: Vasárnapi Újság 1859. 150. p.
21. MATUSKA LÁSZLÓNÉ: *Krassószörényi román lakodalmi szokások* in: Ethnographia 28-31., 71-80. p.
22. MOLDOVÁN GERGELY: *A magyarországi románok* 1913:152-181. p.



## 6. AZ ÁLLATOKKAL SZEMBEN ALKALMAZOTT KÖZÉPKORI TÖRVÉNYKEZÉSI SZOKÁSOK

*„A hol az emberi öntudatban a delictum (megtörtént) fogalmával következetesen nem társul többé a büntetés gondolata, valahányszor állattól elkövetett deliktumról van szó, ott magasabb rendű öntudattal van dolgunk, ” – írja Oszter Salamon Pál – „mely fejlettsége alsóbb fokain emberi és állati cselekedetek között kevésbé különböztet.”*

Szükségesnek látjuk bemutatni a középkori ember még érzékletesen mély együttérzését a természeti környezetével, mely a mai ember számára végtelen naivitást sugároz. Furcsa ellentétként a korszerűen gondolkozó ember be kell lássa, hogy a természeti környezetével kapcsolatos szokásaiban meg kell változtatnia gondolkodását, ha a földön hosszabb távon életben akar maradni. Eleink – az előző ezredforduló táján – ligetek fáinál, forrásainál, köveinél rótták le áldozatukat a természet erőivel szemben. Állat-áldozatokról is tudunk. A következőkben a Magyar Néprajzi Társaságban elhangzott és az Ethnographiában a századfordulón megjelent előadásból főleg nyugat-európai példákról értesülünk:

Az állatmesét hallgató gyermekek figyelhető meg legjobban, hogy az emberi öntudat fejletlen stádiumában az emberi és az állati cselekedetek határvonalai milyen tökéletesen mosódhatnak el. Az állatmesében érintett állati cselekedet mérlegelése egy szempont alá kerül az emberivel... az állatmese átvisz bennünket s gyermekkorukat élő társadalmak és korok világába. Gyermekeink naiv animizmusa legközelebb áll a szellemi fejlettség többé vagy kevésbé gyermeki stádiumában visszamaradt alsóbbrendű társadalmak animizmusához (zoolatria, totemizmus).

Állatpöröket többnyire emberhalált vagy emberben egyéb kárt okozó súlyos testi sértések idéztek fel, miket állatok követtek el. A pörben vádlott ilyenkor valamely az ember szolgálatában álló állat: ökör, tehén, ló, szamár, disznó stb. Előfordult, hogy vadállatokat is perbe fogott a középkor. Miután az állat a deliktumot elkövette, az egyéb rendes bűnperek szigorú pontossággal betartott, legális formalitásainak kellett alávetni. Illetékes polgári hatóság az állatot

vizsgálati fogságba vetette, hol a ló vagy a disznó a rendes börtönfelügyelet alá, néha az emberrel közös fogságba került. Arra is volt eset, hogy az állatot közben tipikus középkori praxissal kínpadra hurcolták, hogy a vallomás kierőszakolásának mindama külső mozzanatait hajtsák rajta végre, melyekkel néha embert vallattak. Majd meg kitűzték a tárgyalás napját. Az állat megjelenik szigorú bírái előtt. Előzőleg azonban a törvényszék a vádlott állat védelmére védőt tartozott kirendelni. A vád a törvényes büntetés kiszabását és legkomolyabb alkalmazását kérte; a védelem a rendelkezésre álló törvényes eszközök fölhasználásával mindent elkövetett állati védelem fölmentésére. Az ítéelő bírák higgadt komolysága, mint egyébkor, a midőn emberfia a vádlott, kellően biztosítja a bírói tárgyalás nyugodt lefolyását. Az állatpör lefolyására figyelő középkori nyilvánosságnak a törvény méltóságához illő komoly viselkedése közben egy pillanatig sem tette komikussá az állat fölött ítélező igazságszolgáltatás tekintélyét. Ítélethozatal után a vádlott állatot az előírt és megszokott körülményességek között a hóhér, a hivatalos funkciói tartamára előírt viseletben, középkori szokás szerint kesztyűs kézzel kivégezte.”

Az előadó bírósági szakember sok-sok esetet közöl, melyből csak röviden idézhetünk. „...1394-ben egy kan disznó «bűnösnek találtatott» egy roumayne-i plébánián beiktatott gyermek erőszakos halálában... amely cselekedetből kifolyólag a disznó arra ítéltetett, hogy Jehan Petit hóhér által fölakasztassék”. A kivégzés annak rendje és módja szerint végbe is ment. (Az appendixben) a hóhér honoráriumának kiutalványozására vonatkozó átiratból megtudjuk, hogy „c'est assavoir la somme de cinquante souls tournoir pour sa peine et salaire

d'être venu...pour...pendre á la justice... un porc, lequel avoit hic et meurdís un enfant en la paroisse de Roumaygne. Pour lequel fait ycelui porc fut condamney a estre hayné et pendís... stb..." Vagy: „1379 szeptember 5-én két disznócsorda legelt együtt a Saint-Marcel le Jeuny-hez tartozó határban. Három disznó azonban rávetette magát Perrinot Muet-ra, egy disznócsorda tulajdonosának a kisfiára, a kit, mielőtt édesatyja segítségére sietett volna, úgy a földre tepertek, és úgy össze-vissza mardostak, hogy a kicsi rövidesen belehalt sebeibe. A három disznót, egy rendes és törvényes bírói tárgyalás keretében halálra ítélték." A mennyiben pedig a csorda többi tagjai is a gyilkosság színhelyére siettek, kiáltásaikkal és támadó fellépésükkel a mellett tettek tanúságot, hogy a vakmerő és gyilkos támadást alapjában véve helyeselték, sőt késznek mutatkoztak arra, hogy ennek a gyilkos támadásnak maguk is bűnrészeseivé legyenek." (participes criminis), tehát letartóztatták őket, arra ítéltetvén, hogy ugyane bűnhődést szenvedjék el. Egy prior azonban, névszerint Humbert de Poitiers, nem tudván egykönnyen elviselni a csordához tartozó saját disznájának elvesztését, alázatos kérelemmel járult Fülöp burgundi herceghez, hogy az egész csordának, a három főbűnös kivételével, megkegyelmeztessék". A kérelem kegyes és jóváhagyó elintézését nyert. (Civilizált államban egyébként utoljára 1845-ben ítélték halálra állatot és pedig Franciaországban.)

Az állati crimennel foglalkozó ama bírói tárgyalások és nyilvános exekucziók sem voltak ritkák, melyekre a Leviticus ( ) paragrafusaiiban felemlített szexuális kihágások vezettek. E helynek publicitása nem engedi meg, hogy az állatpörök e részét, mely adataiban és részleteiben egyébként úgy kulturhistoriaailag, mint büntetőjog-történeti szempontból egyaránt figyelemreméltó, közelebről is ismertessem. A középkor, mely az ilyen szexuális és egyéb crimenek megtorlásában az ótestamentum népének büntetőkódexéhez tartotta magát, előbb elfogadta, átvette e nép kódexének intézkedését, azután meg mindjárt ki is terjesztette alkalmazását ugyane ótestamentumi népnek a középkorban gyűlölt és megvetett fiaira. A középkori jogászok nem győzték eleget a fejüket törni azon, vajjon keresztény embernek zsidó nővel való kohabitációja (cum cognovit eam) vagy ennek a vice versa-ja

szodomizmusnak minősítendő-e vagy nem. Az ilyen személyek, úgymond Damhouder, „*úgy a törvény, mint pedig szent hitünk szempontjából az állatoktól miben sem különböznek*".

Gabonaféreg, sáskajárás, patkányrajok és vetésekben szőlőkben pusztító hasonló állati veszedelmek a középkori emberben, éppen úgy, mint a mai falusi gazdában, nemcsak magasabb, természetfölötti erők ingerenciájának, pl. az Úristen büntetésének tudatát ébresztik fel, de fölkeltik benne a megtorlás ösztöneit is. A középkori közönség az ilyen állati rajok veszedelme ellenében az egyháztól exkommunikáció vagy anathéma kimondását kérte – magukra ezekre az állatrajokra. Az a büntetőjogi kuriózum is, mely ilyen állatpör mivoltában felette érdekes és jellemző, és a melyről mi itt meg fogunk emlékezni, a XVI. századhoz, illetve e század egyik nagy hírű jogtudósának, az állatpörök körüli speciális jogászai rátermettség klasszikusához du Chassenée Bertalan nevéhez fűződik.

Du Chassenée-t egy autuni egyházi fórum védőül rendelte ki egy patkány-pörben, melyben Autun patkányait az a vád terhelte, hogy a környék összes árpatermését ették meg. Chassenée, mint a patkányok ex offo védője, a törvényszék előtt ugyancsak derekúl állja meg helyét. Patkányvédencai érdekében mesterileg kezeli az ügyvédi fogások műremekeit. Érvei és ellenérvei áradatában egy rendes korabeli pör jogi terminológiája, perrendtartásának minden kómikus mellékíz nélkül alkalmazott egész apparátusa, mosolyt gerjesztő komolysággal bontakozik ki az ilyen pörökhöz nem szokott újkori olvasó előtt. Az ilyen állatrajok beidézésében a kirendelt bírói fórum rendszerint úgy járt el, hogy az alperes állatok megidézését a környék érdekelt helységei közül csupán egynéhánynak a plébániáján tette közzé. A jogi formalizmus rabbulisztikájában jártas és lelkiismeretes védőnek ez csakhamar alkalmas ürügyül szolgált arra, hogy az ítélet alá eső összes patkányok beidézésének törvényességébe ütköző jogügyi kifogásokkal éljen. Minthogy pedig a törvényszék, mely bár mindre akarja kimondani az ítéletet, saját lakóhelyükön mégis csak egy részüket idézte meg; így a híres védőnek formális kifogásaival megghiúsítania sikerült az első tárgyalást. Egy második tárgyaláson a vádlott patkányoknak ugyanama parciális képviselote van jelen. Chassenée nagy védőbeszédet tart és újból til-

takozik az első tárgyaláson emelt alaki kifogások szerint közben újra beidézett, de természetesen újra meg nem jelent patkányok elmakacsolása ellen. Felhozza, hogy a távoli környékről való eljövétel a törvényszék székhelyére védenczei életének milyen kockázatával jár, milyen halálos veszedelem fenyegeti őket a hosszú útjukon... ott leselkedik rájuk örökkön éber halálos ellenségük, a sok macska, mely a patkányhad minden mozdulatát mind figyelemmel kíséri, és minden pillanatban elevenen falhatják föl őket. A mivel szemben du Chassenée a perrendtartás ama rendelkezésére hivatkozik, mely szerint a beidézett az idézés ellen, ha életét útján veszedelem fenyegetné, óvással élhet, és megtagadhatja engedelmisségét, még ha maga az idézés e lehetőség ellenében eleve el is zárkózik... És a többi... „E pont körül”, mondja Evans, „olyan komoly vita támadt, mintha a Capulet- és a Montague-család perpatvarát tárgyalták volna valahol Veronában, vagy a Colonna- és az Orsini-ékét Rómában.”

A bírói tárgyalás keretében ennyiben az állatpör folyamán ugyanaz a szigorú merevségű rituális formalizmus ment végbe, mely megisméltódott valahányszor az ítélet végrehajtását kezébe vette az egyház. A czeremóniális teljesség elengedhetetlen feltétele minden ritualizmusnak, minden exorcizmusnak. Ennek a teljessége jellemző a vallástörténet összes czeremóniális mozzanataira egyaránt. Végigvonul a népies varázslatok millióin éppen úgy, mint a szentírátaikban megrögzített tételes vallásrendszerek ritualizmusában. A mózaikus (mózesi), a brahmán, a parszi (áldozati) rituáléból semminek sem szabad kimaradnia. „jól gondolva, jól mondva, jól téve” (humata, huchta, huvarstha) mondja nem etikai, hanem csak ebben a rituális értelemben az

Aveszta. Az Aveszta e stereotyp kitétele érvényes minden czeremóniális jellegű vallásos mozzanatra; érvényes különösen e mozzanatok ama csoportjára, melyeknek célja: az inkantáció. Ama anathéma kimondását is hatálytalanná teheti a legcsekélyebb botlás, tévedés a rituális apparátus kifejtésében. Az állatpörnek befejezést adó anathémának ezért formálisan ugyanolyan teljesnek kellett lennie, mint az állatpör jogi részének. És az egyházi inkantáció végrehajtói ilyenkor éppen olyan komolyan és pontosan végezték a dolgukat, mint az állatpör tárgyalására kirendelt bírói fórum.

Az állatpörök szakrális részének vitás kiindulópontja szőnyegre került a középkor teológiájában is. Nem kisebb férfiak, mint Alexander de Ales és maga Aquinói Szent Tamás szükségesnek találták, hogy hozzászóljanak ehhez a kérdéshez. A doktor Angelicus Summa Theologiae-jának néhány helyén nem találja fölöslegesnek ama kérdésnek a fölvetését sem „*utrum liceat irrationabiles creaturas adjurare*”. „Ha, úgymond, ama alantasabb állatokat az Úristen ujjának tekintjük, ha olyan tényezőknél, melyekkel ítéleteit hajtja végre, akkor megátkozni őket bűn, blaszfémia”. „Ha pedig,” így folytatja, a Doktor Angelicus „*secundum se*” mint olyanokat, mint belátás nélkül szűkölködő lényeket átkozzuk el őket, akkor meg az átok „*est odiosum et vanum et per consequens illicitum...*” „*Maledicere creaturae irrationali*» csak az adhat jogot, hogy az ilyen állatok a Sátán satelleseinek tekintetnek, «*miket a pokol hatalmasságai mozgatnak, és miből következőleg meg is átkoztatnak*». Chassenée traktusában hozzáteszi, hogy az anathéma ezért nem is az állatok, mint ilyenek, hanem «*per modum conclusionis*» az ördög ellen fordul.”

7. A HOLD-HÓNAPOS IDŐSZÁMÍTÁS

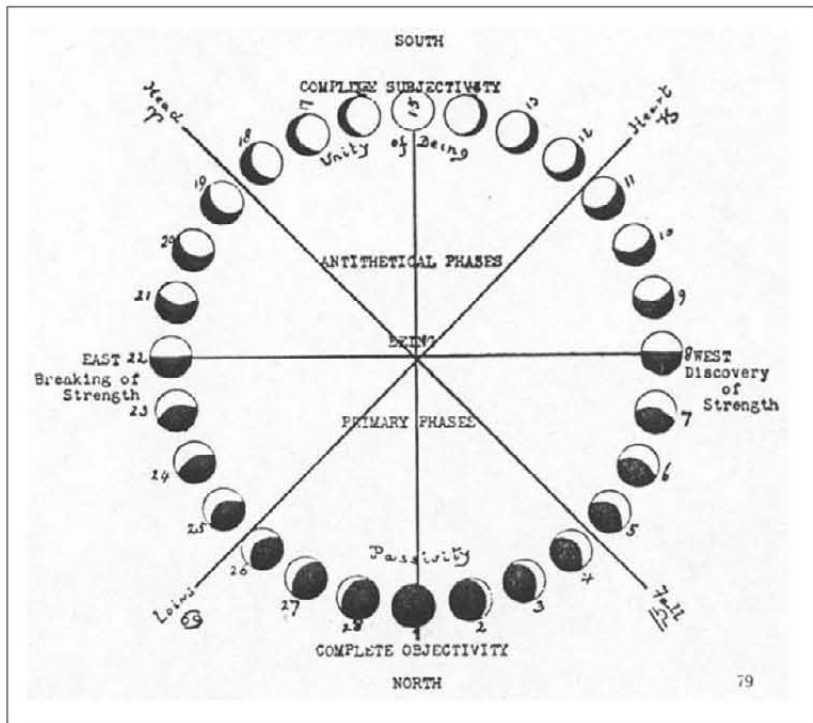
A középkori időszámítás általában a Nap-év időtartama szerint számolt. Ez a középkor felfogásában azt az időtartamot jelentette, mialatt a Nap a Földet megkerülte (Valójában ez fordítva történt). 1582-ig a Julius Caesar által elrendelt „javítás”-sal az ún. Julianus naptár volt gyakorlatban. Ez az időszámítás a közönséges évet (annus communus) 365 napban, a szökő évet (annus bissextus) 366 napban számította. Ez utóbbi minden negyedik évben volt. Mátyás napját ilyenkor febr. 25-ére tették és ezt az alkalmat „Mátyás ugrásának” hívták. A keresztény liturgia a húsvét ünnepében megtartotta a Julianus naptár előtti, a holdjárással összefüggő időszámítás ünnepkijelölésének ősi gyakorlatát.

Amíg a Julianus, és 1582-től a Gergely-pápa féle ma használatos időszámítás Nap-járás központú, addig a Hold-járással összefüggő időszámítás sokkal rövidebb időben és érzékletesen szemlélhető megfigyelést tesz lehetővé a Hold-alakok változásainak közvetítésével. A Holdjárás és a Napjárás ciklusos változása csak nagyobb időegységen belül azonosul. Erről Szentpétery Imre az Oklevéltani Naptár tudós szerzője a következőket írja:

„Cyclus lunaris. A közönséges hónapok és holdhónap, illetőleg a 365 napos napév s a (29×12= ) 354 napos holdév között levő kü-

lönbözlet folytán csak minden 19-dik évben esnek a Hold fényváltozásai a közönséges hónapnak ugyanazon napjára. Ez a 19 év a cyclus lunaris vagy decemnovalis. Hogy valamely év ennek a ciklusnak hányadik éve, azt az aranyszám (numerus aureus) mutatja. ( )

Ezen a cycluson belül a holdhónapok főként 29 és 30 napból állanak (de a 19. év július havi lunatiója 30 helyett 29 naposnak vétetett; ez a saltus lunae), mihez a nap és a holdévek között való különbség kiegyenlítésére a 19 éves cyclusban összesen 7 szökőhónap (embolismus) van közbeszúrva.”





## 9. MÁRIA DOGMÁK

Ahhoz, hogy világosan lássunk a Szűz Mária kultusz szüzességének dogmatikai kialakulásában, megismerhetjük a legfontosabb Mária-dogmákat, amivel a mariológia tudománya foglalkozik.

A négy alapvető dogma a következő:

1. *Mária szüzessége,*
2. *Mária Istenanyasága,*
3. *Mária szeplőtelen fogantatása,*
4. *Mária testszerinti mennybevétele.*

1. **MÁRIA SZÜZESSÉGE.** A felfogás a keresztények között általánosnak mondható már a II. századtól, amely szerint Mária szűzen foganta és szülte meg isteni gyermekét. Ettől kezdve eretneknek nyilvánították ki azokat, akik Krisztus természetes úton történő fogantatásáról beszéltek (a gnosztikus Kerinthosz és Karpokatrész, az ebioniták stb.), akik nem tudták elképzelni, hogyan szülhet valaki gyereket úgy, hogy közben fizikailag sértetlen marad (Tertullianusz), vagy akik azt állították, hogy Mária – Jézus születése után – Józseffel házasséleletet folytatott és más gyermekeket is szült (az eunomiánusok és az antidimarioniták stb.) A dogmát a második konstantinápolyi (553) és a lateráni zsinat (649) hirdette ki ünnepélyesen.

2. **MÁRIA ISTENANYASÁGA.** Mária Istenanyaságának problémája összefüggött azzal a kérdéssel, hogy kicsoda is tulajdonképpen Jézus Krisztus, aki a II. században már – ellentmondásosan is – mint a Mária révén már egyszer megjelent megváltót emlegettek. A kérdés az volt: Mária nevezhető-e „ISTEN ANYJÁNAK” (Theotokosz), vagy meg kell elégednie az ember anyja (anthropotokosz), esetleg Krisztus anyja Krosztotokosz) megszólítással. Jézus Krisztus istenségének a kinyilvánítása tette szükségserűvé, hogy Máriát a pogány Jézus Krisztus istenségének a kinyilvánulása tette szükségserűvé, hogy Máriát a pogány istennők mintájára az istenanyaság méltóságával és jelzőivel illessék. Márának ez a fajta tisztelete a nép körében nem talált különö-

sebb ellenállásra, hiszen korábban közülük sokan a pogány istennők tisztelői voltak, s mint keresztények Máriát tisztelték azok helyett. Így például a IV. században sok helyütt nyilvánosan imádták Máriát és kalácsot áldoztak neki. Mária Istenanyaságának a hirdetésével az V. század elején Nesztóriusz konstantinápolyi püspök szállt szembe, aki három beszédből álló sorozatban kifogásolta, hogy a konstantinápolyiak Isten anyjának nevezik Máriát, holott az mindössze az embernek az anyja. Nesztoriosszal szembeszegültek egyszerű vallásos emberek és felléptek ellene az egyházi vezetők is. 431-ben összehívták az epheszoszi zsinatot, amely elítélte a nesztoriánizmust, Nesztóriuszt megfosztotta a püspöki méltóságától és kizárta a papi rendből is, Máriát pedig hivatalosan Istenszülőnek, Istenanyának nyilvánította.

3. **MÁRIA SZEPLŐTELEN FOGANTATÁSA.** A szeplőtelen fogantatás gondolata, amely szerint Mária emberléte (fogantatása) első percétől kezdve mentes volt az eredeti bűntől és minden más személyes bűntől, a keresztény ókorban született meg. Augustinus például a pelagiánusokkal folytatott vitájában Máriát kiemeli az eredeti bűn hatása alatt álló emberek közül. A VII. században már a szeplőtelen fogantatás ünnepével is találkozunk. A szeplőtelen fogantatás tétele a középkorban a teológiai viták középpontjába került: Aquinói Tamás például nem tudta összeegyeztetni azt a megváltás általános szükségének a tanával. A dogma nyilvános kihirdetésére csak a múlt században került sor (IX. Pius pápa, Ineffabilis bulla 1854). Az egyház a bulla kihirdetése után négy évvel létrehozta a lourdesi kegyhelyet is a szeplőtelen fogantatás népszerűsítésére. A szeplőtelen fogantatás dogmája azt hangsúlyozza, hogy minden bajnak, a társadalmi bajoknak és igazságtalanságoknak egyetlen forrása az eredeti bűn. Ilyen módon az embernek erkölcsi megújhódással kell változtatnia elesettségén, szociális problémái csak transcendens erővel és vég eredményben csak a túlvilágon oldhatók meg.

## 10. KÉT NYELVI FÉLREÉRTÉS

A következőkben két nyelvi félreértést tartalmazó értelmezést mutatunk be. A magyar nyelv az indoeurópai nyelvek előtt kialakult egyik őseurópai nyelv. Ismer olyan archaikus kifejezést, mely hiányzik a később kialakult indoeurópai nyelvekből és ennek következtében a hieroglifik és ékírásos szövegekben félreérthető értelmezések jelennek meg. Elsőként a közismert egyiptomi ábra: Nut és Geb atyjuk: Shu elválasztásával foglalkozunk.

## 10/A AZ EGYIPTOMI NUT ÉS GEB

Nut istenasszony a Nagy Iszisz hasonmása, aki testével a Tejút szimbóluma. Az Est beköszöntével a Napot „eszi meg” és reggel a felkeléséhez „újjászüli”, mint Hóruszt, az ifjút, s egyben megeszi az éjszakában feljövő csillagokat is. Másik változatában ő az, mint Nut, aki a halottat magába fogadja, s esetleg, mint csillagot újjászüli a mennyben.

Az egyiptológiát művelő kutatók német, francia, angol, orosz nyelve nem ismeri a magyar menny fogalmat. Nut személyét szükségszerűen ég-istennőként határozzák meg. Az ég fogalom azonban a magyar nyelvben a tűz fogalommal azonosulhat, s ennek következtében egyértelműen meghatározza a világosság fogalmát. Az ég-istennő fogalom a német nyelvben der Himmelsgöttin, azaz hímnemű fogalom, ami önmagában képtelenség. A magyar nyelvű ember számára is a német szó ilyen értelmezése teljesen érthetetlen.

Ezek után természetes számunkra, hogy a földet (a sötétséget) az ég (világos) ellentéte fogalmazza meg. Geb-et, Nut férjét az egyiptológusok egy része, – miután az ábrázolások vele szemben jelenítik meg, a képi benyomás után és a nyelvi félreértés miatt – magával a Föld-del azonosítja. A Lexikon der Egyptologie II. kötetében a szócikk szakértője Wild, Henri (Cairo) szerint:

„Geb elsősorban Földisten. A nevét még nem tudták megmagyarázni.”

A legtöbb esetben Geb ábrázolása azt mutatja, mint amikor valaki az álom állapot „tudatalatti”-jából éppen „tudat”-ára, „világosság”-ra, azaz földi jelenlétére, létezésére ébred. Ez az állapot csak virtuálisan azonosítható magával a Föld „geo” tartalmú szimbólumával. Így tesznek az egyiptomi feljegyzé-

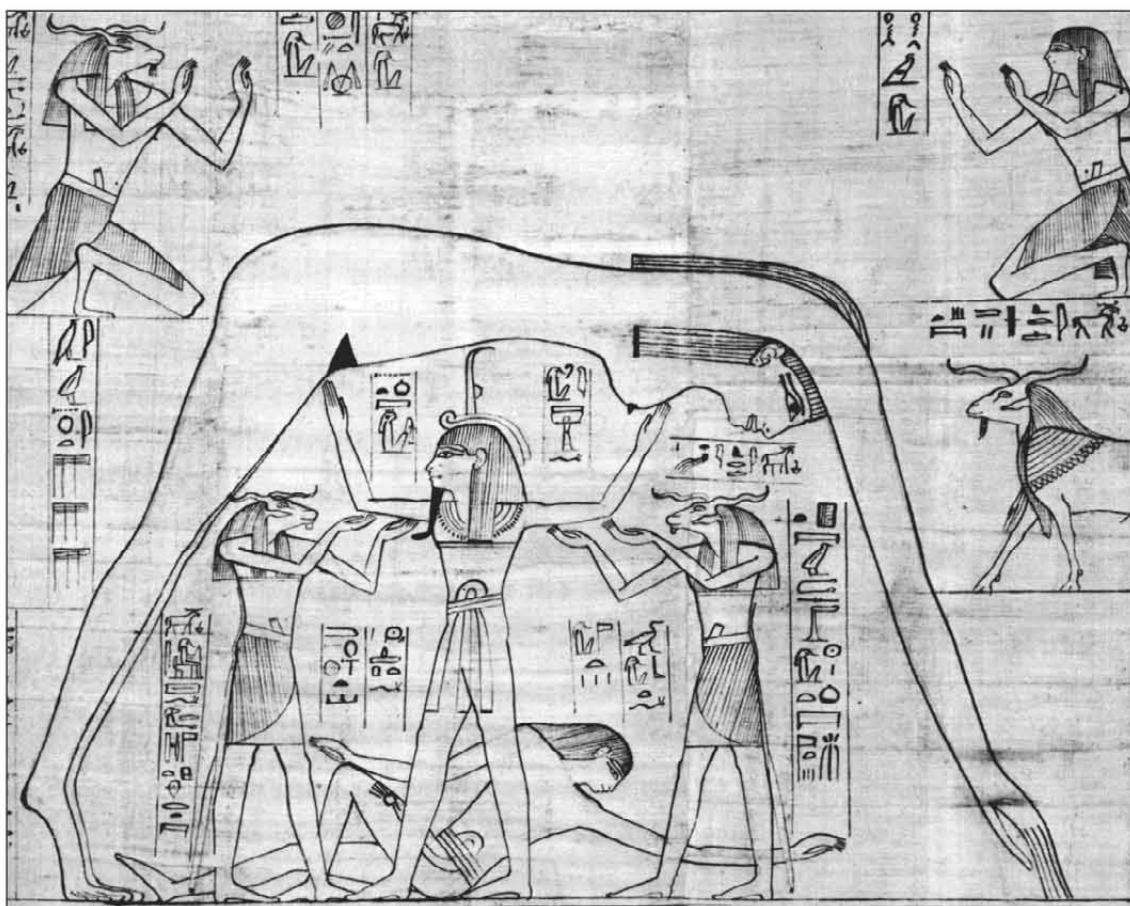
sek is, amikor Gebet az „istenek atyjának”, az „emberek vezetőjének, az első embernek” stb. nevezik. A Földdel kapcsolt képze azért is teljesen virtuális, mert ő az Éj menny/föld együttesében csak magjával, szimbolikusan lehet jelen.

A Nut/Geb kérdés mélyén ezért nem az ég és föld ellentéte áll, hanem a, menny és föld képzetek egységes képze rejlik. A teremtés megkezdésekor a kettősség egysége még fennáll. A fiú másságát és ezzel a kettősséget létrehozó és magába foglaló Női Flv, még teljes egységben van. Kerényi a görög környezetben megmaradt emlékét ennek a képzetnek a következőképpen fogalmazza meg, (mely egyébként nem párhuzam Nut és Geb kapcsolatában!):

„...eredetileg Okeanos volt a tojásban alul, de nem egyedül, hanem Thétisszel együtt, s ők tapasztalták elsőnek Éros hatását. Ahogy Orpheus egyik költeményében olvasható: «Okeanos volt az első, a szépen folyó, aki a párosodást megkezdte: egy anyától való testvérét, Thétyst vette feleségül». Közös anyjuk pedig az volt, aki az ezüst tojást tojta: az Éj.” (Itt semmiféle nemi széjjelválasztás nincs, sőt párosodás van. (Nem lehet érteni a példa párhuzamát. Általában teljesen értelmetlen a nemi ellentét-kettősség széjjelválasztása, mert az következetesen az egység, a párosodás irányába törekszik, mint a Kerényi példában is!)

Geb és a Föld szimbolikus azonosítása közben az egyiptológusok nem veszik figyelembe, hogy Geb nem azonosul a földdel egyetlen ábrázoláson sem!

A Kr. e. kb. 1000 körüli ábrázoláson Shu a a Nut-Geb páros atyja, a levegő istene nem is jelenik meg, aki valójában a föld és ég, a sötétség és világosság „szétválasztását” végzi. Geb phallosza egy másik ábrán, a fölötte „hidat” képező Nut felé (vulvája felé)



emelkedik (közben Geb keze és lába alig érinti a földet, mintha szélben vagy vízben mozogna). Egy későbbi korban ezt az ábrázolást a Séth által megölt Oszirisz szinte hasonló pózban történő párhuzama idézi meg, amint a sas madár alakjában föléje repülő Isziszt magjával megtermékenyíti. A halott Oszirisz ebben a képzetben már a Földdel azonosul, de Osziriszt ekkor már nem a teste, hanem a magja azonosítja. Ezt látjuk akkor, amikor ő a Föld alatt van és a templomban a pap őt, mint a föld alatt lévő magot öntözi! Oszirisz tehát nem maga a Föld, hanem a mag, ami ahhoz, hogy élővé váljon, azaz része lehessen a létezés fogalomnak, először a földbe, vagy az azzal egyenlő női testbe kell kerülnie.

Nut Istenasszony, az éjszakai ég istennője, hasán a csillagokkal. Másik szerepében, mint azt a koporsófedelek festéséből ismerjük: a halottak istenasszonya, aki ölelés pózban van. *Mind a két ábrázolás sötétség tartalmat képvisel, mint a magyar menny kifejezés.* Ezt az értelmezést erősíti meg a magyar

menyasszony fogalom, aki az Éj Istennője és Királynője, akit a magyar nyelv a Menny fogalom királynőjének értelmez „Menyasszony” fogalommal, mely földi „istennői” szerepkörben Boldogasszony jelentésű. Párja, az édesanyja: a Nagyboldogasszony ugyanúgy várja a halottat a sírban, mint az egyiptomi Nut, mert csak tőle remélhet újjászületését.

Az egyiptomi Geb ábrázolásainál mintha valami okból történe, azt a phallikus ábrázolást általában elhagyják, s őt „ébredő”, vagy Nut szeméremteste felé irányuló tekintettel ábrázolják. Másik nézetben is Nut a menny, az Éj istenasszonya, de ő a Nap reggeli újra-szüelője is. Geb világosságra ébredve ezt az érzést fejezi ki. Ezzel a kép jelentése nem az ég és föld szétválasztását, hanem *a sötétség és a világosság szétválasztását* mutatja Shu által. Ez lényeges különbség az ég és föld ellentét értelmezésétől. Így elhárulhat az a jelenlegi tudományos vélemény, mely szerint az egyiptomi kultúra az egyetlen, ahol a férfi a föld szimbólumával azonosul.



## SOME WORDS ABOUT THE INTERNATIONAL SCIENCE-MISUNDERSTANDING

The fundamental Principle of the Egyptian NUT-GEB problem is the comprehension of the unity of the dual Heaven and Earth in the meaning of Paradise what has not sexes and that is not "sky", which is nothing else what the female body itself, from whu the erthly life wakes up.

In this amplyfied edition the first Chapter intend-ed to prove the unit of the dual of together Earth and Heaven, determining the female field of activi-ty - which had not been defined even in Hungarian so far through compound conception can be found in the first Hungarian translation of the Bible (Vizsolyi Biblia translated Hungarian from Gaspar Karoli). The Hungarian linguistics could do nothing with that interpretation the following:

Karoli does not right dawn that this duality noth-ing else but the female body itself, wich is the attribut of the "creativ duality" it must have been obvious when he spoke about it. (The delight of the other world and the conception of the Child.)

The Worldmountain as the manifestetion of existe-ntence of Creation.

J. Campbell representing the international world of science sunrises manifestation the World Mountain in his significant book "The mythic imige"

- Lingual mithunderstandings in the internation-al World-Science. We are describing to interpreta-tions of lingual mithunderstanding, related to each other as fallows. Since Hungarian language is one of the ancient European languages being born before the Indo-European languages, knows such archaic expressions, wich are missing from the later Indo-European languages. In consequence of it missleading interpretations appeare in the hyeroglyphs and cueinform writing.

First we deal with the separation of Nut and Geb. The Egyptian Nut and Geb. Goddess Nut is the dowleganger of the great Isis, whose body is the symbol of the Milky Vay.

When evening comes, she "eats the Sun and in the morning she gives birth to «eat» in the shape of Horus, the yung man, - but at the same time the "eats up" the stars up on the night. In her other role

Nut is the one, who intercorporetas the dead and might give them new lives as stars in the Heaven, The native language of the German, French, English and Russian Egyptologist dose not know expres-sion equivalent to the Hungarian "Menny" which dose"nt means Heaven, or Paradise. Depictions contain the concept of Darkness and Achronism such as the Hungarian expression "menny" (Heaven) means: Otherworldly-delight and concep-tion of Child together. ) In the Bible: Proverb 8. 20-31. In the depth of the Nut-Geb question there is not the opposition of Sky and Earth but the united concept of Heaven and Earth. But the concept lives as sky in the Hungarian language (Ég) is, in concept with fire, so it unambiguously defines the concept of light. The concept of the Goddess Sky in the German language: der Himmelsgöttin is a similar maile idea, wich is nonsense in itself, according to the thoughts above it is obvious for us, that the opposit of the Earth (Darkness) female is the Sky in the Hungarien and Indoeuopian languages the same(Light/male).

Geb is first of all abod Earth God. His name could not been explained yet. (In the Lexikon of Egyptologie)

At the beginning of Creation the unity of this dualty till existid. The Female Principle including and giving birth to the difference of the Sun thus creating the dualty but still ubity. Later this concept is evoked by the depiction of Osiris killd by Séth as he inpregnates with his seeds Isis as she flies above him in the form of one eagle. The dead Osiris im this concept is equal with Earth but he is identified not by his body but only his seeds. It is shown in the depiction where he is under the earth and the priest of the church waters him as seeds in the earth. So Osiris is not itself but the Seed, which - so that it should be alive that is the part of existence - first his to descent under the Earth or the female body wich is equal with Earth.

Nut is the Goddess of the Sky at night with the stars on hear stomach, In her other role - wich is known from the paintings, on the covers of coffins - she is the Goddess of the Dead in the Position of embracing. When evening comes, she "ets" the symbol of the Milky way the shape of Horus, the yung man, - but as the same time the "eats up" the stars up the night. In her other role as Paradise.

(But in Paradise the man dose not can have sexes!) That is whay the Father sent out the man from the Paradise (So they inevitably define the personality of Nut as the Goddess of the sky). Since Geb -Nut's husband usually appears opposite here, in morning of dawn wake up, one part of Egyptologiests identify him with Earth after the impression of depictions and in consequence of the lingual misunderstandings. The interpretatione Hungarian Menny is affirmed by the Hungarian expression for bride: "menyasszony" who is the Goddess an

Queen of the night, exactly "The Queen of the Heaven and Earth" (Similar with the expression: she is Queen of Heaven and Earth in Babilon or Egypt.) The Darkness and Achronism are same in Heaven and Earth! That is why The rite-modells of the Wedding (the beginning of the life) and the dead (the end of the life) were the same in Hungarian. Both are these in contact with two "hole". The authors modells about the wedding an dead rites are together in the text of the book.

TRANSLATED BY IBOLYA LÓRING.

### 10/B A VILÁGHEGY, MINT A TEREMTÉS ELSŐ ALAKOT ADÓ, AZAZ LÉTEZÉST JELZŐ JELENSÉGE

A nemzetközi tudományosságot képviselő J. Campbell összefoglalja The Mythic Image, „A mítikus hasonlóság” című jelentős könyvében a „Világhegy” megszületését. Erről az alapvető emberi emlékről már egyszer tájékoztattuk az olvasót. Lüken Henrik német teológus írta, foglalta össze 1862-ben ezt a témakört, s az európai papneveldekben így hazánkban is az 1930-as évekig kötelező olvasmány volt. A téma megértése alapvetően fontos a további fogalmak és félreértések elkerülése érdekében. Az általunk is most bemutatott régészeti emléket magyarázva írja Campbell, az ábrázolt akkád tárgyról (2350-2150 Kr. e.) a következőket:

„...egy napisten távol jobbra, két nézetben van megjelenítve. Először, amint ő kiemelkedik a mélységből és felmegy a kozmikus hegyre, annak a csúcsára. Mivel a régi sumer csillagászati megfigyelők nézetében a világegyetem sem sík, sem gömbalakú nem volt, Nagy Hegy alakjában emelkedett ki a végtelen tengerből: ez volt a csodálatos Világhegy, megjegyezve annak állapotában a körülforgó égitesteket, a Holdat, a Merkúrt, a Vénuszt és a Napot, a Marsot, a Jupiter és a Saturnust – a lenyűgöző templomformák megformálása a helyi látásmód szerint alakult. A mély tenger, a kozmikus hegy nem lelketlen anyagból van. Ők élő teremtmények. A késő Sumériában írt (cca. 2000 Kr. e.) ék alakú szöveg egy táblán – jelenleg a párizsi Louvre Múzeum-

ban van –, amire ráírták a Világegyetem istennőjének nevét: NAMMU, amit jelképes ideogram rögzít, „tenger” jelentésű. Őt, mint Anyát dicsőítik, aki születést adott a Mennynek és a Földnek ama tu an-ki.”

Mindazonáltal, hasonló időből származó másik táblát őriznek a Philadelphiai Egyetem Múzeumában. Itt a szövegben a következőket idézi J. Campbell:

„...amikor a Menny és Föld kiemelkedett az első tengerből, annak az alakja a hegy csúcsa volt. Menny (An) férfi és az alsóbb rész Föld (Ki) nő volt. Továbbá, hogy a két lényt a levegő-istentől született Enlil elkülönítette.

*Az Úr, akinek elhatározása megváltozhatatlan  
Enlil, aki felhossa a magot az ország földjéből  
Legyen gondja, hogy ne mozogjon el*

*a Menny a Földtől*

*Legyen gondja, hogy a Föld ne mozogjon el*

*a Mennytől.”*

De ezt majdnem levélként, mítoszként őrizték meg a Föld és a Menny klasszikus legendájában, Gaia és Uranos elválasztásában, amit az ő fiúk, Kronos végzett el. Mi felismerjük ezt is, az ősi Egyiptom Menny és Földjének szétválasztásában, amikor a szétválasztást apjuk a levegőisten Shu isten végezte el, fején a Hegy jelével, kiemelve, hogy Egyiptomban a világ-

szülők nemei meg vannak fordítva (NUT) lévén nő, (GEB) férfi.

Tehát (Menny) Atya, (,) (Uranos (?)) nemzette a Föld istenanyának a titánok nemzedékét, aki ezeket visszautasította, de hagyta őket megszülni, viszsztatásítva minden gyereket, amint az megjelent; amíg a megkínzott Földanya, nyöszörögve a fájdalomtól, valójában kigondolt egy tervet. Készített egy fűrészfogas kovasarlót és javasolta a kigondolt tervét a fiainak, akik közül csak egy volt eléggé bátor megtenni a félelmetes tettet. Ez a legidősebb fiú, Kronos volt. Jött az éjszaka vele, lefekvéskor kinyúlva és roppantul fekszenek az ő istennőjén, ez a bátor fiú a rejtkehelyén felemelve a bal kezét, tartja a jobb kézben a sarlót,

annak hosszú pengéjével élezve, mint fog,  
ő meglendíti azt erősen,  
és himbálódzva a saját apjának a tagjai  
dobja azokat maga mögé  
leesni, ahová akarnak..." (Campbell 1975:77.)

A súlyos, tudományos félreértés alapja nyelvi jellegű. Az európai nyelvi tudományosság, az őseurópai nyelvekhez képest fiatal indoeurópai-indogermán nyelveken folyik. Az ókortörténettel és filozófiával foglalkozó kiváló nyelvészek és szakemberek viszont nem ismerik az olyan őseurópai nyelveket, mint az albán, örmény, ír, vagy a magyar nyelv. A szótár értelmezések fejezetben szerző ezért volt kénytelen a magyar menny fogalomra használt *heaven* angol szó értelmezését teljességében bemutatni, amely egyébként egyszerűen felismerhető fogalmi képtelenségeket tartalmaz.

Minden bizonnyal ez a felismerés további lehetőségek értelmezését is megnyithatja

A magyartól eltérő európai nyelveken ez a lényeges különbség, – amint a német egyiptológus idézett Lexikon szócikke bizonyítja: – nem értelmezhető. A magyar nyelv számára ugyanakkor mindez nehézség nélkül rendelkezésre áll!

## A VILÁGHEGY

A világ nagy kultúráiban mindenütt találkozunk a templomtornyokkal és a magasra emelt piramisokkal. Ez így mutatkozik meg mind az Ó-világban és az Új-Világban. Ezek az építmények a munkások ezreinek segítségével valósultak meg. Már a korai sumer városokban megjelentek ezek emlékei, melyeket tornyos épületeknek, zikkuratoknak neveztek el. Ezek az épületek az égbolt magasságával tartanak kapcsolatot, hogy a földi és égi erők együttes működése lehetővé váljon. Az ember az égi erőktől várta életének könnyebbé, jobbra fordulását, melyhez szívesen hozzátette a saját közösségének energiáit is. Ebben a gondolatában jelentek meg a hegyek, melyek a teremtő erők összekapcsolását a maguk létében megoldották. Ennek következtében az anyai teremtő erő központja elsősorban azonosult a Nagy Anyával. Ehhez hozzájárult, hogy körülötte forogtak azok az égi istenek, akiket az emberi gondolkodás istenekké, égi, mennyei erőknek érzékelt. Legelsőben a Holdat és a Napot, majd a továbbiakban az istenanyai "hegy" körül képzelte forogni Holdat, Napot, Merkúrt, Vénuszt, Marsot Jupiter és Szaturnuszt.

Nehogy azt higgyük, hogy ezek a fogalmak eltávoztak tőlünk. Ezek mai napig társaink a minden napok európai nyelveinek elnevezésében. A magyar nyelv nem mindent vett át. A szerző gyerekkorából viszont élesen megmaradt a Pünkösdi ünnepkörhöz tartozó Csütörtök, mint ÚR, az Atya)-napja. A kisebb falvakban ez igen nagy és szépen felvirágoztatott ünnep volt, óriási virágszirom szórásos körmenettel és sokféle állított virágos oltárokkal. A későbbiekből maradt meg emlékeim között az ilyenkor szokásban volt gyermekvers:

*Csütörtök, csütörtök,  
Áldozó csütörtök.  
Az ég megzendüle*

*A föld megrendüle  
Jeremiás boszorkánya  
Mind összecsődüle.  
Jól megtartsad,  
jól megtartsad  
jó lovadnak lábát,  
El ne taposd  
El ne taposd  
A pünkösdi rózsát  
Eden, den eszka  
Kúpalota, kiállott a meggyfa.*

A csütörtök az európai népek nyelvén mai napig Jupiternek, egykor az Úrnak, az Atyának a napja. Mára elveszett az időkben, elég volt hozzá egy zivatáros század. Ha most ezredévekben gondolkodunk, akkor itt is számítanunk szükséges hasonlóan elferdül évezredekre. A nép azonban nagyon ismerte a pünkösdi időszakhoz tartozó nagy jégveréseket vagy éppen esőhiányokat.

Elferdülésnek látszik az a világhegy tudományos értelmezése, mely szerint a tengerből kiemelkedő hegy felső fele a menny An férfi és Ki föld női fogalommal azonosuló kettősség egysége. Az esetet a nemzetközi tudományosság Kronosz, – valamint az egyiptomi Geb, földdel történő azonosításával próbálják párhuzamba állítani. A magyar nyelv szerint a két ellentétes nemi szerepkör sajátos tulajdonsága az ellentétek mindent elsöprő eggyéválási vágya. A szétválasztást ugyanakkor természetesen ellenző sajátossága. A két szerepkör tulajdonságai a természet rendjében az élet fél-fél, egymástól különböző és egységet mutató sajátosságai alakultak ki, melyet a magyar nyelv ki is fejez. A nemzetközi tudományosság minden bizonnyal előbb utóbb meg fogja találni a dolgok rendjét, melyek ma csak zavaros feltételezésekben öltenek testet.

ETHNOGRAPHIA 2003

Falvy Károly: **BOLDOGASSZONY. A NŐI SZEREPKÖR A MAGYAR HITVILÁG TÜKRÉBEN**

Tertia Kiadó, Budapest, 2001. 262 p.

Kriza Ildikó MTA ny. folklór osztályvezető

Minden könyv születése nagy öröm, de különösen öröm annak, aki létrehozta azt. Elsősorban öröm a szerzőnek, Falvy Károlynak, mert szellemi munkáját, a megfoghatatlant ezáltal veheti kézbe, adhatja át másnak, szereteteinek, ismerőseinek, mindenkinek, aki a gondolatait megbecsüli. Öröm annak, aki a könyv születésénél bábáskodott, aki úgy érzi, hogy az ő munkája nélkül az alkotás nem ölthetett volna testet. Ez pedig a Tertia Kiadó volt.

Ez az írás a magyar Istenanya, a Boldogasszony még fellelhető hagyományos emlékeinek felhasználásával mutatja be a nő mennyei és földi szerepkörét. Így vall a szerző a több évtizedes munkával megismert, kidolgozott könyvvé egyszerűsített művének előszavában. Valóban a magyar gondolkodásban, a művelődéstörténetben a kereszténység és a kereszténység előtti világképben minden általunk megragadható korban megvolt a természetfeletti lényként tisztelt nő, asszony, Istenanya képzet, amelynek részleteit sokan sokféleképp bemutatták már, de mégis mindig lehet újat mondani. Ez a szakmáktól független, előítéletektől megszabadult látásmód jellemzi Falvy Károly munkáját. Számára a Boldogasszony nem azonos a kereszténység előtti pogány Istenanya és a keresztény Szűz Mária kép szimbiózisával, nem egyszerűen a termékenység jelképe, az örökké megújuló élet hirdetője, hanem mindennek a rendszerbe illeszthető egysége. Bár az alcím szerényen így szól: A női szerep a magyar hitvilág tükrében, tudnunk kell, a szerző látóköre egyetemes, sok más nép kultúrájának ismeretében emelte ki a legfontosabb szerepeket, jelenségeket, ellentmondásokat.

Lényeges tényező, hogy Falvy Károly előtt a Boldogasszony nem azonos a kereszténység előtti ősananya, ős-istennő termékenységszimbólum manifestálódásával, nem valami tér és idő feletti képzet, hanem a magyar és más népek kultúrájában meglévő, de mindannyiunk számára érthetővé tehető örök asszony, amiről az Énekek Éneke szól, amiről a trubadúrok énekeltek, amiről Petrarca és Ady ver-

selt, amiről imáinkban szólunk, ami vallásunkból, történelmünkben örökké megmarad, ami él a nyelvünkben.

Ennek megértésére először *A női szerepkör és tulajdonságok* bonyolult kapcsolatrendszerében kalauzol el, majd a sokféle vallás Boldogasszony képzetét mutatja be, és harmadjára a Nagyasszony, Boldogságos Szűz Mária megjelenítését értelmezi. A három fejezetben az általánostól az egyedi felé fordul, rendszert keresve és ebből következően a hagyományos világkép és szokásrend nyitottá válik előttünk is a jobb megismerés érdekében.

Ma már nem kétséges – akár a magyar történelmet, akár más népek kultúráját nézzük –, hogy a kereszténység felvétele egy teljesen üres hely betöltése lett volna, és az ősvallás nyomtalanul eltűnésére kellene gondolnunk. Az is elképzelhetetlen, hogy a Boldogasszony maradéktalanul az ős-képzetek „kizárólag pogány istenasszonya” lenne. Éppen ezért munkáját abban a hitben végezte Falvy Károly, hogy négy kérdésre adható válaszokban a továbbgondolás lehetőségét tárja elénk

Melyek ezek a továbbgondolásra érdemes kérdéskörök?

- az emberi és természeti változások szertartásos összefüggéseinek modellje,
- a sajátosan magyar, európai nyelvekben ismeretlen fogalmak párhuzamai
- az életadás és élelemadás párhuzamosságainak rendszere,
- a női és férfi szerepkörök minőségi különbségeinek társadalomalakító volta.

A magyar hitvilág megértéséhez ókori népek kultúrájában megtalálható rokon sajátosságokat állítja párhuzamba, és a megtalált tényeket rendszerezve rámutatott arra, hogy a nő először anyaként, a férfi először fiúként jelenik meg. A dél-orosz szteppéken előkerült istenanya-szobrok, indiai világanya-ábrázolások segítségével illusztrálja a női szimbólumok egyetemeségét, a pozitív és negatív attribútumok egymáshoz való viszonyát, az állandósult szerepkörök megjelenését. Az antik vallási

képzetek tárgyakon, szobrokon megmaradt ábrázolásával mutatja be a keresztény világkép előképét a több ezer éves hitrendszer továbbélésének lehetőségét. Erre utalnak a mottóként közölt Dante-sorok is:

*Óh Szűz Anyánk, leánya ten Fiadnak,  
Teremtményeknél nagyobb és szerényebb  
Ős célja az örök határozatnak  
Természetünket a te tiszta lényed  
Megnemesíté úgy, hogy a Teremtő  
Teremténnyé lett benned...*

A középkori magyar források, Árpád-kori pecsétek szimbólumainak értelmezésével, majd konkrétan a Szent László-ikonográfia elemzésével a kereszténység előtti hitvilág továbbélését illusztrálja. Majd a női szerepekről a kora újkorban leírt a törvények alapján (pl. Werbőczy Tripartituma szerint) ad képet. A nők jogi helyzetének megítélésénél, a női munkakörök rögzítésénél, a családban betöltött szerepüknel az értékek tisztázására helyezi a hangsúlyt. A férfi és női szerepkörök egymás mellé állításával bizonyítja, hogy nem egymás ellenére alakultak a funkciók, és az egyik a másikat nem helyettesítheti. Ennek következménye a társadalmi harmónia, megbomlásuk esetén pedig a diszharmonia.

A női szerepkörök attribútumok érzékeltetésére gazdag példatárat kínál a nyelvhasználatból. A férfi-női megjelenítési módok nyelvi formái mára esetenként elhomályosultan megannyi módozatban kifejezik az összekapcsolódást, az egymást teljessé tevést, illetve a különbséget. A lakodalmi énekek eufemisztikus kifejezései, vagy teljesen szókimondó változatai a nőiség megjelenítését állítják előtérbe. A női szerepkörhöz kapcsolódva sajátos gondolatátvitással értelmezi a menny - égbolttól eltérő - jelenését és menyasszony, menyegző, menyecske, meny stb. Szavakat, azok egyedi szóhasználatát más nyelvekben található párhuzamát. A házasságkötési rítusok, események, költészeti megnyilvánulások, költészeti megnyilvánulások a nőiségre irányítják a figyelmet. Ebből a hagyománykörből sok eddig kutatásba nem vont kérdést vizsgál a szerző. Figyelme kiterjed arra is, hogy a fejdíszek jelentése összefüggésbe hozható a vár formájával melynek jelentése semmiképpen nem lehet véletlen sem a magyar, sem az indiai kultúrában. Arra is figyelmeztet, hogy

a díszítő művészetben a női fejek vagy sziluettek meghatározott tárgyakhoz köthetők, amelyeknek összefüggései szintén általánosíthatók. Különösen érdekes a méh, anyaméh, méhanya stb. női attribútumként való megjelenítése, költészetben, ábrázoló művészetben, női munkához használt tárgyak díszítésénél. Itt idézi a balladák szimbólumokkal teli világából Júlia szép leányról az alábbiakat:

*Leányom, leányom, virágos kertömbé  
E'ső raj méhemnek gyöngé lépecskéje  
Gyöngé lépecskének sárguló viassza,  
Sárga viasszának földön futó füstje,  
Földön futó füstje, s menybeható lángja...*

Hasonlóképpen érdekesek a gyermekjátékokban található kifejezések, a Csillag Boris, az Eszterlanc sorai, amelyek valószínűen rítusdalok maradványai, a kozmikus látás közvetítői. A szerző figyelmé arra is kiterjed, hogy a házberendezések egyes kellékei (pl. ágy, kemence) szintén a nőiséggel hozható összefüggésbe, formájuk nem a véletlen műve, és a szóhasználat, az átvitt értelmű kifejezések, a szokásrend meggyökeresedése sem lehet független a női szerepkörtől.

Külön fejezetet szentel a kozmikus szimbólumok és a nőiség kapcsolatára, ezen belül is hangsúlyozottan foglalkozik a különböző népetekből közzelítve az ég és a föld egységének értelmezésére, a túlvilág, másvilág fogalmának értelmezésére, a magyar és attól távol élő népek kultúrájának ismeretében. Szerinte a földlyuk (ami nem azonos a csillagászati fekete lyukkal) része a mennynek, amely a szerző világlátásában meghatározott helyet foglal el. Gondolatait alátámasztja a sámándobok jelrendszerével, amelyet eddig a kutatók kevéssé tudtak értelmezni, más témához kötődve a Fehérlófia mesének azzal a részével, amikor a próbák során eljut a hős a földlyukhoz, onnan egy másik világba, hogy kalandjai után egy ismeretlen világban tett megmérettetéssel visszakerüljön a kiinduló világba. Az ég és a föld szembeállítását más ellentétes szimbólumokkal együtt a világkép közös elemeire irányítja a figyelmet. Ehhez tartozik az a sokszor említett téma, ami a termékenységmítosz kapcsán a gabona vetését, aratását (szemek kiverését) természetfölötti síkon interpretálja. A gabona és a gabonaistenő termékenység-istenő ókori középkori ábrázolása

a kontinuitást (folyamatosságot) mutatja. A korunk kísérhető meglétét XX. századi példák igazolják a magyarországi aratókoszorúk női szimbólumai segítségével vagy a folklórban a búzaszemben látható Mária-arc-legendával.

A legösszetettebb, legsokrétűbb fejezet a női szerepkörök, tulajdonságok bemutatása, de rendszerelméleti, művelődéstörténeti, nyelvészeti, etnológiai, asztrológiai és más tudományterületekről merített ismeretek alapján megalapozta, új összefüggésbe ágyazta a Boldogasszony-látást, a Magna Mater egyetemes megjelenését.

Az ismeretelmélet szakemberei jól tudják, hogy az elsajátítható tudást rendszerint egy-két, maximálisan három fő vizsgálati terület segítségével vagyunk képesek áttekinteni. (Ezért jelentősek az interdiszciplináris kutatások, közös megbeszélések, konferenciák.) Falvay Károly egyszemélyben képes különböző tudományterületek eredményeinek szintetizálására. A könyv olvasásakor tanúi lehetünk egy műszaki ismeretekben jártas, rendszerelméleti gyakorlatban otthonos ember gondolkodásának, amikor a sokféle diszciplína ismeretében kialakítja a Boldogasszony-látás lehetőségét. Ez a sokszínűség teszi vonzóvá a művet, ami egyszersmind rávilágít arra is, hogyha egyikünk-másikunk elzárkózik a sokszínű szemlélettől más a résztudományok megközelítési módját nem ismerve csak egy adott tudományterületen nyert jártassága szintjén követi az eredményeket, sok kérdés még látenszen sem vetődik föl.

Magam folkloristaként elsősorban a folklór szempontú kutatásnál láttam, mennyire elmélyült, sokszínű és széles tudás birtokában vont le a következőket Falvay Károly. Minden egyes fejezetnél külön megálltam és elcsodálkoztam, hogyan tudta megtalálni a hatalmas anyagban a kevésbé népszerűsített szövegváltozatok között éppen azt, ami okfejtéseit szemléletesen alátámasztja. Évtizedek fáradhatatlan munkájával a népköltészet jó szemű ismerője lett, aki az összefüggések rendszerében látta a gyerekjátékokat, a leánybúcsúztatókat, a lakodalmas szövegeket, a párosító énekeket, a menyasszonyi díszeket, a szerelmi ajándékokat, a használati tárgyakat.

A gyerekjátékok a kulturális örökség kimeríthetetlen tárháza – Kodály szerint, aki a hidasjáték kapcsán figyelmeztetett az elhomályosult szövegek jelentésére, – a játékok részleteiben a rituális tartal-

mat nézte. Kodály szellemiségét követte Falvay Károly, és tárt föl megannyi izgalmas összefüggést. A régi rituális menyasszony-avatási szokás, egy lakodalmi játék (beavatási ceremónia) alakult át hidasjátékká, révésztáékká, kapusjátékká. Van Gennep az átmeneti rítusokról szóló rendszerének ismeretében szemléletesen mutatja be a hidasjáték szimbólumát, az átmeneti állapot különleges helyét. Más esetben a kapusjátéknál ugyancsak a rituális jelképekre hívja föl a figyelmet, összefüggésbe hozza termékenységi szimbólumok mozgásos vetületére. Ezek elemei őrzik a Boldogasszony-tisztelet, a nő-tisztelet, a nőiség misztériumát.

A lakodalom teljes rendszere külön vizsgálat tárgya a női szerepek rendszerének vizsgálatakor. Személyes élményből tudom, hogy a szerző két évtizeddel ezelőtt a lakodalom rendszerének bemutatását tervezte, ez szélesült Boldogasszony-bemutatásá. A megváltozott módszer és téma lehetetlenné tette, hogy a lakodalom minden szimbólumát tárgyalja, így a fontos kérdések egész sora a függelékbe szorult. Viszont a folklór sokféleségével szélesebb körűen tudta bemutatni a női szerepeket a hitvilág látszólag egymásnak ellentmondó tényeinek rendszerbe foglalásával. A néprajzkutatók eddig is vitatkoztak Falvay megállapításaival, de cáfolni nem cáfolták meg. A sajátos látásmód, az egyéni rendszer új összefüggések egész sorát tárja elénk.

A lakodalom szimbólumrendszerétől függetlenül érdemes megállni és elgondolkozni azon, miért van a magyar nyelvben ég és föld ellentéte mellett egy sajátos kifejezés a mennyre. Mi a különbség a menny és az ég között? Milyen gondolati rendszer tette szükségessé, hogy ez a sajátság megmaradjon? Miért maradt meg a magyar nyelv eme különállása itt a Kárpát-medencében a latinitás ellenére akkor, amikor a környező népek – akik mind indoeurópai nyelvcsalád tagjai –, nem értik, nem használják ezt a különbségtevést? Ezekre a kérdésekre keres választ Falvay Károly megszívlelendő módon. A nyelvi formák felsorakoztatása új összefüggéseket mutat. A *menyasszony*, *meny*, *menyecske* kapcsolatrendszerét bizonyítja. Továbbá a földi transzcendencia megjelenítésének nyomait tárja elénk a gondolkodás különböző szintjén, a mérnöki rendszerek egzakt-ságával, az összehasonlító szakirodalom ismeretével, a régi magyar nyelvi emlékek bizonyító erejé-

nek felhasználásával. Ha semmi mással nem foglalkozna a szerző, mint a menny - az ég, a föld hármasságának egymást kiegészítő rendszerével, egymáshoz való viszonyával, értelmezésével, akkor is az alapvetően új gondolataival a tudományos világ figyelmét magára vonta volna.

Fentiekből logikusan következik, hogy a Boldogasszony bemutatása nem vallástörténeti szempontú, mégis számos teológiai vonatkozással találkozunk, bizonyítva, hogy a magyar Boldogasszony-képzet elválaszthatatlan a Szűz Mária tisztelettől. A XIX. század közepétől vissza-visszatérő kérdéskör a Szűz Mária tisztelet és a kereszténység előtti ősananya, anyaistennő kapcsolata. Azok a régi vallási képzetek, amelyek a magyar hitvilágot meghatározták - tudjuk - szervesen és elválaszthatatlanul ötvöződtek a keresztény tanításokkal. A sok Mária-ünnep, amelyik egynémelyikének nincs megfelelője a katolikus kalendáriumokban mutatják, hogy sajátos rendszerrel van dolgunk. Megfontolásra érdemes a Mária-tisztelet és az újholdünnep közötti megfigyelés éppen úgy, mint a kereszténység előtt az újévkezdő hónap istennői jelentése. Itt arra utalok, hogy az évkezdő hónapot, januárt eleink Boldogasszony havának nevezték, mert a kezdet az, ami az istenanyához, az istenszülő asszonyhoz kötődik, s ezzel együtt a termékenységhez, a gyarapodáshoz. A gondolatok rendszerezésekor eredményesen hasznosította az archaikus imák tanulságait, Feticch Nándor és Erdélyi Zsuzsanna és mások megállapításait. Így a hiedelemrendszer speciális Mária-alakját úgy tárja elénk, hogy az a női szimbólumok meghatározott csoportjában kapjon helyet. Ebben a rendszerben minden Mária-ünnepnek önálló jelentése, értelme van. A vegetációs ciklusokra figyelés mellett a teremtés, a születés rendjét is figyelembe vonta, lineáris rendet, ciklikus éves körforgást, és az egész életciklust külön-külön áttekintette e szempontok szerint. Így az átmeneti rítusokon (születés, házasság, temetés) belüli analógiákat, párhuzamosságot, egymásnak megfelelést adatokkal igazolja, és így a kikérés, a búcsúztatás, a másik állapotba kísérés zenés-táncos részeit összefüggésbe állítja. Tehát nemcsak a temetésen volt sátrás, hanem a lakodalomban is, nemcsak a lakodalmi táncok voltak jelentősek, hanem a temetési körtáncok is. A lakodalmi szertartás modelljét és a Bol-

dogasszony-tisztelet kapcsolatát a függelékben közölt táblázattal teszi megalapozottá.

A gondolatrendszer harmadik egysége a korábbi okfejtés betetőzéseként a Nagyasszony, Boldogságos Szűz Mária fejezettel zárul. A kozmikus teremtést, amit érintőlegesen párhuzamba állít a teológiai teremtésképzettel, költői megfogalmazásban az archaikus imákból idézi:

*föld szülte ágát  
ág szülte bimbaját, bimbó szülte Máriát  
a Boldogságos Szűzanyát...*

Ehhez a mitikus megfogalmazáshoz IX. századi ábrázolást is társít.

Emellett rávilágít arra, hogy a férfi központú európai társadalomban, a patrisztikus istenkép ellenére (vagy éppen azért) már a X. században megjelenik az igény női szimbólumokra, ami egyet jelent a Mária-tisztelet első formáival. E középkori jelenségek mind ahhoz vezetnek, hogy igen erőteljes Mária-ünnep rendszer alakuljon ki, és ezek a kereszténység előtt természettisztelettel összefüggő vallási képzet megerősítését, illetve átértelmezését eredményezik. A modern kor Mária-tiszteletét egy egyetemes rendszeren keresztül nézve összetett módon tárja elénk a szerző, és az ő látószögéből tekintve a katolikus ünnepeket, megértjük régi kultúránk továbbélését.

A gondolatokban, ismeretekben és összefüggéseiben újat hozó mű értékeit figyelmes olvasás, részleteket megérteni képes elmélyülés után lehet. Az én szerény bemutatásom csak a problémakör felszínét érinthette. A könyv külső megjelenése szerencsés összhangban van a belső tartalommal. Aki látja és kézbe veszi a könyvet, tudatosíthatja, mennyire megfelel a mondanivalóval. Egyszerű és szép. Az A/4-es méret közvetetten utal a gondolatok sűrűségére, de a megosztott oldalak segítenek az olvasásban, áttekinthetővé teszik a mondandót, a képek illusztrálják és megerősítik az egymást követő egymásba kapcsolódó tényfeltárásokat. Sok az illusztráció, de ezek nem színes, tetszetős képek, hanem a szavakba öntött gondolatok értelmezését szolgálják. A téma bonyolultsága, a szakirodalom végtelensége a filológia uralmát tenné lehetővé, de a lábjegyzetek nem uralják a könyvet, nem nyomják agyon a szerző rendszerét. A világos szerkesztés, az alfejeze-



tekkel történő témakijelölés segít megérteni a sokszínű, többretegű gondolkodást. Érdemes arra is figyelni, hogy mi minden maradhatott a szerző tarsolyában, amire a könyv végén található függelék-ből következtethetünk, amelyek újabb tanulmányok ígéretét jelenthetik.

Szeretettel ajánlom e könyvet a nyitottan gondolkodóknak, a rendszereket befogadni képes olvasóknak, a vitatkozásra, a továbbgondolásra hajlamos kutatóknak, a természet csodái iránt érdeklődőknek, a mítoszok világát megismerni akaróknak és az örök emberi értékek iránt fogékonyaknak egyaránt.

### Falvy Károly: NAGYBOLDOGASSZONY

A NŐI SZEREPEKÖR A MAGYAR ÓSVALLÁS  
TÜKRÉBEN

Újból kézbe vehetjük és olvashatjuk Falvy Károly nagyszabású összefoglalását a teremtés ajándékáról a nőről, a női szerepekről és a mindezeket védelmező Nagyboldogasszonyról. Gondolatai széles ívű forráson nyugszanak a komplex látásmóddal egybeszedett monográfiában. Ez a szemléletmód az etnológiai, antropológiai szakirodalomban szokatlanul új. Az emberi kultúra megszámlálhatatlan sokféleképpen vall a nőiségről. A Földanya, az Ég asszonya, a Menny asszonya, a mítoszok istenasszonyai, a kereszténység előtti vallásokban a termékenység képviselői. A régi és új társadalmi rendben a nőkre vonatkozó szerepek hirdetik a nőiség fenntartó erejét, a mindig és mindenütt megjelenő létét. Az egyetemesség felismerése indította a szerzőt ennek az izgalmas kérdéskörnek a bemutatására. A könyv kimondatlanul is magában foglalja azt a természeti törvényt, ami szerint a nőiség a legmagasabb rendű minden más között. Bár a XX. század-

ban elnyomottnak gondolták a nőiséget, és idealizálták a férfias nőt, a traktoros Julist, a bányász Marist, de ma már látható, mindez a nőiség megcsúfolása volt. A női emancipáció az igazi értelmezés szerint a nagyasszonyi, Boldogasszonyi funkcióban van, ami mindenek felett áll. Évezredek történelme bizonyítja, hogy férfiak bármit tettek, az eltörpül a női szerepvállalás mellett, a világot, a társadalmat megújítani képes Boldogasszony szerep mellett.

A természetfeletti tulajdonsággal bíró asszonyt a magyar nyelv a különösen szép hangzású szóval Boldogasszonynak nevezi és összefüggésbe hozza az Istenszülő asszonnyal, a termékenység szimbólumával, a nők védelmezőjével. Sokféleséget jeleznek a Boldogasszony nevének változatai (Kisboldogasszony, Nagyboldogasszony, Gyümölcsoltó Boldogasszony, Sarlós Boldogasszony stb.) és bizonyítják, hogy a kereszténység előtt már élt a magyarok körében a Boldogasszony-tisztelet. A magyar hagyomány megőrizte a női szerepeket vallási képzetekben, természetismerethez kapcsolódva, népszokásokban, nyelvhasználatban, gyermekjátékokban, színhagyományban. Mindezekről izgalmas összegzést ígér a könyv, ezen túl figyelmet érdemel a lakodalmi, a temetési szertartások elemzése és ezeknek az átváltozást szimbolikusan kifejező szokásrendjének bemutatása.

Falvy Károly hatalmas ismeretanyagot élénk táró könyve a korábbi kiadás anyagát megőrizte, néhol átrendezte és újabb kutatási eredményekkel bővítette, így kínál minden olvasó számára csodálatos gondolattárat vele együtt egy tudományos rendszerezési kísérletet a nőiségről, a világ túléléséhez nélkülözhetetlen női szerepekről.

## KÁROLY FALVAY: THE SACRED LADY

## THE FEMALE ROLE IN REFLECTION OF THE HUNGARIAN WORLD OF FAITH.

The birth of a book is always a great joy, in particular for the individual who created it.

It, in the first place brings joy to the author; Károly Falvay, whose committed rationality embraces a priority untouched entity, which now can be given and understood by others, to his loved ones, acquaintances, and to all those who appreciate the qualities of his thinking.

It is a great joy for all who aided in the creation of the book, who feel that the body of work as present would not have been accomplished without their help.

This is notably thanks to Tertia Publisher.

The book illustrates the Hungarian Goddess, the Sacred Lady portraying the heavenly and earthly roles of a female, with the use of relevant sources of information. The author, was able in this way to bring together decades of work, for the focus of his book.

Stemming from Hungarian cultural history, prior to the Christian based world outlook, respected, and seen as a being above the reality of this world, "Supernatural" in the form of a woman, lady. Although the Goddess image has been portrayed in many different forms, something new can always be told. Károly Falvay's work exemplifies that which is independent of disciplines, a mind frame free of stereotypes. The Sacred Lady for him is not associated with the Pre-Christian, Pagan Goddess and the Virgin Mary's symbiosis, it is not simply the symbol of fertility, the continually reincarnated preacher of life, but the self adapting entity of unity in all systems. We should be aware that as the modesty of the under title states, "*The female role in reflection of the Hungarian world of faith*", that the author takes a universal perspective, with an extensive knowledge of other cultures helping to underline the most important roles, visions and contradictions.

It is of great significance to note that prior to Károly Falvay's writing, the Sacred Lady was not associated with the Pre-Christian Goddess mother; the manifestation of the fertility symbol is not relat-

ed to images of space or time. It is however, directly related to Hungarian and other cultures' images of the eternal lady, being a concept of common understanding for all, whose song is sung, that was sung by the Trubadors, that which Petrarca and Ady wrote poetry on, about which we pray, that which is eternally left from Religion to history, that which lives in our present day language.

In order to gain a full understanding of this subject, we should primarily regard the complex relationship between female roles and qualities, continuing with the varying religious imagery of the Sacred Lady, and thirdly understanding the representation of the Great lady, the Blessed Virgin Mary. The three chapters follow a development from the general to the specific, in the object of a systemic order, and in so doing opening up the lines of understanding for both traditional world outlook, in addition to that of customs.

At present, it is without a doubt that, when looking at either Hungarian history or other nations' cultures, that the taking up of Christianity would have been seen as the occupation of an empty place, and hence we would have to consider the complete disappearance of ancient religions. It would indeed be impossible to think that the Sacred Lady strictly remained in ancient images as the "exclusive pagan Goddess". It is for this prime reason that Károly Falvay seeks to answer four core questions, which in itself opens up the opportunity for further thinking and rationality.

*Which of these question spheres open up the possibility for further thinking?*

"A model for the relations and links between the changes in the customary rituals of man and nature"

"The parallels between the specifically Hungarian and Indo-European undiscovered expressions

"The systemic parallels between the giving of life «birth», and the giving of food «feeding»"

"The qualitative differences between male and female roles within the creation of society"

In order to understand the Hungarian world of faith, the writer locates in parallel the relative specificity with other ancient cultures. By locating the necessary facts, creates a system to highlight that woman first appears as a mother, and man as a boy.

The Goddess statues uncovered in the Southern Russian plain, with the help of the Indian Worldly Mother's representation illustrate the universality of female symbolism, and the relationship between the positive and negative attributes, and the appearance of consolidated roles. The representations left on objects and statues from an era of religious antiquity demonstrate the Christian worlds former outlook on the thousands of years system of faith, and its possibility for future survival.

The Dante motto indicates this:

*Oh Virgin mother, daughter doth for thy son  
Greater than nature itself and more modest  
Its ancient objective, for eternal judgement  
Our character being refined by your purity,  
that the all mighty,  
Gave onto thee the fruits of creation*

According to medieval Hungarian sources, aided by interpretations of the Árpád periods stamp emblems, pre-Christianity's survival is illustrated through the particular analysis of Saint Iaszló's iconography. This was followed by a description of the female role, based on the then new periods laws. (e.g. According to the Werbőczy Tripartite) An understanding of women's legal status, begins with an examination of the range of employment, filled domestic roles are underlined as an important area.

Statements proving both male and female roles, suggest that their functions did not develop against each other, one cannot replace the other. The result is Societal harmony, and anomie disharmony in cases where it falls apart. The use of languages is suggestive of a rich example of the female role, and attributes.

The representation form of male and females within languages today have become less apparent, and weaker in the description of this relationship, the completion of each other's wholeness, and their differences. The euphemisms inherent in wedding songs emphasize the primary importance

of the female appearance and femininity. The female role is in addition exclusively associated with the thinking of heaven, an entity beyond the earthly skies, and words such as bride, bridesmaid, without parallels to the word «heaven» found in the use of Indo-European languages.

(The word Menny in Hungarian means Heaven, and bride is mennyasszony, directly translated as the lady of heaven, hence we may see the link between ties of language, culture, and religious terminology.) The rituals found in ties of marriage, occasions and poetry bring femininity to our prime attention. The author brings to light several aspects related to this question, which were not priorly considered. Our attention is also drawn to the similarities in ritualised head decorations, and its fort like appearance, which is a metaphor for the woman, who needs to be triumphed, and are not coincidentally found in symbolism within both the Indian and Hungarian cultures. The author, in addition highlights the fact that the female head and silhouettes are bound to specific objects in the art of decorations, these relations and links can again be generalised. The word bee, "méh" and the mother bee, "anya méh" are related to the word "méh" also meaning womb, which is all respects a symbolic comparison in the form of giving of life. It is noted for particular interest, in the arena of poetry relating to female attributes, its depiction in the arts, with reference to the use of objects for decoration in women's work. The Ballard below describes, the fully symbolic world of the beautiful Julia daughter.

*Oh daughter, Oh daughter in her garden of flowers  
The swarm of bees first steps of fertilisation  
Honey combs turns to yellowing wax  
Yellowing wax that which bellows smoke  
over the land  
Bellowing smoke covering the land that which rises  
as a heavenly blaze*

It is indeed similarly interesting to note the expressions found in the toy story's childrens games. The lines on star Boris, and "Eszterchain", which are presumably the reminiscence of ritual songs, the messengers of the all seeing cosmic. The author

also notes that certain household items e.g. the stove, can be linked and associated with the arena of femininity, neither their form nor the use of words is simply a coincidence. (A woman is unthinkable without the concept of a bed) Neither the indirectly attributed expressions, nor the ritualised practices are independent from the woman's role.

The author dedicates a chapter on the relationship between cosmic symbolism and femininity, with emphasis on various approaches of "heaven and the earth" personality interpretation.

(The interpretation and understanding of terms such as "afterlife", "the other side", from the viewpoint of Hungarian culture and other cultures) According to the author the earth whole (which has no relation to the black whole in astronomy), which is part of heaven, and represents a foundation of thought in the authors perspective. He justifies his thoughts with the shaman drums system of signals, an area lacking in research, linked to story's about the sons of white horses, with stress on the part where after many unsuccessful efforts the hero reaches the earth whole, and then onto another world, to return to his world through the endeavours and experiences of alien worlds. Together with other contradicting symbols, the depiction of heaven and earth draw our attention to the common elements of the world outlook. This indeed includes, the already mentioned subject, in relation to the myth of fertility, and the sowing of grain, harvesting, which is interpreted from a supernatural viewpoint. The grain Goddess, and grain itself demonstrate the continuity of the Goddess of fertility's ancient representation. We may follow this continuity, with twentieth century sources justifying the symbolism of femininity in the harvest symbolism, as well as the legend of Maria appearing in wheat in Hungarian folklore.

The most complicated and multi faceted chapter with the females role, is one that is structured theoretically, and is in relation to cultural history, linguistics, ethnology, astrology, in addition to bringing together other epistemological spheres creates a new approach to viewing the "Boldogasszony" the Great Lady, not to mention the universal appearance of the Magna Mater.

Experts of the subject area will full well know, that the thorough appreciation and research of a

given sphere of knowledge may only be accomplished with the help of a one-two or maximum three member group (Hence the significance of interdisciplinary researches, common discussions, and conferences. Károly Falvai was capable to synthesize and integrate the various results of these epistemological spheres. We may be witnesses as readers of the book, of the technical background and experience of the author, particularly when drawing together multi-faceted disciplinary areas in the description of the Great Lady, and possible viewpoints for the understanding of this symbol. This multi faceted development of thought makes the book as colourful and interesting as is it. It at once draws light upon the fact that if we close ourselves away from the range and colour of variety in the art of knowledge, and allow ourselves only the indulgence of specified knowledge, then we will but realise the appearance of underlying, latent questions that have been neglected.

As a researcher of Folklore myself, I noted primarily in works relating to Folklore, the extent of depth, colour, contrast and scope the work was accomplished with. I was forced to wonder in amazement with the passing of each chapter, I asked myself, how could he find the links between the less known text changes, that which justify the exact context of his opinion. He became experienced in the art of the nations poetry, whose task of recognising the relations between the system, included that of children's games, the female rite of passage, wedding party texts, match making songs, the brides decorations, love gifts, various article of use.

According to Kodály, children's games and toys play a significant part in a given cultures heritage, for whom bridged games, the concept of a woman's body as a link between the world of heaven and earth, and toys drew light upon fading texts and meanings - giving prime attention to the rituals involved in such acts and toys.

Károly Falvai follows Kodály's humour, and holds the readers attention with the continuity of exciting links. The bride's initiation as a customary ritual wedding game (initiation ceremony) developed into a "bridged" game, "ferry" game. Van Genepp illustrates, with experience in the current system of rituals, the symbolism within these

bridged games, and the unique circumstances of the current temporary state.

He notably draws our attention to other goal games, and the ritualised pictorial symbolism involved in these unique conditions of this temporal state.

In other situations, the pictorial symbolism epitomised in the gate game is brought to our attention. Furthermore, he relates it to the foreground of symbolism in fertility. These elements preserve the "Great lady's" respect, respect to women, and to the mysteries of femininity.

The wedding ceremony structure is a completely separate area for analysis, when examining the structure of female roles. I know from personal experience, that the author planned the introduction for the examination of the wedding structure two decades ago, which in fact broadened the introduction of "The Great Lady".

The altered methodology and theme made it impossible, to analyse all the symbols linked to wedding ceremonies, and hence the most important questions are listed in the appendix. The author however did succeed in introducing the variety of the female role, from a wider perspective, as well as encompassing the, at first contradicting facts of the religious world within the system. Ethnographers, have to this day debated Falvay's statements, but have not however contradicted them. The author opens up the entirety of a unique viewpoint, in addition to the relations found in this new and distinctive system.

Independently from the wedding ceremony's system of symbolism, it is worth thinking about why, besides the contradiction of heaven and earth, does the Hungarian language have a separate, exclusive expression for "heaven", what form of rationality created a need for this? Why did the Hungarian language preserve such a unique stand point in the Carpathian basin., despite the process of latinisation? When indeed the surrounding people, who were all part of the Indo-European language family, do not understand this difference, or feel its distinguishing effect. Falvay endeavours to find relevant answers to these questions. The order of different forms of languages, demonstrate new relations. Words such as Heaven, Bride, ("menyasszony":

Heaven's woman, 'meny': daughter in law, menyegző: wedding, "menyét": weasel, "menyhal": eel-pout – directly translated) justify the systemic relations. Furthermore he discloses the justifications for the representations of earthly transcendence, at different levels of rationality, with the precision of engineers, with knowledge in comparative specialised literature, and with the use of the justifying power of the old Hungarian language. If the book would have simply and singularly been concerned with the concept of "Menny" Heaven, the Sky, and the earth, with this trinity, their completing powers in accordance with one another, their relations, and their interpretation, the author would have still attracted the attention of academics to the foundations of new ideas found in his thinking.

It is logical to think from the above that the introduction of the "Great Lady" is not based on a historically religious angle, but still we may find several theological associations, justifying that the concept of the Hungarian "Great Lady" is inseparable to the respect of the Virgin Mary. Since the middle of the nineteenth century, questions have again and again been asked referring to the respect of the Virgin Mary, and the Ancient mother of Pre-Christianity, and the relations to the mother Goddess. Religious concepts, which restricted the sphere of the Hungarian belief system, were notably and inseparably connected to the teachings of Christianity. The numerous festivals celebrating Mary, which individually do not have an equivalent in the Christian calendar, demonstrate that we are dealing with a unique system. Again it is worth considering the respect to Mary, and the correspondence with the new moon festivals, just as the pre-Christian and the representations of the mother Goddess starting month of the New Year.

We are suggesting that the month, which starts the New Year, our predecessors named January "Great Lady", since the mother Goddess brings beginning. The mothers bond is tied to the first-born child, and with it to fertility, and growth. The author used the teachings of the archaic prayers, including that of Nándor Fettich, and Zsuzsanna Erdélyi for the systematisation of this rationality. Hence the belief system's uniqueness in the form of Mary, is presented to us, so that they are ensured

a place within given groups of femininity symbols. Within this system, each festival of Mary has a separate distinct significance and meaning. The vegetation cycles as well as the order of creation and births are taken into consideration by the author. Furthermore he noted the linear order, the yearly cycles, and aspects of the life cycle, which were examined from this viewpoint. Analogies of the temporal rites of passage (births, marriages, and funerals) were performed, and parallels were drawn between them, which were statistically proven. In this way proposals of marriage, farewell wishes, and the female rites of passage epitomised in a state of music and dance are all compared. Therefore we may state, that funerals did not only include mourning, but also occurred in weddings, and circle dances during funerals held as much significance as wedding dances. Models of the wedding ceremony as well as the respect to the "Great Lady" are illustrated and justified in the table contained in the appendix.

The "Great Lady" acts as solidifying element of the third section of thinking in the author's work, and ends with the chapter on "The Great Virgin Mary". The cosmic creation which he places in parallel with theological conceptions of creation, noted poetically from the archaic prayers;

*earth gave birth to limb  
limb gave birth to nipple  
nipple gave birth to Mary  
the Great Virgin mother.*

A ninth century illustration is used to help describe this mythical expression. It furthermore draws light on a Europe which was oriented around man, males, despite having a patriarchal representation of God, or directly because of this, the need for female symbolism already appeared in the tenth century, which were at once the first symbols of Mary respect. These medieval manifestations were all driven towards the establishment of a strong celebration of Mary, and resulted in respect to nature and the strengthening of related

religious concepts before Christianity. The author through a universal system, yet complex in manner, approaches respect to Mary in the modern age furthermore through his standpoint we begin to understand the survival and continued growth of our culture, with particular emphasis placed on Catholic celebrations.

Careful reading should appreciate the richness of thinking, experience, and the bringing of ever more new links, the reader should engross himself in the work and so discover greater understanding of such specific themes. My modest introduction only touches upon the surface of these fields' problems. The book's exterior is in fortunate harmony with its content. Whoever holds the book, may realise the extent to which it achieves its meaning. Simple and beautiful. The A4 size suggests the intensiveness of the thinking. But the division of pages help reading, making its meaning more readily viewable, illustrations and pictures support the statement of facts, which are related to one another. There are many pictures and illustrations, but none are fancy, they serve a sole purpose to visualise what has been written. The complex nature of the subject and the specialised literature of endless philology, have resulted in less footnotes, and do not disturb the fluidity of the author's rationality. The bright layout of the book, with sub-titles, help the reader understand the broadness and scope of variety in the area of thinking. It is worth considering what else might be lurking under the hat of thinking, which can be found at the end, in the appendix, and to which we can make links, and which indeed leave the promise of further research and rationale.

I can suggest this book whole heartedly, for those who are open minded, open to new ways of thinking, debating, and for those researchers who are prone to further extending their arena of thought. I furthermore recommend this book to those who are fascinated by nature, to those who would like to learn about the world of mythology, and to those who can appreciate the everlasting values of man.

TRANSLATED BY MARK GABRIEL ABRAHAM  
(IN LONDON) 2005. DECEMBER.

## Károly Falvy: "THE SACRED LADY"

THE FEMALE ROLE IN REFLECTION OF THE HUNGARIAN WORLD OF FAITH

We may again hold in our hands and read, Károly Falvy's large scale outline of creation's gift, of the woman, of the female role, and the "Great Lady" as its protector. His thinking is founded upon an extensive, broad and complex standpoint, which is at once a monography. This perspective encompasses unusually new literature in the fields of ethnography and anthropology. The culture of man has denoted and related to femininity in an array of ways. The Goddess of land, the Goddess of the sky, the Goddess of heaven, (directly translated as the heaven's woman), Goddesses of myths, the representatives of fertility before Christianity. In both ancient and modern societal order, the roles relating to women propagated the strength of femininity, the ever present entity. The recognition of the universal incited the author to introduce this exciting subject area. The book epitomises in itself the law of nature, according to which femininity is the most highly ranked. Although some have believed that femininity has been undermined in the twentieth century, and idealised manly women; Julie the tractor driver, Marisz the miner, today we realise that this was the mockery of femininity. Female emancipation's true definition is the "Great Lady", in the function of the "Sacred Lady", which stands above everything else. Thousands of years of history justify that whatever man did, his actions were dwarfed next to the female role, the female being

capable of renewing the world and society, apart from embracing the role of "Sacred Lady".

The woman capable of supernatural powers, is particularly beautifully denoted in the Hungarian language as "Sacred Lady", and links it to the Goddess of fertility, the symbol of fertility, with the protector of all women. Many things are defined and signalled by the alterations in the "Sacred Lady's" name (directly translated) "Small Sacred Lady", "Sacred Lady" "Lady of the sickle", and further justify that respect to the "Sacred Lady" existed for Hungarians prior to Christianity. The Hungarian tradition preserved the female role in the sphere of religious concepts, relative to experience and knowledge of nature, cultural traditions, in the use of language, childrens' toys, traditions of the mouth. All these areas are excitingly summarised in the book, wedding ceremonies and the customs involved in funerals should also be taken into consideration and analysis, and with it the symbolic alterations involved in the customary order.

Károly Falvy introduces us to an immense sum of knowledge, while preserving the content and nature of his earlier publication, at points re-organising, but continually expanding his research results. In this way the reader is given a tour in the realms of his rationality, and with it an academically structured approach to femininity, the worlds survival in the indispensable female power.

TRANSLATED BY MARK GABRIEL ABRAHAM

(IN LONDON) 2005. DECEMBER.

És végül egy gyönyörű amerikai indián példa, a vallástörténész J. Campbell a B. Moyers nevű újságíróval kapcsolatos PBS. TV interjúbán emlékezik: a Seattlei indián főnök a kőkorszaki kultúra erkölcsi rendjének utolsó beszélő embere volt. 1852-ben felszólítást kapott az Egyesült Államok kormányzatától, adják el a törzsi földjeiket az Egyesült Államokba érkező emberek számára. Az egyszerű indián főnök csodálatos válaszlevelet írt. Levele ma is tanulságos, igaz emberi erkölcsöt fejez ki:

*„Az Elnök «szólt» küld nekem, melyben kifejezi, adjuk el a földünket, az országunkat. De hogyan lehet megvenni, vagy eladni az égboltot? A földet? Az én népem számára a Föld minden része megszentelt. Minden fénylő fenyőtű, minden homokpart, minden köd a sötét erdőben, minden rét, minden zümmögő rovar. Ezek mind szentség az emlékezetben és az én népem érzéseiben. Mi ismerjük az életerőt, ami átjárja a fákat, amint ismerjük a vért, ami átjárja a mi ereinket. Mi a Föld részei vagyunk és az a mi részünk. Az illatozó növények, a mi nővéreink. A medve, a szarvas, a nagy sas, ezek testvéreink. A sziklás gerincek, a rétek nedvességének ízei. A ló, az ember meleg teste, mind ugyanahhoz a családhoz tartozik. A fényes víz, ami a hullámokban és a folyókban mozog, az nemcsak víz, hanem őseinknek a vére. A tavak tiszta vizében minden kísértetiesen visszatükröződik, elmondja az eseményeket és emlékeket az én népem életében. A víz mormogása atyám atyáinak a hangja. A folyók a mi testvéreink, ők oltják a mi szomjunkat. Ők viszik csónakjainkat és az élelmet a gyermekeknek. Így te kellene adjad a folyóknak a jóságot, te adnád a sok testvérnek. Ha mi eladjuk nektek a földet emlékezz, hogy a levegő fontos számunkra, hogy a levegő osztja fel annak szellemeit mindennel, ami az életet támogatja. A szélről, amit a nagyapáink kaptak az első lélegzetükkel és fogadták az utolsó sóhajaikat. A szél is az élet lelkét adja gyermekeinknek. Így, ha mi eladjuk neked az országot azt neked tisztességben és megszentelve kell tartani, mint olyan helyet, ahova mehet az ember megízlelni a szelet, amely megédesedik a rétek virágainak illatától. Te tanítod majd a te gyerekeidet, amire mi tanítottuk a sajátjainkat?! Hogy a Föld a mi édesanyánk? Ami történik a Földdel, az történik a Föld minden fiával. Mi tudjuk ezt: A Föld nem tartozik az emberhez, az ember tartozik a Földhöz. Minden dolog kapcsolatban van, mint ahogy a vér egyesít mindannyiunkat. Az ember nem hullám az élet ölén, sokkal inkább a part abban. Akármi is, ezt az ölben teszi, magának csinálja.*

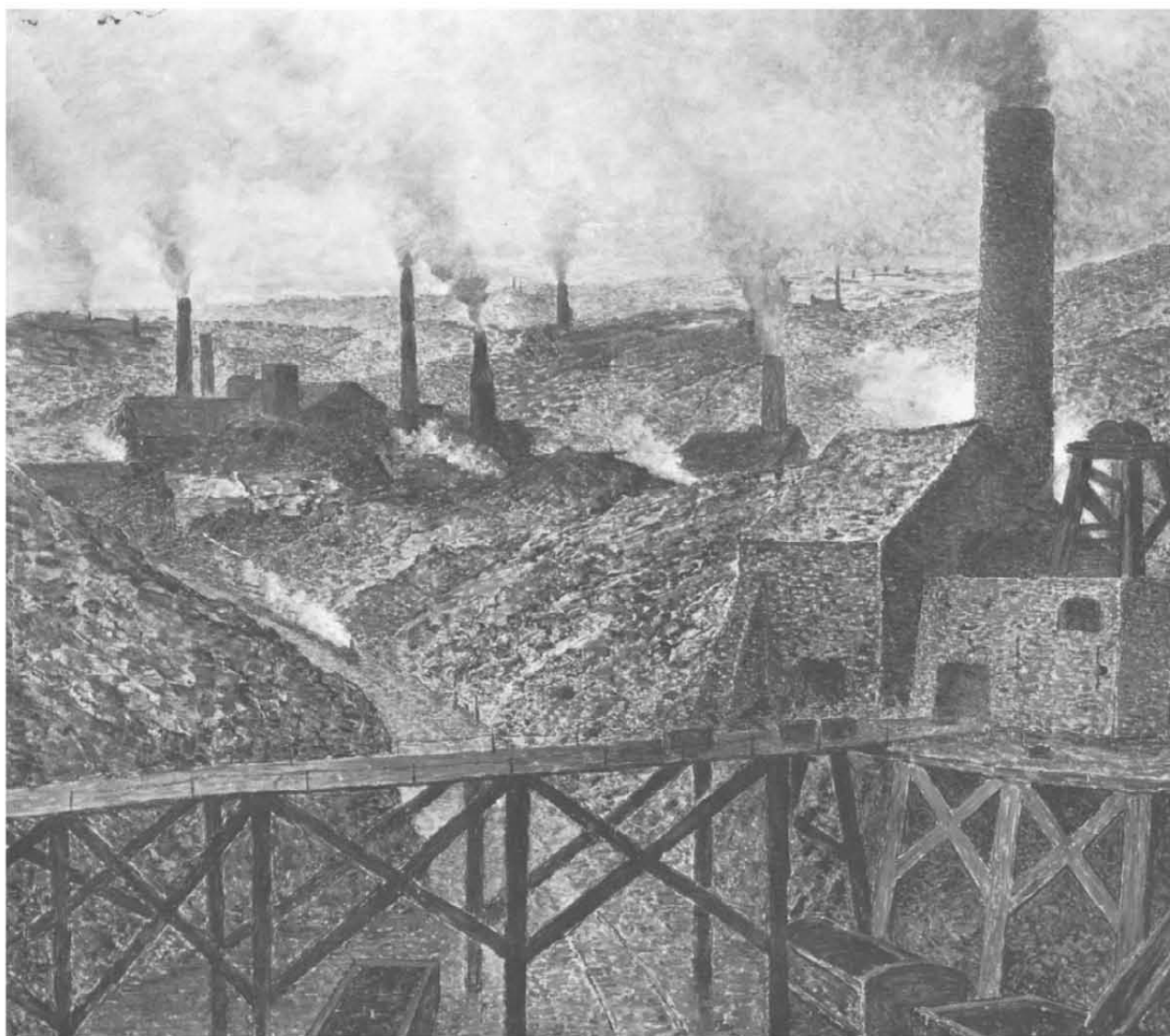
*Egyet tudunk: a mi Istenünk a te Istened is. A föld fontos az ő számára. Megsérteni a földet, annyi, mint megsérteni annak teremtett művét. A ti sorsotok misztérium számunkra. Mi fog történni, amikor a bölényeket mind leölytitek? A vadlovakat megszelídítitek? Mi fog történni, amikor az erdők tikos sarkai telítődnek a sok ember illatával, az érett dombok látványa az elmocskolt beszélő drótokkal. Hol fogják kitisztítani? Menjetek!... Mi lesz a sással? Menjetek! S hogy mondotok viszontlátást a gyors lovaknak és a vadásznak? Ez az egész terv az élő embernek a vége és a túlélés kezdete.*

*Amikor az utolsó vörös ember kiment a vadonjaiból, emléke csak egy felhő árnya maradt, ami keresztül ment a prérin. Marad majd valami szellemi az én népem bal kezének? Mi szeretjük ezt a földet, mint az újszülött szereti az édesanyja szívverését.*

*Ha mi eladjuk nektek a földünket szeressétek azt úgy, mint ahogy mi szerettük. Órizzétek meg, mint ahogy mi megőriztük azt. Tartsátok eszetekben a föld emlékét, amikor megkapjátok azt. Órizzétek meg a földet minden gyermek számára és szeressétek azt, mint Isten szeret mindannyiunkat.*

*Mi részei vagyunk a földnek, legyetek ti is részei annak. Ez a föld fontos nekünk és ez fontos nektek is. Egy dolgot biztosan tudunk. Csak egy Isten van. Sem a vörös, sem a fehér embert nem lehet félre tenni. Mi mindenén túl testvérek vagyunk.”*





„Ami történik a Földdel, az történik a Föld minden fiával.”

2. *A szerző családi címereit ábrázoló serleg*. Fettich Nándor ajándéka.
8. *Néhány munkafázis a család asszonyainak, lányainak mindennapi életéből*. Malonyai Dezső: Magyarország néprajza 9–17. *Szennai kazetták*. Malonyay Dezső: Magyarország néprajza IV. kötet 1912 Franklin Társulat kiadása.
19. *Női örökkévalóság*. F. Molnár Zsóka olajvázlata 1985. A szerző tulajdona.
20. *Sárközi pártás lányok ünnepi viseletben*. Malonyay Dezső: Magyarország néprajza IV. kötet.
22. *Kun asszony leánykájával*. Szobor a Fekete-tenger északi partvidékéről Kr. u. 1000 körül. Hoppál Mihály: In: *Előmunkálatok fejfátnk keleti hátteréhez* 10. k. Budapest 1982. MTA Néprajzi Kutató csoport. Pletnova után.
23. *Indiai világanya ábrázolás* Cill Purce: Mystic spiral Thames and Hudson edit.
23. *R. Fludd egyesített világképe*. Három egymás fölötti szintet fogalmaz meg: a Föld, a bolygók és a csillagok világát, melyeket az angyali gondviselés kormányoz. A majom képviseli az embert, megpróbálja megérteni a világot. A Világanya Isten akaratának végrehajtója.
24. *The Great Mother*. Neumann, E. ábrája (1963.) A női szimbólumokról, a szerző magyar kiegészítéseivel Falvay Károly: Boldogasszony Tertia Kiadó 2001.
25. *Kör-ábra* Neumann, E. i. m. In: Falvay K.: *The Great Mother Tertia* 2001.
26. *Astarte, fején a holdsarlóval*. In: Neumann, E. *The Great Mother* után
27. *Tehenek és ökrök kihajtásának láványa*. Hídi vásár In: Balassa-Ortutay: Magyar Néprajz Corvina Kiadó, 1979.
28. *A Boldogasszony ünnepek Mária lányai* Hófer Tamás és Fél Edit: Magyar Népművészet 1975 Budapest Corvina Kiadó
28. *Ludányi palóc fiatalasszonyok*
29. *Farkas roham kivédése* Györfly István: *Szilaj pásztorok*, Benyovszky rajzaival.
29. *Küzdelem a tolvajokkal* Györfly István: *Szilaj pásztorok* Benyovszky rajzaival
30. *Férfiak az istállóban szalonnát sütnek* In: Balassa-Ortutay: Magyar Néprajz Corvina 1979.
31. *Együtt ebédelés a lakodalomban* (1930-as évek)
31. *Kazári leány és asszony vaját köpül*. In: Balassa-Ortutay: Magyar Néprajz 1979. Corvina kiadó
32. *Férfiak kaszálnak* In: Balassa-Ortutay Magyar Néprajz 1979. Corvina Kiadó
32. *Göcsej, a Pityerszer elnevezésű faluresz egyik háza*
33. *Falusi ház az 1800-as évek végén*
33. *Cséplő asszonyok* In: Balassa-Ortutay Magyar Néprajz Corvina Kiadó, Budapest, 1979
34. *Kalotaszegi leányok a kapuban* Malonyay Dezső I. k.
35. *Matyó család*. A leány és a fiatalasszony között a szülők és az unokák
36. *Fiatal matyó menyecske a hűgával* Balassa-Ortutay i. m.
37. *Szegedi koszorúslány a búcsúból* Hófer-Fél Corvina
38. *Bába középkori metszeten* Warren Centon: Astrology Thames and Hudson
39. *Kalotaszegi házbelső varrogató idős asszonnyal* Malonyay Dezső I. k. Corvina Kiadó i. m.
40. *Torockói leány a templom kapujában*. A szerző felvétele 1956.
42. *Templomozás a kalotaszegi Kőrösfőn*. 1900 körül (má: Izvorul Crisului, Románia) Malonyay Dezső I. Franklin Társulat kiadása 1902.
43. *A csillagos égbolt fordulásának felvétele* 1930-as évek Jeans, James: A csillagos ég titkai 1942 Dante Könyvkiadó Budapest
44. *Szkíta díszövcsat rajza* László Gyula: A Népvándorlaskor művészete Magyarországon Corvina é. n. Budapest. (Szerző kiegészítésével).
46. *Heh, az egyiptomi „időisten”* Christiane Desroches-Noblecourt Tutanhamon Corvina Kiadó, Budapest 1963
47. *A karthágói Tanith istennő sztléje* Neumann i. m. után
47. *A kínai temető bejárata*
48. *A „gyenge”(?) nő*. Francia karikatúra
49. *Holdhármás*
50. *Négykarú istennő Top-Kalából* Bakay Kornél: Óstörténetünk régészeti forrásai I. k. forrásai Dr. Gyárfás Ágnes kiadó
50. *II. András I. és II. nagypécsettje*
51. *A teremtés harmadik napja* Wilhelm Fränger: Hieronimus Bosch, Corvina Kiadó, Budapest 1975.
- 52-53. *Az erdőfülei templom Szent László falképének rajza* László Gyula: *A Szent László legenda középkori falképei* Budapest 1933
52. *Az ARANYKORONA imádságos könyv címlapja*
53. *Artemisz és Aktaion végzetes találkozása* Kerényi Károly Görög mitológia 1977. Gondolat kiadó.
55. *Pallasz Athéné kiugrik teljes fegyverzetben Zeusz fejéből* Baring-Cashford: *The Myth of the Goddess Evolution of an Image* ARKANA Penguin Books 1993.
56. *Kőrösfői falureszlet* Malonyay Dezső i. m.
57. *Adonisz csodálatos születése* Baring-Cashford i. m.
57. *Adonisz relief: életének történetét ábrázolja*.
58. *Életfa ábrák kalotaszegi hímzéseken* Vasas Samu: Népi jelvilág Kalotaszegen Kráter Műhely Egyesület kiadása, Bp. 1994.
59. *Életfa ábrák Indiából* (Huszka Gyűjtemény)
60. *Bikák támadják az életfát*. Roger Cook *the tree of life* Thames end Hudson 1988.
60. *Kaukázusi életfa ábrázolás Grúziából*. (Huszka gyűjtemény)
61. *Az egyiptomi szikamor fa*. Roger Cook i. m.
62. *Az egyiptomi Djed oszlopot a király állítja föl*. Roger Cook i. m.
63. *Kaukázusi Szumak szőnyeg*. 1800-as évek vége, a szerző tulajdona.
64. *Szelkup sámándobok* Diószegi Vilmos Népi kultúra-Népi Társadalom II.-III.
65. *A fa, mint a lélek szimbóluma* Roger Cook i. m.
65. *Sheftrotic fa* R., Fludd rajza az 1600-as évekből Roger Cook i. m.
66. *Fába temetés rajza* Kelet-Afrikában Neumann. E. i. m.
66. *Adonisz születése* Bernardo Luini festményéből a XV. századból.

67. *Sámánnö tánca* In: Hoppál Mihály: Sámánok Lelkek és jelképek. Helikon Kiadó, Budapest, 1991.
68. *A kondurlaji sámán rokonának a lelke eltávozik* (rajzolva is) Hoppál i. m. Helikon Kiadó.
69. *Az őseurópai magyar Gabonaistenő, mint kalászkoszorús matyó menyasszony* 1920-as évek
70. *Gabona-anya aratókoszorú, Pázmándi Kovács Erika népművész rekonstrukciója.* 2001
71. *A szomorú Démétér kalászcsokkal és sarlóval* In John Michell: *The Earth Spirit Its ways, shrines and mysteries* 1989. Thames and Hudson edit.
72. *Az epheszoszi Artemisz istennő a bikaherékkel és állatokkal* In: Warren Kenton ASTROLOGY The Celestial Mirror 1974.
73. *Az eszthajnal csillag (Vénusz) ábrázolása.* A patapoklosi templom mennyezet kazettája.
74. *Lantábrázolás korabeli metszeten*
75. *Vajnah (csecsen/türk) női testet ábrázoló vörösréz vízholdó edény* (a szerző tulajdona).
75. *A görög Kybele (hettita, kubaba) kisázsiai istenasszony várkoronával a fején.* Maria Gabriele Wosien Sacred Dance Thames and Hudson 1974.
79. *Kemence modellek* Kr. e. 5000. Hódmezővásárhelyi Tornyai Múzeum.
80. *Navaho indián leány beavatási szertartása* 1967. In: Charlotte Johnson Frisbie: *Kinaaldá A study of the Navaho Girl's Puberty Ceremony* 1993.
83. *Apolló és a kilenc múzsa tánca* In: Campbell, Joseph: *Historical Atlas of World Mythology II. The Sacrifice* 1988. Perennial Library
84. *Forgó görög menyasszony* Vázakép. Maria Gabriele Wosien i. m.
84. *A római Fortuna istenasszony a keréken* In: Marie Louis von Franz: *Time Rhythm and repose* (without year). Thames and Hudson
85. *Szentek mennyei körtánca* Fra Angelicótól Kr. e. 1430-70. In: Maria Gabriele Wosien: *Sacred Dance. Encounter with the Gods* Thames and Hudson 1974.
86. *Palóc menyasszony* 1930-as évek
86. *Zoborvidéki menyasszony szalagsillaggal a fején* (hanglemez borító)
87. *Epheszoszi méh-Artemisz arany gemmán a rhodoszi Chemiroszból* Kr. e. 1000
88. *Méhanya, és dolgozó méh*
88. *Játszadó menyétek.*
89. *Menyét a földlyukban.*
90. *Menyhal, Boldogasszony hal, méh-hal.*
94. *Menny-Föld háromszög ábrák*
97. *A Paradicsom ábrázolása* a Lindberg testvérek kódexéből
98. *A sötétség-világosság női-férfi ábrája.*
100. *A kínai filozófia Yin-Yang rajzos ábrázolása*
101. *Aphrodité és a római Diana ábrázolása*
102. *S. Botticelli A gyermek Jézus születése* 1500. Campbell i. m.
102. *Giorgione A pásztorok imádják a gyermek Jézust* (1478-151)
103. *Antoniusz római császár és felesége „génuszon” megy föl az égbe.* In: George Every: *Keresztény Mitológia* Corvina Kiadó, Budapest, 1970
106. *Kambodzsa Angkor-Wat víztároló központ és városa az őserdőben* Geografic Magazin csillagászati irányítással In: *Geographic Magazin* 1982 Vol. 161 Nr. 5
106. *A központi torony a világtengely metszetével* Eleonor Mannika. Kézirat é. n.
107. *A muzulmán édenkert: Dzsanna (másvilág)* Tokarev: *Mitológiai Lexikon*
108. *A zsidó SHEOL (a zsidó halottak alvilága) és a zsidó égbolt a felső vizekkel* In.: Mc. Dannel-B. Lang: *HEAVEN A History* Yale U. P. 1990)
110. *Boldogi „lyukas hímzés”-sel készült „menyecskekendő”*
110. *Boldogkörnyéki menyecskék boldogi viseletben*
111. *Tulipános sárközi hímzés* Malonyay Dezső IV. kötet 6. tábla
111. *Női szimbólumok: szűrűhímzések* Györffy István Cifraszűr című kötetéből, Lükő Gábor közlése nyomán.
112. *Magyargyerőmonostori kályhacsempék* Malonyay nyomán I. k. 215.
114. *Az egyiptomi Ízisz istenasszony Hathor szimbólumában* Neumann i. m. nyomán.
115. *Medvevadászatot követő áldozati ünnep* Campbell i. m. 1988.
119. *Tojást befőző kígyó, a teremő erő és az idő szimbóluma*
120. *Tavaszköszöntő indián labdajáték.* A győztes társa áldozza föl (kivágja a szívét) nagy tisztelettel.
121. *A Földanya ölének tavaszi szimbolikus megnyitása a kaukázusi türk vajnahoknál.* (a szerző felvétele)
122. *Az ásás és vetés mohamedán ábrázolása.* XVIII. század.
122. *Búzával kezelt vető magyar férfi.* Az 1800-as évek vége.
123. *Körösfői kapuzábé (fenn) férfi-herék, (lenn) női vulva tulipán környezetben*
124. *Annuntiatio (fogantatás)* Bartel Bruyn festménye (Campbell idézett Sacrifice 1988. című kötetéből.
124. *Amerikában élő lengyelek lakodalmi ajándékként készített papírkivágása* (a szerző tulajdona)
126. *Lingam és phallosz egyesített indiai ábrázolása.* Neumann i. m. után
126. *Az egyiptomi Ennead (Az istenek nagy kilences száma)* Lamy, L. *Egyptien Mysteries* 1986 Thames and Hudson
127. *A sperma kilenc kört mutató sajátossága.* (mint előbb.)
128. *Indonéz Wayang árnyjáték. A világos oldalon a férfiak a sötét oldalon a nők ülnek* (Rehm Ferdinand Marionett Theater in Jawa. É.n.)
128. *A sötét és világos fegyveres küzdelem.*
128. *Párhuzamok két-háromféle küzdelem között.*
128. *Szent László legenda falképeken* László Gyula: *A Szent László legenda középkori falképeken* Budapest 1993.
129. *Kaduceus nő és hím kígyó egyesülése galambos Hermész boton*
130. *A Jáki templom építettségének díszes karzata a férj-feleség és az őrség helyével.* Fettesch Nándor rajzának másolata csúcsíves és félkörös beszélő falkivágásokkal.
132. *Köcsögduda,* amivel a Luca napi szöveg ritmusát erősítik.
134. *Sírkövek a szovjet-moldáviai Kisinyov (Kisjenő) temetőjéből* (a szerző felvétele).
135. *Egyiptomi jobb szem, mint Nap-szimbólum* Lamy, L. i. m. Thames Hudson
135. *Egyiptomi bal szem, mint Hold-szimbólum*
136. *Észak-amerikai indián „orvosságos ember” 28 oszlopos sátra, a „változás” helye.*
136. *Észak-amerikai indiánok megfigyelt csillagok felé irányított kőből rakott küllői*
137. *Magyarbikál református templomának kazettás mennyezete.* 7×12 kazetta a Hold és Nap időszakának párhuzamai. Felsődoboly hasonló templomában a mennyezeten a Nap alatt a férfiak ülnek a Hold alatt a nők ülés-padjai.

138. *Mykénei elefántcsont faragvány* (korábban már bemutatuk!) Kr. e. 1500.
138. *Az egyiptomi patriarchális változás ábrázolása a fáraó trónján. A király I. Seti, Ízisz királynő ölében ül.* XIX. dinasztia.
139. *Bélapátfalu ciszterciai temploma korábbi kerek-ablak (románkori stílusban (hímneműen) keletre nézően).*
139. *Veleméri csúcsíves (gótikus) szentélyablak nőneműen (csúcsíves) szintén keletre nézően.*
140. *Sta Ara Coeli templom Rómában a Fórum mellett. Nyugati ablakán három méhecske (a szerző felvétele).*
140. *A római Diana (a görög Artemisz római párhuzama) fákllyával (fiúgyermekkel).*
140. *A tűz átadása a lakodalomban menyecskéről menyecskére.* (Palócvidek 1920 körül).
142. *Húsvéti locsolkodás*
143. *Pusztafalusi kézfogó.* A vőfény a száraz ágakra kócot rak és meggyújtja (tűzáldozat!) az esemény megerősítésére.
146. *Hyerosz Gamosz ábrázolás* Kr. e. 2000 körül
148. *Díszes köldökek, a világ közepének (köldökének) szimbóluma Delphoiban.*
149. *A kínai akupunktúra 365 pontja a test elülső világos és hátsó sötét részén hasonlóan 365 pont.* (idegközpontok)
150. *A petesejt sokszorozódása láncreakciójának ábrája: a „kettes” szám sokszorozódása.*
151. *Az Amazonas őserdeiben élő nők kiégett agyagból készített szemérem-takarója egyenlőszárú kereszt ábrázolásával, ami itt is a változás helyét szimbolizálja, jelenti.* (Az azóta megszűnt Sao-Paulói Boglár-gyűjteményben fényképezte a szerző.)
152. *Máltai temetőbejárat négyzetes alakja, ami a Föld szimbólum párhuzama.*
152. *Égi erők spirálhullámú leérkezése az égből: égi-földi kapcsolat.*
152. *Mykénei oroszlános kapu – bejárat a szakrális térbe.*
152. *A Hegyi Anya jogart ad át fiújának. A csúcson áll a két oroszlánnal.* Sumer pecsétnyomó ábrázolás. Kr. e. 2000 körül.
154. *A bingeni Hildegard miniatúrája: a mennyei bölcsesség négyzet alakban érkezik le az égből az újszülötthe.* Lucca Állami Könyvtára Készült kb. 1150 Kr. u.
154. *A budapesti Dedák téri evangélikus templom főoltárának képe.* Raffaél kompozíciója után Lochbilder bajor festő munkája. Jézus a csúcsával kifelé álló négyzetes földről emelkedik föl az égbe.
155. *A négyzetes alapú Hágia Szófia a világ egyik csodája az óriási kupolájával, ami az égboltot szimbolizálja.* Készült 531 körül.
156. *Négyzet alakú keresztelő medence a spanyol Tarrasában (a firenzei keresztelő medence nyolcszögletű!)*
156. *Ausztráliai bennszülöttek közösségi háza bejárata fölött lévő fafaragás központi nő-alakjának szeméremteste csúcsára állított négyszög alakú.*
157. *Az egyiptomi Ozirisz az Alvilág istene az Óceánt ábrázoló vizes edényen trónol, előtte a négy Hórusz virágja a lótuazon, amint megüti a halottat.*
157. *Vishnu a tenger hét kígyóján fekszik köldökéből nő ki a következő háromfejű Brahma, lábait a Sakhtija vakarja.*
158. *Jézus a négy evangelistával, katalán templomból.*
158. *Csángó házassági szertartásban a vőlegény négyzet alakú szőnyegen térdelve várja az anyai áldást.*
159. *A zemléni fejedelmi sír mákszórással kijelölt védelmi köre a démonoktól. Közepén a négyzetes sírlyuk.*
159. *Az Altáji hegységben feltárt hatalmas kurgán sír.* (60 méter átmérőjű kör) közel 2000 frissen kivágott gerendavázból építették föl a 175 ló és a törzsfő és felesége sírjának központi négyzet alakú helyisége köré, melyben a lószőrrel bevont állványokon voltak a koporsók, s ahol környezetben udvartartásának vezetői is vele haltak. Mintegy 10 000-en vettek részt a temetésen a világ minden tájáról.
160. *A mekkai Kaaba kő négyzete a kerítéssel*
161. *A mekkai Kaaba kő másféle ábrázolása a tájollással.*
161. *A Mehru (India) hegy a világóceánból emelkedik föl.* (Női természetű) Körülötte forognak az égitestek. A Nap-Hold a bolygók és a csillagok
161. *Négyzetes sámánszőnyeg a Hoppál-gyűjteményből.*
163. *Nyizsnij-Nougorod középkori ábrázolása.* Kelet-Nyugati tájollással.
164. *Zikkurat (toronyépítmény) Nippúrból. A toronyban alakították ki az istennő szobáját és ágyát.*
165. *A Santo Stefano templom Rómában, melyet a római kereszténység a Hágia Szófia párhuzamaként tervezett Jézus központúságával.* Csak a belső rész épült meg, sohasem fejezték be.
166. *A Sto Stefano tájollási vázlatai* Ritz testvér kutatásai alapján.
167. *Halál és újjászületés az egyiptomi misztériumokban.*
169. *Az élet és a halál megjelenése az égtájakban.*
170. *Az Apokalipszis (Végítélet) négy lovasa.* Albrecht Dürer metszete.
2. fejezet ábrái
175. *Nagyboldogasszony a magyar Magna Mater*
175. *Nagyboldogasszony Kisasszony lányával és fiával a Koronázó palástról*
176. *A Kőszegi Jakab templom Szent Erzsébet miseruhájáról részlet* 1480 körül
177. *A Vizsolyi Biblia első oldala és a marginális Menny/Föld jegyzet*
179. *Innín (Inanna, Ninhursag) a babiloni Istár istennő.* Komoróczy Géza i.m.
180. *Philosophia Sophia* In: Neumann, E. i. m.
180. *Hekaté három fejjel.* Gravírozott ékkő Rómából. Neumann i.m.
181. *Az egymásba fűződő csakrákat keresztelő kígyópár* Sumer
181. *Kybele görög istennő oroszlánok vontatta kocsján*
181. *Holdistennő tehének vontatta kocsján* Drössler
181. *Az ifjak közé érkező istennő.* Kréta, a Minoszi palota falfestménye.
182. *A híres Warka váza kőfaragással Sumerből* Kr. e. 2500
183. *Hathor egyiptomi tehénistennő emberi alakjában a szülőszéken* Baring-Cashford i. m. után
184. *Istennő szobor a palesztinai Muntahából, a Jordán folyó déli partjáról* Kr. e. 6–7000 év.
184. *Lasseli Vénusz a francia Dordogneből, kezében ivószaru (bőségsszaru) 13 rovással.*
185. *Trónon ülő Sarlós isten a Szentesi Múzeumból* Kr. e. 5000. A szerző felvétele.
185. *Trónon ülő istennő a Szentesi Múzeumból* Tisza kultúra Kr. e. 5000. A szerző felvétele.
185. *A szobor gravírozásának ábrája.* M. Gimbutas i. m. után
185. *Vas megyéből, Sé faluból származó istennő alak* Kr. e. 2500 körül M. Gimbutas i. m. után.

185. *Isten és istennő-páros életfa körül kígyóval* sumer pecsét-henger Kr. e. 2500 Baring Cashford i. m. után
186. *A leány az anyja fején* Márvány szobrocska az égei tenger szigeteiről a Kr. e. 1500 körül.
186. *Anya és leánya egy törzsön V farkasfog alakú díszítéssel meanderbe fordítva* Kr. e. 5000 körül.
186. *Anya és leánya előbbi ábrának másként díszített változata*
187. *A Kókénydombi Vénusz I.* Trónon ülő istennőt ábrázoló nyitott áldozati edény a Hódmezővásárhelyi Múzeumban
187. *Kókénydombi Vénusz II.* az előbbihez hasonló áldozati edény a Hódmezővásárhelyi Múzeumban.
188. *Az istenanya leányával és fiával.* Sumer pecsét-henger rajzok Baring Cashford után
189. *Méhbőr palástos oroszlán-szellemek.* Lencse alakú mykénei gemma Kr. e. 1500 körül Baring-Cashford után.
- 190–191. *Avar sírok gyűjteményének rajza a Kárpát medencében.* Több mint feltűnő a jelenlegi országhatáron kívüli sírok hiánya. Makkay János régész-történész segítségével ezúton is köszönöm.
- 194–195. *Tulipános rajzú csempék Magyargyerőmonostorról* (ma Romániában) a 18. század végéről.
197. *Szent István római eredetű átfaragott szarkofágjának oldalai a Székesfehérvári Múzeum kőtárában a szarkofág végső oldalán a távozó lélek szárnyas ábrázolása.*
200. *Az év Boldogasszony ünnepeinek összesített ábrázolása a szerző szerint.*
201. *Az ó-itáliai Diana istennő, a görög Artemisz párhuzama.*
201. *Az ephezosi felégetett templomból (Kr. u. 431). kimentett, cédrusfából készült Artemisz szobrot az elmúlt évszázadban találták meg. (részlet)*
202. *A görög Déméter istenanya kalászosokkal és mákgubóval mézköpi mellett, fölötte hálót, a sötétséget ábrázoló rajz. (részlet).* E. Neumann i. m. után.
202. *Ceresz, római gabonaistenő kalászosokkal* Baring-Cashford i. m. után.
203. *Octavianus, Julius Caesar unokaöccse, aki Augustus (fenséges) néven uralkodott.* (meghalt Kr. után 10-ben).
204. *A Székesfehérvári Boldogasszony Bazilika történeti jelentősége kiadvány borítólapja*
207. *A kőből születő Mithrász, aki Jézust Napistenként előzi meg.* (Róma, Szent Kelemen kriptája).
208. *Tizenkét részből szabott alföldi suba szabásrajza.*
- 208–209. *A koronázó palást kiterítve, két eddig ismeretlen részlettel*
210. *A koronázás tárgyi emlékei: a Szent Korona, a Jogar és a Kard, az Országalma a kereszttel, Anjou címerrel.*
211. *Koszorú: a ház bejáratát jelző női szimbólum.* Rendszerint örökzöldből készül. Emléke a római gyarmat Angliában maradt meg mai napig.
212. *IV. Béla király alapította budai Nagyboldogasszony templom* (ma: Mátyás templom néven is nevezik. Mátyás építette a gótikus tornyot.)
212. *Az előbbi épület főoltára.* Környékének restaurált, de emlékeztető kialakítása. A főoltár mandorla közepén, címében: a Nagyboldogasszony szobrával az 1860 körüli újjáépítés után.
213. *Buda Város Jogkönyve* (címlap)
214. *Anya, leánya, fia urnája az Ózd melletti Center faluból* Kr. e. 5000. a Miskolci Hermann Ottó Múzeumban.
214. *Háromfejű Hekaté és három Párka ábrázolása (Sihénó, Eurialé, és Merusa)*
215. *Székita istenanya trónon ülve Merdzsánból, mellette karón lókoponya és italáldozatot bemutató lovas férfialak.*
215. *Tabiti istenasszony sziklára nagyméretben rajzolva kislakú férjével Kudirgéből*
216. *Lakodalmi részlet a bulgáriai Kazanlak mellett feltárt kupolás sírból. A Nagy Istenanya három gránátalmát nyújt a trónon ülő menyasszonynak. A vőlegény nem trónon ül!*
216. *A már korábban is bemutatott mykénei Anya/Leánya/Fia hármasság.*
217. *Szófia, a Bölcsesség két filozófussal, akik szimbolikusan szavait isszák.*
217. *Angyali üdvözlés „hármashán”: Gábor arkangyal, a fonó Szűz és a szolgálóleány.* Freskó töredék a spanyol Sorpe templomából XII. század.
218. *Bartel Bruyn Rajna vidéki festő Anuntiatio (a Szűz fogadás) című festménye* Campbell i. m. közlése nyomán. mellette *Hermes caduceus varázsbotja*
219. *Somogyi sótartó az 1800-as évekből. Lakodalmi ajándék a menyasszony számára* (Szelestey László gyűjteményből). Ezúton is köszönöm Szelestey László segítségét.
220. *Kátai Mihály: Nap-Anyá, három táncoló Hold-leányával.* A borítón is szereplő nagyméretű zománckép szürke árnyaltos változata.
222. *Oszlopfő a budavári Nagyboldogasszony templomból* 1260 körül. Zolnay László ásatásából.
222. *Nagy Lajos király címere a budai várpalotából.* Zolnay László kutatásából.
223. *Gótikus ház oroszlános jelvénye a XV. századból az Uri utcában.*
223. *Mátyás király címere a budavári Nagyboldogasszony déli tornyából.*
224. *Buda város kőcímere*
224. *Pest város kőcímere*
225. *Páros forgó Kerepesről.* 1941.
226. *Kapus, hidas gyermekjáték változatok*
227. *Kis kacsá furdik játék*
227. *Ispilangi rózsa*
228. *Matyó kislányok: „Hatan vannak a mi ludaink*
228. *Előbbi játék változata*
229. *„Hej koszorú, koszorú játék”*
229. *Kaukázusi vajnah (csecsen/türk) lakodalmi menet táncosokkal, a tehének vontatta szekéren ülő menyasszonnyal és barátjával az 1900-as évek első tizedéből.*
230. *Kalocsa környéki kislányok „Hej szénája, szénája” játékot játszanak*
231. *„Tűrőt ettem...”* Szakmár 1938.
231. *Boldogi kislányok kifordulás-befordulása*
232. *Szanyi leányok „három magammal”-i játszanak*
232. *„Hej, szénája, szénája” Kalocsa környékén*
233. *Hollókői kislányok „Pipám, pipám paripámja...”*
233. *Csirkéit őrző kotlós a héjával küzd...*
234. *Mithrász perzsa napisten sziklából, mint fény ugrott ki*
235. *A görög Kybele a hettita, hurrita népek istenasszonya. A lány „vár” metaforája, „akit be kell venni”.*
235. *Bajnai lányok várkörjárást játszanak*
236. *Nemepécseji kislányok hidasjátékot játszanak*
237. *A hidasjáték két fő eleme az átbújás és kifordulás két oldalra.*
238. *Janus híd Rómából és a budapesti Erzsébet híd párhuzamában*
240. *Életadás és élelemadás, mint női szerepkör címere erdélyi szászok magyar mollyesein.* (A témáról külön tanulmány készítés alatt.)

242. *A zsidó szentek szentje zárt helyiség a Béth Alfa zsinagógában.* Baring-Cashford i. m. után.
244. *Pünkösddőlők.* Rajz 1894-ből.
249. *Ara Pacis (Földanya).* Római relief.
250. *Kybele és Attisz.* Római relief Baring Cashford i.m. után
251. *Koré (Vénusz) születése a földből*
252. *Hádész és Persephoné az Alvilág urai a trónon kalászkokkal és lábuknál kakassal (Baring Cashford után)*
253. *Koré születése a földből Hermész segítségével (Pecséthenger rajza)*
254. *A kalászkok átnyújtása a női sárkányok vilte kígyók kocsi vezetőjének Triptolémosznek, hogy szórja széjjel az éjszakában.*
254. *Démétér és Koré Anya/Leánya kettőse változatokban.*
255. *Tiamat és Marduk küzdelme, asszír szimbólumokban. Új Világ beköszöntése*
255. *Változat-párhuzam Mocsika indián kerámián.*
255. *A király feláldozása.* Sumer pecséthenger nyomata
259. *A túlvilág ábrázolása a Peloponnészoszban talált un. Nesztor aranygyűrűn.* Kr. e. 1000-ben.
259. *Krétaí bikaszaru változatok*
261. *Bika-szentély Catal Hüyükben (Kisázsia keleti része)* Kr. e. 7500 év.
262. *Szertartásos bikaugrás krétaí falkepen.*
262. *Ugró istennő szertartásos viselete*
262. *Theseus legyőzi Minotaurust.*
263. *Labirintus ábrázolás Nyugat-Ausztriából*
264. *A Bika alakjában megjelenő Krisna elől a fákhöz menekülnek a leányok.*
265. *Részlet a Catal Hüyüki bikaszentélyből.*
266. *A Lagaszzi szépasszony, a város urának, talán Gudeának a felesége.* Kr. e. XXII. század Komoróczy Géza professzor kötetéből.
267. *Gudea, Lagasz ura ölében, kőlapon az új templom bekarcolt pontos terve.*
267. *Sumer házaspár Komoróczy Géza professzor kötetéből (Fénylő ölednek édes örömeiben Európa könyvkiadó 1983.)*
269. *A Temesvár melletti Parácfa (Román Párta) bikaszentélyének modellje az 1985-ös feltárás után.*
269. *Csőrös maszkfej Versecről.*
270. *A szentély modellje 4200-as Kr. e. működésének csillagászati bizonyítása (Kolozsvár Egyetemi Csillagászati Intézet.)*
271. *Hármas bikafej a Catal-Hüyüki szentélyből.*
271. *Szkíta és trák istennő párhuzamos alakzatú trónszékeken*
272. *Fényt hozó istennő Halcsanaja kusán királyi palota falfestményein*
273. *Innin (Inanna) a „menny és a föld istennőjének pecséthenger ábrázolása.* Lába oroszlánra lép. (Sumer Kr. e. 2500)
274. *Sumer szerelmesek*
276. *A „menny bikája” sumer hárfa-díszítés* Kr. e. 2000 körül.
276. *Nin-hursag leány és fiúgyermekkel.* Öt pecséthenger rajz.
277. *Izisz a levegőben sasként repülve termékenyül meg Ozirisz még élő phalloszától.*
278. *Ozirisz szertartásosan megítéli a halottat. Trónja alatt az Óceán ősvize, előtte a lóbuszból kiemelkedő négy Hórusz.*
279. *Sophia Philosophia. A kereszténység női bölcsessége.*
281. *Aphrodite, az ősi istennő, minden korban újjászületik.*
- 287–291. *Boldogasszony növények metszeteken*
293. *Égő áldozat Innin-nek, aki oroszlános trónon várja az áldozat égő bemutatását.*
294. *Krétaí és a Vas megyei Sé falu madáristennői* Kr. e. 2500
294. *Emese álma.* Sebek Miklós reliefje
295. *Rakamazi turul madaras hajkorongok* Kr. u VII-VIII. század körül.
295. *Madár istennők a görög Boiotiából és Rhodosz szigetéről* Thames et Hudson
297. *Három medvebőr ábrázolása ólomöntvényen.* A Nemzeti Múzeum tulajdonában. Erre esküdtek annak idején a szerződő felek.
298. *Ardo, kehla medveistennő római kocsiádszen.*
298. *Etruszk bronzedény fedője medve-csali játékkal a fedőlapon.*
298. *Ainü medveadászat és ünnepi alkalom annak elfogyasztására*
299. *Medveadászat a Kisbényi templom oszlopfőjén.*
299. *Medveadászat a csikrákosi kastély falfestményéről.*
300. *Szkíta aranyszarvas pajzsádsz.*
301. *Szkíta szarvasos kendő a halott fején.*
301. *Szasszanida arctakaró Arsunából (Benkő Mihály tanulmányából).*
302. *Somogyi tükrös fedelén oroszlánfej, a vőlegény metaforája.*
302. *Szarvasbika ábrázolás a tükrös alsó oldalán, a vőlegény jegyesének metaforája*
303. *Jávorszarvas bika feje a szennai boton.* Hasonlók találhatóak az Onyega tótól Triesztig területen. (A bot Fgyüd Árpád gyűjtése, téves értelmezéssel). 4000 éves lehet. (Hasonlók M. Gimbutas kötetében.
304. *Két kígyó a gyerőmonostori templom falában lévő „Madárlány” mellén.* Ismeretlen eredetű. A két különböző nemű (díszítésű) kígyó értelmezése jelenleg ismeretlen.
304. *Bagolyfej és csontok kígyó- vagy bagolyiszemekkel.*
305. *Tahiti szkíta istennő altetéséből kígyók emelkednek föl.* Lófej orrdísz.
306. *Magyar „Miska-kancsó” hasán kígyóval.* Ami a bennevalóval „öröklétet” biztosít?
307. *„Fehérlő áldozat” sámán részvételével.* A jelenetet 1889-ben Sztankovich nevű festő lefestette.
307. *„Pegazus”, szkíta táltos ló domborítása arany lemezen.*
308. *Medúza-Gorgó-szerű tjesztő női fej mellpáncél dísz.* Kr. e. VI-V. század.
313. *Matteo di Giovanni festménye XV. század; a „Boldogságos Szűz Mária övének megoldása” címmel.* (Baring-Cashford után)
316. *Az északi égbolt csillagképe* J. Campbell The Mystic Image c. könyve ábrája után
317. *Nyugati vagy mediterrán Állat-égőv*
317. *A héber állatöv Dura Europos zsinagógájából.*
318. *A bulgáriai Kazanlak falu trák sírjában talált kupola, lakodalom ábrázolása a Nagy Istenanya részvételével.* Kr. e. 800 körül.
320. *Részletek Giorgione: Az isteni gyermek születése a barlangból* 1600-ból, és S. Botticelli hasonló művéből (Utóbbi J. Campbell idézett művéből).
322. *A magyar lakodalom éjszakai és a temetés nappali szertartásának közös modellje a szerző megfogalmazása szerint.*
324. *Magyar falusi lakodalmás menet az 1940-es években*
331. *A magyar lakodalom természeti modellje.*
333. *Búcsúzik a menyasszony / Viszik a menyasszony ágyát / A vőfény táncolva vezet a lakodalmás menetet / Tűz áldozat, a lakodalom kezdő eseménye / A menyasszony „kisuacsorája” a vőlegény szüleinek házában / Lakodalmi vacsora*

335. *Lakodalmos torta Boldogon. 1930-as évek. / Indul a menyasszonytánc. / Vajnah (csecsen/türk) menyasszonykísérő lakodalmos menet / menyasszony tánc vajnah (csecsen/türk) lakodalomban*
338. *Újasszony avatás szertartásának modellje*
339. *Az új asszonyt templomi beavatásra kísérik.*
339. *Az új asszony kontyolása a hajnalban.*
339. *A lakodalom tisztségviselői az 1900-as évek fordulóján*
343. *A temetés lefolyásának modellje, a halott átváltozás-ünnep, a szerző megfogalmazásában.*
345. *A halott felruvatulozása az oszlopos szobában / A ház udvarán, siralása a koporsónál / Az udvaron, a ház előterében / Vajnah (csecsen/türk) asszonyok az éjszakában, szobában járt körtánca a temetés napján / A kaukázusi vajnah (türk) férfiak dobbantós nappali körtánca (mindenben megfelel a Dunántúlon szokásos „dussoló” táncoknak. Ilyenkor senki idegent nem engednek a szertartás lefolyásának közclébe.*
349. *A halottat a házi ünnepség befejezése után körülviszik a faluban (Kunt Ernő vázlata után).*
349. *Tehenek vontatta szekéren viszik ki a halottat a temetőbe.*
349. *A halotti tor résztvevői: az asszonyok és férfiak egymás után külön-külön fogyasztják el a tor szokásos töltött káposzta enni- és innivalóját.*
349. *Zászlós sír a temetőben, a síron az újjászületést megfogalmazó virágokkal.*
351. *A halottak napja hangulatát megfogalmazó „világosítás”, évtizedekkel ezelőtt sok helyen zenével, táncolással.*
- Harmadik fejezet
353. *Venczel Árpád szobrászművész műve: Anya leányával és gyermekével (Kolozsvár 1993)*
354. *Szűz Mária ezüst szobra, a trencsényi kegyesrendiek tulajdona.*
355. *Chartres-i székesegyház Franciaországban.*
356. *Rózsa ablak 1200-ból, a városka kereskedőinek ajándéka.*
357. *Szófia ábrázolása filozófusokkal E. Neumann a Nagy Anya c. könyvéből.*
357. *Az Anyaszentegyház középkori rajzon. (ugyanonnan)*
358. *Szent István király(?) alakja a koronázási paláston.*
360. *A hét Boldogasszony ünnepek a szerző összeállításában. A leány két cikluson át, azaz örökkévalóként, a fiú egy cikluson át élő tulajdonsága feltüntetésével.*
362. *Kalászos Madonna, az ősi Gabonaistenő korszerű, keresztény megjelenítése.*
363. *Köpenyes Madonna a kőszegi Szent Jakab templomban (A szerző felvétele)*
365. *Báthori madonna Relief, másolata a Zichy Kastély Múzeumában.*
366. *A Fertői csudálatos Boldogasszony képe*
367. *A Fraknói csodálatos Boldogasszony Fraknóváralján*
368. *A Kismartoni Templom csudálatos Boldogasszonya*
369. *A Tall faluban épített templom csudálatos Boldogasszony képe.*
370. *Lok faluban épített Templom csudálatos Boldogasszonya.*
371. *A Boldogasszony lauretomi ábrázolása a templomban.*
372. *Az Oslói csudálatos Boldogasszony a templom falujában.*
373. *A Pieta Csudálatos Boldogasszony ábrázolása Pozsonyban.*
375. *A Rőjti templom csudálatos Boldogasszonya.*
376. *Remetén a csudálatos Boldogasszony a templomban.*
377. *Mária az oroszlanos trónon. Középkori keresztény textil ábrázolás*
378. *A Magyarok Nagyasszonya Szent István és Szent László társaságában a csíksomlyói Salvator kápolna karzatán.*
379. *A csíksomlyói Madonna a Gyermekkel, az 1480-as évek végétől.*
- 381–387. *Négy darab Nagy Lajos király által az aacheni dómnak ajándékozott Mária kép a kis Jézussal, az első pedig jegyével Józseffel. (Ezúton is köszönöm Szigeti István, a dóm plébánosa szívességét, aki a képek fényképeit munkámhoz kölcsön adta.) A Haghia Szófia templom Narteszének bejárata fölött elhelyezett mozaik-kép, Mária a gyermek Jézussal ábrázolással. Kr. u. 600 körül.*
388. *Haghia Maria*
390. *Pünkösdi zarándokok Csíksomlyóra menetközben 1941*
401. *A veszprémi püspök elrendeli a házassági eskü verbális elmondását az Istenre és a Boldogasszonyra. (a kiadvány címdala)*
402. *Egy belső oldalpár a kiadványból*
405. *Andrássy Kurta János Anya-Leánya-Fia bronz relieffe a budapesti Nemzeti Galériában (1938)*
406. *Dísz Lükő Gábor gyűjteményéből*
409. *Istennő az iniciáléban (Képes Krónika)*
- 411–412. *Az Esztergomi porta speciosa 1195-ből. (1188-ban leégett a templom) Az ábra az 1700 évek végén lebontott kapuról készült vízfestmény az 1195 után készült mozaik falképet ábrázolja.*
413. *Az esztergomi falképnél sokkal merevebb kompozíció 1145-ben készült Chartres számára.*
- 416–417. *Szent László és Szűz Mária szerepel az Anjou Legendárium bemutatott képein, érdekes módon, mint Szent László megmentője.*
419. *A Chestohovai Fekete Mária kép, szintén Nagy Lajos ajándéka a magyar pálosok templomában*
420. *Maitreya. Indiai istenanya fekete ábrázolása.*
421. *Mettercia a Veleméri templom diadalívének jobb oldalán. 1300-as évek elcje. Aquila János festette ki az egész templomot, melyről Kovács P. József a templom plébánosa az 1990-es években szép és részletes elemzést jelentetett meg*
423. *Miseruhák Boldogasszony ábrázolásokkal.*
425. *Patrona Hungariae történelmi pénzeinken és érmeinken.*
426. *Anjou Károly Róbert koronázási falképe Szűz Máriával Szepeshely (Spisska Kapitula, Szlovákia) templomában az 1300-as évekből.*
426. *Boldogasszonyt és magyar címet ábrázoló 1848-as zászló.*
427. *Boldogasszony ábrázolás 1848-as zászlón.*
432. *Városkapu Vilniusban, Litvánia fővárosában.*
433. *A városkapuban elhelyezett festmény a Hajnal Asszonya nevet viseli, amit a szovjet hatalom le akart vetetni, de a város népei nem engedték. Az 1900-as évek végén lengyel restaurátorok frissítették föl az eredeti kép élményét, sajnos a régi környezetének hangulata nélkül.*
434. *Oxfordi Mária-ábrázolás Szófiaként oroszlanos trónon. Mária kezében a sámánbot lilimán ülő madárral. (A téma további tanulmányozást kíván.) Kódexlap ábrája a középkorból.*
435. *Kátai Mihály festőművész színes ceruzavázlata a tervezett Boldogasszony festményhez*
436. *Szűz Mária a kiseddel a holdsarlón. Albrecht Dürer metszete.*

- Abaev, V. Ivanovics* 1975/6 *The Osseths the Scythians of XX. Siecle* In: Unesco Courier
- Alföldi András Medvekulusz és anyajogi társadalmi szervezet Eurázsiaiban* 1936 in: Nyelvtudományi Közlemények 5-17.
- Alvin, M. J. Jr. The Indian Heritage of America* 1976 New York Bantam Books, Inc.
- Arany László Magyar népmesék* Budapest, Móra Ferenc Kiadó 1979
- Artamanov, Michail* 1970 *Goldschatz der Scythen in der Ermitage* Prag, Leningrad Artia Verlag 271
- Atovich Ferenc: Zóbor vidéki szent-iváni szokások* Budapest 1900 in: Ethnographia 220-226
- Bachofen, Jakob* 1978 *A mítosz és az ősi társadalom* (Ford.: Kárpáthy Csilla-Mohay András Ürögdy Györgyné), Szerk.: Sarkady János Budapest. Gondolat Kiadó
- Babits Mihály (ford.)* 1994 *Dante Alighieri Isteni színjáték* Budapest, Kossuth Kiadó.
- Bakay Kornél* 1986 *A köszegi kazula* Budapest, Műzsák Magazin 1.
- Bakay Kornél* 1998 *Óstörténetünk régészeti forrásai* I.: 73, Miskolci Bölcsész Egyesület kiadása
- Bakó Ferenc* 1987 *Palócföldi lakodalom* Budapest, Gondolat kiadó,
- Balázs Lajos* 1994 *Az én első tisztességes napom* Bukarest, Kriterion kiadó.
- Balázs Lajos* 1995 *Menj ki lelkem a testből* Csíkszereda, Pallas Akadémia kiadó
- Bálint Sándor* 1977 *Ünnepi Kalendárium A Mária ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából.* I., II. Budapest, Szent István Társulat Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója
- Bálint Sándor* 1974 *Kurácsony, Húsvét, Pünkösd A Nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából* 2. Kiadás Budapest. Szent István Társulat Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója,
- Bálint Sándor* 1957 *Szegedi Szótár I. II.* Budapest. Akadémia Kiadó,
- Bálint Sándor* 1939 *Adatok a magyar búcsújárás néprajzához* in Ethnographia 1939/3-4, 193-197
- Bálint Sándor* 1944/45 *A halálhoz és temetéshez fűződő szegedi néphagyományok* Klny. Az Alföldi Tud. Int. Évkönyvéből
- Bálint Sándor–Barna Gábor* 1994 *Búcsújáró magyarok A magyarországi búcsújárás története és néprajza* Budapest, Szent István Társulat
- Barna Gábor* 1987 *Fogadalmi tárgyak (offerek) magyar búcsújáró helyeken* Klny az Egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve AGRIA XXIII. Kötetéből
- Bartók Béla–Kodály Zoltán (szerk)* 1951 *Gyermekjátékok* (szerk: Kerényi György) Budapest, Magyar Tudományos Akadémia kiadása
- Bartók Béla–Kodály Zoltán (szerk)* 1952 *Jeles Napok* (szerk.: Kerényi György) Budapest Akadémia kiadó 367-382
- Bartók Béla–Kodály Zoltán (szerk.)* 1955 *Lakodalom III/A* (szerk: Kiss Lajos) Budapest Akadémia Kiadó 475
- Bartók Béla–Kodály Zoltán (szerk)* 1956 *Lakodalom III/B* (szerk.: Kiss Lajos) Budapest Akadémia Kiadó
- Bárczi Géza* 1951 *A magyar szókinccs eredete* Budapest, Tankönyvkiadó
- Bellosics Bálint* 1902 *Magyarországi adatok a nyári napforduló ünnepéhez* Budapest In: Ethnographia 25,70
- Benda Kálmán* 1981 *Magyarország történeti kronológiája* Budapest, Akadémia Kiadó, 81.
- Benkő Mihály* 1987/88 *Halotti maszk és sírobulus A honfoglaló magyarok halotti álarcának eredetéről* in: Antik tanulmányok XXXIII/2.sz. 171-200
- Benedek Elek* 1898 *A magyar nép múltja és jelene* Budapest, Atheneum kiadása
- Benkő Loránd (főszerk.)* 1970 *A magyar nyelv történeti és etimológiai szótára* 2. k. Budapest Akadémiai Kiadó
- HALOTTI BESZÉD
- Blaskovich Lajos* 1942 *Óshaza és Körösi Csoma Sándor célja* Budapest Stádium Sajtóvállalat Rt. Kiadása
- Bonfini, Antonio* 1985 *Beszélgések a szüzességről és a házasság élet tisztaságáról* Budapest Szépirodalmi Kiadó
- Bod Péter* 1776 *Szent Heortokrates avagy a keresztyének közötti Elő Forduló Innepeknek és a rendes Kalendáriómban feljegyztetett Szenteknek rövid Historiájok* Posonyban, Nyomtatott Véber Simon Péter betűivel.
- Bodrogi Tibor: A magyar rokonsági terminológia vizsgálatának néhány kérdése* in: Műveltség és Hagomány 129-147
- Bolen, Jean Shinoda* 1997 *Bennünk élő istennők* (Ford: Karczag Judit) Budapest Self Help Kiadó
- Borbély Károly* 1912 *Nagyboldogasszonyunk ünnepei* Budapest in: Ethnographia XXIII. 290.
- Bornemissza Péter* 1980 *Órdögi kísértetekről* Budapest Szépirodalmi Kiadó
- Borovszky Samu* 1895 *Magyarország vármegyéi és városai* (14.k.) *Pozsony vármegye* Budapest Apollo Irodalmi Társaság Kiadása 235
- Borovszky Samu é.n. Magyarország vármegyéi és városai Heves vármegye* Budapest Apollo Irodalmi Társaság Kiadása 215
- Borsai Ilonka* 1984 *Népi gyermekjátékok, mondókák* in: Dobszay László: *A Magyar Dal Könyve* Budapest, Zeneműkiadó
- Bosnyák Sándor* 1977 *A bukovinai magyarok hitvilága* Folklore Archivum 6.
- Bosnyák Sándor* 1980 *A moldvai magyarok hitvilága* Folklore Archivum 12.
- Bransinszkij, I. B.* 1979 *Szkíta kincsek nyomában* Budapest, Helikon Kiadó 271p
- Breasted J. H.* 1936 *Geschichte Egyptens* Vienna, Zweite Auflage 288. Bild. Phaidon Verlag
- Burián János* 1908 *Latin-magyar szótár a középiskolák számára* Arad, Budapest Franklin Társulat kiadása
- Campbell, Joseph* 1971 *The Masks of God Occidental Mithology* New York The Viking Press
- Campbell, Joseph* 1974/81 *The Mythic Image* Princeton University Press
- Campbell, Joseph* 1988 *The Power of Myth* with Bill Moyers New York London Anchor Books Doubleday
- Campbell, Joseph* 1989 *Historical Atlas of World Mythology* Vol. II. Part I. The Sacrifice



- Capra, Fritjof 1984 *The Tao of Physics An Explotation of the Parallels between modern physics and eastern mysticism Second Edition, revised and updated* Toronto, New York, London Sydney Bantam Books, Inc.
- Cserzy Mihály 1911 *Temetkezési népszokások Szeged vidékén* Budapest. In: Néprajzi Értesítő 252.
- Ciorteza, V. P. 1978/79 *The Calus Custom in Rumania* Tradition Change Creativity In: Dance Studies
- Ciorteza, V. P. 1977/2 *Calus* In Dance Studies In: Külföldi Szemle
- Csizmadia Lajos 1908 *Bibliai Szókönyv* Debrecen 1910 Hegedűs és Sándor Könyvkiadó.
- Csokonai Vitéz Mihály é. n. munkáiból *Dorottya* Budapest Franklin Társulat kiadása
- Cumont, Franz 1903 *The Mysteries of Mithra* Translated from the Second Revised French Edition by Th. McCormack Chicago The Open Court Publishing Company
- Cumont, Franz 1912 *Astrology and Religion among the Greeks and Romans* New York Dover Publications, Inc.
- Cumont, Franz 1922 *After Life in Roman Paganism* New York Dover Publications, Inc.
- Czirbusz Géza 1885 *A Balaton melléki nép életéből* Budapest.
- Czövek István 1822 *Magyar hazai törvényekről írt tanítások Pesten* I. 186.
- Czuczor Gergely-Fogarassi István 1863-67 *A Magyar Nyelv Szótára* Budapest
- Daczó Árpád P. 1992 *Népünk Hitvilága* Kolozsvár (Cluj) A szerző Kiadása.
- Dercsényi Dezső 1944/46 *Az esztergomi porta speciosa* in: Regnum 70-94
- Destoches-Noblecourt 1966 *Tutanhamon Egy fáraó élete és halála*, Budapest, Corvina Kiadó.
- Dienes István 1981 *A sámánok szerepe a nomád államokban* in: Világosság f. i. 296-299
- Diószegi Vilmos 1960 *A sámánok nyomában Szibéria földjén Egy néprajzi kutatás története* Budapest Magvető Kiadó
- Diószegi Vilmos 1962 *Samanizmus* Budapest, Élet és Tudomány Kiskönyvtár Budapest Gondolat Kiadó
- Diószegi Vilmos: *A honfoglaló magyarság hitvilágának történeti rétegei A Világfa* in: Népi Kultúra-Népi Társadalom
- Domokos Pál Péter 1958 *A „moresca” Európában és a magyar nép hagyományaiiban* Budapest I. II. rész, Különlenyomat a Filológiai Közöny IV. évf. 2. számából.
- Dömötör Tekla 1978 *Naptári Ünnepek Népi Színházas* Budapest, Akadémiai Kiadó 134-138
- Drews, Arthur 1928 *Marienmythe* Jena Eigen Didrichs Verlag 1-189
- Drössler, Rudolf 1984 *Amikor a csillagok istenek voltak* (Ford.: Sipos Attila) Budapest, Kossuth Kiadó.
- Drössler, Rudolf 1984 *Planeten, Tierkreiszeichen, Horoskope Ein Ausflug in Mythologie, Spekulation und Wirklichkeit* Leipzig Koehler et Amelang Verlag
- Diószegi Vilmos-K. Csilléry Klára-Pesovár Ferenc: 1980 *Kígyó szócikk* in: Néprajzi Lexikon (főszerk.: Ortutay Gyula) Budapest Akadémia Kiadó 193-194
- Diószegi Vilmos (szerk.) 1971 *Az ősi magyar hitvilág Válogatás a magyar mitológiával foglalkozó XVIII-XIX századi művekből* Budapest Gondolat Kiadó.
- Dumesil, Georges 1985 *Mítosz és eposz* (Ford.: Fridli Judit, Utószó: Hoppál Mihály) Budapest Gondolat Kiadó 339
- Durán, Fray Diego 1977 *Book of the Gods and Rites and The Ancient Calendar* Translated and edited by Fernando Horcasitas and Doris Heyden Oklahoma University of Oklahoma Press
- Ébner Sándor 1938 *A tűz szerepe a pusztafalusi lakodalomban* Budapest In: Ethnographia 198
- Ecsedy Ildikó 1986 *Türk temetkezési szokások* In: Separatum ex Ethnographia I
- Ecsedy Ildikó 1979 *Nyugati törkök Észak-Kínában a VII. század közepén* in Antik Tanulmányok XXVI./2. 248-256.
- Együd Árpád 1975 *Csodatévő szarvasnak ezer ága boga* Kaposvár In: Somogyi Múzeumi Közlemények
- Együd Árpád 1980 *Somogyi Népköltészet* Kaposvár Somogyi Múzeumok kiadása
- Ehrlich, Ernst Ludwig 1959 *Die Kultsymbolik im alten Testament und im nachbiblischen Judentum*, Stuttgart, Hiersemann V. 25-39, 83
- Eliade, Mircea 1987 *A szent és a profán A vallási lényegről* Budapest Európa Könyvkiadó
- Eliade, Mircea 1995 *Vallási hiedelmek és eszmék története* I., II Budapest, Osiris Kiadó
- El Msallati, Mohammed Moftah 1996 *Az emberi életű szokásai Líbiában* Budapest MTA ELTE Tanszék Kandidátusi dolgozat
- Erdélyi István 1977 *Les Anciens hongrois et les ethnies voisines a l'Est* Akadémiai Kiadó. 175-197
- Erdélyi Zsuzsanna 1976 *Hegyet hágek lőtől lépék* Budapest, Magvető,
- Evola, Julius 1997 *Lázadás a modern világ ellen* Budapest-Nyírcgyháza, Kötet Kiadó
- Fajcsék Magda-Szendé Aladár 1965 *Miről vallanak a magyar szavak?* Budapest Gondolat, .
- Falvy Károly 1982 *Rítus és tánc* In: Tánctudományi Tanulmányok (Szerk: Béres A. Kaposi E.), Budapest, M. Táncm. Szöv. kiadása). 163-206.
- Falvy Károly 1983 *A román kulser táncok tartalmi és funkcionális vizsgálata* Tánctudományi Tanulmányok (Szerk: Béres A., Pesovár E.), Budapest, M. Táncműv. Szöv. kiadása). 109-145.
- Falvy Károly 1986 *Szemponok körtáncaink tartalmi és funkcionális vizsgálatához* Tánctudományi Tanulmányok (Szerk: Fuchs L, Pesovár Ernő), Budapest, M. Táncm. Szöv. Kiadása) 211-237.
- Falvy Károly 1990 *Ritmikus mozgás-Énekes játék* Budapest, 2. k. 1993. Orsz. Pedagógiai Intézet és a Szerző kiadása.
- Falvy Károly 1991 *Adalékok a vajnahok (csecsenek és ingusok) szokáshagyományaihoz* In. Népi Kultúra-Népi Társadalom A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve XVI. (Főszerk: Paládi Kovács Attila) Budapest, Akadémia Kiadó.
- Falvy Károly 1994 *Mély kútba tekinték* In: Fejlesztő Pedagógia, Budapest. 6.47-52.
- Falvy Károly 1995 *Bevezető hagyományos gyermekjátékaink értelmezéséhez* Budapest, In. Óvodai Nevelés c. folyóirat, 1995/4, 5, 6, 7, 8. száma.
- Falvy Károly 1998 *Gondolatok Nagy László: Menyegző c. költeményét olvasva*. In: Nyelvünk és Kultúránk c. folyóirat 101. sz. 81-93.
- Fejős Zoltán 1979 *Az átmeneti rítusok A. van Gennep elméletének vázlatja* Budapest, In: Ethnographia 3. 406.
- Ferdinand, Hermann *Symbolik in der Religionen der Naturvölker* Stuttgart, Hiersemann V. 235-249

- Ferdinand, Hermann 1968 *Symbolik der Göttlichen Liturgie, Symbolik des Orthodoxen Christentums und der kleineren christlichen Kirchen in Ost und West* Stuttgart, Hiersemann V.
- Fettich Nándor 1971 *Vallásos jellegű varázs-szövegek a magyar néphitben* Budapest, In: Ethnographia 1971/1.
- Filep Antal 1979 *A ház középosztója* in: Néprajzi Lexikon II.k. (Főszerk.: Ortutay Gyula) Budapest, Akadémia Kiadó.
- Fol, A.-Marazov I. 1980 *Thrákia és a thrákok* (Fordította: T. Tedeschi Mária), Budapest, Gondolat kiadó.
- Fontenrose, Joseph *The Rhythical Theory of Myth* Berkeley Los Angeles, University of California, Folklore Studies 18.
- Frank, Waters 1963 *The Book of the Hopi* (Ford: Falway K.) New York Ballantine Books
- Franz, von M. L. 1976 *Number and Time Studien in Jungian Thought*, Evanston, Northwestern University Press,
- Franz, von M. L. 1977 *Time and Rhythm and Repose* London, Thames and Hudson,
- Frazer, James 1966 *Az Aranyág* (Ford.: Bodrogi Tibor és Bónis György) Budapest, Gondolat Kiadó.
- Frobenius, Leo 1943 *Erlebte, Erdteile* VI. 127. In: Vámos Ferenc i. m.
- Gál Kálmán 1895 *Lakodalmi szokások a Nyárad mellett* Budapest In: Ethnographia 402
- Gecse Gusztáv 1984 *Vallástörténeti Kislexikon* (Ötödik bővített és átdolgozott kiadás) Budapest. Kossuth Kiadó, 165
- Gecse Gusztáv 1980 *Vallástörténet* Budapest, Universum Könyvtár Kossuth Kiadó, 116.
- Gennep van Arnold 1908 *Les Rites de passage*, Paris, Chicago
- Gennep van Arnold 1960 *The Rites of Passage*, Repr. Paris 1969
- Gimbutas, Marija 1987 *The Language of the Goddess*, San Francisco Harper et Row .
- Giurchescu, Anca 1976 *Pfingsbrauch de Kaluscharen E/1654, 1655, 1587, 1656, 1653, 1972 sz. néprajzi filmfelvételek németnyelvű összefoglalója* Institut für Wissenschaftlichen Film Editor: G. Wolf
- Gor, Rick 1996/1 *Neandertal* New York National Geographic Magazin
- Gönczi Ferenc 1890 *A muraközi nép lakodalmi szokásai* Budapest In: Ethnographia 1.313-331
- Gunda Béla 1971 *Történetiség és funkcionális néprajzban* Budapest In: Népi Kultúra-Népi Társadalom Akadémia Kiadó, 290-296.
- Györffy György 1977 *István Király és Műve*, Budapest, Gondolat Kiadó 244.
- Györffy István-Bátky Zsigmond-Viski Károly é.n. *A Magyarság Néprajza* Budapest, Egyetemi Nyomda II. 351
- Gryaznov, Mikhail P. 1976/12 *Die Reiterskorte in den Gtrabern Paris* In: Unesco Courier
- 1956 *Matyó népviselet* Budapest Képzőművészeti Kiadó
- Igaz Mária 1957 *Mezőcsát rövid néprajza Dél-Borsodi táncok* Budapest Művelt Nép Kiadó
- Hammerschmidt, E-Hauptmann, P.-Krüger, P.-Ouspensky, L.-Schulz, H. J 1962 *Symbolik der orthodoxen Christentums* Stuttgart A. Hiersemann Verlag
- Hahn István 1982 *Hitvilág és történelem Tanulmányok az ókori vallások köréből* Budapest Kossuth Könyvkiadó
- Hámori József 1985 *Nem tudja a jobbkez, mit csinál a bal* Budapest Kozmosz könyvek Kiadó
- Holland, Louise Adams. 1961 *Janus and the bridge* (Papers and monographs of the American Academy in Roma,)
- Homeros é. n. *Odysseia* (ford. Devecseri Gábor) Második kiadás Új Idők Irodalmi Intézete Rt. Singer és Wolfner Kiadása.
- Hoppál Mihály 1987 (Szepes Erikával) *A szerelem kertjében Erotikus jelképek a művészetben* Budapest, Szépirodalmi Kiadó.
- Hoppál Mihály 1994 *Sámánok, lelkek, jelképek* Budapest, Helikon Kiadó
- Hoppál Mihály 1990 *Tulipán és szív Szerelmi jelképek a magyar népművészetben* Debrecen, Csokonai Kiadó
- Horvát István 1834 *Értekezések* I. kötet In: Tudományos Gyűjtemény (szerk.) *Tízennyolcadik esztendei folyamata Pesten* Trattner és Károlyi k.11p.
- Horváth Izabella 1994 *A fehérlófia mesetípus szerkezeti párhuzamai a magyar és a török népmesékben* Előadás Pekingsben az Összehasonlító Népirodalom 1. sz. ülésén 1993. In. Kapu folyóirat 1994/8.
- Horváth Sándor 1931 *A Physiologus (A Természetismerő, a Természetbúvár)* Budapest In: Ethnographia XXXII/1.
- Hunyadi Ferentz 1794 *Keresztény ARCHIVÁRIUS* vagy olyan történelmi gyűjtemény, melyben összeszedve feltaláltak a Bibliában előforduló dolgoknak a régi külső íróknál megmaradt nyomai Váz szerző kiadása Gottlieb Antal nyomdájában.
- Ipolyi Arnold 1929 *Magyar Mythologia* Budapest, Zajti Ferenc kiadása
- Ivanov. V. Vjacseszlav 1986 *Páros és Páratlan Asszimetria az agyban és a jelrendszerekben* (Ford. Balla Ö.) Budapest. Kozmosz Könyvek, 149.
- Ivanov. V. Vjacseszlav. *Nyelv, Mítosz, Kultúra* (Ford.: Orosz István) Budapest. Gondolat kiadó. 238.
- Jankó János 1902 *A Balatonmelléki lakosság néprajza* Budapest In: Ethnographia 378-392.
- J. Lőrinczy Réka 1978 *A magyar rokonsági elnevezések rendszerének változásai* Bukarest, Kritérium-MTA
- Jobs, Gertrud 1962 *Dictionary of Mythology Folklore and Symbols* New York Scarecrow Press Inc.
- Jólesz Károly 1987 *Zsidó hitéleti kislexikon* Budapest, Felelős kiadó: dr. Turai Tamás.
- Jung, Karl Gaspar 1946 *Föld és Lélek* Budapest, Egyetemi Nyomda.
- Jung, Karl Gaspar 1976 *Symbols and Transformation* (Translated by R. F. C. Hull) Bollingen S.XX. Princeton University Press Second Ed.
- Jung, Karl Gaspar 1981 *Psychology and Alchemy* (Translated by R. F. C. Hull) Bollingen S. XII.
- Jung, Karl Gaspar 1993 *Aion Adalékok a mélyén jelképszerűséghez* (Ford.: Viola József) Budapest Akadémiai Kiadó.
- Jung, Karl Gaspar 1993 *Az ember és szimbólumai* Budapest, Göncöl Kiadó
- Jungmann, Joseph A. 1960 *Symbolik der Katholischen Kirche* Stuttgart A. Hiersemann V.
- Kalicz Nándor 1970 *Agyag istenek* Budapest, Corvina Kiadó.
- Káddár Zoltán 1950 *Un capitulo del folklore centroeuropeo El culto de la madre de Dios en Hungria* De los "Anales de Archeologia y Etnologia" - Tomo X - (1949) Universidad Nacional de Cuyo Mendoza
- Káddár Zoltán 1977 *Surveyious of grieg zoological illuminations in Bysantine Manuscripts* Budapest Akadémia Kiadó.
- Káddár Zoltán 1987 *Bizánci művészet* Budapest, Corvina Kiadó
- Kákósy László 1978 *Egyiptomi és antik csillaghit* Budapest, Akadémia Kiadó.

- Kákósy László 1979 *Ré fiai Az ókori Egyiptom története és kultúrája* Budapest, Gondolat Kiadó.
- Kákósy László 1985 *Fény és káosz A kopti gnosztikus kódexek* Budapest Gondolat Kiadó.
- Kállai Géza *Szent László fája* in: Új Hold! Új Király, A Meton ciklus és az Árpád-kori trónviszályok in:
- Kálmány Lajos 1885 *Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya* Akadémiai értekezések a Nyelv és , Széptudományok köréből XII. 9. In: *Diószegi Vilmos* (szerk.): *Az Ősi Magyar Hívilág* Budapest, Gondolat 1971:319-338.
- Kálmány Lajos 1893 *A csillagok nyelvahagyományainkban* Szeged
- K. Juhász Márta 1995 *Alsó Magyarország Bányászata* Kézirat
- Káplánné Juhász Márta 1998 *Alsó Magyarország Bányászata* Budapest, Kézirat.
- Katona Lajos 1982 *Folklor Kalendárium* Budapest Gondolat Kiadó 230.
- Károli Gáspár (ford.) 1590/1891 *Szent Biblia* Budapest Brit és Külföldi Biblia Társulat Kiadása
- Kenton, Warren 1974 *Astrology London*, Avon Books, Thames and Hudson
- Kerényi György 1982 *Magyar énekes népszokások* Gondolat Kiadó
- Kerényi Károly 1977 *Görög Mitológia* Budapest, Gondolat Kiadó
- 1986 *Halhatatlanság és Apollón vallás* (Válogatta és sajtó alá rendezte: Komoróczy Géza, Szilágyi János György; fordította: Kövendi Dénes, Szerb Antal, Tatár Görgy). Budapest, Magvető Kiadó.
- É. n. *Licht*, Wein, Honig: *Die Frage nach dem Minoischen Festkalender* in: KPHIKA XPONIKA IE' folyóirathból német nyelven, Kerényi hagyaték az MTA Könyvtárában (Ford.: Falvay K.).
- Képes Krónika* (Ford.: Geréb László)
- 1959 *Képes Krónika* Budapest Magyar Helikon 74.
- Kiss Áron 1885 *Magyar Gyermekjáték-Gyűjtemény* Budapest. Reprint Könyvértékesítő Vállalat kiadása Megjelent a Tudománytárban 1891-ben.
- Klepesta, J.-Rükl, A. 1975 *Csillagképek atlasza* Budapest Gondolat Kiadó
- Kligman, Gail 1988 *The Wedding of the dead Dead, Ritual, Poetics and Popular Culture in Transilvania* Los Angeles University of California Press
- Konsza Samu é. n. *Háromszéki magyar népköltészet* Marosvásárhely Állami és Művelődési Kiadó
- Kovács Gyula 1883 *A házasságkötés Magyarországon egyházi és pogárjog szerint* Budapest.
- Kovács József 1972 *A veleméri Szentháromság templom* Kézirat másolat. (A szerző tulajdona)
- Kralovszky Alán 1987 *Szent István király székesfehérvári sírjának és kultuszhelyének kérdése* In: *Szent István és kora* (szerk.: Glatz F., Kardos J.) Budapest, MTA Történettud. Int.
- Krantz, Grover 1988 *Geographical Development of European Languages American University Studies*, s. XI. Antrop. a. Sociology, vol. 26)
- Kalevala* (ford.: Nagy Kálmán)
- 1973 *Kalevala* Bukarest, Kriterion Kiadó
- Köster, Hermann 1958 *Symbolik der Chinesischen Universums* Stuttgart Hiersemann V.
- Kunt Ernő 1988 *Az utolsó átváltozás* Budapest, Gondolat Kiadó
- Kurbet, Wladimir Kuzmics 1984 *Promotorja ai artei populare Kisinev* Literatura Artistikui
- Kühár Flóris OSB 1939 *Mária tiszteletünk a XI. és a XII. század hazai liturgiájában* Budapest Szent István Akadémia kiadása
- Lammel Annamária-Nemes Csaba 1988 *Az istenanyák indiánjai* Budapest Akadémia Kiadó
- Lamy, Lucien 1986 *Egyptien Mysteries New light on ancient knowledge* London, Thames and Hudson
- László Gyula 1944 *A Honfoglaló Magyar Nép Élete* Budapest. Magyar Élet Kiadása
- László Gyula 1967 *Hunor és Magyar nyomában* Budapest 1967
- László Gyula é. n. *A népvándorlaskor művészete Magyarországon* Budapest, Corvina Kiadó
- László Gyula 1974 *A honfoglalókról* Budapest, Tankönyvkiadó 1973.
- László Gyula 1977 *Régészeti Tanulmányok* Budapest, Magvető Kiadó
- László Gyula 1982 *Óstörténetünk* Budapest, Tankönyvkiadó
- László Gyula 1983 (szerk.) *Keleti rokonnépeink* Budapest, Panoráma kiadó.
- Levárdy Ferenc (szerk.) 1975 *Anjou Legendarium* Budapest. Magyar Helikon Kiadó.
- Levinson, N. Peter 1972 *Die Kultsymbolik im Alten Testament und im Nachbiblischen Judentum* Stuttgart a. Hirsemann Verlag
- Lexikon der Egyptologie* 1976 Band II., Band IV. Lieferung 1. (szerk.: Helck und Wolfhahrt Westendorf) Wiesbaden Otto Harraschowitz Verlag
- Lexikon der Christlichen Ikonographie für Kirche und Theologie*
- 1968 *Wiesel (Menyét)* címszó Herder W. Kasper Verlag
- 1997 *Sofia*, 847, *Anna* 690, *Maria* 1318-1342
- Ligeti Lajos 1943/1986 R. *A magyarság őstörténete* Magyar Tud. Intézet és Kiadó Budapest.
- Ligeti Lajos-gróf Kuun Géza: 1987 *Codex Cumanicus* Budapest Oriental Reprints Series B1. Editors: E. Schütz-É. Apor, Budapest. E. Schütz-E. Apor
- Lorca, Federico Garcia 1959 *Válogatott művei* Válogatta Tolnai Gábor (ford.: András László) Budapest, Gondolat,
- Lönnrot, Elias 1985 *A régi Kalevala előszava* (Ford.: Kovács Magdolna) Budapest Hazafias Népfront-Akadémia Kiadása
- Lőrinczy B. Éva 1978 *Új Magyar Tájszótár* (főszerk.) I. kötet Budapest, Akadémia Kiadó.
- Lüken, Henrik 1871 *Az emberi nem hagyományai* (Ford.: A pesti növendékpapság Magyar Egyházirodalmi iskolája) Pest A magyar növendékpapság Egyházirodalmi iskolája kiadása.
- Lükő Gábor 1997 *Édesanyánk képmásai 10 magyar és 6 más Uralatáji kép* Kéziratmásolat. A szerző ajándéka.
- Mahler Ede 1935 *A halhatatlanságban való hit az ókori keleti népeknél* Budapest In: *Ethnographia* 31.
- Makoldy Sándor *A nőrablás és a rablólóházaság szimbolikus maradványa* Budapest, *Ethnographia* XXXII. 40.
- Marczali Henrik 1896 *A magyar nemzet története* (Szerk.: Szilágyi Sándor) Budapest, Athaeneum Irodalmi Rt. kiadása 623-630.
- Maróth Miklós (ford.) é. n. *Baal és Anat Ugariti eposzok* Budapest, Helikon Kiadó
- Martin György 1979 *A magyar körtánc és európai rokonsága* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Maspero, Henri 1979 *Az ókori Kína* (Ford.: Csongor Barnabás) Budapest, Gondolat Kiadó.
- Mannika, Eleanor é. n. *Angkor-wat* Kézirat-másolat a szerző tulajdonában (Ford: Falvay K.)
- Mészöly Gedeon 1908 *Megy, megyen* In. Magyar nyelvőr 167 Budapest

- McDannel-Colleen-Lang, Bernhard 1990 *Heaven A History* (Ford.: Falvay K.) New Haven et London Yale University Press
- Malszagov, Ahmed 1988 *Csecsen-Ingus legendák és mesék* (Ford.: Istvánovits Márton) Kézirat a szerzőnél.
- Miller, Szvevolod 1881 *Oszetinszkie etjudi* (Ford.: Patkós Mihály) Moszkva
- Marót Károly 1938 *Szent Iván ének* Budapest In: Ethnographia-Népélet 254-296.
- Marót Károly 1939 *Rítus és ünnep Egy magyar ritologia körvonalai* Budapest In: Ethnographia-Népélet 143-184
- Moravcsik Gyula 1938/1988 *A honfoglalás előtti magyarság és kereszténység* in: Szent István emlékkönyv Reprint Szent István Társulat kiadása 173-212.
- Munkácsi Bernát 1901 *Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben* I. k.
- Nagy Géza 1894 *Egy pár szó a szkitákról* In: Ethnographia V/4-5. 279, 309.
- Nasr, Szejjed Hosszein 1978 *An Introduction to Islamic Cosmological Doctrines* London Thames and Hudson
- Neumann, Erich 1989 *The Great Mother An Analysis of the Archetype* (Translated from the German by Ralph Manheim) Bollingen Series XLVII. Princeton University Press. (Seventh paperback printing) Princeton New Jersey.
- Nikel, Johannes 1910 *Das Alte Testament im Lichte der altorientalischen Forschung Münster in Westfalen* Aschendorffschen Buchandlung V. 9-25
- Orbán Balázs 1868 *A Székelyföld leírása* Pest Ráth Mór biz./Magyar Helikon Reprint
- Onasch, Konrad 1980 *Liturgie und Kunst der Ostkirche in Stichworten Unter Berücksichtigung der Alten Kirche*, Leipzig, Verlag Koehler und Amelang 202.
- Oszter Salamon Pál 1908 *Legálisan vád alá helyezett állatok* Budapest In: Ethnographia.
- Ovidius, P. Naso 1889 *Római Naptár Fasti*. Budapest. Helikon Kiadó, Prometheus könyvek,
- Pintér Sándor 1909 *A palóc család otthona*, Budapest In: Ethnographia 201.
- Pariz Papai, Francisci 1782 *Dictionarum Mannale Latino-Ungaricum et Ungarico Latino-Germanicum* Cibini I. Bod Péter Kiadása
- Penavin Olga 1988 *Népi Kalendárium Az esztendő néprajza a jugoszláviai magyarság körében* Újvidék Fórum Könyvkiadó.
- Pennick, Nigel 1980 *The ancient science of Geomancy* London Thames and Hudson
- Plutarchos 1985 *Iszisz és Oszirisz* (ford.: Salgó Ágnes) Budapest, Európa Könyvkiadó
- Polanyi, M.-Prosch, H. 1975 *Meaning Chicago Chicago* The University Press of Chicago
- Pongrácz Ester 1808 *Igaz Isteni Szeretnek Harmattýából Nevelkedett, Drága-Kövekkel kirakott ARANY KORONA* Budán, a Királyi Universitas betűivel. 289-296.
- Ponori Theurwuk Aurél 1993 *Csillagok a Bibliában* Budapest Tertia Kiadó.
- Radó Polikárp 1933 *Liturgikus lexikon szerk.: Kühár Flóris Komárom*
- Radó Polikárp 1957 *Az egyházi év* Budapest, Szent István Társulat Kiadása 16.
- Radó Polikárp 1972 *A megújuló istentisztelet* Budapest Ecclesia Kiadó
- Rédei Károly 1985 *Uralisch Ethymologisches Wörterbuch* Budapest, Akadémia Kiadó 272.
- Redmond, Layne 1997 *When the drummers were women A spiritual hystory of rhythm* New York Three Rivers Press
- Rehm, Ferdinand é. n. *Marionett Theater in Jawa* Berlin
- Réső Ensel Sándor 1866 *Magyarországi népszokások* Pest. A szerző kiadása
- Révai Lexikon 1911 *Gyümölcsoltó Boldogasszony* szócikk. Budapest, Révai
- Rites of Durham 1593/1964 *Being a Description or Brief Declaration of all the Ancient Monuments, Rites et Customs belonging of being within the Monastical Church of Durham before the suppression* London W. New Bond Street Bernard Quaritch and Andrews et Co. Sadler Street Durham
- Ritz Sándor S. J. é. n. *A Templom Mult Jelen és Jövő feltümlhataitan alkotása, az Örök Templom, a Santo Stefano Rotondo, az Apokalipszis új Jeruzsálemének szent városa A magyarok nemzeti temploma Róma* A szerző magánkiadása
- Róheim Géza 1932 *A csurunga népe* Budapest Leblang Repro 1990 *Magyar néphit és népszokások* Szeged Universum Reprint 1913 Kedd asszonya In: Ethnographia
- Rószner báró, Ervin 1886 *Régi magyar házassági jog* Budapest
- Sauser, Ekkart 1960 *Symbolik de Katolischen Kirchengebaudes* Stuttgart A. Hiersemann V.
- Sáska László 1969 *Életem Afrika* Bukarest, Ifjúsági Kiadó 197-221
- Schmidt, Leopold 1954 *Kultur und Volk Beitrage zur Volkskunde aus Österreich, Bayern und der Schweiz* Wien, Herausgegeben Leopod Schmidt
- Schmidt, Leopold 1966 *Volks Glaube und Volksbrauch* Berlin. Erich Schmidt Verlag,
- Schrader, Otto *Totenhochzeit*. Ein Vortrag, gehalten in der Gesellschaft für Urgeschichte zu Jena (Beszámoló a kötetről) Budapest In: Ethnographia
- Schwartz Elemér é. n. *Vallási Néprajz* In: A Magyarság Néprajza IV. k: 424 Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda
- Scullard H. H. 1989 *Festivals and Ceremonies of the Roman Republic Aspects of Greek and Roman Life* London General editor: H.H Scullard, Thames and Hudson,
- Sebestyén Gyula 1902 *A regösök* Budapest, Athacneum Rt. tulajdona
- Seemayer Vilmos 1936 *A régi lakodalom Nemespátrón* Budapest, in: Ethnographia
- Seiers Van, John 1992 *Prologue to History The Yahwist as Historian in Genesis* Zürich Teologischen Verlag
- Simonyi Zsigmond 1913 *Karácsonyi cikk. Vallási kifejezések, ünnepek nevei* In: Magyar Nyelvőr 435
- Solymár Imre 1998 *Legtávolabbi székely kirajzás: Boldogasszonyfalva* Budapest. In: Népünk és Nyelvünk V/3-4.1-14.
- Soós Ferenc 1994 *Patrona Hungariae* Budapest. In: Éremtani Lapok Dec.34.
- Szabó György 1973 *Mediterrán mítoszok és mondák* Mitológiai Kislexikon Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- Szabó Károly 1886 *Kun László 1272-1290* Magyar Történeti Életrajzok Budapest Méhner V. Kiadása 88.
- Szarvas Gábor 1894 *Feleletek* In: Magyar Nyelvőr Budapest 426-428.
- Szarvas Gábor-Simonyi Zsigmond 1891 *Magyar Nyelvtörténeti Szótár* Budapest, Hornyánszky Kiadó az MTA megbízásából
- Szántó Konrád 1983 *A katolikus egyház története* Budapest Ecclesia Kiadó

- Szádeczky Kardoss Elemér 1990 *A jelenségek univerzális kapcsolódása* Budapest Akadémia Kiadó.
- Szemenov, L. P. 1958 *Frig motívumok az ősi ingus kultúrában* (Ford.: Patkós Mihály) Gróznij Izvesztija
- Szendrey Ákos 1928 *Az ősmagyar temetkezés* in: Ethnographia XXXIX évf. 12–26.
- Szennay András (szerk.) 1975 *Régi és új a liturgia világából* Radó Polikárp OSB emlékének
- Szentpétery Imre 1912 *Oklevéltani Naptár* Magyar Tudományos Akadémia kiadása
- Szendrey Zsigmond–Szendrey Ákos é. n. *Szokások Gazdasági Élet c. fejezet a Magyarság Néprajzában* II. k. Budapest Királyi Magyar Egyetemi Nyomda 209–240.
- Szombathy Viktor (szerk.) 1973 *Évezredek hétköznapjai* Budapest, Panoráma.
- Tagányi Károly 1924 *Magyarok Istene* Budapest In: Magyar Nyelvőr 82
- Tagán Galimdsán 1937 *Adatok a baskír és kirgiz lótenyésztéshez* in: Ethnographia 71–79.
- Tárkány Szűcs Ernő 1981 *Magyar jogi népszokások* Budapest, Gondolat Kiadó
- Teres Ágoston 1995 *Biblia és asztronómia* Budapest Springer Verlag
- Tokarev, Sz. A. (főszerk.) 1988 *Mitológiai enciklopédia* (szerk: Hoppál Mihály) Budapest, Gondolat Kiadó II. 543.
- Tóth K. János 1988 *Római virágszedés* Bécs Művészettörténeti Társaság kiadása 438.
- Újváry Zoltán 1961 *Az átadás-átvétel és a funkció kérdései egy népszokásban* Budapest, In: Műveltség és Hagomány folyóirat 5–85.
- Undi Mária 1934 *Magyar Hímvarró művészet* Budapest. A szerző kiadása
- Urai-Kóhálmí, Catherine é. n. *Marriage to the Mountain* (Kézirat)
- Vajda László 1951 *Rítus tanulmányok I. A ház középoszlopának szakrális szerepéhez* Budapest, In: Ethnographia 1951:50
- Váczy Péter 1838/1988 *Magyarország kereszténysége a Honfoglalás korában* in: Szent István emlékkönyv Budapest, Szent István Társulat reprint kiadása 215–265.
- Vámos Ferenc 1943 *Kozmosz a magyar mesében A tételképzelet* Kecskemét Hírlapkiadó
- Vanyó László 1981 *Ókeresztény írók Apokrifek* Budapest Szent István Társulat Az Apostoli Szentszék Kiadója 16.
- 1997 *Az ókeresztény művészet szimbólumai* Átdolgozott kiadás Budapest Jel Kiadó
- Varga Gyula 1956 *Játékos-dramatikus táncok Biharban* Budapest In: Tánctudományi Tanulmányok 106 Magyar Táncművészek Szövetsége kiadása
- Varga Zsigmond 1937 *Bibliai vallástörténet Az Ószövetség vallástörténete* Debrecen Szerző kiadása
- Várnagy Antal 1999 *Liturgia, Szertartástan* Abaliget, Lämpás kiadó
- Vasamazulu Credo Mutwa é. n. Indaba My Children Johannesburg, South Africa Blue Cran Books
- Vasas Samu 1991/1 *A tejmérési rítus fennmaradási esélyei Magyarlónán Csernáton* In: Csernátoni Füzetek 1. sz.
- Waczulik Margit 1938/39 *Szűz Mária tisztelete kereszténységünk első századában* in: Regnum 61–62.
- Williams, C. A. S. 1976 *Outlines of chinese symbolism et art motives* Third revised edition with 402 illustrations New York Dover Publications, Inc.
- Volly István 1945 *Népi játékok* Egyetemi Nyomda kiadó
- 1982 *Karácsonyi és Mária énekek* Budapest Szent István Társulat Kiadása 474.
- White, T. Peter 1982/5 *Ancient Glory in Stone* (Ford.: Falvay K.). In: National Geographic Magazin
- Viski Károly é. n. *A hagyomány tárgyai* In: Györffy I.–Viski K.: A Magyarság Néprajza, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. II. 351.
- Viski Károly 1939 *A magyar jelleg a néprajz tükrében* in: Szekfű Gyula: *Mi a magyar?* Budapest Magyar Szemle Társaság Kiadása 351–352
- Werbőczy István 1897 *Hármaskönyv* Ford.: Kolosváry Sándor–Óvári Kelemen Budapest Franklin Társulat 173.
- Berze Nagy János 1961 *Égigérő fa Magyar mitológiai tanulmányok* Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Baranya megyei szervezete, Pécs, 2. bővített kiadás.
- Küllös Imola (szerk.) 1999 *Hagyományos női szerepek. Nők a populáris kultúrában és a folklórban*. Magyar Néprajzi Társaság, Szociális és Családügyi Minisztérium, Nőképviselői Titkársága kiadása, Budapest,
- Huszkó József 1908 *Turáni Ornamentika*
- Cook, Robert 1988. *The Tree of Life The Image of Cosmos* Thames and Hudson
- Gönczi Ferenc 1914 *Göcsej és Hetés vidéke* Kaposvári Nyomda
- Bodor György *Heraldikai képletek a társadalomszervezés folyamatairól(?)* Művészet 78/6.
- Frishbie, C. J.: *A study of the Navajo Girl's Puberty Ceremonie* University Utah P. Salt Lake City 1993.
- Makkay János 2003. *Magyarok, Avarok, Szlávok*, A szerző kiadása.
- Makkay János: *Európa közepén 2000*. Szerző kiadása.
- Obolensky Dimeter: *A bizánci nemzetközösség* Bizantológiai Alapítvány kiadása 1999. Budapest.
- Patai Raphael 1978. *The Hebrew Goddess Jewish Folklore and Anthropology* 3. kiadás Wayne State University Press.

Mindezek tudományos feldolgozása csak a 1980-as évek fordulóján kezdődhetett meg, amikor sorra jelentek meg az ebből készült ethnológiai tanulmányok. A szerző számára sokat jelentett az az 1960-as években kialakult évtizedes barátság, ami részben a régész történész *Fettich Nándor*hoz, részben – egy évtized múlva – a kaukázusi néprajztudomány kitűnőségéhez *Istvánovich Márton* egyetemi tanárhoz kötötte. A tudományos feldolgozások szakmai követelményeit tőlük tanulta meg.

A jelen kötet alap gondolata a szertartások szellemi tartalmának tudatos kutatásából született meg, különös tekintettel a lakodalom és temetés szertartásának szoros kapcsolatára. Mélyebb megértésüket sokban segítette a gyermekjátékok tanulmányozása, majd a közben megszerzett pszichológiai ismeretek.

E munka közben meglepetést jelentett énekes játékaink kizárólagosan leányokat érintő kapcsolata.

E felismerést követően felértékelődött a női szerepkör földi létezéssel összefüggő hangsúlya. Innen már csak egy lépés választotta el a nő szerepkörének mennyei és földi tulajdonságának, s vele a „*Nagyboldogasszony, ősvallásunk istenasszonya*” kérdéskörének vizsgálatától. Ez vezetett el e kötet alcímének megválasztásához, mert abban a nőiség az örökkévalóság időtlensége és a földi létezés időhöz kötöttsége közötti hidat képviseli.

A kötet egyik lektora a szerzőnek ezt a felismerését a következőképpen fogalmazza meg és egyben ismertetést is nyújt e kötet tartalmáról: „*A természetfeletti tulajdonságokkal bíró asszonyt a magyar nyelv különösen szép szóval Boldogasszonynak nevezi, összefüggésben az Istenszülő asszonnyal, a termékenység szimbólumával, a nők védelmezőjével, a természetközeli nővel.*”



*Falvay Károly az egyik legkiválóbb képviselője annak a magyar művelődéstörténetnek, amely a mi kultúránk egyedi vonásait igyekszik minél szélesebb körben megvilágítani. Felismeréseit nemcsak szaktudományos keretben foglalja össze, hanem az értékek felmutatására is törekszik, nyilván hatni és nevelni is akar.*

*Minthogy az a három terület, amit össze szokott kapcsolni (a népművészet motívumkincse – a magyar mitológia – összehasonlító vallástudomány) egyenként is beláthatatlan, sőt nincs két olyan szakember, akiknek bármelyik ilyen területről ugyanaz lenne a véleménye – nyilvánvaló, hogy az ő érvelését, következtetéseit sem osztja mindenki. Tiszteli a tudományos eredményeket, és nem a szaktudomány képviselőinek mindenáron való megtámadása a célja. Hihetetlenül nagy tényanyagot von be kutatásaiba. Magam is foglalkoztam olyan motívumokkal, amelyeket ő vizsgált. Magam is hosszú éveken át gyűjtöttem a párhuzamokat. És amikor kezembe vettem írásait: örömmel kellett megállapítanom, mindig tudott olyan adatról is, nem is egyről, ami elkerülte a figyelmemet, vagy amit egyáltalán nem is tudtam. Mindig lehet tanulni Falvay munkáiból. Most is ez a helyzet.*

*Felismeréseimhez ragaszkodik, az ettől eltérő felfogást elfogadható vitakultúrával bírálja vagy utasítja el.*

*Falvay e gazdagon illusztrált, jegyzetekkel és szakirodalommal bőségesen felszerelt munkájában a magyar „Nagyboldogasszony” képzetkör előtörténetével és történetével foglalkozik. Mondatomban az idézőjel nem arra utal, mintha nem volna Nagyboldogasszony a magyar művelődéstörténetben – hanem arra, hogy ezzel összekapcsolva számtalan más témára is kiter a szerző. Noha mindvégig a tudományos ismeretterjesztő áttekintés a célja, azért szinte szépirodalmi stílusban fogalmaz, sok olyan szépirodalmi vagy etnológiai példát említ, amelyek már nem is annyira a filológia vagy ikonológia tényei, hanem a Boldogasszonyra feltekinthető ember érzésvilágát érzékeltetik. Személyes könyv ez – és magam ezt a vonását is igazi értéknek tartom.*

*Falvay egyik legfontosabb felfedezésének tartja, hogy a menny a magyarban nőnemű (akárcsak a föld, viszont az ég hímnemű). Ezt, minthogy a magyarban nincs grammatikai nem, csak közvetve lehet bizonyítani, és minél több nemzetközi párhuzam kerül elő, annál gyengébb az az érv, hogy itt magyar sajátosságról beszélhetünk.*

*Jó ötlet – sőt a mai feminizmus korában kifizetendő is – a magyar „női terminológia” összeállítása. Itt a bemutatott szójegyzéket nem tartjuk teljesnek, az egyes szómagyarzatokat pedig mindig hihetőnek. Természetesen most erről nincs is időnk vitatkozni.*

*Viszont azért is említettem néhány kifogásomat, hogy hihetőbbé váljon a könyv egészéről mondandó mérlegelése. Érdekes, sokoldalú ez a könyv. Igen sok elgondolását tovább kellene vizsgálni, akár bírálni is. Am a bemutatott adattár minden eddigi, hasonló kísérletnél gazdagabb. És abban igaza*

*van a szerzőnek, hogy a Nagyboldogasszony=Szűz Mária azonosítás csak nálunk van meg, és nyilván vallástörténeti okokkal magyarázható, sőt biztosan a kereszténység felvétele előtti korszakba nyúlik vissza. Abban sem kételkedhetünk, hogy mind az első, mind a második női segítő a hagyományos magyar életmód sok részét befolyásolta, és különösen az asszonyok, a szülés, a gyermek, a nőiség vonatkozásában döntő hatással lehetett.*

*Az alcímben is megjelenő „magyar ősvallás” pedig olyan összetett (önmagán belül is korokra és fejezetekre tagolható) jelenségcsoport, hogy ennek megbeszélésére, és a Boldogasszony „magyar ősvallási istennővé” minősítésére akár egész vitaülést szentelhetnénk.*

*Érdemes volt megírni a könyvet, érdemes kézbe venni. A remélhetőleg szép kivitel ennek sikeréhez még csak hozzájárul.*

VOIGT VILMOS TANSZÉKVEZETŐ EGYETEMI TANÁR  
ELTE FOLKLORE TANSZÉK

**K**ultúrtörténeti és tudománytörténeti ritkaságot, eredeti megoldásokat és összefüggéseket tartalmazó könyvet tart kezében az olvasó, amely egy nyitott, merész, kíváncsi és kutató elmének több évtizedes gyűjtő munkájára, lelkesedésére, a téma iránti mély elköteleződésére és alázatára épül.

A szerző könyvének kiemelkedő aktualitása a Nagy Anya archetípusa, a magyar Nagyboldogasszony mélyreható és gazdag kultúrtörténeti bemutatása, ami egyben fel is hívja a figyelmet az anyaság és a Nagy Természeti környezet társadalmi szerepének minden időben jelenlévő fontosságára.

Korunkat a nemi szerepek válsága, összerosódása, az identitáskrizis jellemzik. A pszichológia tudományában mára világszerte elterjedt az élethosszig terjedő fejlődés (life span) sajátosságainak kutatása, mint életcél hirdetése. Ugyanakkor nem vesszük észre, hogy életünk teljességéhez, az önmegvalósításhoz a közösség, melyben élünk hozzánk, életünkhöz tartozik, életünk része, akár akarjuk, akár nem, mely lemondást, olykor személyes áldozathozatalt is kíván.

Rendkívül újszerű és izgalmas a nőiség «mennyei», «istenői» szerepkörének és tulajdonságainak megfogalmazása olyan európai környezetben, mely az ehhez tartozó korai kifejezéseket soha nem hallotta, csak írásban találkozott velük, s ezeket így sem értelmezte. Ma egyedül csak az örmény nyelvben ismeretesek, akik a tudományos kutatások szerint a Kr. e. 1400 körül távoztak a Balkán északi részéről a Kaukázusba.

Falvay Károly könyve nemcsak a magyar és egyetemes kultúrtörténeti ismereteinket gazdagítja, nemcsak a néprajztudomány számára jelent újabb értékeket, hanem interdiszciplináris jelentőségű is. A társtudományok közül a szociál-, és személyiségpszichológia meríthet és újulhat belőle. Szívből kívánom, hogy a szakmai berkeken túl eljusson minden életének célját kereső emberhez.

DR. ANTALFAI MÁRTA PHD EGYETEMI ADJUNKTUS  
ELTE SZEMÉLYISÉG ÉS EGÉSZSÉG-  
PSZICHOLÓGIAI TANSZÉK



PÜSKI KIADÓ



FALVAY KÁROLY NAGYBOLDOGASSZONY